Т. Н. Зиёзода

ТАЪРИХИ УМУМӢ

Китоби дарсӣ барои синфи 7

Нашри 2-юм
бо тағйироту иловаҳо

Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия кардааст

ДУШАНБЕ
«ПОЛИГРАФ ГРУПП»
2012

ББК 63.3(2) Я 72
3-57

Т.Н. Зиёзода. Таърихи умумӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 7. – Душанбе: Полиграф Групп, 2012. – 320 саҳ.

Ҷадвали истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				аввали сол	охири сол

Муҳаррири масъул:
номзади илмҳои филология, дотсент
Сайфуллоҳ Маҳкамов

ISBN 978-99947-804-4-0

©Зиёзода Т.Н., 2012

МУҚАДДИМА

Хонандагон аз таърихи дунёи қадим ва асрҳои миёна оид ба пайдоишу ташаккули давлат ва ҷомеа аллакай маълумот доранд. Он вақт олоти меҳнат такмил ёфта, маданияти моддию маънавии ҷомеа хеле пеш рафта буд. Чунин маълумотҳоро хонандагон ба таври мушаххас ҳангоми омӯзиши таърихи давлатҳои дунёи қадим – Сумеру Акад, Бобулу Ошур, Ҳиндустону Чин, Мисру Хеттҳо, Финикияю Фаластин, Ҳахоманишиёну Бохтар, Хоразму Урарту, Юнону Рим, давлатҳои асримиёнагии Сосониёну Руси Киев, Эрону Арабистон, Олмону Италия, Византию Туркия ва давлатҳои дигар ба даст оварда, барои омӯзиши таърихи нав замина гузоштанд.

Дар фарорасии давраи нави таърихи башар маданияти Эҳё, кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ, Реформатсияи Аврупо, империяи Византия, инқилоби буржуазии Нидерландия ва инқилоби буржуазии Англия саҳм гузоштаанд. Лекин сабабгори асосии пайдоиши давраи нав маданияти Эҳё мебошад. Давраи Эҳё имконият дод, ки муносибатҳои сармоядорӣ ба вуҷуд оянд. Пайдоиши муносибатҳои сармоядорӣ ба инсоният кашфиётҳои бузурги ҷуғрофиро ҳадя намудааст.

Китоби дарсии мазкур аз пайдоиши муносибатҳои сармоядорӣ, кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ ва инқилоби буржуазии Нидерландия оғоз ёфта, дар миёнаи асри XIX хотима меёбад.

Ҳар як давраи таърихӣ нишонаю хусусиятҳои хоси худро дорад, аз он ҷумла, давраи нав низ. Дар охири асрҳои миёна ва огози давраи нав мардуми Аврупо ба маданияти атиқа рӯ оварданд. Дар ин қитъа давлат аз тобеияти калисо ва дин озод мешавад. Аз асрҳои XVI-XVII сар карда, оҳиста-оҳиста ҷойи истеҳсолоти сехӣ-косибиро истеҳсолоти мануфактурӣ ишғол мекунад. Дар асри XVIII бошад, мошинҳои механикии пурмаҳсули корӣ ихтироъ ва дар истеҳсолот ҷорӣ карда шуданд. Дар нимаи дуюми ин аср, дар мамлакатҳои пешқадами Аврупо, пеш аз ҳама, дар Англия табаддулоти саноатӣ ба амал меояд, ки он ба ҳаёти ҷомеа таъсири калон мерасонад. Дар натиҷаи ин раванд гурӯҳҳои иҷтимоии нав-корчалонҳо, соҳибкорон, бонкдорон, коргарони кироя ва зиёиёни буржуазӣ ташаккул меёбанд.

Пешрафти нерӯҳои истеҳсолкунанда қариб дар ҳамаи давлатҳои пурқуввати феодалӣ бӯҳрони иҷтимоиро ба вуҷуд овард. Тар-

зи феодалии идораи давлат ва муносибатҳои истеҳсолӣ ба нерӯҳои истеҳсолкунандаи нав ва табиати табақаҳои ҷадиди иҷтимоӣ мувофиқат намекарданд. Акнун дар муқобили ҳокимияти истибдоди асримиёнагӣ нерӯҳои ҷадиди ҷомеа меистоданд. Онҳо дар истеҳсолот, тиҷорат ва маънавиёт озодии шахсро талаб мекарданд.

Дар асрҳои XVI-XVIII дар Амрикои Лотинӣ, Осиё ва Африко нерӯҳои истеҳсолкунанда ниҳоят суст пеш мерафтанд. Дар ин давра, махсусан дар таркиби иҷтимоии ҷомеа ва низоми идораи давлатии мамлакатҳои Осиё ва Африқо қариб тағйироте ба амал наомад. Ин ҳолат ба давлатҳои абарқудрати Аврупо ва ИМА бартарии комил муҳайё сохт. Онҳо метавонистанд давлатҳои сустро бе мушкилии зиёд ба мустамликаҳои худ табдил бидиҳанд.

Баъди табаддулоти саноатии нимаи дуюми асри XVIII нерӯҳои истеҳсолкунандаи давлатҳои абарқудрати Аврупо ва ИМА чунон пеш рафтанд, ки майдони фаъолияти онҳо дар дохили давлат тангӣ кард. Ин ҳолат ба сиёсати хориҷии онҳо таъсири бевосита мерасонид. Ба иттиҳодияҳои инҳисорӣ (монополистӣ) муяссар гардид, ки барои ба даст даровардани бозорҳои молфурӯшӣ, манбаъҳои ашёи хом ва захираҳои кувваи арзони корӣ, сиёсати хориҷии давлатро тағйир диҳанд. Ҳамин тариқ, сармоядорӣ ба давлатҳои империалистӣ сабзида расида, манфиатҳои **ширкату бонкҳоро** ҳимоя мекарданд.

Барои давлатҳои империалистӣ Амрикои Лотинӣ, Осиё ва Африқо ҷойҳои сердаромад буданд. Англия, Фаронса, Олмон, Италия, Ҳоланд, Русия ва баъзе давлатҳои дигар дар ин қитъаҳо ба забти мустамликаҳо шурӯъ карданд. Агар дар асрҳои XV-XVIII баъзе давлатҳои Аврупо, ба монанди Испания, Португалия, Ҳоланд ва Англия ба як қатор давлатҳои Осиё ва Африко сар дароварда бошанд, дар асри XIX ба мустамлика табдилёбии мамлакатҳои қитъаҳои мазкур ба таври оммавӣ сурат гирифт.

Дар натиҷаи фаъолияти ширкатҳо ва бонкҳои хориҷӣ, дар мамлакатҳои мустамлика қувваҳои истеҳсолкунанда то як андоза пеш рафта, нерӯҳои сиёсии миллиро ташаккул доданд. Ғорати боигариҳои миллӣ ва истисмори бемислу монанди мамлакатҳои мустамлика ҳисси бедории миллӣ ва шуури истиқлолиятхоҳии мардумро ба вучуд оварда. Дар натиҷа, халкҳои мустамликаҳо ба муборизаи миллию озодихоҳӣ бархостанд.

ФАСЛИ I
МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ВА АМРИКО ДАР АСРИ XV-НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XIX

БОБИ I
ПОЙДОР ШУДАНИ СОХТИ САРМОЯДОРӢ

§1. ПАЙДОИШИ МУНОСИБАТҲОИ САРМОЯДОРӢ

Таназзули сохти феодалӣ. Давраи Эҳё дигаргуниҳои пешқадамро на танҳо дар фарҳанг ба вуҷуд овард, балки ба пешрафти нерӯҳои истеҳсолкунанда ҳам кӯмак расонида, ҷомеаи феодалиро ба бӯҳрон дучор намуд.

Дар асрҳои XV-XVI ба ҷойи хоҷагиҳои натуралӣ хоҷагиҳои ба бозор робитадошта ба вуҷуд омаданд. Дар истеҳсолоти саноатӣ ҳокимияти инҳисорӣ доштани сеҳҳо, шаклҳои нави иқтисодӣ-муносибати иҷоравӣ дар деҳот, рушди саноати гайрисехӣ, тобеияти он ба соҳибкор ва ҷудоӣ дар дохили сеҳҳо пайдо мешаванд. Ин навгониҳои иқтисодӣ аз тавлиди тарзи нави истеҳсолот-сармоядорӣ дарак медоданд.

Тарзи сармоядории истеҳсолот самараноктар баромад. Аз ин рӯ, вай оҳиста-оҳиста ҷойи хоҷагиҳои кӯҳнаи каммаҳсули феодалиро мегирифт. Дар Фаронса, Англия, Олмон, Италия ва баъзе давлатҳои дигари Аврупо сохти сехӣ бемайлон таназзул кардан гирифт. Болоравии истеҳсолот ва васеъшавии бозор баробарии косибонро аз байн бурд. Ин баробарӣ дар байни косибон низ рӯ ба таназзул ниҳод. Сеҳҳои нисбатан бой сеҳҳои камбағалро ба худ тобеъ мекунониданд. Баъзе сеҳҳо ба пуррагӣ дар зери таъсири савдогароне монданд, ки молҳои онҳоро бо нархи арзон харида, ба бозорҳои дурдаст бурда, бо нархи қиммат мефурӯхтанд. Қисме аз сеҳҳо ба тоҷироне, ки онҳоро бо ашёи хом таъмин мекарданд, вобаста мешуданд, яъне аксарияти сеҳҳо ба коллективҳои меҳнатии тоҷирон табдил меёфтанд.

Дар охири асрҳои миёна тиҷорат дар шаҳрҳои Аврупо ривоҷ ёфт. Масалан, ба иттиҳоди Ганза ғайр аз шаҳрҳои Любек, Гамбург ва Бремен боз қариб 80 шаҳри дигари Олмон дохил буданд. Дар ин шаҳрҳо муносибатҳои тиҷоратӣ ривоҷу равнақ ёфтанд. Ғайр аз ин, дар шаҳри Лион ва шаҳрҳои музофоти Шампани Фаронса, шаҳрҳои

Лейпсиг ва Франкфурти лаби Майни Олмон, Венетсияи Итолиё ва дар як қатор шаҳру мамлакатҳои дигари Аврупо бозорҳои калон - **ярмаркаҳо** кушода шуданд. Тоҷирон аз гӯшаю канорҳои Аврупо ва баъзе шаҳру давлатҳои дигар, аз он ҷумла Осиёи Марказӣ молҳои худро барои фурӯш ба ин ярмаркаҳо оварда, аз он ҷо молҳои барои шаҳру мамлакатҳои худ сермасрифро харидорӣ мекарданд.

Дар кори ярмаркаҳо фаъолияти **саррофон** аҳамияти калон дошт. Онҳо ашхоси хеле даркорӣ ва асосӣ ба шумор мерафтанд. Бе саррофон кори хариду фурӯши тоҷирон пеш намерафт.

Саррофон **курб** ва **сифати пули** ин ва ё он давлатро муайян карда, маблағи тоҷиронро бо пули барои онҳо зарурӣ иваз намуда,бо ҳамин хариду фурӯши онҳоро осон мегардониданд. Дар натиҷаи фаъолияти саррофон бонкҳо ба вуҷуд омаданд. Бонкҳо ҳам амалиётҳои пулии дохилидавлатӣ ва ҳам тиҷорати байналхалқиро ба низом медаровардаанд.

Бонкдорони аввалини Аврупо итолиёвиҳо буданд. Вожаҳои **«бонк», «банкир», «кредит», «ломбард», «банкнот», «банкрот»** ва истилоҳҳои бисёри дигаре, ки ҳамон вақт мавриди истифода қарор гирифта буданд ва феълан ҳам дар амалиёти корҳои бонкӣ ва молия истифода мешаванд, аз забони итолиёвӣ гирифта шудаанд.

Навгониҳои дар саноат, тиҷорат ва муносибатҳои пулию молӣ баамаломада сабабгори таназзули истеҳсолоти феодалӣ шуданд. Ин раванд танҳо мамлакатҳои пешқадами Аврупоро фаро гирифта буд. Мамлакатҳои дигари ҷаҳон, аз он ҷумла мамлакатҳои Шарқ ҳанӯз дар хоби ғафлати асримиёнагӣ буданд.

Корхонаҳои сармоядорӣ. Ҳамин ки ба **истеҳсолоти сармоядорӣ** шароит фароҳам омад, истеҳсоли майдаи косибӣ ҷойи худро ба он иваз намуд. Шакли аввали истеҳсолоти сармоядорӣ мануфактура буд. Ба сабаби бо техника мусаллаҳ набудан, он танҳо аз меҳнати дастӣ истифода мебурд. Дар баробари ин, мануфактура нисбат ба косибӣ истеҳсолоти калонтар ба шумор мерафт. Дар байни истеҳсолкунандагони он тақсимоти меҳнат вуҷуд дошт. Дар ҷараёни истеҳсолот ҳар як корманд танҳо ҳиссаи меҳнати барои ӯ муайяншударо иҷро мекард.

Истеҳсолоти мануфактурӣ маҳсулнокии меҳнат ва сифати маҳсулотро хеле баланд кард. Дар чунин корхонаҳо коргарони кироя кор мекарданд. Баъзе аз онҳо бо мурури замон соҳиби мануфактура мешуданд.

Ду намуди мануфактура мавҷуд буд. Намуди якумро **мануфактураи марказонидашуда** меномиданд. Дар чунин корхона тамоми корҳои

истеҳсоли маҳсулот дар худи мануфактура иҷро карда мешуданд. Мануфактураи марказонидашуда аз рӯйи баъзе хусусиятҳои худ ба фабрикаи оянда шабоҳат дошт. Шакли дигари онро **мануфактураи пароканда** меномиданд. Мануфактураҳои пароканда нисбат ба мануфактураҳои марказонидашуда сершумортар буданд. Шумо бо онҳо аллакай дар мисоли мануфактураҳои моҳутбарории англисӣ, ки дар китоби дарсии «Таърихи асрҳои миёна» инъикос гардидааст, шинос шудаед. Дар чунин мануфактураҳо косибон, кишоварзони камзамин ва ё безамин ба коргарони мануфактураи хонагӣ табдил меёфтанд. Соҳиби мануфактураи пароканда коргарони хонагиро бо ашёи хом таъмин мекард. Ин коргарон маҳсулоти тайёркардаашонро ба соҳибкор супорида, музди меҳнат мегирифтанд. Корҳои марбут ба тайёркунии ниҳоии мол дар бинои мануфактура ба анҷом мерасиданд.

Дар асрҳои XVI-XVII теъдоди мануфактураҳо хеле афзуд ва дар байни онҳо рақобат ҳам оғоз ёфт. Ин раванд соҳибони мануфактураҳоро маҷбур менамуд, ки маҳсулнокии меҳнатро зиёд ва арзиши аслии маҳсулотро кам кунанд. Аз ин рӯ, ҳаракат менамуданд, ки дар корхонаи худ аз **техникаи сермаҳсули механикӣ** истифода баранд. Олоти меҳнати пештараро такмил дода, ба самаранокии истеҳсолот муваффақ мешуданд.

Дар асри XV дар саноати бофандагӣ, металлургӣ ва кӯҳканӣ як дараҷа такмили техникӣ ба амал омад. Ихтирои муҳимтарин **дастгоҳчархи ресмонресӣ** ва татбиқи он дар саноати бофандагӣ ҳанӯз дар оғози пайдоиши саноати мануфактурӣ - солҳои 80-уми асри XV ба амал омада буд. Ин олоти корӣ дар як вақт ду корресидани нах ва калобакунии ришталро иҷро менамуд. Истифодаи чархи ресандагӣ дар мануфактураҳои Англия, Нидерландия, Итолиё ва Олмон қариб дар як вақт ҷорӣ гардида, баъд дар давлатҳои дигари Аврупо низ паҳн мешавад.

Дар ин давра дар кори кӯҳканӣ низ навигариҳои техникӣ пайдо шуданд. Чархи бо об ҳаракаткунанда ихтироъ карда шуд. Об ба воситаи қубур ва новаҳои махсуси нишебрӯ ҷорӣ шуда, ба парраҳои чарх барҳӯрда, онро маҷбур месохт, ки давр занад. Чархи бо об ҳаракаткунанда механизми ба он васлшударо ба ҳаракат медаровард, ки барои иҷрои кори муайян таъин гардида буд. Ин системаи механикӣ имконият фароҳам овард, ки маъдани дар чуқурии зиёд хобидаро канда, ба рӯйи Замин барорад. Истифодаи ин чарх истеҳсоли маъданро зиёд намуд. Ихтирои **кураи домнагӣ** ҳаҷми гудозиши маъданро зиёд намуд. Бо ёрии чархи бо об ҳаракаткунанда ҳарорати кураҳои маъдангудозӣ зиёд карда шуд. Усули домнагии истеҳсоли маъдан, дар нимаи дуюми асри XV, аввалин маротиба дар Фаронса, Итолиё ва Олмон истифода шудааст.

1. Мануфактураи моҳутбарории англисии асри XVI.

Пайдоиши унсурҳои сармоядорӣ дар кишоварзӣ. Дар кори кишоварзӣ ҳам баъзе унсурҳои сармоядорӣ тавлид меёфтанд. Дар Англия, Фаронса, Итолиё, Олмон ва баъзе давлатҳои дигари Аврупо **хоҷагиҳои калони кишоварзӣ** ташкил карда шуданд. Масалан, дар Англия хоҷагиҳои **лендлордҳо** ба вуҷуд омаданд. Худи лендлордҳо бевосита ба корҳои кишоварзӣ машғул буданд. Дар ин кор деҳқонони безамин ва ё камзаминро низ истифода мебурданд. Заминдорони калон аз заминҳои худ ба таври дигар ҳам даромад мегирифтанд. Заминҳояшонро ба **фермерҳои иҷоракор** ба иҷора дода, даромади соф ба даст медароварданд. Ҳамин тариқ, дар асрҳои XVI-XVII дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ **хоҷагиҳои фермерӣ** ба вуҷуд омаданд.

Фермерҳо дар зироаткорӣ аз **тухмпошак** ва **ғаллакӯбакҳои аспӣ** истифода мебурданд. Барои хушконидани ботлоқ заҳбурҳо мекофтанд. Ба заминҳои кишт на танҳо поруи чорво, балки поруҳои маъданӣ низ мепошиданд, ки маҳсулнокии зироатро зиёд мекарданд.

Дар чорводорӣ ҳам баъзе навигариҳо пайдо шуд. Фермерҳо зоти говҳоро бо роҳҳои сунъӣ беҳтар ва саршумори ин гуна чорворо афзун мегардониданд. Фермерҳо ба миқдори зиёд пашм, гӯшт, чарм, равған, панир ва маҳсулоти дигари чорводорӣ истеҳсол карда, ба бозорҳо мебароварданд.

2. Хоҷагии фермер

Ин гуфтаҳо маънои онро надоранд, ки гӯё дар мамлакатҳои Аврупо хоҷагии калони фермерӣ хоҷагиҳои хурду миёнаи деҳқонро танг карда, ҷойи онҳоро ишғол намуда бошанд. Хоҷагиҳои калони фермерӣ дар баробари хоҷагиҳои хурду миёнаи кишоварзӣ вуҷуд доштанд. Қисми зиёди маҳсулоти ки-

шоварзиро ҳанӯз ҳам хоҷагиҳои майда ва миёнаи деҳқонӣ истеҳсол мекарданд. Онҳо маҳсулоти изофаро ба бозор бароварда, талаботи худро бо пул ва молҳои дигар қонеъ менамуданд.

Дар ҳамин давра дар аксарияти мамлакатҳои Шарқ хоҷагиҳои калони кишоварзӣ вуҷуд доштанд. Соҳибони онҳо заминҳои худро ба хоҳишмандон ба иҷора медоданд. Лекин чунин усули истифодаи Замин он қадар маъмул набуд. Дар Шарқ асрҳои зиёд аз меҳнати кироя дар зироаткорӣ, боғдорӣ ва чорводорӣ истифода мебурданд. Чунин коргаронро **«чоряккор», «панҷяккор», «шашяккор»** меномиданд. Андозаи музди меҳнати шахси кирояшуда чӣ қадаре ки бо соҳиби Замин маслиҳат шуда бошад, ҳамон тавр пардохта мешуд. Вале ин усули хоҷагидорӣ дар Шарқ ба кишоварзӣ унсурҳои сармоядориро ворид насохт. Кишоварзӣ дар Шарқ бо ин навгонӣ моҳияти натуралии худро гум накард ва аз доираи муносибатҳои истеҳсолоти феодалӣ берун набаромад.

Пайдоиши буржуазия. Тағйирёбии тарзи истеҳсолот ва гузариш аз сохти феодалӣ ба сохти сармоядорӣ буржуазияро тавлид сохт. Буржуазия дар муддати кӯтоҳ ба табақаи обрӯманди ҷомеа табдил ёфт. Дар радифи табақаҳои дигари ҷомеа буржуазия ҳам дар шаҳрҳо ва ҳам доираи умумимиллии як қатор давлатҳои Аврупо ташаккул ёфта, барои пешрафти ҷомеа хизмати калон кардааст. Масалан, дар ташаккулёбии миллатҳои гуногуни Аврупои асрҳои XVI-XVII мақоми муҳимро иҷро намуд. Истеҳсолотро мутамарказ кард, муболилаи молро ба роҳ монд, робитаҳои иқтисодиро дар миқёси мамлакати худ васеъ ва мустаҳкам кард, дар ҳаёти сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа мақоми торафт баландтарро иҷро менамуд. Вале бо вуҷуди ин дар ин давра дар Аврупо ҳокимият дар дасти феодалҳо ва сохти истибдоди мутлақи дворянӣ буд. Дар он шоҳ (корол) дворяни аввали мамлакат ва роҳбари дворянҳо, ҳимоятгари манфиатҳои ин табақа ба ҳисоб мерафт. Буржуазияи навтавлидёфта ба ҳокимияти дворянии королҳо нафъовар буд. Королҳо аз сармоядорони буржуазӣ андоз ситонида, ҳокимияти худро то андозае мустаҳкам мекарданд. Аз ин сабаб, корол нисбат ба буржуазияи ҷавон муносибати нек дошт. Буржуазия низ дар аввал нисбати корол даст ба зуроварӣ намезад.

Феодалҳои калон рақибони буржуазия буданд, чунки ҳар кадоми онҳо шакли истеҳсолоти бо ҳамдигар муқобилро ифода мекарданд.

Сармояи буржуазия бемайлон меафзуд. Ин ҳолат диққати ҳокимияти королро бештар ба худ ҷалб менамуд. Робитаҳои нави давлати мутамаркази феодалӣ бо буржуазия мустаҳкамтар мешуданд. Ин робита дар баровардани **вомбарги давлатӣ,** ҷорӣ намудани

3. Табақаҳои аҳолии Англия

низоми **андози фиддиягӣ,** сиёсати пуштибонии буржузия, ёрӣ ба буржуазия дар масъалаи кушодани мануфактураҳо, васеъкунии тиҷорат ва ғайра ифода меёфтанд. Вале дар нимаи дуюми асри XVI ва асри XVII вазъият тағйир ёфт. Буржуазияи акнун сарватмандшуда барои васеъкунии фаъолияти иқтисодӣ ва дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ширкат варзидан кӯшиш ба харҷ медиҳад. Ин ба манфиати табақаи феодалӣ мухолиф буд. Бинобар ин, дар байни ин ду нерӯ низоъ ба амал омад. Баъзе хусусиятҳои ин мухолифат дар **реформатсияи Олмон** ва Ҷанги бузурги деҳқонии оғози асри XVI дар Олмону Англия ва баъзе давлатҳои дигар баамаломада, ки моҳияти умумимиллӣ доштанд, ифода ёфтаанд. Яке аз чунин ҳаракатҳои миллию озодихоҳона (дар нимаи дуюми асри XVI) дар Нидерландия ба амал омад, ки оқибат ба ғалабаи инқилоби буржуазияи миллӣ анҷом ёфт. Натиҷаи ин ғалаба дар Аврупо ташкилёбии аввалин давлати буржуазӣ - Ҷумҳурии Ҳоландия мебошад. Ғалабаи инқилоби буржуазии Нидерландияи солҳои 1556-1609 нишон дод, ки буржуазия ҳамчун нерӯи пурзӯри сиёсӣ ба майдони мубориза баромадааст. Инқилобҳои буржуазии оянда низ дар ин бора шаҳодат медиҳанд.

Ҳамаи тағйнротҳои сиёсӣ, ки дар сохти давлатҳои қадим ва асрҳои миёна ба амал меомаданд, вазъи ҳукуқии ҷомеаро мувофиқи талаботи аҳолӣ танзим карда натавонистанд. Оё буржуазия ба ин кор қодир буд? Оё вай метавонист, ки ҷомеаи ҳукуқбунёд ташкил намояд ва ба ваҳдати сиёсии ҷомеа муваффақ шавад? Ба ин саволҳо натиҷаи фаъолияти буржуазия дар садсолаҳои оянда-асрҳои XVII-XIX ҷавоб дод.

Савол ва супоришҳо:

1. Тавассути кадом далелҳо исбот карда метавонед, ки дар асрҳои XV-XVI дар Аврупо сохти феодалӣ рӯ ба таназзул ниҳодааст? 2. Дар байни сех ва мануфактура чӣ фарқият вуҷуд дорад? 3. Дар бораи ярмаркаҳо ва мақоми онҳо нақл кунед. 4. Саррофон кӣ буданд ва кадом вазифаро иҷро мекарданд? 5. Чаро дар кори бонкҳо ва молия истилоҳҳо бо забони итолиёвӣ бисёранд? 6. Корхонаҳои аввалини сармоядорӣ чӣ ном доштанд? 7. Дар бораи мануфактураҳои марказонидашуда ва пароканда маълумот диҳед. 8. Коргарони кироя кистанд? 9. Дар асрҳои XV-XVI дар истеҳсолот кадом навигариҳои техникӣ ҷорӣ гардиданд? 10. Муносибати байни корол ва буржуазия дар ибтидо чӣ хел буд? 11. Фарқи байни феодал ва буржуазияро муайян кунед.

§ 2-3. КАШФИЁТҲОИ БУЗУРГИ ҶУҒРОФӢ

Сабабҳои кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ. Давраи Эҳё ва оғози муносибатҳои сармоядорӣ ба пешрафти тиҷорати аврупоиён такони бузург дод. Тоҷирони аврупоӣ ба тиҷорати дохилӣ қаноат накарда, ба мамлакатҳои хориҷӣ рӯ оварданд. Аз давлатҳои Шарқ диққати онҳоро, пеш аз ҳама, Ҳиндустони афсонавӣ ҷалб намуда буд. Онҳо гумон доштанд, ки дар Ҳиндустон соҳиби тиллою нуқра ва дурру ҷавоҳироти зиёд мегарданд. Вале ба тиҷорати Ҳиндустон ва Чин кайҳо боз арабҳо ихтиёрдорӣ мекарданд. Онҳо молҳои аз мамлакатҳои Шарқ бо нархи арзон харидаашонро ба тоҷирони итолиёвӣ бо нархи гарон фурӯхта, даромади калон ба даст меоварданд.

Баъди он, ки соли 1453 туркҳо шаҳри Константинополро ишғол намуданд, тиҷорати аврупоиён бо давлатҳои Шарқ боз ҳам мушкилтар гардид. Туркҳои Усмонӣ роҳҳои тиҷоратиро ба Шарқ зери назорати худ гирифтанд. Аз ин рӯ, тоҷирони аврупоӣ маҷбур буданд, ки ба Туркия боҷи калон диҳанд. Бо воситаи ин роҳҳо кашонидани мол ба онҳо фоидаи калон намеовард.

4. Португалиҳо дунёро чунин тасаввур мекарданд.

Роҳи ягона ба Ҳиндустон аз Миср ва баҳри Сурх мегузашт. Вале арабҳо ин роҳро низ

5. Маллоҳи португалӣ бо асбоб ҷойи исти киштиро муайян мекунад.

ба рӯйи тоҷирони аврупоӣ бастанд. Ин тоҷирон акнун метавонистанд танҳо то шаҳри Искандарияи Миср омада харидуфурӯш кунанд. Лекин онҳо аз ин тиҷорат фоидаи ночиз мегирифтанд.

Аз тарафи арабҳо ва туркҳо бастани роҳҳои тиҷорати аврупоиён королҳои давлатҳои феодалии мутараққии Аврупоро маҷбур сохт, ки роҳҳои дигари ба Ҳиндустон рафтани тоҷиронро ҷустуҷӯ намоянд.

Барои ба Ҳиндустон рафтан ба тоҷирони аврупоӣ лозим меомад, ки Африқоро давр зада, ба уқёнуси Ҳинд бароянд ва ё ки ба самти Ғарб ҳаракат карда, ба Ҳиндустон аз Шарқи Дур дохил шаванд. Вале ин роҳҳо ҳанӯз кашф нашуда буданд.

Олимони Аврупо донишҳои асримиёнагиро дар бораи сохти Замин омӯхта, ба хулосае омаданд, ки он монанди шакли тухм аст ва агар ба тарафи Ғарб ҳаракат кунӣ, пас аз муддате аз тарафи Шарқ боз ба ҳамин нуқтаи аввала омада мерасӣ. Акнун барои аврупоиён вақти он расида буд, ки аз ин донишҳо истифода баранд. Пайдоиши муносибатҳои сармоядорӣ дар давлатҳои Аврупо бозори фурӯши мол ва сарчашмаҳои ашёи хомро тақозо мекарданд. Ин ҳолат ҷустуҷӯи роҳҳои нави ба Ҳиндустон рафтуомад кардани тоҷиронро боз ҳам таъхирнопазир мегардонид.

Кӯшишҳои аввалини сафар ба Ҳиндустон. Аз баҳри Миёназамин қад-қади соҳилҳои Португалия ба баҳри Шимолӣ ва Балтика роҳи муҳиме мегузашт. Дар бандарҳои Португалия киштиҳои зиёде лангар мепартофтанд. Тиҷорати баҳрӣ ва моҳигирӣ машғулияти асосии сокинони маҳалҳои назди соҳили бандарҳо буданд. Дар шаҳрчаҳои ин ҷо баҳрнавардони далеру пуртаҷриба ба камол мерасиданд.

Аз асри XV сар карда, королҳои Португалия мунтазам қад-қади соҳилҳои ғарбии Африқо ба уқёнуси Атлантик сафарҳо ташкил мекарданд. Соли 1445 онҳо дамоғаи Сабзро кашф карданд. Сафари дигари онҳо соли 1471 то Гвинея расид. Португалиҳо дар он ҷо зангиҳоро фиреб дода, газворҳои пастсифату марҷонҳои шишагӣ ва оинаҳоро

бо тиллою нуқра ва устухони фил иваз менамуданд. Дар баъзе ҷойҳое, ки имкоият буд, аз қувва истифода бурда, зангиҳоро зӯран ғулом мегардониданд. Бинобар ин, қисматҳои алоҳидаи соҳилҳои ғарбии Африқоро «Соҳили гулом», «Соҳили тиллоӣ» ва «Соҳили Устухони Оҷ» номгузорӣ кардаанд.

Кӯшишҳои нахустини ёфтани роҳи баҳрии Ҳиндустон бебарор анҷом ёфтанд.

Сафари Бартоломео Диас. Соли 1486 экспедитсияи португалӣ, ки ба он Бартоломео Диас сардорӣ мекард,соҳилҳои ҷанубии Африқоро давр зада, ба уқёнуси Ҳинд ворид шуд. Вале баҳрнавардон, ки бо сабаби муддати чандин моҳ роҳи пурмашаққати дуру дарозро тай кардан, беҳолу бемадор шуда буданд, аз давом додани сафар ба Ҳиндустон даст кашида, ба ватан баргаштанд.

Португалиҳо димоғаеро, ки дар ҷанубии Африқо ба дохили хушкӣ даромада буд, **«Димоғаи Умед»** ном гузоштанд. Онҳо умед доштанд, ки дере нагузашта роҳи Ҳиндустонро кашф хоҳанд кард.

Саёҳати Васко да Гама. Короли Португалия яке аз манфиатдорони асосии кашфи роҳи Ҳиндустон буд. Ӯ соли 1497 бо сардории Васко да Гама экспедитсияи нав ташкил намуд. Киштиҳои ӯ баҳрнавардони ботаҷриба доштанд ва барои шинокунии дарозмуддат бо харита ва дигар таҷҳизоти зарурӣ муҷаҳҳаз буданд.

Баъди чору ним моҳ португалиҳо Африқоро давр зада, аввалин шуда ба соҳилҳои шарқии он расиданд. Бӯрони шадид муқобили ҷараён шинокунии киштиҳоро мушкил мегардонид. Баҳрнавардон аз гармии сӯзони Офтоб азоб мекашиданд. Бисёрии онҳо аз касалӣ вафот карданд. Аз 168 нафар танҳо 55 нафар зинда монд. Ба Васко да Гама муяссар шуд, ки роҳбалади пуртаҷрибаи баҳрӣ пайдо кунад. Ӯ киштиҳои португалиҳоро аз уқёнуси Ҳинд гузаронида, то соҳилҳои Ҳиндустон расонид.

Моҳи майи соли 1498 киштиҳои португалӣ дар шаҳри Калкуттаи Ҳиндустон лангар партофтанд. Васко да Гама ба баҳрнавардон амр кард, ки ба соҳил баромада, доруворӣ харанд. Лекин рочаи Калкутта португалиҳои ба соҳил фуромадаро ҳабс кард. Ҷавобан Васко да Гама якчанд ҳиндуи ашроферо, ки киштиҳоро тамошо мекарданд, дастгир намуд. Он гоҳ роҷа маҳбусонро озод карда, барои халос кардани ҳиндуҳо заврақ фиристод. Вале Васко да Гама ин заврақҳоро бо гулулаборонкунӣ аз тариқи тӯпҳо «пешвоз» гирифта, аз баргардонидани асирон саркашӣ мекунад.

Ҳамин тариқ, аврупоиён воридшавии худро ба Ҳиндустон бо тӯппарронӣ хабар доданд.

Баъди чанде португалиҳо киштиҳоро аз доруворӣ пур карда, ба ватан баргаштанд. Маблағи аз ин доруворӣ бадастомада нисбат ба хароҷоти ташкили экспедитсия қариб 60 маротиба зиёдтар буд.

Мустамликаҳои аввалини португалиҳо. Португалиҳо соҳилҳои ғарбӣ ва қисми соҳилҳои шарқии Ҳиндустонро забт карданд. Короли Португалия дар заминҳои ишғолкарда адмирал Алмейдаро ноиби корол (1505-1508) таъин кард. Пойтахти заминҳои ишғолшудаи Ҳиндустон шаҳри Гоа, воқеъ дар қисмати шимолии Калкутта буд. Ноиби корол дар ҳамин шаҳр қароргоҳ дошт.

Истилогарони португалӣ баъди забти қисми шарқии Ҳиндустон дар Африқои Шарқӣ ва ҳавзаи уқёнуси Ҳинд ҳам заминҳои зиёдеро ба даст даровардand, аз он ҷумла дар халиҷи Форс, дар баромадгоҳи баҳри Сурх ба уқёнуси Ҳинд ва дар нимҷазираи Арабистон. Истилогарони португалӣ аҳолии шаҳрҳоро қир карда, дар он ҷойҳо барои худ қалъаю истеҳкомҳо месохтанд. Дар Ҳиндустон нисбати истилогарон мегуфтанд: «Хушбахтона, португалиҳо чун палангу шерҳо камшуморанд, вагарна тамоми насли инсонро қир мекарданд».

Баъди ба даст даровардани ҳавзаи уқёнуси Ҳинд ва як қисми шарқии Африқо португалиҳо киштиҳои арабҳо ва ҳиндуҳоро горат ва ғарқ мекарданд. Баҳрнавардони асиргирифтаашонро мекуштанд ва ё ба ғуломӣ мефурӯхтанд. Дар уқёнуси Ҳинд ягон киштӣ бе иҷозати португалиҳо шино карда наметавонист. Португалиҳо аз бартарии яроқу аслиҳа ва флоти худ истифода бурда, арабҳоро аз уқёнус танг карда, роҳҳои баҳрии Ҳиндустонро ба даст даровардand. Баъд онҳо ҷазираҳои Зонд ва Молукро низ ишғол намуданд. Сокинони ин ҷазираҳо навъҳои беҳтарини гиёҳҳои шифобахшро парвариш мекарданд. Истилогарони португалӣ аз аҳолии маҳаллӣ гиёҳҳои шифобахшро бо нархи ниҳоят арзон харидорӣ мекарданд.

Мустамликадорон аҳолии маҳаллии Ҳиндустон ва ҷойҳои ишғолкардаи худро маҷбур мекарданд, ки андоз ва боҷро бо доруворӣ пардозанд. Бо ин роҳ онҳо аз мулкҳои шарқӣ даромади калон ба даст медаровардand.

Португалиҳо ҳаракати худро ба Шарқ давом дода, то ба соҳилҳои шарқии Чин ва Ҷопон рафта расиданд. Заминҳои забткардаашонро ба мустамлика табдил доданд.

Кашфиётҳои Христофор Колумб. Вақте ки туркҳо ва арабҳо пеши роҳи тиҷорати аврупоиҳоро ба Ҳиндустон ва Чин гирифтанд, масъалаи ба ин мамлакатҳо аз тариқи Ғарб сафар кардан аҳамияти калон пайдо намуд. Онҳо исбот карданӣ шуданд, ки бо ин самт шино карда, ба Ҳиндустону Чин расидан мумкин аст. Ҳатто ин роҳро нис-

бат ба роҳҳои шарқӣ кӯтоҳтар мешумориданд. Ин тахмин ба ҳақиқат рост меомад.

6. Христофор Колумб.

Баҳрнаварди нахустини аврупоӣ, ки бо роҳи ғарбӣ ба Ҳиндустон сафар намуд, Христофор Колумб (1451-1506) буд. Ӯ дар наздикии шаҳри Генуяи Италиё дар оилаи бофанда таваллуд ёфтааст. Колумб дар ҷавонияш дар якчанд саёҳати баҳрӣ иштирок карда, баъд ба тартиб додани харитаҳои ҷуғрофӣ машгул мешавад. Колумб то сафар ба Ҳиндустон таҷрибаи бойи баҳрнавардӣ ва дониши хуби ҷуғрофӣ дошт.

Колумб ба Испания кӯчида, барои ба воситаи уқёнуси Атлантик ба Ҳиндустон сафар намудан аз корол иҷозат мепурсад. Баъди интизории зиёд, ки он 8 сол тӯл кашид, бо сардории Христофор Колумб тобистони соли 1492 се киштии начандон калон бо 90 нафар баҳрнавард аз Испания ба роҳ баромаданд. Боди мурод киштиҳоро бо суръати том ба тарафи ҷанубу ғарби Атлантик ҳаракат медод. Ҳафтаҳо пайи ҳам мегузаштанд, лекин аз пеш хушкӣ намебаромад. Мисли пештара дар пеш уқёнуси нопайдоканори ношинос ба назар мерасид. Баъзе баҳрнавардон ноумед шуда, ба Колумб таклиф пешниҳод мекарданд, ки ба хона баргарданд. Сарфи назар аз ин Колумб нияти ба қафо баргаштанро надошт ва бо қатъияти ба худ хос киштиҳоро ба пеш ҳаракат мекунонид. Ниҳоят, баъди 70 рӯзи сафар аз дур хушкие намудор гардид.

Баҳрнаварде, ки дар манора навбатдор буд, он хушкиро дида, бо овози баланд: «Замин!» - гуфта дод зад.

Киштиҳои Колумб ба ҷазирачае наздик шуда, лангар партофтанд. Колумб парчами Испанияро дар соҳил барафрохта, ин ҷазираро мулки короли Португалия эълон намуд. Сайёҳон дар талоши пайдо намудани тилло буданд. Бо ҳамин мақсад, Колумб аз ин ҷо ба сӯйи ҷануб роҳ паймуд ва дере нагузашта ҷазираҳои хеле калони Куба ва Гаитиро кашф кард.

Сафари испониҳо хеле мушкил сурат мегирифт. Аз се киштӣ танҳо яктояш сиҳат монд. Онҳо тавассути ин киштӣ ба Испониё баргаштанд.

Колумб дар ҷазираҳои кашфкардааш одамонеро вохӯрд, ки ранги пӯст ва қиёфаашон ба ҳиндуён монандӣ дошт. Дар рафти ин сафар

7. Киштиҳои Х.Колумб уқёнуси Атлантикро убур мекунанд.

ӯ дар ҳавзаи баҳри Кариб боз ҷазираҳои бисёреро кашф намуда, як қисми соҳилҳои шарқии Амрикоро низ тадқиқ намуд. Вале дар ин ҷойҳо Колумб на тилло ёфту на сарвати дигар.

Христофор Колумб то охири ҳаёташ намедонист, ки қитъаи навро кашф кардааст. Ӯ сарзамини кашфкардаашро «Ҳиндустон» ва аҳолиашро «ҳинду» номид. Ҳамин тариқ, аврупоиҳо аҳолии муқимии Амрикоро аз он вақт сар карда «ҳинду» меномиданд.

Сафари Америго Веспуччи. Баъд аз сафари Колумб, зодаи Флоренсия Америго Веспуччи (1454-1512) соли 1502 ба Ғарб сафар карда, соҳилҳои шимолу шарқи Амрикоро ҳаматарафа тадқиқ намуда, онро «Замини нав» номид. Соли 1507 Америго Веспуччи дар бораи саёҳатҳои баҳрии худ маълумоти ҳикояҳояшро чоп мекунад. Ин китоб дар Аврупо хонандагони зиёд пайдо намуда, машҳур мешавад.

Аз соли 1507 сар карда, ҷуғрофидонҳои аврупоӣ дар харитаҳояшон қитъаи навкашфкардаро «Заминҳои Америго» меномиданд. Минбаъд барои Америгоро чун ибораҳои «Европа», «Азия» ва «Африка» дуруст талаффуз кардан, дар вожаи «Америго» ду ҳарфи охиринро бо «-ка» иваз менамоянд, ки дар натиҷа вожаи «Амрико» пайдо мешавад. Ҳамин тариқ, қитъаи нав Амрико ном мегирад.

Тақсимоти аввалини мустамликавии ҷаҳон. Кашфиётҳои ҷуғрофии португалиҳою испониҳо дар байни Испониё ва Португа-

8. Америго Веспуччи, номи худро ба қитъаи Амрико тӯҳфа кард.

лия рақобати шадидро ба вуҷуд оварданд. Барои пешгирӣ намудани задухӯрдҳои ҳарбӣ онҳо соли 1494 дар шаҳри Тердесиляс ба **қарордоде** имзо гузоштанд, ки мувофиқи он аз қутби Шимолӣ ба қутби Ҷанубӣ хати дарозиаш 2053 километр кашида шуд, ки вай аз самти ғарбтари ҷазираҳои «Димоғаи сабз» мегузашт. Ҳамаи заминҳои дар тарафи ғарбии ин хат кашфшуда аз испаниҳо ва заминҳои шарқи он аз португалиҳо шуданд. Ин тақсимоти ҷаҳон **нимкураи Ғарбиро** дар бар мегирифт. Баъди солҳои зиёд рақобати испаниҳо ва португалиҳо барои нимкураи шарқии Замин ба миён омад. Бинобар ин, соли 1529 дар шаҳри Сарагоса дар байни ин ду давлат қарордоди нав ба имзо мерасад. Мувофиқи он чунин хати доираи нуфуз дар нимкураи Шарқӣ низ кашида мешавад. Он аз 17^0 ғарбтари ҷазираҳои Молук мегузашт. Ҳамин тавр, дар байни Испания ва Португалия **тақсимоти аввалини мустамликавии ҷаҳон** ба амал омад.

Саёҳати давродаври олам. Саёҳати Фернандо Магеллан низ дар таърихи саёҳатҳои ҷуғрофӣ аҳамияти бузург дошт. 20 сентябри соли 1519 панҷ киштии Магеллан аз бандари Сан Лукари Испониё ба самти ҷанубу ғарбӣ ба ҷустуҷӯи «ҷазираҳои доруворӣ», яъне ҷазираҳои Молук баромад. Саёҳати Магеллан аз соли 1519 то соли 1522 давом кард ва аввалин саёҳати давродаври олам буд. Ӯ дар натиҷаи ин сафар як

қатор кашфиётҳои бузург кард. Аз ҷумла, гулӯгоҳи Магеллан ва Оташзаминро дар Амрикои Ҷанубӣ, ҷазираҳои сершуморро дар Уқёнуси бузург (уқёнуси Оромро он вақт ҳамин тавр меномиданд), ҷазираҳои Филиппин ва ғалаҷазираҳои Зондро кашф намуд.

Мақсади Магеллан ба уқёнуси Ҳинд ва ҷазираҳои он расидан буд. Магеллан ҳангоми саёҳат дар яке аз бархӯрдҳои мусаллаҳона бо халқҳои маҳаллии Филиппин ҳалок мегардад. Аъзоёни зиндамондаи экспедитсияи ӯ дар як киштии ободмонда ба Испания баргаштанд. Аз 265 нафар ҳайати экспедитсия танҳо 18 нафар ҷон ба саломат бурд.

Саёҳати Магеллан нишон дод, ки Замин дар ҳақиқат даврашакл аст. Дар натиҷаи ин саёҳат аврупоиён дар бораи уқёнуси Ором баъзе маълумотҳои аниқ ба даст оварданд. Ин уқёнус то саёҳати Магеллан барои аврупоиён як баҳри ҷанубии пурасрор тасаввур мешуд.

Кашфиётҳои ҷуғрофӣ дар нимаи дуюми асри XVI ва нимаи аввали асри XVII. Баъди саёҳати давродаври олами Магеллан ҳам кашфиётҳои ҷуғрофӣ идома ёфтанд. Дар нимаи дуюми асри XVI сайёҳони испонӣ ба уқёнуси Ором чандин маротиба экспедитсияҳои нав ташкил намуданд. Онҳо мақсад доштанд, ки «Замини номаълуми ҷанубӣ», яъне Австралияро пайдо намоянд. Дар натиҷаи ин экспедитсияҳо ҷазираҳои Соломон, ҷазираҳои Маркиз (дар қисми ҷанубии Полинезия воқеъ мебошанд) ва гулӯгоҳи Торрес, ки Австралияро аз Зеландияи Нав ҷудо мекунад, кашф гардиданд.

Ҳоланд, ки ин вақт ба мамлакати бузургтарини ҷаҳон табдил ёфта буд, борҳо ба ҷанубӣ уқёнуси Ором экспедитсияҳо ташкил намуд. Ҳамин тариқ, соли 1616 сайёҳи ҳоландӣ Таутан Горн дар ҷанубӣ Амрико димоғаи Горнро кашф мекунад. Барои ҳамин, ин ҷо номи «Димоғаи Горн»-ро гирифтааст. Дар нимаи аввали асри XVII баҳрнавардони ҳоландӣ соҳилҳои Австралияро ҳам кашф мекунанд. Аз ҳамин сабаб, Австралияи ҳамонвақтаро «Ҳоландияи нав» меномиданд.

Дар тадқиқи соҳилҳои Австралия ва муайян кардани он ҳамчун яке аз қитъаҳои олам, саёҳати Абел Тасмани ҳоландӣ дорои аҳамияти калон буд. Номи ин сайёҳ ба яке аз ҷазираҳои кашфкардаи ӯ – Тасмания гузошта шудааст. Сайёҳони англис ба Австралия хеле дер – танҳо дар нимаи дуюми асри XVIII қадам гузоштаанд. Ба ин экспедитсияи англисҳо капитан Кук роҳбарӣ кардааст.

Дар асрҳои XVI-XVII дар нимкураи Шимолӣ низ кашфиётҳои ҷуғрофӣ рӯй додаанд. Баҳрнавардони англис Мартин Фробишер ва Ҷон Дэвис солҳои 70-ум ва 80-уми асри XVI дар ҷустуҷӯи роҳи шимолу ғарб ба Чин якчанд маротиба ба соҳилҳои Амрикои Шимолӣ

экспедитсия ташкил намуданд. Ин экспедитсияҳо имконият доданд, ки дар байни Гренландияю қитъаи Амрико галаҷазираҳои воқеъ дар уқёнуси Яхбастаи Шимолӣ (шимолтар аз Амрико) кашф карда шаванд. Дар асри XVII тадқиқот дар самти нимкураи Шимолӣ идома ёфт. Баҳрнаварди дигари англис Генри Гудзон Амрикои Шимолиро тадқиқ кард. Дар ин ҷо дарё ва халиҷе бо номи ӯ – Гудзон номгузорӣ шудааст.

Дар қисмати шимолу шарқии нимкураи Шимолӣ баҳрнавардони ҳоландӣ низ кашфиётҳои бузург карданд. Вилгелм Баренс (баҳри Баренсро (Номи ӯро гирифтааст...) тадқиқ менамояд. Солҳои 1594-1597 Баренс се зимистонро дар соҳилҳои ғарбии Замини Нав мегузаронад. Ӯ ба ин ҷо бо мақсади ёфтани роҳи шимолӣ ба Чин ва Ҳиндустон сафар карда буд. Ҳангоми зимистонгузаронии охирин ӯ дар ин ҷазира ҳалок мешавад.

Хуллас, дар асрҳои XV-XVII аз Аврупо даҳҳо экспедитсия ба ҳар тарафи кураи Замин баромада, қитъаю ҷазираҳо, баҳру уқёнусҳо, халиҷҳо ва ғайраро кашф намуданд.

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ зарур шуданд? 2. Арабҳо ва туркҳо ба кашфиётҳои ҷуғрофии аврупоиён чӣ муносибат доранд? 3. Дар бораи роҳи Ҳиндустонро аз тариқи Африқо давр зада гузаштани баҳрнавардони Португалия нақл кунед. 4. Чаро баҳрнавардони португалӣ яке аз кашфиётҳои худро «Димоғаи умед» номиданд? 5. Дар бораи экспедитсияи Бартолемео Диас чиро медонед? 6. Экспедитсияи Васко да Гама чӣ тавр ба Ҳиндустон рафта расид ва он чӣ тавр анҷом ёфт? 7. Португалиҳо аввал кучоро ба мустамликаҳои худ табдил доданд? 8. Дар бораи экспедитсияи Христофор Колумб нақл кунед. 9. Америго Веспуччи кист? Номи ӯ ба қитъаи Амрико чӣ робита дорад? 10. Кадом солҳо дар байни Португалия ва Испания тақсимоти аввалини мустамликавии ҷаҳон ба амал омад? 11. Дар бораи кашфиётҳои ҷуғрофии нимаи асри XVI ва нимаи аввали асри XVII нақл кунед.

§4. ОҚИБАТҲОИ КАШФИЁТҲОИ БУЗУРГИ ҶУҒРОФӢ

Баъди кашфиётҳои ҷуғрофӣ. Мақсади асосии ташкили экспедитсияҳо ба мустамлика табдил додани сарзаминҳои кашфкардашуда барои ҳукуматҳои худ буд. Баҳрнавардони португалӣ, испанӣ, ҳоландӣ ва англисӣ заминҳои басёреро кашф карда, барои ташкили экспедитсияҳои ҳарбӣ роҳҳои муносибро муайян намуданд.

Ба забти заминҳо аввал португалиҳо оғоз намуданд. Пас аз онҳо ба ин кор испониҳо, ҳоландиҳо ва дертар англисҳо шурӯъ карданд. Ба заминҳои кашфкарда ҳазорон нафар португалиҳою испаниҳо барои даромади бедарди миён мешитобиданд. Баъди аз нимчазираҳои Пиреней пеш кардани арабҳо ритсарҳо, ки ҷангро машғулияти пуршарафи худ меҳисобиданд, бекор монданд. Чӣ тавре ки мегӯянд: «Шамшерҳои онҳо дар ғилофҳояшон занг зада, кисаҳояшон холӣ шуда буданд». Дворянҳои қашшоқшуда аз ҳисоби истило ва ғорати мамлакатҳои дигар бойшавиро орзу мекарданд. Бинобар ин, аксарияти ҷанговароне, ки дар экспедитсияҳои истилогарона иштирок мекарданд, аз ҷумлаи ин дворянҳо буданд.

Феодалон дар омода сохтани экспедитсияҳои савдогарон ва соҳибони киштиҳо ширкат варзида, аз ҳисоби савдою ғорати

9. Ғусли таъмиди насорогардонии аҳолии маҳаллӣ

мамлакатҳои истилошуда сарватманд мегардиданд. Ба қитъаи Амрико намояндагони калисо низ сафарбар шуда, барои ба дини насронӣ гардонидани аҳолии маҳаллӣ машғул мешуданд. Калисо ҳам як қисми молу сарвати аз мустамликаҳо ғоратшударо аз худ мекард.

Забти Мексика. Дар қитъаи Амрико сарзаминҳои дорои маданияти қадима Мексика ва Перу ба ҳисоб мерафтанд. Ҳукуматдорони испанӣ, баъди кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ, барои забти ватани астекҳо, майяҳо ва инкҳо экспедитсияҳои ҳарбӣ ташкил карданд. Иштирокчиёни экспедитсияҳои нав дар навбати аввал тилло мекофтанд.

Соли 1519 дастаи 400-нафара бо сардории дворянини испанӣ Кортес ба Мексика ворид шуд. Дар бораи ин шахс ба таври шӯхӣ мегуфтанд: «Пулаш кам, вале қарзаш бисёр аст».

Дар байни қабилаҳои сокини Мексика ягонагӣ вуҷуд надошт. Қабилаҳое, ки ватанашонро астекҳо забт карда буданд, дар ишғол кардани Мексика ба Кортес ёрӣ расониданд. Кортес ҷанговарони қабилаҳои ҳиндуро ба дастааш ҳамроҳ карда, ба шаҳри Мехико ҳамла овард. Астекҳо аз тарси сарвораҳои испанӣ ва гулдуроси тӯпҳо рӯ ба гурез ниҳоданд (ҳаргиз чунин силоҳро надида буданд). Баъди шикасти аввалин, шоҳи астекҳо аз муқобилият бо испаниҳо даст кашид ва Кортес бо дастааш вориди Мехико гардид.

Ҳокими астекҳо шахси содалавҳе буд. Истилогарони испанӣ ӯро бо ҳиллаю найранг асир гирифта, Мексикаро аз номи ӯ идора мекарданд. Испаниҳо мардуми маҳаллиро маҷбур мекарданд, ки короли Испанияро эътироф кунанд ва андозро бо тилло супоранд. Онҳо дар қасри шоҳи астекҳо хазинаи махфиеро ёфтанд, ки дар он ҷо асбобу анҷоми тиллоӣ ва ҷавоҳироти зиёд нигоҳ дошта мешуд. Истилогарон сарватҳои дар давоми садсолаҳо ғункардаи ҳиндуёнро ба тороҷ бурданд. Қисми зиёди он ба короли Испания ва боқимондааш ба Кортес расид.

Астекҳо аз бераҳмию чашмгуруснагии истилогарон ба дод омада, борҳо даст ба шӯриш заданд. Боре Кортес дар задухӯрди шабона шикаст хӯрда, аз муҳосира бо душвории зиёд халос мешавад. Баъд дастаашро аз ҳисоби испаниҳои аз Куба омада ва ҷанговарони ҳинду пурра карда, Мехикоро иҳота мекунад. Бо фармони Кортес ба шаҳр додани оби нӯшокӣ қатъ мегардад. Дар натиҷа аз ташнагию гуруснагӣ қариб ҳамаи аҳолии Мехико талаф шуд. Испаниҳо ба Мехикои беодам ворид гардиданд.

Истилои Перу. Саркардаи дастаи истилогарони испанӣ Писарро ном дошта, шахси камсавод, бераҳм ва боғайрат буд. Солҳои 1532-1535 ӯ бо дастаи 200-нафара ба Перу ҳуҷум кард. Писарро шоҳи инкҳоро асир гирифта, барои озод кардани ӯ аз ҳиндуён тиллои зиёд талаб кард. Мувофиқи талаби Писарро ҳиндуҳо бояд хонаи калонеро пур аз тилло мекарданд. Лекин испаниҳо бо фиреб аз ҳиндуҳо мувофиқи талаби худ тилло ситонида, ваъдахилофӣ карда, шоҳи ҳиндуёнро ба қатл расониданд. Истилогарони испанӣ ибодатхонаҳои қадим ва пойтахти инкҳоро ғорат карданд. Асбобу анҷоми тиллою нуқрагини ғаниматгирифтаро, ки аҳамияти калони маданию таърихӣ доштанд, байни худ тақсим карда, баъд онҳоро мегудохтанд. Ҳамин тавр, испаниҳо тамаддуни қадимаю бойи халқҳои Амрикоро нест мекарданд. Танҳо қисми Амрикои Ҷанубӣ – Бразилия дар дасти португалиҳо монд. Онҳо ҳангоми ба воситаи соҳилҳои ғарбии Африқо ба ҷануби Ҳиндустон шино кардан, тасодуфан ба ин ҷо омада, Бразилияро ишғол карданд.

Истилогарони испанӣ дар мустамликаҳои худ заминҳои ҳиндуёнро бо зӯрӣ кашида гирифта, байни худ тақсим мекарданд. Аҳолии маҳаллӣ – ҳиндуёнро ғулом ва ё тобеъ мекарданд. Ҳиндуён дар зери зарбаи тозиёнаи нозирони мустамликадор заминҳои испаниҳоро киштукор карда, чорвояшонро мечарониданд.

Меҳнати ҳиндуён, махсусан дар конҳои тиллою нуқра ниҳоят тоқатфарсо буд. Наздикони онҳое, ки маҷбуран ба кор ба ин конҳо фиристонида мешуданд, пешакӣ мотам мегирифтанд. Зеро медонистанд, ки ин одамон ба хона зиндаю саломат барнамегарданд.

11. Франческо Писарро

Баъзан ҳиндуён ба истилогарони испанӣ бо усулҳои гуногун муқобилият нишон медоданд. Онҳо ба фоидаи испаниҳо меҳнат кардан нахоста, ҳудкушӣ мекарданд ва ё ба бешаҳои дурдасту касногузор гурехта, пинҳон мешуданд. Истилогарон ҳиндуҳои гурезаро чун ҳайвони ваҳшӣ шикор мекарданд. Онҳоро бо ёрии сагҳои шикорӣ дастгир намуда, ба қатл мерасониданд.

10. Эрнан Кортес, ки Мексикаро забт кардааст.

Роҳибони испанӣ ҳиндуёнро маҷбур мекарданд, ки аз дину оин ва урфу одатҳои аҷдодии хеш даст кашанд. Онҳоеро, ки аз қабули дини насронӣ рӯй метофтанд, дар назди зану фарзандон ба қатл мерасониданд. Калисо дар кори ғулом гардонидани аҳолии таҳҷойии мустамликаҳо ба истилогарон ёрӣ мерасонид. Дар натиҷаи чунин истисмор ва истифодаи усулҳои гуногуни қатл шумораи ҳиндуёни Амрико торафт кам мегардид.

Авҷгирии ғуломфурӯшӣ. Дар натиҷаи куштори зиёди мардуми маҳаллӣ қувваи корӣ кам шуд. Зарурати ташкили бозорҳои ғуломфурӯшӣ ба миён омад. Тоҷироне пайдо шуданд, ки аз Африқо ба Амрико ғуломони зангӣ оварда мефурӯхтанд. Ба ин кор аввал португалиҳо, баъд испаниҳою ҳоландиҳо ва англисҳо даст заданд. Ғуломфурӯшон аз Африқо «молҳои зиндаро» мехариданд ё ки шабонгоҳ деҳаҳои зангиёнро муҳосира карда, гирдогирди онро оташ мезаданд, баъд сокинони онро дастгир намуда, ба пояшон завлона зада, ба киштиҳо бор мекарданд. Ғуломфурӯшон аз ин кор даромади калон мегирифтанд. Ҳар сол дар бозорҳои ғуломфурӯшии Амрико садҳо ҳазор ғуломи зангӣ хариду фурӯш карда мешуданд.

12. Зангиҳои ғуломи аз Африқо овардашуда.

Аҳамияти кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ. Кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ боиси тараққиёти тиҷорат гардид. Дар байни мамлакатҳои ҳамаи қитъаҳо робитаҳои тиҷоратӣ ташаккул ёфтанд ва бо ҳамин тиҷорати ҷаҳонӣ ва вуҷуд омад. Аврупоиён ба мустамликаҳо кӯчида, бо худ яроқу аслиҳа, газворҳои гуногун, зарфҳо ва сару либос меоварданд. Тоҷирон аз Амрико ва Аврупо маҳсулоти гуногун, ба монанди какао ва тамоку оварда, аз Осиё чойу қаҳва харида мебурданд.

Кашфиётҳои ҷуғрофӣ роҳҳои тиҷоратро дигар карданд. Акнун онҳо аз баҳри Миёназамин ба уқёнусҳо гузаштанд. Венетсия ва Генуя, ки марказҳои бузургтарини тиҷоратӣ, касбу ҳунар ва маданияти аврупоиён буданд, аз роҳҳои нави тиҷоратӣ дар канор монданд. Акнун тиҷорат бо мустамликаҳо ба воситаи бандарҳои Нидерландия, Португалия, Ҳоландия ва Англия ба роҳ монда шуд. Шаҳри калонтарини Нидерландия – Антверпен ба маркази бузургтарини тиҷорати ҷаҳон табдил ёфт. Шаҳри Лиссабон низ яке аз марказҳои калонтарини тиҷорат ба ҳисоб мерафт. Дар бандарҳои Нидерландия ҳар рӯз аз 200 то 250 киштӣ бор фуровардаю бор мегирифтанд. Антверпен ва Лиссабон барои Аврупо дарвозаҳое буданд, ки тавассути онҳо корвонҳои

киштиҳои пурбори мулкҳои хориҷӣ ворид мегардиданд ё ба тамоми гӯшаю канори ҷаҳон маҳсулот мерафт. Ин киштиҳо аз мустамликаҳо ва Аврупо тиллою нуқра, гиёҳҳои шифобахш ва молҳои дигари қиматбаҳо мекашониданд. Қисми зиёди он сарватҳо ба хазинаи королҳо, феодалҳои испанию португалӣ ва ҳоландию англисӣ ворид мешуданд.

Испониё ва Португалия дар оғози давраи нав мамлакатҳои ақибмонда ба ҳисоб мерафтанд. Онҳо ҳанӯз саноати мануфактурии худро надоштанд. Бинобар ин, королу феодалҳои ин давлатҳо тиллою нуқра ва ҷавоҳиротро барои аз мамлакатҳои дигар харидани молҳои зарурӣ сарф мекарданд. Сарватҳое, ки аз давлатҳои дигар, махсусан аз мустамликаҳо ғорат мешуданд, ба кисаи тоҷирон, бонкдорон ва соҳибони мануфактураҳои давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ нисбатан тараққикардаи Аврупо ворид мегардиданд.

Кашфиётҳои ҷуғрофӣ ба пайдоиши мустамликаҳо ва ҳаҷми зиёди истеҳсоли мол сабаб шуданд. Ин навгониҳо ба ташаккули саноат ва сармоядорӣ кӯмак расониданд. Гарчанде сохти сармоядорӣ нисбат ба сохти феодалӣ пешқадамтар буд, лекин он ба ҷангҳои истилогаронаи зидди халқҳои Амрико, Осиё ва Африқо роҳ кушод. Ҷангҳои истилогарона, дар навбати худ, мустамликадорӣ ва зулми мустамликавиро ба вуҷуд оварданд.

Савол ва супоришҳо:

1. Мақсади асосии кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ аз чӣ иборат буд? 2. Аврупоиён ба заминҳои кашфшуда барои чӣ рафтанд? 3. Кортес Мексикаро чӣ тавр забт кард? 4. Испаниҳо дар Мексика бо кадом роҳҳо соҳиби тилло ва нуқра шуданд? 5. Писаррои испанӣ ватани инкҳо – Перуро чӣ тавр забт кард? 6. Дар бораи ғуломфурӯшӣ дар Амрико маълумот диҳед. 7. Дар бораи кирдори ношоями истилогарони испанӣ дар Перу далелҳо биёред. 8. Кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ чӣ натиҷаҳо ба бор оварданд? 9. Дар бораи аҳамияти кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ фикри худро баён намоед. 10. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

§5-6. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ НИДЕРЛАНДИЯ

Сохти иқтисодии Нидерландия. Дар асрҳои миёна Нидерландия гуфта, «Заминҳои поён» - музофотҳои поёноби дарёҳои Рейн, Хаас ва Шелдаи соҳилҳои Баҳри Шимолро меномиданд. Як вақтҳо ин заминҳоро «Лотарингияи поён» мегуфтанд.

Дар Нидерландия пешрафти саноат барвақт оғоз ёфтааст. Моҳути Фриз кайҳо боз шӯҳрат пайдо карда буд. Саноати моҳутбарории Фландрия бошад, дар Аврупо яке аз пешқадамтаринҳо ба шумор мерафт. Дар ин масъала дар асрҳои XIII-XIV бо Фландрия танҳо Флоренсия рақобат карда метавонист. Мардуми шаҳрҳои Англия, Фаронса ва Олмон ба моҳути хушсифати шаҳрҳои Брюгге, Ипр ва Генти Нидерландия ҳасад мебурданд. Чунки сеҳҳо ва мануфактураҳои онҳо ҳанӯз қобилияти истеҳсоли чунин моҳутро надоштанд. Дар асрҳои XV-XVI дар резишгоҳи дарёи Шелдаи Фландрия шаҳри нави саноатию тиҷоратӣ – Антверпен қомат рост кард. Баъди кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ ин шаҳр ба бандари умумиҷаҳонӣ табдил ёфт. Антверпен дар баробари тиҷорат маркази бузурги саноат низ буд. Брюссел ва Брабант шаҳрҳои калони саноатӣ ба ҳисоб мерафтанд. Фландрия ва Брабант аз нигоҳи иқтисодӣ музофотҳои муҳимтарини Нидерландияи Ҷанубӣ буданд.

Музофотҳои Намор, Лен ва Люксембурги Нидерландияи Ҷанубӣ захираҳои бузурги маъдани оҳан доштанд. Аз ин рӯ, дар ин ҷо саноати металлургӣ тараққӣ карда буд. Музофотҳои ҷанубу гарбии Нидерландия – Геннегау ва Артуа ва музофотҳои шимолу шарқии Нидерландия – Гелдерн ва Овериссел асосан ба кишоварзӣ машғул буданд. Дар шимоли Нидерландия, Зеландия, Ҳоландия ва Утрехт музофотҳои нисбатан тараққикарда ба ҳисоб мерафтанд. Дар ин ҷо дар қатори саноати моҳутбарорӣ газвору атласбофӣ ҳам тараққӣ карда буд. Ҳоландия асосан музофоти тиҷоратӣ ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, ин ҷо ба маркази киштисозӣ, киштигардӣ ва моҳигирӣ табдил ёфта буд. Шаҳри Амстердами Ҳоландия дар асри XVI босуръат тараққӣ карда, бо Антверпен рақобат мекард.

Дар асрҳои XVI-XVII сохти иқтисодии Нидерландия феодалӣ буд. Унсурҳои сармоядорӣ нав пайдо шуда, босуръат пеш мерафтанд. Баробари пайдоиши унсурҳои сармоядорӣ табақаҳои нав – буржуазия ва коргарони кироя ба вуҷуд омада, ташаккул меёфтанд.

Сохти сиёсии Нидерландия. Нидерландия аз даҳҳо давлатҳои хурди феодалӣ ташкил ёфта буд, ки онҳоро герсогӣ, графӣ,

епископӣ ва ғайра меномиданд. Як қисми онҳо ба ҳайати Фаронса ва қисми дигарашон ба ҳайати империяи Олмон дохил буданд. Аз байни ин давлатҳо герсогии Бургундия рӯ ба тараққӣ мениҳад ва дар асрҳои XIV-XV заминҳои зиёди Нидерландияро ба тасарруфи худ медарорад. Вақте ки герсогии Бургундия тобеи короли Фаронса – Людовики XI мешавад, мулкҳои Нидерландия ба ихтиёри шавҳари Марияи Бургундӣ (духтари Карли Шуҷоъ) Максимилиан Габсбург мегузаранд. Дар оғози асри XVI дар натиҷаи бастани ақди никоҳи писари Максимилиан – Филиппи I бо Хуана, ки духтари Фердинанди Арагонӣ ва Изабеллаи Кастилӣ буд, Нидерландия мутеи Испониё мешавад.

Сохти сиёсии Нидерландия дар давраи ҳукмронии Карли V – писари Филиппи I ва Хуана як навъ давраи гузаришро аз сар мегузаронд. Ҳокимияти олӣ дар дасти сулолаи Габсбургҳо буд. Ҳамаи 17 музофоти Нидерландия иёлоти музофотӣ, додгоҳҳои махсуси худ барои табақаҳои маҳаллӣ ва баъзе озодиҳои дигар доштанд.

Дар замони ҳукмронии герсогҳои бургундӣ, аз соли 1464 сар карда, дар Нидерландия Иолоти Кулл (Штатҳои ғенералӣ) ҷамъ меомаданд, ки онҳо аз намояндагони музофотҳо иборат буданд. Дар замони герсогҳои бургундӣ ва Габсбургҳо ҳаҷми андозро Иёлоти Кулл муайян менамуд. Иёлоти Кулли Фаронса бошад, дар назди корол мавқеи худро пурра аз даст дода буд. Дар асри XVI Иёлоти Кулли Нидерландия низ даъват карда мешуд, вале он ба хоҳиши корол вобаста буд. Карли V имтиёзҳои баъзе музофоту шаҳрҳоро маҳдуд кард. Соли 1539 дар натиҷаи бо фиребу найранг рӯёнидани андоз дар шаҳри Гент шӯриш ба амал омад. Ҷавобан ба ин Карли V мардуми ин шаҳрро аз ҳама имтиёзҳо маҳрум намуда, ба онҳо ҷаримаи калон андохт.

Карли V дар баробари бедодгарӣ барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ баъзе чораҳои судманд ҳам меандешид. Ин чорабиниҳо ба марказонидани ҳокимият марбут буданд. Ӯ инчунин сарҳадҳои Нидерландияро васеъ кард. Барои тамоми мамлакат як ҳукумат ва ду шӯрои марказӣ – додгоҳӣ ва молиявӣ ташкил кард. Габсбургҳо мамлакатро бераҳмона горат мекарданд. Нидерландия беш аз пеш ба Испониё тобеъ мешуд. Габсбургҳо аз халқи Нидерландия андози ниҳоят вазнин ситонида, ба ҷангҳое харҷ мекарданд, ки барои Нидерландия ягон аҳамияте надоштанд.

Габсбургҳоро калисои католикии Нидерландия ҷонибдорӣ мекард. Аҳолии Нидерландия бештар пайрави мазҳаби протестантӣ буд. Дар байни дворянҳо пайравони мазҳаби лютерианӣ ҳам буданд. Қисми зиёди шаҳриёни камбағал ба мазҳаби анабаптистӣ эътиқод доштанд.

13. Филиппи II

14. Вилгелми Оранӣ

Карли V дар Нидерландия ҳаракати протестантиро бераҳмона пахш мекард. Ӯ ба **инквизиторон – епископҳои католикӣ** ҳуқуқ дод, ки бар зидди «мулҳидон» мубориза баранд ва ба муқобили онҳо якчанд амр баровард. Амри соли 1550 баровардаи ӯ, махсусан, ваҳшиёна буд. Аз рӯйи он амр мардонро бо шамшер қатл карда, занҳоро зинда гӯронида, молу мулки онҳоро мусодира менамуданд. Нисбати онҳое, ки ба «мулҳидон» дасти ёрӣ дароз мекарданд ва ё хайрхоҳ буданд, низ чунин ҷазоро раво медиданд.

Сохти сиёсии Нидерландия ба ваҳдати миллии ин мамлакат мусоидат намекард. Он барои ба вуҷуд омадани оппозитсияи пурзӯр шароит муҳайё намуд.

Оғози инқилоб. Баъди вафоти Карли V дар Нидерландия Филиппи II ба сари қудрат омад. Ин вақт мухолифат дар байни буржуазия ва мутлақият пурзӯртар шуд.

Лашкари Испания дар музофотҳои ҷанубии Нидерландия ҷойгир шуда, таъминоти он ба дӯши халқи маҳаллӣ буд. Ин бедодгариҳо норозигии мардуми Нидерландияро ба вуҷуд меовард. Ба муқобили ҳукумати Филиппи II аввалин шуда аъзоёни Шӯрои давлатӣ, ашрофони калонтарини нидерландӣ – Вилгелми Оранӣ, граф Эгмонт ва Горн баромад карданд. Вилгелми Оранӣ ва ҳамсафони ӯ ба муқобили дар Нидерландия зиёд кардани епископҳо ва ҳокимияти инквизиторӣ баромада, аз вазифа сабукдӯш кардани золимон, бекор кардани амрҳои зидди **«мулҳидон»** ва даъвати Иёлоти Куллро талаб карданд.

Баромади инқилобии ашрофон ҳаракати доираҳои васеъи дворянҳоро бар зидди мутлақият ба вуҷуд овард. Соли 1566 бо ҷидду ҷаҳди Вилгелми Оранӣ созмони **«муросои дворянҳо»** ташкил меё-

15. Хароб гардонидани ибодатгоҳи католикӣ

бад. Ба ин созмон қариб 2 ҳазор дворян шомил шуд, ки онҳо намояндагони мазҳабҳои калвинӣ ва католикӣ буданд.

5 апрели соли 1566 вакилони дворянҳои муттаҳида ба малика Маргаритаи Пармӣ илтимоснома пешниҳод намуданд, ки дар он ба аълоҳазрат – короли Испониё садоқат доштани онҳо ифода ёфта буд. Дар баробари ин, дар санад гуфта мешуд, ки инквизитсия бекор ва Иёлоти Кулл бетаъхир даъват карда шавад. Маргаритаи Пармӣ аз ташрифи вакилони сершумори дворянҳо ба ҳарос афтод. Аҳли дарбори ӯ, ки асосан испанию англис буданд, ба вакилони дворянҳо, ки нидерландӣ буданд, бо ҳисси нафрат нигоҳ мекарданд. Яке аз дарбориён онҳоро таҳқиромез «гёзҳо», яъне «қашшоқҳо» (бо забони фаронсавӣ) номид. Дворянҳо баъд истилоҳи «гёзҳо»-ро барои номи ҳизби худ истифода бурданд.

Маргаритаи Пармӣ ваъда дод, ки хоҳиши онҳоро ба таваҷҷӯҳи корол мерасонад. Ӯ баъди якчанд рӯз қонун дар бораи сабуктар кардани амри соли 1550-ро эълон намуд. Вале бо талаби қатъии Филиппи II ӯ ин амри худро бо тезӣ бекор кард. Аъзоёни Шӯрои дворянҳо аз гуфтушунид бо Маргаритаи Пармӣ норозӣ буданд, чунки он натиҷаи дилхоҳ надод.

Ҳаракати зидди мутлақият ҳамоно меафзуд. Буржуазияи калвинӣ ҳам созмонеро бо номи "Муросои тоҷирон" ташкил кард. Ҳаракати калвинчиён чунон суръат гирифт, ки минбаъд таъқиб кардани онҳо ниҳоят мушкил гардид. Дар мамлакат инқилоб оғоз ёфт. Ба ҳаракати зидди

16. Герсог Алба

мутлақияти испанӣ ва иттифоқчиёни вай калисои католикӣ ва оммаҳои васеъи аҳолии Нидерландия ҳамроҳ шуданд.

Ҳаракати зидди сурат (икона)-парастии католикҳо. Ҷамъомадҳои (ибодаткунии) калвинчиён дар шароити болоравии инқилоби буржуазӣ ба гирдиҳамоиҳои сиёсӣ табдил меёфтанд. Дар чунин ҷамъомадҳо табақаҳои гуногуни аҳолӣ – буржуазия, дворянҳо, устоҳою шогирдони онҳо, коргарони мануфактураҳо ва мардуми камбағал иштирок мекарданд. Нотиқони калвинӣ «суратпарастӣ»-и католикҳоро ба зери танқиди сахт гирифта, оид ба истиқлолияти Нидерландия шиорҳо ба миён мегузоштанд. Калвинчиён пешгӯй мекарданд, ки дере нагузашта давраи табаддулот фаро мерасад ва дар натиҷаи он калисои католикӣ нест карда шуда, ҷойи онро шоҳии «баргузидагон» ва «муқаддасон» ишғол мекунанд. Моҳи августи соли 1566 дар Фландрияи Ҷанубӣ, Брабант, Ҳоландия, Зеландия ва Фрисландия ҳам шиорҳо паҳн мегарданд. Калисоҳои католикӣ дар ҳама ҷо аз тарафи иштирокчиёни инқилоб ба хок яксон карда мешуданд. Калисои католикӣ махсусан дар Антверпен зарари калон дид.

Аз тарси ҳаракати умумихалқӣ, мустамликадорон муваққатан баъзе гузаштҳо карданд. Аз он ҷумла, инквизитсия ва додгоҳҳои гуногуни фавқулодда расман фаъолияти худро қатъ карданд. Ба фаъолияти калисои калвинӣ иҷозат дода шуд. Вале бар зидди несткунандагони «суратҳо» (иконаҳо) дастаҳои қиркунанда равон карда мешуданд.

Филиппи II мехост, ки аз ҳаракати зиддикатоликӣ истифода бурда, тамоми Нидерландияро ишғол намояд. Ӯ иҷрои ин нақшаи худро ба ӯҳдаи Герсог Алба вогузошт. Алба бо лашкари 10-ҳазорнафараи хуб таълимгирифта ба қаламрави Нидерландия дохил мешавад.

Куштори Алба ва баромади Гёзҳо. Дар Нидерландия Алба Маргаритаи Пармиро иваз карда, дар мамлакат режими сахт ҷорӣ намуд. Ҳабскунии оммавии мухолифони ҳукмронии Испониё ва қатлу мусодираи молу мулки онҳо оғоз ёфт. Тобистони соли 1568 Алба Эгмонт ва Георгро қатл кард. Яке аз пешвоёни буржуазияи калвинӣ бургомистри Антверпен Ван-Стрален тавассути эшафот (дастгоҳи қатлкунӣ) қатл карда шуд. **Трибунали фавқулодда,** ки номи расмиаш «Шӯрои

17. «Шӯрои хунин» ҳукми қатл мебарорад

пажӯҳиши ошӯбҳо» буд ва ба он худи Алба сардорӣ мекард, барои гунаҳгорон танҳо як ҷазо - қатлро раво медид. Бо ҳукми трибунали фавқулодда зиёда аз 8 ҳазор нидерландӣ қатл карда шуд. Албатта, ӯ бо ин кирдори худ мехост, ки на танҳо муқовимати инқилобӣ, балки ҳар гуна оппозитсияро низ нест кунад. Вай ният дошт, ки Нидерландияро ба ғуломи ҳалқабаргӯши Испониё табдил диҳад, то ки он на ба қарорҳои Иёлоти Кулл, балки мувофиқи иродаи короли Испониё андоз пардозад.

Ин вазъияти тоқатнопазир Вилгелми Ораниро водор намуд, ки ба мулкҳои олмонии худ равад. Теъдоди зиёди дворянҳо, буржуазия, косибон, коргарон ва деҳқонон ба мамлакатҳои ҳамсоя - Англия, Фаронса ва Олмон фирор карданд. Чунин ҳолат якчанд сол давом кард. Як қисми иштирокчиёни ҳаракати инқилобӣ мамлакатро тарк карда, ба роҳзанони баҳрӣ табдил ёфта, ба киштиҳои испанӣ ҳамла мекарданд. Қисми дигарашон дар ҷангалҳо пинҳон шуда, ба гарнизонҳои начандон калони испанӣ ҳуҷум карда, ба онҳо зарари калон меовардаанд. Вилгелми Оранӣ аз Олмон бар зидди Алба лашкар кашид. Лекин комёб шуда натавонист. Тобистони соли 1572 дар шимоли мамлакат шӯриши калон ба амал омад, ки ба он гёзҳо роҳбарӣ мекарданд. Ин воқеа ба оғози муборизаи инқилоби умуминидерландӣ ибтидо гузошт. Ҳарчанд Алба дар мубориза бар зидди халқи шӯришбардошта муваффақият дошт, вале мавҷи инқилоби нидерландиҳоро нест карда натавонист. Бинобар ин, ба Испониё бозпас хонда шуд.

Оғози шикасти Испания. Ба ҷойи Алба генерал Рекезенс таъин гардид. Вале ба ӯ низ муяссар нашуд, ки инқилоби буржуазии Нидерландияро пахш кунад, то ки вазъи сиёсии ин мустамликаи Испониёро ба эътидол оварад. Гузашткуниҳои зиёд низ акнун натиҷаи дилхоҳ намедоданд. Ҳокимияти Рекезенс дер давом накард. Ӯ баҳори соли 1576 вафот кард. Аскарони испанӣ баъди ин ба бадахлоқӣ дода шуда, ба ғоратгарию куштори бемислу монанд даст заданд. Ҷавобан ба ин, дар маркази Ни-

дерландия – шаҳри Брюссел шӯриши калон ба амал омад. Иёлоти Кулл, ки дар ин шаҳр ҷамъ омада буд, ҳокимиятро ба даст гирифт.

Интизоми қӯшунҳои Испониё дар Нидерландия боз ҳам бадтар шуд. Испаниҳо маркази иқтисодии Нидерландия – шаҳри Антверпенро пурра ғорат намуда, оташ заданд. Ин воқеа музофотҳои ҷанубиро водор намуд, ки ба Нидерландияи Шимолӣ дасти мадад дароз кунанд. 8 ноябри соли 1576 намояндагони музофотҳо дар шаҳри Гент созишнома қабул карданд. Мувофиқи ин созишнома нерӯҳои Ҷануб ва Шимол муттаҳид шуданд.

Ҳокими нави (испании) Нидерландия Дон Хуан – бародари Филиппи II дар ин музофот худро бегона ҳис мекард. Иёлоти Кулл бо шарте ӯро эътироф карданд, ки қарордоди Гентро риоя намояд. Дон Хуан авомфиребона ин қарордодро эътироф кард. Баъди ба Брюссел дохил шудан, фармон дод, ки лашкари Испониё аз он ҷо бароварда шавад. Ин амр фиреби маҳз буд. Ӯ ният дошт, ки дар Нидерландия ҷангро давом диҳад. Халқи Нидерландия бар зидди Дон Хуан муборизаро қатъ накард.

Иттифоқҳои Аррас ва Утрехт. Инқилоби озодихоҳона мавқеи ҳамаи музофотҳои Нидерландияро муайян намуд. 6 январи соли 1579 дворянҳои Артуа ва Геннегау дар шаҳри Аррас дар анҷумани муттаҳидаи худ қарордоди махсусеро бо номи **«Иттифоқи Аррас»** қабул карданд. Дар он гуфта мешуд, ки ризоият тавассути короли қонунӣ - Филиппи II ба даст дароварда мешавад. Ҳокими нави Нидерландия Александр Фарнезейи Парнӣ ин иттифоқномаро бо имзои худ тасдиқ намуд. Фарнезей ваъда дод, ки аз ин музофотҳо лашкари Испониёро мебарорад ва ба онҳо озодии пештараашонро бармегардонад.

Музофотҳои шимолӣ ин забоняккунии хоинонаи Артуа ва Геннегауро бо испаниҳо мушоҳида карда, 23 январи соли 1579 намояндагони онҳо дар Утрехт қарордоди худро имзо гузоштанд. Ин санад **«Иттифоқи Утрехт»** ном дошта, иттифоқи абадӣ ва ҷудонашавандаи музофотҳои шимолиро тасдиқ кард. Вай пули умумӣ, ченакҳои дарозӣ ва вазн, сиёсати умумии ҳарбӣ ва хориҷиро барои ҳамаи музофотҳои муттаҳида муайян намуд. Иттифоқи Утрехт Иёлоти Куллро ҳокимияти олӣ эълон кард, ки он аз намояндагони ҳамаи музофотҳои ба федератсияи нав дохилшуда иборат буд. Ба ин иттифоқ дар ибтидо панҷ музофот – Ҳоландия, Зеландия, Утрехт, Геддерн, Фрисландия ва баъд шаҳрҳои калони Фландрия ва Брабант – Гент, Ипр, Брюгге, Антверпен, Брюссел ва Бреда низ дохил шуданд.

Иттифоқи Утрехт дар ибтидо ҳокимияти Филиппи II-ро эътироф мекард, вале Иёлоти Кулл изҳор кард, ки ҳокимияти Филиппи II дар

музофотҳои муттаҳида барҳам дода шавад. Бо ҳамин, Нидерландияи Шимолӣ ҳарчанд расман эълон нашуда бошад ҳам, дар амал ба ҷумҳурӣ табдил ёфт. Аз ҳамон вақт сар карда, давлати нав Ҳоландия ном гирифт.

Ҷанги истиқлолиятхоҳӣ дар Нидерландияи Шимолӣ. Дар ҳаракати озодихоҳонаи Нидерландия Вилгелми Оранӣ мақоми калон дошт. Бинобар ин, короли Испониё барои нест кардани ӯ мукофоти калон эълон кард. 10 июни соли 1584 аз тарафи қотиле, ки Филиппи II равон карда буд, ин шахс ба қатл расонида шуд. Қатли Вилгелми Оранӣ ба инқилоби Нидерландия зарбаи сахт зад. Испаниҳо баъди ин куштор ба ҳуҷум гузашта, шаҳрҳои Брюгге, Гент, Брюссел ва Антверпенро ишғол намуданд. Дар чунин шароити вазнин Иёлоти Кулл маҷбур шуд, ки пуштибонии Англияро қабул намуда, аз он ёрии ҳарбӣ пурсад. Соли 1585 ноиби маликаи Англия Елизавета граф Лейстер бо қӯшуни 7600-нафара ба Нидерландия дохил мешавад. Лейстер дар ин ҷо чун истилогар рафтор намуда, боиси нафрати мардум гардид ва дере нагузашта маҷбур шуд, ки Нидерландияро тарк кунад.

Муваффақиятҳои Испониё ин дафъа дар Нидерландия кӯтоҳмуддат буданд. Хазинаи короли Испониё холӣ шуда буд. Ин ҳолат ба ӯ имкон намедод, ки ба шимол бомуваффақият лашкар кашад. Иёлоти Кулл ба испаниҳо муқовимати шадид нишон медод. Писари Вилгелми Оранӣ – Мориси Оранӣ қобилияти баланди лашкаркашӣ нишон дода, қӯшунҳои Нидерландияро аз нав сохта, онҳоро хуб ба ҷанг омода намуд. Соли 1588 лашкари ноҳияҳои шарқӣ бар зидди қӯшунҳои испанӣ ба ҳуҷуми ҷавобӣ гузашт.

Бебарории лашкаркашии «Армадаи мағлубнашаванда»-и зидди Англия испаниҳоро маҷбур сохт, ки амалиётҳои ҳарбии худро дар Нидерландия суст кунанд. Баъди вафоти Герсог Александри Пармӣ Мориси Оранӣ муваффақияти калони ҳарбӣ ба даст овард. Ӯ қисми зиёди музофотҳои шимолиро аз испаниҳо тоза кард. Баҳрнавардони ҳоландӣ ба мустамликаҳои Испониё ва Португалия зада медаромаданд. Муборизаи Нидерландия бар зидди Испониё акнун аз хушкӣ ба баҳру уқёнусҳо гузашт. Дар чунин шароит Нидерландияро шикаст додани Испониё имконнопазир буд.

Обрӯю эътибори байналхалқии Нидерландия сол то сол баланд мешуд. Англия ва Фаронса низ давлати Нидерландияро эътироф карданд. Испониё ҳам маҷбур шуд, ки вазъияти навро ба ҳисоб гирад. Соли 1609 дар байни Иёлоти Кулли Нидерландия ва Испониё ба муддати 12 сол созишномаи сулҳ ба имзо расид. Мувофиқи он Испания истиқлолияти Нидерландияи Шимолиро эътироф кард. Вале дар байни Ҳоландия ва Испониё аз нав ҷанг оғоз ёфт. Лекин аз он Испониё

фоидае ба даст оварда натавонист. Дар Конгресси Вестфал, ки он соли 1646 баргузор гардид, Испониё истиқлолияти Иттифоқи Музофотҳои Шимолӣ, яъне Ҳоландияро пурра эътироф намуд.

Аҳамияти инқилоби буржуазии Нидерландия. Инқилоби буржуазии солҳои 1566-1609-и Нидерландия аҳамияти бузурги таърихӣ дорад. Пеш аз ҳама, он аввалин инқилоби муваффақиятноки буржуазӣ мебошад. Дар натиҷаи ғалабаи ин инқилоб, аввалан, халқи Нидерландия аз тобеияти Испания озод шуд. Дуввум, Ҷумҳурии Музофотҳои Муттаҳида, яъне Ҳоландия ташкил ёфт.

Дар инқилоби буржуазии Нидерландия табақаҳои гуногуни ҷомеа-дворянҳо, буржуазия, зиёиён, коргарон, косибон, кишоварзон ва қисми ватандӯсти рӯҳониёни масеҳӣ, пеш аз ҳама, калвинчиён ширкат варзида, ғалабаи Нидерландияро бар Испониё таъмин намуданд. Дар Ҳоландия ба сари ҳокимият буржуазияи миллӣ омад.

Инқилоби буржуазии Нидерландия баъзе рукнҳои ҳокимияти демократӣ-Иёлоти Кулл ва ҳокимияти додгоҳиро ба вуҷуд овард. Дар мамлакат ҳокимияти истибдодии мутлақияти испанӣ барҳам хӯрда, сохти ҷумҳуриявии идоракунии давлат ба миён омад.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар музофоту шаҳрҳои алоҳидаи Нидерландия кадом намудҳои истеҳсолот тараққӣ карда буданд? 2. Кадом шаҳрҳои Нидерландия аз ҷиҳати тиҷорат ва саноат пеш рафта буданд? 3. Сохти сиёсии Нидерландия пеш аз инқилоб чӣ тавр буд? 4. Нидерландияро короли Испониё чӣ тавр идора мекард? 5. Иёлоти Кулл чӣ хел мақом буд? 6. Карли V барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ чӣ чораҳо меандешид? 7. Карли V чаро калисои католикиро пуштибонӣ мекард? 8. Мулҳидон кистанд ва чаро Карли V бар зидди онҳо мубориза мебурд? Ин мубориза чӣ тавр ифода меёфт? 9. Инқилоби буржуазии Нидерландия кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 10. Дворянҳо ва буржуазияи нидерландӣ чӣ хел созмонҳои инқилобӣ ташкил намуданд? 11. «Гёзҳо» кистанд? 12. Ҳаракати зидди «суратпарастӣ»-и католикҳо чӣ тавр сурат гирифт ва он чӣ натиҷа дод? 15. Герсог Алба Нидерландияро чӣ тавр идора мекард? Ӯ бар зидди халқ чӣ хел бедодгариҳоро раво медид? 14. Қарордодҳои «Иттифоқи Аррас» ва «Иттифоқи Утрехт»-ро шарҳ диҳед. Онҳо аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд? 15. Дар Нидерландияи Шимолӣ ҷанги истиқлолиятхоҳӣ чӣ тавр сурат гирифт? 16. Испониё истиқлолияти Музофотҳои Муттаҳида-Ҳоландияро кай пурра эътироф кард? 17. Дар бораи аҳамияти ғалабаи инқилоби буржуазии озодихоҳонаи Нидерландия фикри худро баён намоед.

§7. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ АНГЛИЯ

Сабабҳои инқилоб. Дар нимаи аввали асри XVII дар Англия мануфактураҳо хеле зиёд шуданд. Онҳо молҳои гуногун истеҳсол мекарданд. Нисбат ба давлатҳои дигари Аврупо дар Англия зиёдтар моҳут, ангишт ва ғайра истеҳсол карда мешуд. Истеҳсоли моҳут соҳаи асосии саноати Англия буд. Он ба соҳибкорон ва хазинаи давлат даромади калон медод. Аз ин сабаб, дар Англия ғусфандпарварӣ зиёд шуд. «Деворгарӣ» (дар бораи ин шумо дар синфи 6 маълумот ба даст овардед) ба истеҳсоли пашм ва моҳут ёрии калон расонид. Махсусан, мануфактураҳои моҳутбарорӣ дар деҳот хеле афзуданд. Дворянҳо сол то сол ба ин соҳаи сердаромад бештар майл карда, дар мулкҳои худ мануфактураҳои моҳутбофӣ месохтанд ва дар онҳо аз меҳнати кироя истифода мебурданд.

Дар натиҷаи тараққиёти сармоядорӣ шаҳрҳои Англия ободу зебо мегардиданд. Аҳолии онҳо зиёд мешуд. Дар он давра Англия ҳамагӣ 5,5 млн нафар аҳолӣ дошт ва зиёда аз 25 фоизи он дар шаҳрҳо сокин буданд. Махсусан, аҳолии шаҳри Лондон тез меафзуд. Дар он қариб 500 ҳазор нафар одамон сокин буданд.

Аҳолии шаҳрҳо ба маҳсулоти кишоварзӣ эҳтиёҷ доштанд. Ин дар навбати худ ба пешравии кишоварзӣ такон дод. Доду гирифт дар байни шаҳру деҳот ривоҷ ёфт. Истеҳсолоти кишоварзӣ маҳсулотро барои фурӯхтан истеҳсол мекард. Аз ин сабаб, бисёр дворянҳо хоҷагии худро ба роҳи сармоядорӣ мутобиқ мекарданд. Ин дворянҳоро **«дворянҳои нав»** меномиданд. Онҳо дар мулкҳои худ мануфактураҳо сохта, ба бозор маҳсулоти саноатии тайёр ва нимтайёр мебароварданд. Ин раванд шумораи буржуазия ва коргарони кирояро зиёд кард. Аз ҳама муҳимаш он буд, ки деҳотро ба **муносибатҳои сармоядорӣ** кашид. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, тартиботи феодалии идоракунии мамлакат ба тараққиёти иқтисодии Англия халал расонида, намегузошт, ки сохти сармоядорӣ бо суръат тараққӣ кунад, муносибатҳои молию пулӣ авҷ гиранд. Сарфи назар аз ин мушкилиҳо, оҳиста-оҳиста дар иқтисодиёти Англия унсурҳои сармоядорӣ пайдо шуда, ташаккул меёфтанд. Акнун Ҷумҳурии Ҳоландия дар симои Англия рақиби сазовор пайдо намуд.

Сулолаи Стюартҳо, ки дар Англия аз асри XVII ҳукмронӣ мекард, ба мустаҳкам кардани ҳокимияти мутлақ майл дошт. Ин корро аввал намояндагони якуми ин хонадон Якови I (1608-1625) ва баъд Карли I (1625-1649) амалӣ намуданд. Ҳарчанд дар Англия парлумон вуҷуд дошт, Стюартҳо бо он кам маслиҳат мекарданд. Барои

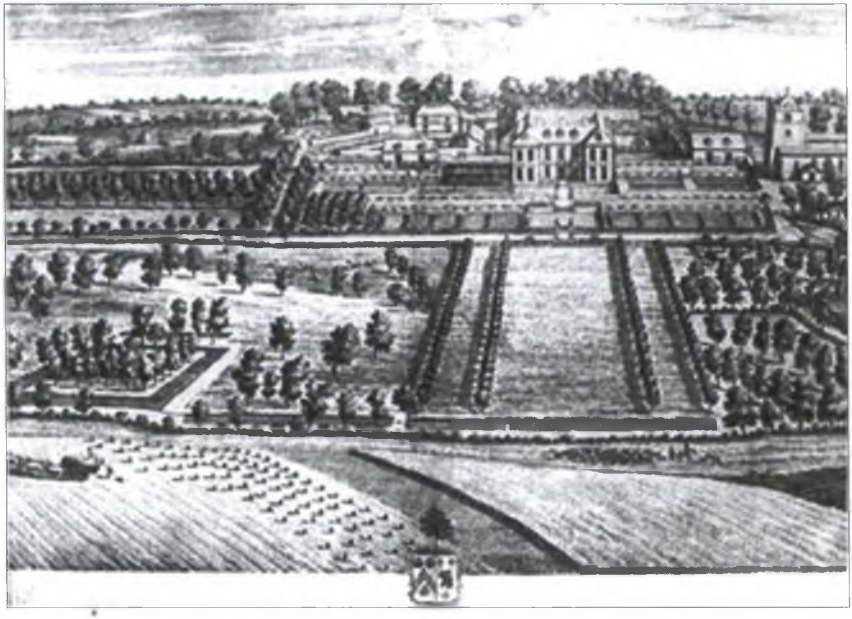
18. Лондон. Қалъа

мустаҳкам кардани ҳокимияти худ ва пурра кардани хазинаи королӣ Стюартҳо мунтазам андозҳои нав ҷорӣ менамуданд ва дар ин бора аз парлумон иҷозат намепурсиданд. Шахсонеро, ки аз сиёсати корол норозигӣ баён менамуданд, ба маҳбас мепартофтанд. Аз роҳи пешгирифтаи Стюартҳо парлумон норозӣ буд. Маъруфтарин аъзоёни парлумон, ҳуқуқшиносону нотиқон, ба монанди Пим Гемпдон худсариҳои королро маҳкум менамуданд. Соли 1628 парлумон ба корол «Талабнома дар бораи ҳуқуқ»-ро пешниҳод намуд. Тавассути он парлумон аз корол талаб кард, ки андозҳои парлумон тасдиқнакардаро бекор кунад ва ба ҳабскуниҳои худсаронаву ғайриқонунии мардум хотима диҳад.

Дар аввал Карли I ваъда дод, ки «Талабнома»-ро ба инобат мегирад. Вале ғайричашмдошт соли 1629 парлумонро пароканда намуда, дар зарфи 11 соли минбаъда онро дигар даъват накард ва давлатро бепарлумон танҳо идора мекард. Ҳамин тариқ, дар Англия ҳокимияти мутлақи Стюартҳо ба вуҷуд омад.

Сабаби дигари инқилоби буржуазии англис он буд, ки **калисои англиканӣ** аз **калисои католикӣ** ҷудо шуд. Оммаи халқ «дворянҳои нав» ва буржуазияи ба **мазҳаби пуританӣ** (аз калимаи юнонии «пурус» - «тоза» гирифта шудааст) майл доштанд. Ба ҷойи калисои папаи Рим корол калисоро тавассути **епископҳо** идора мекард. Калисои англиканӣ дар ихтиёри худ замини бисёр дошт. Он аз деҳқонон андози даҳяк ситонида, такягоҳи ҳокимияти феодалӣ ва королӣ буд.

Пуританҳо ба маросимҳои дабдабаноки калисои англиканӣ зид буданд. Онҳо тарафдори чунин калисое буданд, ки маросимҳояш харочоти зиёд надошта, ба мардум бори гарон наорад. Пуританҳо

19. Мулки заминдори калон

мардумро тарғиб менамуданд, ки ҳокимияти епископхоро написанданд. Калисои англиканӣ тартиботи феодалиро ҳифз менамуд. Он тартиботи мавҷударо хости Худо ва королро дар Замин расули Худо меҳисобид.

Дар Англия баробари тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунандаи сармоядорӣ ду табақаи нави ҷамъиятӣ ташаккул меёфт – **буржуазия** ва **коргарони кироя.** Онҳо дар мубориза бар зидди ҳокимияти мутлақи королӣ иттифоқчӣ буданд. Дар шикастани тартиботи феодалӣ, пеш аз ҳама, буржуазия манфиатдор буд. Бинобар ин, инқилоби дарпешистодаи Англия моҳияти буржуазӣ дошта, мақсадҳои онро ифода менамуд.

Оғоз ва рафти инқилоб. Корол вазъияти баамаломадаро ба ҳисоб гирифта, 13 апрели соли 1640 парлумони навро даъват намуд, ки он дер фаъолият накард. Карли I бо сабаби гапнодаро буданаш 6 июни ҳамон сол онро пароканда кард. Ин парлумон дар таърихи Англия **«Парлумони кӯтоҳмуддат»** ном гирифтааст.

Баъди пароканда кардани парлумони кӯтоҳмуддат дар Лондон ва баъзе шаҳру маҳалҳои дигар ошӯбҳои оммавӣ сар заданд. Корол аз ин ба ҳарос афтида, парлумони навро даъват намуд. Ӯ кӯшиш намуд, ки ба он ҳарчи зиёдтар ҷонибдорони содиқи худро дохил намояд. Вале ба

парлумони ҷадид ҳам бештар намояндагони буржуазия ва дворянҳои нав интихоб шуданд. Ҳамин тариқ, онҳо дар интихоботи парлумонӣ ғалабаи қатъӣ ба даст оварданд. Ин парлумон аз 3 ноябри соли 1640 то 20 ноябри соли 1653 кор кард ва дар таърихи Англия он ҳамчун **«Парлумони дарозмуддат»** машҳур аст.

Ба Карли I лозим омад, ки аксарияти талабҳои Парлумони дарозмуддатро иҷро намояд. Аз он ҷумла, ӯ маҳбусони сиёсиро озод ва андозҳои худсарона ҷорикардаашро бекор кард. Ба ин нигоҳ накарда, **оппозитсия** аз корол норозӣ буд.

Дар ҳамин вақт дар Ирландия шӯриш ба амал омад. Парлумон аз корол хоҳиш кард, ки онро пахш кунад. Вале ӯ ин корро ба ҷо наовард. Баъди ин парлумон королро ба хоинӣ муттаҳам кард. Зиддият дар байни королу парлумон ва тарафдорони онҳо рӯз то рӯз тезу тунд мешуд. Корол ин парлумонро низ пароканда карданӣ шуд. Аз ин овоза аъзоёни парлумон ва оммаи халқ бохабар шуданд. Охирҳои моҳи октябри соли 1641 анбӯҳи бисёрҳазорнафараи мардуми Лондон ва гирду атрофи он бинои парлумонро барои аз корол ҳимоя намудан иҳота карданд. 3 январи соли 1642 корол бо дастаи мусаллаҳ ба саҳни парлумон ҳозир шуд, то ки роҳбарони оппозитсияро ба ҳабс гирад. Вале онҳо аллакай дар шаҳри Лондон пинҳон шуда буданд. Парлумон ҳам қароргоҳи худро ба он ҷо кӯчонида, корашро идома дод. Ҳазорон нафар мардум аз гӯшаю канори Англия бо чизе, ки тавонистанд, мусаллаҳ шуда, барои дастгирӣ ва дифоъ аз парлумон ба Лондон раҳсипор шуданд.

Лашкар, ки сарфармондеҳи он Карли I буд, барои парлумон хавфи калон дошт. Корол метавонист онро бар зидди парлумон истифода барад. Аз ин рӯ, парлумон бо қарори худ королро аз вазифааш холӣ кард. Карли I бе қувваи ҳарбӣ монда, ба шимоли Англия фирор кард ва дар он ҷо дастаҳои мусаллаҳи «кавалер»-ҳо (савораҳо)-ро дар атрофи худ муттаҳид кардан гирифт. Ӯ бар зидди парлумон ба ҷанг тайёрӣ медид.

22 августи соли 1642 Карли I бар зидди парлумон ҷанг эълон кард. Нерӯҳои ҳарбии парлумон рӯз то рӯз зиёд мешуданд ва аксарияти оммаи халқ онро дастгирӣ мекард. Вай аз маблағ ҳам таъмин буд, зеро вилоятҳое, ки парлумонро дастгирӣ мекарданд, аз панҷ чор ҳиссаи андози умумии мамлакатро медоданд ва ин маблағ акнун дар ихтиёри парлумон буд. Дар аввали ҷанг қувваҳои ҳарбии корол нисбат ба нерӯҳои ҳарбии парлумон бисёру хубтар мусаллаҳ ва таълимгирифта буданд.

Муҳорибаи аввал байни онҳо 23 октябри соли 1642 дар маҳаллаи Эҷхил ба амал омад. Дар он 14 ҳазор нафар афсару аскар аз тарафи

20. Оливер Кромвел

Карли I ва 10 ҳазор афсару аскар ва ихтиёриён аз тарафи парлумон иштирок намуданд. Ин муҳориба ба парлумон пирӯзӣ наовард, вале корол ҳам дастбола нашуд. Барои пурзӯр шудан, Карли I ирландиҳоро ба тарафи ҳуд кашид. Парлумон бошад, бо Шотландия иттифоқ баст. Муҳорибаҳои ҳалкунандаи Карли I ва парлумон дар пеш буданд.

Оливер Кромвел. Дар байни **вакилони парлумон** шахси аз ҳама нотарсу қавиирода, доно ва нотиқи оташинсухан Оливер Кромвел ба ҳисоб мерафт. Кромвел аз вазъи ҷорӣ хуб бохабар буд. Ба он баҳои дуруст ҳам дода метавонист. Барои ғалабаи парлумон нақшаҳои самараноктаринро пешниҳод менамуд. Бинобар ин, дар муддати кӯтоҳ Кромвел ходими намоёни инқилоби буржуазии англис гардид. Ӯ дар байни оммаи мардум обрӯю эътибори калон пайдо намуд.

21. Кромвел булути королро мебурад

22. Мухассамаи ёдгории муҳорибаи Нэзби

Парлумон Оливер Кромвелро фармондеҳи лашкар таъин кард. Вай дар санъати ҳарбӣ ҳам дониши хуб дошт. Кромвел лашкари парлумонро аз нав сохт. Ӯ лашкари **«Намунаи нав»**-ро ташкил намуд, ки аз лашкари қаблӣ фарқи калон дошт. Бо ҷидду ҷаҳди Кромвел лашкари хуб мусаллаҳшуда ва дорои интизоми сахттарин ташкил карда шуд. Сарвари нави ҳарбӣ нисбат ба аскарону афсарон хушмуомила, вале серталаб буд. Зердастон фармонҳои Кромвелро бе чуну чаро иҷро мекарданд, зеро онҳо медонистанд, ки танҳо лашкари боинтизому хуб мусаллаҳшудаю ба таври аъло таълимгирифта метавонад ба рақиб ғолиб ояд. Кромвел ба онҳое, ки вазифаҳои хизматии худро нағз иҷро намекарданд, ҷазои сахт медод. Бо роҳбарии Кромвел парлумон соҳиби лашкари зафарманд гардид.

Оливер Кромвел ба оммаи халқ такя мекард. Аксарияти афсарони лашкари «намунаи нав» аз байни мардуми одӣ буданд. Ӯ беҳтарин сарбозон, собиқ косибон, деҳқонон ва ё коргаронро ба ин вазифа таъин мекард ва аксарияти онҳо ба хубӣ аз ӯҳдаи ин вазифаи масъулиятнок мебаромаданд.

23. Ҷон Лилберн

Муҳорибаи Нэзби. Лашкари Оливер Кромвел ҳақиқатан ҳам лашкари «намунаи нав» буд. Дар муҳорибаи маҳаллаи Нэзби 14 июни соли 1645 ӯ **«кавалерҳо»**-ро пурра мағлуб кард. Корол тавассути гурехтан наҷот ёфт. Артиллерия, корвон ва чандин ҳазор нафар кавалерҳо ба **«лундасарҳо»** (лашкари парлумонро ҳамин хел меномиданд, чунки бемӯйи сар буданд) асир афтоданд. Аз шикасти қатъӣ тарсида, Карли I пинҳонӣ аз короли Фаронса ёрӣ пурсид. Барои ин кораш Карли I хоин эълон карда шуд.

Соли 1646 Карли I дар Шотландия пинҳон шуд, вале шотландиҳо ӯро дастгир карда, ба парлумони Англия фурӯхтанд.

Ҳаракати Лилберн. Лилберн ном публисисти сиёсӣ дар Англия ба **ҷанги шаҳрвандӣ** ва **ҳаракати баробарихоҳон** роҳбарӣ мекард. Ӯ ва тарафдоронаш талаб мекарданд, ки ба ҳама ҳуқуқи баробари интихоботӣ дода шавад. Лилберн зидди **моликияти хусусӣ** буд. Ӯ талаб мекард, ки моликияти калон дар байни мардум баробар тақсим карда шавад. Вале ҳукумати феълӣ, ки аз табақаи болоии лашкар ва парлумон иборат буд ва танҳо манфиати буржуазия ва дворянҳои наврo ифода менамуд, Лилбернро дастгирӣ накард. Баъдтар Лилберн аз Англия пеш карда шуд. Полкҳое, ки ӯро дастгирӣ мекарданд, шӯриш бардоштанд, вале Кромвел онҳоро пахш кард.

Натиҷаҳои инқилоби буржуазии англис. Дар рафти ҷанги шаҳрвандӣ лашкари парлумон нисбат ба худи парлумон инқилобитар шуда буд. Аз ин сабаб, вай барои парлумон хавфнок гардид. Барои ҳамин парлумон қарор дод, ки лашкарро пароканда кунад. Аз ин роҳбарони лашкар бохабар шуданд.

Охирҳои соли 1648 полковник Прайд бо дастаи на чандон калон ба маҷлисгоҳи парлумон дохил шуда, **вакилони беэътимодро** аз

24. Қатли Карли I Стюарт

он ҷо пеш кард. Табаддулоте, ки парлумон амалӣ намудан мехост, ба нокомӣ анҷом ёфт. Баъди ин дар парлумон аксариятро мухолифони Карли 1 ташкил намуданд. Дар масъалаи тақдири Карли 1 дар парлумон якдилӣ набуд. Як гурӯҳ тарафдори қатли корол буданд, қисми дигар – зидди он, вале ҷонибдорони ба қатл расонидани Карли I зиёдтар буданд. Оливер Кромвел низ ба ҳамин гурӯҳ шомил буд.

Суди олие, ки онро парлумон ташкил карда буд, Карли I-ро ба қатл маҳкум кард. Ҳукми қатл 30 январи соли 1649 иҷро карда шуд.

Парлумон Англияро **ҷумҳурӣ** эълон кард. Вале ин иқдом аҳволи халқро беҳтар накард. Мамлакатро буржуазия ва дворянҳои нав идора мекарданд.

Дар як муддати кӯтоҳ лашкари парлумон аз лашкари инқилобӣ ба лашкари истилогар табдил ёфт. Ва барои забт кардани Ирландия ба кор бурда шуд. Дар натиҷаи ин ҷанг Англия қариб тамоми Ирландияро ишғол кард.

Баъд аз қатли корол деҳқонон тез-тез шӯриш мебардоштанд, зеро дар байни онҳо тарафдорони Карли I хеле зиёд буданд. Барои парлумон вазъияти хавфнок ба амал омад. Парлумон бо роҳбарияти лашкар ва дворянҳои нав забон як кард, ки ҳокимиятро пурра ба Кромвел супорад. Ин воқеа дар охири соли 1658 ба вуқӯъ пайваст. Парлумон Кромвелро лорд-протектори («протектор»-ҳомӣ) Англия эълон кард. Дар амал ҳокимияти **лорд-протектор** диктатураи ҳарбӣ буд. Бо ҳамин, дар Англия сохти ҷумҳуриявӣ барҳам хӯрд.

Баъди якчанд сол мавқеи буржуазия ва дворянҳои нав нисбати лорд-протектор тағйир ёфт. Ба онҳо мутлақият бештар маъқул буд. Барои ҳамин ҳокимияти Кромвелро бо мутлақияти мӯътадил тағйир доданӣ шуданд. Бо ин мақсад, бо писари Карли I - Карли II пинҳонӣ забон як карда, соли 1660 (баъди вафоти Кромвел) ӯро ба тахти Англия шинониданд. Ҳамин тавр, дар Англия мутлақият аз нав барқарор карда шуд.

Стюартҳо мехостанд, ки дар Англия мисли пештара ҳокимияти мутлақияти комил вуҷуд дошта бошад, вале онҳо дар вазъияти феълӣ парлумонро рад карда наметавонистанд. Бо вуҷуди ин, Карли II барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ баъзе чораҳо андешид. Бо розигии парлумон ӯ палатаи лордҳоро аз нав барқарор кард. Инчунин калисои англиканиро аз нав давлатӣ кунонид. Арбобони зиёди инқилоб аз тарафи корол ба қатл расонида шуданд.

Хавфи аз нав пурра барқароршавии мутлақият рӯз то рӯз зиёд мешуд. Дар лаҳзаи охирин буржуазия, дворянҳои нав ва парлумон пеши роҳи онро гирифтанд. Онҳо барои ба тахту тоҷи короли Анг-

лия соҳиб шудан ҳокими Ҳоландия – Вилгелми Ораниро, ки аслан бо Стюартҳо хешӣ дошт, даъват карданд. Ӯ соли 1688 бо лашкараш ба соҳили ҷанубии Англия ворид шуда, ба сӯйи Лондон ҳаракат намуд. Лашкари короли Англия ба тарафи Вилгелми Оранӣ гузашт. Ҳамин тариқ, парлумон Вилгелми Ораниро соҳиби тахти короли Англия намуд ва дар баробари ин ҳокимияти ӯро маҳдуд кард.

Соли 1689 парлумон «**Қонун (билл) дар бораи ҳуқуқ**»-ро қабул кард, ки мувофиқи он ҳокимияти корол дар Англия **мутлақияти маҳдуд (мутлақияти конститутсионӣ)** эълон карда шуд. Акнун корол ҳақ надошт, ки қарорҳои қабулкардаи парлумонро бекор кунад, андозҳоро худсарона ҷорӣ намояд ё ки лашкар ҷамъ кунад.

Аҳамияти инқилоби буржуазии англис. Инқилоби буржуазӣ тавассути парлумон мутлақияти комилро дар Англия барҳам дод. Акнун корол ҳокимияти маҳдуд дошт. Аксарияти вазифаҳоро парлумон ба ӯҳдаи худ гирифт. Корол маҷбур буд, ки ба парлумон ва қонунҳои қабулкардаи вай итоат кунад. Ҳуқуқу вазифаҳои корол дар Конститутсияи Англия муайян карда шуд.

Тартиботи феодалиро дар Англия инқилоби буржуазии солҳои 1648-1649 қариб пурра барҳам дод, ҳуқуқҳои мардумро васеъ кард. Масалан, деҳқонон дигар ба помешикону дворянҳо тобеъ набуданд. Онҳо соҳиби замин шуданд.

Инқилоби буржуазии англис дар нимароҳ монд. Ин сабаб дошт. Дворянҳои нав ҳанӯз пурра ба буржуазия табдил наёфта буданд. Вале инқилоб ба решаи тартиботи феодалӣ теша зад.

Инқилоби буржуазӣ барои ташаккули минбаъдаи ҷомеаи сармоядорӣ ва демократӣ аҳамияти ҳалкунанда дошт. Парлумон дар амал олоти рушди муносибатҳои сармоядорӣ дар Англия гардид.

Инқилоби буржуазӣ соҳаи кишоварзии Англияро ҳам ба роҳи сармоядорӣ даровард. Саноат тез тараққӣ мекард. Он барои ба амал омадани табаддулоти саноатӣ дар Англия шароити мусоид фароҳам овард. Ҷойи қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолоти феодалиро қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолии сармоядорӣ ишғол кардан гирифтанд.

Ҳуҷҷат

Фармон дар бораи Карли I

Дода шуд ба суди олӣ оид ба тафтишу баровардани ҳукм нисбат ба Карли I Стюарт, короли Англия, 29 январи 1649.

Бо сабаби он ки Карл Стюарт-короли Англия ба содир кардани ҷинояти зидди давлат ва гуноҳҳои вазнини дигар гунаҳгор карда

шудааст ва алайҳи ӯ рӯзи шанбеи гузашта суди мазкур ҳукм баровардааст, ки... барои ҳамин шумо вазифадор карда шудаед, ки ҳукми мазкурро дар кӯчаи кушод, дар назди Уайтхол пагоҳ, 30 январ, байни соатҳои 10-и пагоҳӣ ва 5-и баъд аз зуҳри ҳамон рӯз ба ҷо расонед.

Савол ва супоришҳо:

1. Мануфактура дар Англия чӣ тавр тараққӣ карда буд? 2. Тараққиёти мануфактура ба ободу зебошавии шаҳрҳои Англия чӣ тавр таъсир расонид? 3.Чаро парлумон аз Стюартҳо норозӣ буд? 4. Дар бораи калисои англиканӣ чӣ маълумот доред? 5. Чаро корол парлумонро пароканда кард? 6. Сабабҳои асосии инқилоби буржуазии англисро маънидод кунед. 7. Дар бораи тараққиёти сармоядорӣ дар Англия чиро медонед? 8. Киҳоро «пуританҳо» меномиданд? 9. Парлумони кӯтоҳмуддат кай ба кор шурӯъ кард ва ба кадом муваффақиятҳо ноил гардид? 10. Чаро Карли I Парлумони дарозмуддатро пароканда кардӣ шуд? 11. Дар бораи Оливер Кромвел нақл кунед. Дар бораи лашкари «намунаи нав»-и ӯ чиро медонед? 12. Карли I бар зидди парлумон кай ҷанг эълон кард ва он бо чӣ анҷомид? 13. Гӯед, ки инқилоби буржуазии англис чӣ натиҷаҳо дод ва аҳамияти он дар чист?

§8-9. ТАШКИЛЁБИИ ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО

Аҳволи мустамликаҳо. Дар шимоли қитъаи Амрико мустамликаҳои Англия воқеъ гардида буданд. Англисҳо соли 1607 бо номи Вирҷиния мустамликаи аввалини худро ташкил карданд. Аз Англия деҳқонони безамин, ҳунармандон ва мардуми касбу кори гуногун барои рӯзгузаронӣ ба он ҷо ҳиҷрат мекарданд. Дар байни муҳоҷирон пуританҳо хеле зиёд буданд, зеро ҳокимияти Стюартҳо ба онҳо фишор меовард. Аз ҳисоби кашида гирифтани заминҳои аҳолии муқимии Амрико истилогарони англис оҳиста-оҳиста шумораи мустамликаҳои худро то ба 13 адад расониданд.

Иқтисодиёт дар мустамликаҳо сол то сол инкишоф меёфт. Дар Каролинаи Ҷанубӣ ва Ҷорҷия хоҷагиҳои ғуломдорӣ барпо гардиданд. Дар киштзорҳо асосан тамоку, найшакар ва индиго парвариш мекарданд. Дар Пенсилвания, Ню-Йорк, Ню-Ҷерси мардум ба зироатпарварӣ машғул буданд. Дар соҳилҳои баҳр ҳунармандӣ ва киштисозӣ тараққӣ мекард. Дар Ню-Гемпшир, Массачусетс, Коннектикут ва Род-Айленд, ки дар Шимол воқеъ гардида буданд, ҳунармандӣ ва мануфактура инкишоф меёфтанд. Қисми аҳолӣ ба моҳигирӣ ва баҳрнавардӣ машғул буд.

25. ИМА. Истеҳкоми Хеймс. Соли 1607

Аз мустамликаҳо ба Англия мӯина, тамоку, моҳӣ, чӯбу тахта ва оҳан меоварданд. Муҳоҷирон ҳиндуёнро азобу шиканҷа медоданд, аз ҷойҳои мукимиашон пеш мекарданд.

Дар мустамликаҳои амрикоии Англия ғуломфурӯшӣ васеъ паҳн гардида буд. Ин кор ба ғуломфурӯшон даромади калон медод. Дар бозорҳои ғуломфурӯшон ҳар сол садҳо ҳазор зангии ғуломро ба заминдорон (плантаторон) мефурӯхтанд. Вазъияти сафедпӯстони мустамликаҳо низ хуб набуд.

Дар мустамликаҳо муносибатҳои феодалӣ ҳукмрон буданд. Аз ин тартибот, пеш аз ҳама, Стюартҳо фонда медиданд. Заминдорони калони англис аз иҷорагирандагон андози калон меситониданд, ки дар натиҷа бештари онҳо қашшоқ мешуданд. Дар шаҳрҳо ҳам мардуми камбағал бисёр буд. Камбағалони шаҳр ва иҷорагирандагони деҳот ҳаракат мекарданд, ки ба тарафи ғарби Амрико ҳичрат намуда, фермери мустақил шаванд.

Идораи мустамликаҳо дар дасти ҳукуматдорони англис буд. Дар ҳар мустамлика корол губернаторро таъин мекард. Мустамликаҳо дар парлумони Англия намояндаи худро надоштанд. Онҳо беҳуқуқ буданд. Бе ризоияти парлумони Англия мустамликаҳо ҳуқуқи қабули қонунро надоштанд. Худсариҳои губернаторон ва аъёну ашрофи англис сабаби шӯришҳои сершумори фермерҳо ва косибону ҳунармандон мегардиданд. Мустамликаҳо талаб мекарданд, ки ба онҳо ҳуқуқҳои сиёсӣ дода, ҳокимияти губернаторро маҳдуд карда, ҳуқуқҳои худидоракунии мустамликаҳо васеъ карда шаванд. Дар асри XVII ва ибтидои асри XVIII аз тарафи короли Англия нисбати мустамликаҳо оид

26. Муҳоҷирон

ба кушодани мануфактура, истеҳсол ва содироти маснуоти моҳутӣ ва молҳои дигари гуногун қонунҳои зиёде қабул карда шуд. Савдои мустамликаҳо ба хориҷа тавассути савдогарони миёнарави англисӣ хеле барвақт манъ шуда буд. Вале баъдтар мустамликаҳо саркашӣ карда, ба хориҷа мустақилона мол мебароварданд. Дар иёлоти шимолии Амрико дар ибтидо ба ҳама манъкуниҳо риоя намекарданд ва оҳиста-оҳиста дигар ба онҳо аҳамият ҳам намедоданд. Вале аз соли 1761 сар карда, ҳукумати Англия риояи онҳоро талаб кард ва қонуне бароварда, ки мувофиқи он судҳо ва мардуми мустамликаҳо вазифадор карда шуданд, ки ба андозакунандагони гумрук дар кофтуков ва мусодираи молҳои қочоқ (контрабанда) ёрӣ расонанд.

Тоҷирони англис рӯирост талаб карданд, ки дар мустамликаҳо мануфактураҳо баста шаванд. Инқилоби саноатие, ки дар Англия дар ин айём огоз ёфт, имконият фароҳам овард, ки ҳаҷми фурӯши молҳои саноатӣ дар он тарафи уқёнус зиёд карда шавад. Маҳз чунин кор ба соҳибкорону сармоядорони англис даромади калон медод.

Иқтисодиёти мустамликаҳои Амрикои Шимолӣ дар нимаи аввали асри XVIII сарфи назар аз ҳамаи маҳдудиятҳое, ки мустамликадорон ба вуҷуд оварда буданд, тез тараққӣ мекард. Дар байни

мустамликаҳо робитаҳои иқтисодию фарҳангӣ торафт мустаҳкамтар мешуданд. Мардум намехостанд, ки дигар тобеи Англия бошанд. Дар шимоли Амрико бо мурури замон ва махсусиятҳои хоси равонӣ урфу одат, фарҳанг, тарзи зиндагӣ ва ғайра миллати нав ташаккул меёфт, ки забони онҳо англисӣ буд.

Қарорҳои минбаъдае, ки корол ва ё парлумони Англия нисбати мустамликаҳо қабул мекард, фарорасии ҷанги озодихоҳонаро дар шимоли Амрико торафт наздик мегардониданд. Соли 1763 короли Англия Георги III фармон бароварда, ки мувофиқи он мардуми мустамликаҳо минбаъд ҳақ надоштанд, ки заминҳои гарбии кӯҳҳои Аллеганро худсарона аз худ карда, ба фермерӣ машғул шаванд. Соли 1765 парлумони Англия ба зиммаи мардуми мустамликаҳо барои ҳар як доду гирифти савдо, ҳуҷҷат, рӯзнома, чопи эълонҳо ва ғайра андози нишонпулӣ (герби)-ро зам намуд. Вале мардуми мустамликаҳои шимоли Амрико бо қатъият мукобили ин амри корол баромаданд.

Дар охирҳои соли 1773 воқеае ба амал омад, ки он «Чойнӯшии Бостон» номида шудааст. Сокинони Бостон пероҳани ҳиндуӣ ба бар карда, пинҳонӣ ба киштии пурбори дар бандар лангарпартофта баромада, аз бордонҳои он куттиҳои чойро, ки аз тоҷирони англис буданд,

27. Соли 1770 сокинони Бостонро тирборон кардани аскарони англис

30. «Чойнӯши дар Бостон». Соли 1773

ба об партофтан гирифтанд. Ин хабарро шунида, англисҳо алайҳи бостониҳо ҷазодиҳӣ ва манъкуниҳои навро ба кор бурданд. Ин рафтори мустамликадорон сабри мардумро лабрез кард.

Соли 1774 дар Филаделфия Конгресси якуми намояндагони як қатор мустамликаҳои амрикоии Англия баргузор гардид. Он даъват намуд, ки дар мустамликаҳо хариди молҳои англисӣ манъ карда шавад. Аз ин иқдом тоҷирони англис ба ҳарос афтоданд, чунки ҳам тоҷирон ва ҳам хазинаи корол зарар медид. Ин буд, ки короли Англия андози нишонпулиро бекор кард.

Дар байни аҳолии мустамликаҳои амрикоӣ ва лашкари Англия низ муносибатҳо тезу тунд гардиданд. Бисёриҳо талаб мекарданд, ки он аз мустамликаҳо бароварда шавад. 2 марти соли 1770 дар Бостон аскарони англис ба анбӯҳи калони одамон барои он оташ кушоданд, ки онҳо ба ҳоли нишон хандида буданд. Дар натиҷа чандин усто ва баҳрнавард куштаю захмдор шуд. Ин ҳодиса қаҳру ғазаби мардуми шаҳрро ба вуҷуд овард. Бо талаби қатъии онҳо лашкари Англия аз шаҳри Бостон бароварда шуд.

Дар нимаи аввали солҳои 70-ум дар мустамликаҳои шимоли Амрико ҳаракат барои ҷудошавӣ аз Англия пурзӯр гардид. Пайн ном демократи буржуазии англис, ки соли 1774 ба Филаделфия сафар карда буд, ҷумҳурии мустақили демократӣ эълон карда шудани мустамликаҳоро гарму ҷӯшон табрик кард. Дар ин бора ӯ андешаҳои худро дар памфлете, ки «Ақли солим» ном дошт, ифода намудааст.

Оғози ҷанги истиқлолиятхоҳӣ. Муборизаи мусаллаҳонаи мустамликаҳои Англия дар Амрикои Шимолӣ баҳори соли 1775 оғоз ёфт. 19 апрел дастаи калони аскарони англис бо мақсади нест кардани силоҳхонаи чирикҳо аз Бостон, аз тарафи Конкорд раҳсипор шуданд, вале аллакай дер шуда буд. Мустамликачиён силоҳҳоро кайҳо ба ҷойи дигар пинҳон карда буданд. Вақте ки дастаи аскарон ба қафо бармегашт, чирикҳои камингирифта ба сӯйи онҳо оташ кушоданд. Дар ин муҳориба 273 нафар низомии англис куштаю захмдор шуд. Лашкари корол бетартибона ақиб нишаст. Чирикҳо дар ин муҳориба аз усули ҷанги пароканда хуб истифода бурданд. Лашкари корол аз усули кӯҳнаи ҷанг, яъне дар як хат саф кашида ҳуҷум кардан истифода бурда, шикаст хӯрд.

Муҳорибаи назди Конкорд мардуми мустамликаҳоро ба ватандӯстон **(вигҳо)** ва аксулинқилобчиён **(лоялчиён)** ҷудо кард. Дере нагузашта дар наздикии Бостон урдугоҳи калони чирикӣ ташкил карда шуд, ки дар он ҷо аз тамоми гӯшаю канори мамлакатҳо зиёда аз 20 ҳазор нафар ихтиёриён ҷамъ шуданд. Мустамликачиён тайёр буданд, ки ватани худро аз англисҳои аҷнабӣ озод кунанд.

Моҳи майи соли 1775 дар Филаделфия Конгресси дуюми мустамликаҳои англисии Амрикои Шимолӣ кушода шуд. Иштироккунандагони ин конгресс тарафдори он буданд, ки мустамликаҳо аз Англия ҷудо шаванд. Конгресс лашкари аз ҳисоби чирикҳо ташкилкардаро ҳамчун лашкари худ шинохт ва ба сарфармондеҳии он заминдори калони Вирҷиния Ҷорҷ Вашингтонро (1732-1799) таъин намуд. Вашингтон чанде пештар дар амалиётҳои ҳарбии зидди фаронсавиҳо ва ҳиндуҳо ширкат варзида, худро ҳамчун лашкаркаши соҳибистеъдод нишон дода буд.

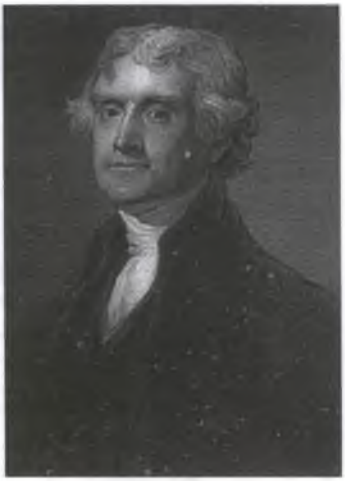
29. Ҷорҷ Вашингтон

Дар Амрикои Шимолӣ ҳаракати ҷудоихоҳӣ пурзӯр мешуд. Каролинаи Шимолӣ ва Вирҷиния дар бораи аз Англия ҷудо шудани худ хабар доданд. Баъди ин дар Конгресс ҷонибдорони аз Англия ҷудошавии мустамликаҳо бар муқобилони он бартарӣ пайдо намуданд.

30. Халқи шӯришбардошта ҳайкали короли Англияро сарнагун месозад

4 июли соли 1776 Конгресс «**Эъломия дар бораи истиқлолият**»-ро қабул кард, ки муаллифи асосии он Томас Ҷеферсон (1748-1826) буд. Т.Ҷеферсон заминдори вирҷинӣ, адвокат, демократи буржуазӣ, яке аз маъруфтарин ходимони инқилоби буржуазии истиқлолиятхоҳии Амрикои Шимолӣ мебошад. Дар Эъломия гуфта мешуд, ки зулми мустамликавӣ бо ҳукуқҳои табиии инсон мухолиф аст. Бинобар ин, мустамликаҳо дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико муттаҳид гардида, «Давлатҳои озод ва соҳибистиқлол»-ро ташкил менамоянд.

31. Томас Чефферсон

Рафти инқилоб. Барои амалиётҳои ҳарбӣ мустамликадорон флоти пурзӯр доштанд. Киштиҳои ҳарбии англисҳо бо тӯпҳои худ дар соҳилҳо амалиётҳои ҳарбии сарбозонро дастгирӣ мекарданд. Англисҳо лашкари зиёд надоштанд. Барои ҷанг алайҳи амрикоиҳо 29 ҳазор нафар аскари зархаридро аз князиҳои немисӣ оварда буданд. Дар аввали ҷанг нерӯҳои ҳарбии англисҳо нисбат ба мустамликачиён зиёдтар буданд. Бар зидди лашкари 80-ҳазорнафараи корол Ҷ. Вашингтон ҳамагӣ 18 ҳазор аскарро муқобил гузошта тавонисту халос. Он ҳам бошад, доимӣ набуд. Дар ҳайати лашкари Вашингтон омаду рафти аскарон бисёр буд. Ба ин нигоҳ накарда, Ҷ. Вашингтон тавонист, ки теппаҳои муҳими атрофи Бостонро ишғол намояд. Дере нагузашта, лашкари мустамликаҳо англисҳоро маҷбур кард, ки аз Бостон ақибнишинӣ кунанд. Ин шаҳр аз англисҳо озод карда шуд. Баъди ин лашкари корол дар зери роҳбарии генерал Гоу ба Ню-Йорк ҳаракат намуда, онро ишғол кард. Вашингтон лашкари инқилобии худро ба Трентон бурд, то ки ба англисҳо зарбаи ғайричашмдошт зада, бо ҳамин пеши роҳи идомаи ҳуҷуми онҳоро бигирад. Вале тобистони соли 1777 ба англисҳо муяссар шуд, ки Филаделфияро ишғол намоянд. Дар ин пирӯзӣ ба онҳо флот ёрии калон расонид.

Конгресс кӯшиш намуд, ки инқилоби озодихоҳонаи мустамликаҳоро мамлакатҳои мутараққии Аврупо дастгирӣ намоянд. Бо ин мақсад Конгресс Бенҷамин Франклинро, ки шахси машҳури Амрико буд, ба ин қитъа равон кард. Короли Фаронса Людовики XVI муборизаи озодихоҳонаи мустамликаҳои Амрикоро дастгирӣ кард. Бо ҳамин ӯ хост, ки қасди худро аз Англия бигирад. Фаронса дар забти мустамликаҳо бо Англия рақобат мекард. Короли Фаронса ният дошт, ки заминҳои амрикоии худро аз Англия бозситонад.

Аз Фаронса ва Испания ба ёрии инқилобгарони Амрикои Шимолӣ ихтиёриёни зиёде омаданд. Ҳукумати Фаронса ба Вашингтон ба маблағи 21 миллион ливр вомбарг чудо намуд. Баъд аз ғалабаи музаффаронаи Вашингтон ва иттифоқчиён дар назди Саратога Фаронса ИМА-ро ҳамчун давлати мустақил ба расмият шинохта, бо он иттифоқ ва созишномаи тиҷоратӣ баст.

32. Шӯриши Даниел Шейс

Фаронса ва Испониё аз ҷониби ИМА дар баҳр ҳам алайҳи Англия ба ҷанг даромаданд. Флоти онҳо дар гирду атрофи мустамликаҳо ва дар тамоми баҳру укёнусҳои ҷаҳон ба киштиҳои Англия ҳамла мекарданд. Флоти Англия ба ҷойи расонидани ёрӣ ба лашкари дар мустамликаҳои Амрико буда, акнун ба мудофиаи мулкҳои англисӣ гузашта буд.

Вазъияти лашкари Англия рӯз то рӯз вазнин мешуд. Баъди он ки англисҳо дар Саратога шикаст хӯрданд, қувваҳои асосии худро ба ҷануб бурданд. Вале дар он ҷо ғайричашмдошт аҳволи онҳо хеле вазнин мегардад. Лашкари сарфармондеҳи англисҳо Корнваллис аз тарафи қӯшуни Вашингтон ва лашкари Фаронса (сарфармондеҳаш генерал Рошамбо) муҳосира ва 19 октябри соли 1781 таслим шуд. Баъд аз як сол ҳукумати Англия қарор дод, ки ба ҷанг хотима дода, бо ИМА дар бораи сулҳ гуфтушунид оғоз кунад. Ҳамин тариқ, мустамликаҳои шимоли Амрико ғалаба ба даст оварданд.

Дар ИМА барои моликият, Замин, мустақилияти иёлот ва ғайра ҷараёнҳои гуногуни ҷамъиятӣ байни ҳамдигар муборизаро давом медоданд. Дар натиҷа чандин шӯриш ба амал омад. Яке аз калонтарин шӯришҳо дар Массачусетс солҳои 1786-1787 бо сардории Даниел Шейс ба амал омад. Шӯришчиён талаб мекарданд, ки қарзҳои онҳо аз эътибор соқит, Замин моликияти умумихалқӣ ва барои ҳама дастрас эълон карда, ба камбағалон бепул дода шавад. Ҳазорон нафар фермерҳо дар зери парчами Шейс муттаҳид шуда, барои ҳуқуқҳои худ мубориза мебурданд. Онҳо мехостанд, ки бо истифода аз яроқ ба мақсадҳои худ ноил шаванд. Вале онҳоро ҳукуматдорон тирборон карда, маҷбур намуданд, ки пароканда шаванд. Моҳи феврали соли 1787 дастаи Шейс торумор карда шуд. Худи ӯ асир афтод. Суд Шейсро ба қатл ҳукм кард.

33. Ба имзо расидани Эъломияи Истиқлолият. 4 июли соли 1776

Қабули Конститутсияи ИМА. Соли 1787 маҷлиси махсуси намояндагони иёлот **(Конвенти муассисон)** дар шаҳри Филаделфия Конститутсияи ИМА-ро қабул кард. Конститутсия ИМА-ро ҷумҳурӣ эълон намуд. Мувофиқи ин санад сардори давлат ва ҳукумат президент мебошад, ки ӯ аз тарафи интихобкунандагон ба муҳлати 4 сол интихоб карда мешавад. Конститутсия ба президенти ИМА ваколатҳои васеъ дода буд. Ӯ роҳбари лашкар ва флот буда, ҳуқуқи таъин кардани мансабдорони олиро дар ихтиёри худ дошт. Дар асоси ин конститутсия президенти нахустини ИМА Ҷорҷ Вашингтон интихоб гардид.

Мақоми олии қонунгузори ИМА **Конгресс** ҳисоб мешуд, ки он аз ду палата – **Палатаи намояндаҳо** ва **Сенат** иборат буд. Дар Сенат намояндаҳои баробар – ҳар иёлот дунафарӣ ва дар Палатаи намояндаҳо вакилон мувофиқи шумораи аҳолии иёлот интихоб карда мешуданд.

Суди олии ИМА ваколатҳои калон гирифт. Аъзои он аз тарафи президент якумра таъин карда мешуд. Суди олӣ муайян мекард, ки ин ва ё он қонун ё худ амали ҳукуматдорон ба конститутсия мувофиқат мекунад ё не? Дар сурати ба конститутсия мухолиф будан, Суди олӣ метавонист қонуни қабулкардаи Конгресс ва амали ҳукуматдоронро манъ кунад.

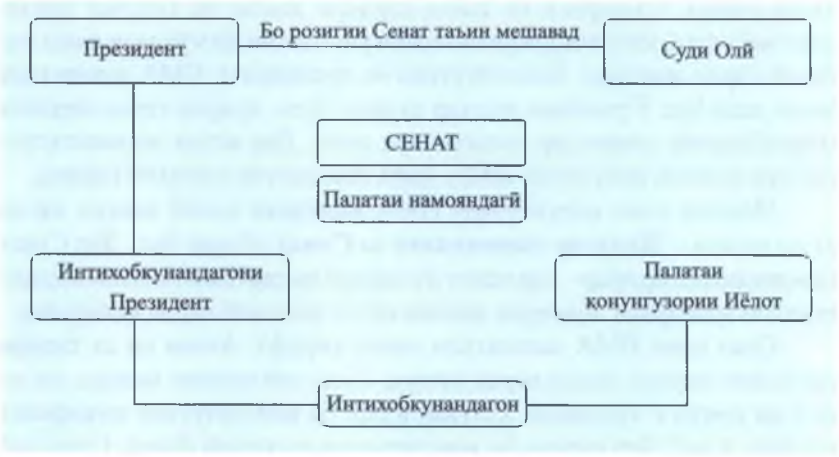
Қабули Конститутсияи ИМА қадами бузурге буд дар таъмини ҳуқуқҳои мардум, иёлот ва дар бунёди ҷомеаи демократӣ. Он баъди зиёда аз 225 соли қабул шуданаш ҳам ба мардум ва давлати ИМА хиз-

34. Бенҷамин Франклин

мат карда истодааст. То имрӯз ба Конститутсия 26 тағйироту иловаҳо дохил карда шудаанд.

Аҳамияти муборизаи инқилобии озодихоҳонаи ИМА. Ҷанги истиқлолиятхоҳии мустамликаҳои Англия моҳеаи асосии инкишофи мустақилонаи онҳоро аз байн бурд. Зулми мустамликавиро барҳам зад. Дар натиҷаи ҷанг кӯшиши истилогарони англис, ки мехостанд дар мустамликаҳо тартиботи феодалиро барқарор кунанд, барбод рафт. Унвонҳои дворянӣ ва дигар тартиботу анъанаҳои феодалӣ дар ИМА бекор карда шуданд. Мулкҳои калоне, ки ба муқобилони инқилоб тааллуқ доштанд, мусодира шуданд. Дар натиҷаи ғалабаи инқилоби истиқлолиятхоҳӣ ва қабули конститутсия давлати калони демократӣ – ИМА ташкил ёфт. Вале инқилоб нотамом монд. Он ғуломдориро дар ин давлат барҳам надод.

35. Конгресси Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

Сарфи назар аз маҳдудиятҳои худ ҷанги инқилобии мустамликаҳои шимолии Амрико барои истиқлолият дар роҳи муборизаи буржуазия бар зидди феодализм ва ташкили давлати демократӣ

воқеаи бузурги таърихӣ мебошад. Бояд тазаккур дод, ки инқилоби озодихоҳонаи мустамликаҳои дар Амрикои Шимолибудаи Англия дар зери таъсири ғояҳои инқилоби буржуазии англисии асри XVII ба амал омадааст. Дар навбати худ инқилоби буржуазии мустамликаҳои амрикоии Англия ба инқилобҳои минбаъдаи буржуазии давлатҳои Аврупо замина гузошт.

Ҳуҷҷатҳо

1.Ҳисоботи рӯзнома дар бораи «Чойнӯшии Бостон»
1 декабри соли 1773

... «Ҳиндуҳо» (чӣ тавре ки онҳоро он вақт ном мебурданд) ба сӯйи бандар рафтанд, ба он ҷое, ки киштиҳои пур аз бор истода буданд. Аз ақиби онҳо садҳо одам равон шуданд, то ки амалиёти фараҳбахшу тамошобоби онҳоро мушоҳида кунанд. Онҳо, «ҳиндуҳо» бо тезӣ ба киштии капитан Холл рафта, аз бордонҳо қуттиҳои чойро кушода ба об партофтанд. Навбат ба киштии капитан Брюс омад. Сипас, бо киштии капитан Коффин низ ҳамон хел рафтор карданд. Онҳо чунон бо тезӣ кор мекарданд, ки дар зарфи ҳамагӣ 3 соат 342 қуттии чойро шикаста, чойҳои онро ба об партофтанд. Дар натиҷа дар халиҷ мадд ба вуҷуд омад. Дар болои об қуттиҳои шикаста ва чой дар масоҳати хеле калон, аз соҳили ҷанубии шаҳр то Дорчестер Нек шино мекарданд. «Ҳиндуҳо» тамоми чораҳоро андешиданд, ки сокинони шаҳр чойҳоро надузданд. Ҳангоме диданд, ки якчанд нафар одам кӯшиши як миқдори чойро гирифта, ба хонаҳояшон бурдан доранд, ҳамон лаҳза аз дасташон гирифта, нисбати онҳо дағалӣ ҳам карданд. Ҳарчанд дар болои киштиҳо номгӯи молҳо хеле зиёд буданд, «ҳиндуҳо» ба онҳо даст нарасониданд. Аз тарафи онҳо ба моликияти хусусӣ ҳамин хел диққати калон дода шуд. Вақте ки қулфи начандон калони овезаи киштии як капитанро шикастанд, худи ҳамон лаҳза ба ӯ қулфи дигарро равон карданд.

2. Президент Вашингтон

Яке аз охирин қонунҳои қабулкардаи анҷумани Конфедератсия таъин намудани интихоботи президент дар таърихи 4 марти соли 1789, рӯзе буд, ки ҳукумат таъсис хоҳад ёфт. Номи як шахс – Ҷорҷ Вашингтон ба сифати роҳбари нави давлат вирди забони тамоми мардум шуд ва ӯ 33 апрели соли 1789 якдилона президенти Иёлоти Муттаҳида интихоб гардид. Бо суханҳое, ки минбаъд ҳамаи президентҳо қасам ёд мекарданд, Вашингтон қасам хӯрд, ки вазифаи президентиро бо камоли эҳтиром ичро менамояд ва тамоми қудрати

худро барои «нигоҳ доштан, муҳофизат ва ҳимояи Конститутсияи Иёлоти Муттаҳида хоҳад бахшид».

Вақте ки Вашингтон ба иҷрои вазифа шурӯъ намуд, конститутсияи нав анъана ва афкори ҷамъиятии тарафдор надошт. Илова бар ин, ҳукумати нав бояд сохтори худро ташкил менамуд. Андозҳо муайян нашуда буданд. То таъсис ёфтани рукни додгоҳӣ, қонунҳо амалӣ шуда наметавонистанд. Қувваҳои мусаллаҳ хеле камшумор буданд. Қувваҳои ҳарбии баҳрӣ вуҷуд надоштанд.

Конгресс бо зудӣ вазоратҳои корҳои хориҷию молияро бо сардории Томас Ҷеферсон ва Александр Ҳамилтон таъсис дод. Илова бар ин, Конгресс рукни додгоҳии федералиро бо сарварии Додгоҳи Олӣ, раиси Додгоҳи Олӣ ва панҷ аъзои он се додгоҳи ҳавзагӣ ва 18 додгоҳи ноҳиявӣ таъсис дод. Одатан, Вашингтон пеш аз қабул намудани қарор бо шахсоне, ки ақидаи оҳоро хеле қадр менамуд, маслиҳат карданро лозим мешуморид. Кабинети президент таъсис ёфта, ҳамаи сардорони вазоратҳои Конгресс таъсиснамуда аъзои он буданд.

Масоҳати кишвар мунтазам меафзуд ва муҳоҷират аз Аврупо зиёд мешуд. Амрикоиҳо ба тарафи ғарб ҳаракат мекарданд: Ню Иглендиҳо ва пенсилваниҳо ба Оҳайо, вирҷиниҳо ва королиниҳо ба Кентукки ва Теннеси. Фермаҳои хубро бо нархи арзон харидан мумкин буд. Саҳроҳои васеи ҳосилхез дар қисматҳои шимоли Ню-Йорк, Пенсилвания ва Вирҷиния ба зудӣ ба ноҳияҳои бузурги ғаллакорӣ табдил ёфтанд.

Бо вуҷуди он ки бисёрии маҳсулот ҳанӯз дар хона тайёр карда мешуд, инқилоби саноатӣ ба Амрико ҳам омада расид. Массачусетс ва Род - Айленд асоси саноати бофандагиро гузошта буданд. Коннектикут ба маркази сохтани қуттиҳои қалъагӣ ва соатсозӣ табдил ёфт. Ню-Йорк, Ню-Ҷерсӣ ва Пенсилвания коғаз, шиша ва оҳан истеҳсол менамуданд. Киштисозӣ чунон равнақу ривоҷ ёфта буд, ки дар баҳрҳо киштиҳои Иёлоти Муттаҳида нисбат ба Британия ҷойи дуюмро ишғол мекарданд. Ҳатто пеш аз соли 1790 киштиҳои Амрико ба Чин мӯина фурӯхта, аз он ҷо чой, шоҳӣ ва молҳои дигарро меоварданд.

Дар чунин вазъияти фавқулодда барои пешрафти кишвар роҳбарии хирадмандонаи Вашингтон хеле зарур буд. Ӯ ҳукумати миллӣ ташкил намуд, роҳҳои ҷо ба ҷо кардани муҳоҷиронро дар ноҳияҳое, ки пештар дар дасти Британия ва Испониё буданд, ҳал кард, вазъиятро дар ноҳияҳои сарҳадии шимолу ғарб ба эътидол оварда ва дохилшавии иёлоти нав - Вашингтон (1791), Кентукки (1792) ва Теннессиро (1796) ташкил намуд. Ниҳоят, дар

муроҷиатномаи хайрбодии худ Вашингтон кишварро ба ҷустуҷӯи «иттифоқи мунтазам бо мамолики хориҷӣ» ҳидоят кард. Чунин маслиҳати Вашингтон ба муносибати Амрико бо давлатҳои дигар барои наслҳои баъдина таъсири калон дошт.

Савол ва супориш:

1. Аҳволи мардуми мустамликаҳои амрикоии Англия чӣ тавр буд? 2. Чаро мардуми мустамликаҳо аз ҳукумати Англия норозӣ буданд? 3. Иқтисодиёти мустамликаҳо чӣ тавр тараққӣ мекард? 4. Чаро дар солҳои 60-уми асри XVIII муносибати байни мустамликаҳо ва Англия тезутунд шуд? 5. Дар бораи сабабҳои инқилоби истиқлолиятхоҳии мустамликаҳои дар шимоли Амрико будаи Англия нақл кунед. 6. «Чойнӯшии Бостон»-ро шарҳ диҳед. 7. Ҷанги истиқлолиятхоҳии мустамликаҳо чӣ тавр оғоз ёфт? 8. Дар бораи қарорҳои Конгресси дуюм чиҳоро медонед? 9.Бенҷамин Франклин чаро ба Аврупо рафт? 10. Дар бораи мағлубшавии Англия нақл кунед. Кадом сол Англия аз ҷанги зидди ИМА даст кашида, бо он дар хусуси сулҳ ба гуфтушунид оғоз намуд? 11. Оё дар маглубшавии Англия Фаронса ва Испониё саҳм доранд? 12. Ғалабаи инқилоби озодихоҳонаи мустамликаҳои дар шимоли Амрико воқеъбудаи Англия чӣ аҳамият доштанд? 13. Аз нақша мақомоти олии ҳокимияти давлатиро дар ИМА шарҳ диҳед? Кай конститутсияи ИМА қабул карда шудааст?

§10. ҒАЛАБАИ ИНҚИЛОБИ БУЗУРГИ БУРЖУАЗИИ ФАРОНСА

Назариячиёни буржуазӣ. Инкишофи сармоядорӣ ва рӯ ба таназзул ниҳодани сохти феодалӣ асоси моддӣ ва назариявии идеологҳои Фаронса гардид. Онҳо бокимондаҳои крепостнойчигӣ, маҳдудиятҳои тиҷоратӣ, саноатии сохти мавҷударо ба зери танқиди сахт гирифтанд. Файласуфон, иқтисоддонҳо ва шоирону нависандагон ҳам ба ҳокимияти мутлақи Фаронса зид буданд. Онҳо боисрор аз ҳукуматдорон талаб мекарданд, ки маҳдудиятҳои пеши роҳи соҳибкорӣ бартараф, ба дахлнопазирии моликияти хусусӣ кафолат дода ва шахс комилан аз зулми феодалӣ озод карда шавад. **Назариячиёни буржуазӣ** дар тараққиёти ҷомеа ақлу хирад, маориф ва илмро дар ҷойи аввал мегузоштанд. Онҳо ғояҳои пешқадами башардӯстиро ташвиқу тарғиб намуда, дар амал мардумро ба инқилоби буржуазӣ тайёр мекарданд.

36. Монтеске

Монтеске (1689-1755). Шар Монтеске писари амалдори дворянин, яке аз **маорифпарварони** машҳури Аврупо буд. Ӯ дар асарҳои худ «Мактубҳои форсӣ» (1721) ва «Дар бораи рӯҳи конунҳо» (1748) иллатҳои ҳокимияти мутлақ-худсариҳои ҳокимияти королӣ, бадахлоқии аҳли дарбор ва асилзодагон, ҷангҳои беадолатонаи феодалиро ба зери танқиди сахт мегирад ва масхара мекунад. Монтеске ҳукумати королиро барои он маҳкум мекард, ки вай ба гардани халқ андозҳои вазнинро бор кардааст.

Монтеске **ҳокимияти мутлақи маҳдуди конститутсиониро** (наздик ба сохти сиёсии Англия) бехтарин сохти давлатӣ мешуморад. Ӯ хусусан ба дахлнопазирии моликияти хусусӣ ва озодии шахс, имконияти ичро карда тавонистани ҳар он чизеро, ки «қонун манъ накарда бошад» аҳамияти калон медод. Ақидаҳои Монтеске рӯҳияи буржуазияи миёнаҳол ва дворянҳои пешқадам, ҷонибдорони мутлақияти маҳдудкардашударо ифода мекард. Ғояҳои озодихоҳӣ ва инсондӯстии ӯ қариб дар тамоми Аврупо ва берун аз он ҳам паҳн гардида буданд.

Волтер (1694-1778). Ғояҳои пешқадами Волтер ба тартиботи феодалӣ зарбаи сахт заданд. Ӯ муаллифи асарҳои зиёди сиёсӣ, таърихӣ, достону романҳо ва повесту песаҳо, ба монанди «Таҷриба дар бораи рӯҳ ва урфу одати халқҳо», «Луғати фалсафӣ», «Асри Людовики XVI», «Кандид» ва ғайра мебошад. Ӯ бо ақидаҳои инсондӯстонаи худ дар байни мардуми тараққихоҳ обрӯю эътибори бузург пайдо кард. Танқиди тартиботи феодалӣ, тарзу услуби равшану сабуки асарофарӣ ӯро ҳамчун «ҳукмрони афкор»-и одамони пешқадами замони худ маълуму шӯҳратманд гардонид.

37. Волтер

Волтер ҳамчун фошкунандаи ҷаҳолатпарастии калисо, масхаракунан-

даи имтиёзҳои феодалҳо шинохта шуда буд. Ғояҳои Волтер ақидаҳои буржуазияи калон ва дворянҳои пешқадамро, ки онҳо маҳдуд кардани худсариҳои ҳокимияти мутлақ, суст кардани таъсири калисои католикӣ ва бекор кардани тартиботи феодалиро мехостанд, вале аз оммаи халқ метарсиданд, ифода менамуд. Танқиди ҳокимияти мутлақ ва калисои католикӣ барои наздикшавии инқилоб дар Фаронса ва мамлакатҳои дигари Аврупо замина гузошт.

38. Жан Жак Руссо

Руссо (1712-1778). Жан Жак Руссо идеологи буржуазияи майдаи асри XVIII буд. Ӯ дар оилаи соатсози швейтсарӣ ба дунё омадааст. Дар хурдсолӣ падараш ӯро ба заргаре ба шогирдӣ медиҳад, вале Руссои ҷавон аз назди ӯ мегурезад. Баъд аз сарсонию саргардониҳои зиёд ва шуғлварзӣ ба касбу кори гуногун Руссо вазифаи котибии сафоратхонаи Венетсияро соҳиб шуд. Лекин ин вазифа ба ӯ маъқул набуд. Бинобар ин, дере нагузашта ба кори адабӣ машгул мешавад.

5Дар асарҳои худ Руссо бадахлоқӣ ва ифроткории дворянҳоро маҳкум карда, мардумро ба ҳалолхӯрию хоксорӣ даъват менамуд. Ба андешаи ӯ, одамон баробарҳуқуқ таваллуд шудаанд ва ҳақ доранд тарзи идоракунии давлатиро интихоб ва ё бекор кунанд, золимонро аз ҳокимият дур созанд. Ба ақидаи Руссо ҷомеаи мулкдорони хурди баробарҳуқуқ ва бе бою камбағал ҷомеаи беҳтарин мебошад. Ӯ бар он ақида буд, ки танҳо моликияти хурд қонунӣ ва боадолат аст. Барои ҳамин ҳам мардумро барои бекор кардани моликияти феодалҳо ва маҳдуд кардани молу мулк ва карру фари сармоядорон даъват мекард. Руссо ин ақидаҳои хешро дар рисолаи «Дар бораи сабабҳо ва пайдоиши нобаробарӣ» (1754) ва «Дар бораи созишномаи ҷамъиятӣ» (1762) баён намудааст.

Ғайр аз номбурдагон Меле, Дидро, Мабли ва маорифпарварони дигар низ буданд, ки инқилоби буржуазии Фаронсаро бо ғояҳои инқилобӣ мусаллаҳ намудаанд.

Жан Меле (1664-1729) тарафдори барҳам додани моликияти хусусӣ ва имтиёзҳои истисморгарон буд. Ӯ манфиатҳои камбағалони деҳотро ифода мекард. Меле ақидаҳояшро дар «Васиятнома»-и худ инъикос намудааст, ки он баъд аз вафоти ӯ чоп шуд.

39. Меле

40. Дени Дидро

Дидро (1713-1784) ба инқилоби буржуазии Фаронса асоси фалсафӣ гузоштааст. Вай ақидаҳои худро дар «Мактуб ба нобиноён ва насиҳат ба биноён» баён намудааст. Инчунин бо ҳамкории гурӯҳи олимон асари бисёрҷилдаи «Энсиклопедияи илм, санъат ва касбу ҳунар»-ро ба чоп тайёр кардааст. Ин асар ба маърифати инқилобии мардуми Фаронса ёрии калон расонид.

Мабли (1709-1785) ифодакунандаи манфиатҳои буржуазияи майда, муқобили зиндагии бодабдаба, тарафдори сохти ҷумҳуриявии давлат буд, ки дар он корол ҳам ҷой дошта бошад, яъне ӯ чун Руссо мутлақияти маҳдудкардашударо ҷонибдорӣ мекард.

Сабабҳои инқилоб. Дар охири солҳои 70 ва аввали солҳои 80-уми асри XVIII дар Фаронса вазъияти инқилобӣ ба амал омад. Сабаби асосии он зиддияти байни қувваҳои истеҳсолкунандаи нав ва муносибатҳои истеҳсолии феодалӣ буд.

Акнун буржуазияи Фаронса дигар бо ҳокимияти мутлақ ва тартиботи феодалии он созиш кардан намехост. Косаи сабри халқ ҳам лабрез шуда буд, зеро корол Людовики XVI тавассути андозҳои сершумор халқро аз ҳад зиёд истисмор менамуд.

Корол бодабдаба зиндагӣ мекард. Гурӯҳи сершумори амалдорони дарбор ҳам аз ин бенасиб набуданд. Харҷи давлат муттасил зиёд мешуд. Дар натиҷа хазинаи корол холӣ шуд. Дар шароити номусоид худсарона ҷорӣ намудани андозҳои нав барои ҳокимияти королӣ ва ҷомеаи феодалии Фаронса хавфнок буд. Баъд аз 175 сол Людовики XVI қарор дод, ки бо мақсади ҷорӣ кардани вомбарг (заём) ва андозҳои нав Иёлоти Куллро даъват намояд (аз соли 1614 королҳои Фаронса Иёлоти Куллро даъват накарда буданд). Аммо даврае, ки корол Фаронсаро яккаву танҳо идора мекард, кайҳо гузашта буд.

41. Людовики XVI

Дар вақти интихобот, мувофики иҷозати корол, аз ҳамаи табақаҳои мардуми Фаронса ба вакилӣ номзадҳо пешниҳод карда мешуданд. Ҳангоми пешбарии номзадҳо ба вакилӣ дар Иёлоти Кулл мардум ҳақ дошт, ки ба номзадҳо супориш бидиҳад. Дар супоришҳои худ буржуазия, деҳқонон, коргарон ва ҳунармандон аз тартиботи феодалӣ шикоят карда, барҳам додани онро талаб мекарданд. Аз даъват карда шудани Иёлоти Кулл мардуми заҳматкаш умеди калон дошт.

Дар арафаи инқилоби буржуазӣ дар Фаронса табақаҳои болоии ҷомеа дигар ба таври кӯҳна давлатро идора карда наметавонистанд. Табақаҳои поёнии ҷомеа ҳам минбаъд ба мисли пештара ба истисмори ҳокимияти феодалӣ ва феодалон тоқат кардан намехостанд. Дар мамлакат вазъияти инқилобӣ пухта расид.

Арафаи инқилоб. Рӯҳияи инқилобии табақаҳои поёнӣ баъди интихобот боз ҳам баландтар шуд. Людовики XVI аз ин дар ҳарос афтода, Иёлоти Куллро дар Париж даъват накард. Бо пешниҳоди ӯ он дар Версал кушода шуд. Ин воқеа 5 майи соли 1789 ба вуқӯъ омад. Вакило-

42. Лувр

43. Вакилони табақаҳои сеюм дар толори тӯббозӣ

ни Иёлоти Кулл ба гурӯҳҳо тақсим шуданд. 300 нафар вакили дворян дар минбар ва дар паҳлӯи онҳо вакилони рӯҳониён ҷой гирифта буданд. Вакилони ин ду табақа сару либоси боҳашамату рангоранг доштанд. Рӯҳониён каллапӯши анъанавии динӣ ва дворянҳо кулоҳҳои бо пари товус ороддодашуда пӯшида буданд. Дар поёни онҳо 600 нафар вакили табақаи сеюм (буржуазия, коргарон, кишоварзон ва косибон) ҷой гирифта буданд.

Мувофиқи анъана, дар маҷлис корол кулоҳи худро ба сар монда, ба тахт нишаст. Вакилони табақаҳои дворянҳою рӯҳониён ба корол пайравӣ карда, кулоҳҳои худро ба сар карданд. Вале вакилони табақаҳои сеюм ҳангоми ба маҷлисгоҳ даромадани корол аз ҷойҳои худ нахестанд ва қисми зиёди онҳо ҷуръат карда, кулоҳҳои худро ба сар пӯшиданд. Ин рафтори боҷуръатонаи вакилони табақаи сеюм нафрати корол ва дворянҳою рӯҳониёнро ба вуҷуд овард.

44. Гирифта шудани Бастилия

Аксари мардуми Фаронса ба табақаи сеюм тааллуқ доштанд. Вакилони ин табақа бартарии худро нисбати табақаҳои якуму дуюм хуб ҳис карда буданд.

Людовики XVI дар назди вакилон нутқ эрод намуд. Тартиби овоздиҳие, ки онро корол ба ҳозирин пешниҳод кард, қаҳру газаби вакилони табакаи сеюмро ба вуҷуд овард. Мувофиқи он дар вақти овоздиҳӣ бояд аз ҳар як табақа як нафар иштирок мекард. Азбаски дворянҳо ва рӯҳониён тарафдори корол буданд, ҳар таклифи Людовики XVI ба ҳисоби 2:1 ба фоидаи корол ва иттифоқчиёни ӯ ҳал мегардид. Ин таклифи королро вакилони табақаи сеюм қабул накарданд. Бо ҳамин, иҷлосияи Иёлоти Кулл кори худро қатъ кард.

Моҳи июн вакилони табақаи сеюм дар маҷлиси алоҳида ҷамъ омада, худро Маҷлиси миллӣ эълон карданд. Баъд овоздиҳии беадолатонаи тоифагиро бекор карданд. Бо фармони Людовики XVI дар Версал маҷлисгоҳи онҳо баста шуд. Қисми пешқадами вакилони дворянҳо аз ин бохабар шуда, бо онҳо ҳамроҳ шуданд. Маҷлиси миллӣ худро Маҷлиси муассисон эълон намуда, ба таҳияи Конститутсияи Фаронса шурӯъ намуд.

46. Роҳпаймоии оммаи халқ ба Версал. Октябри соли 1789

Норозигии мардум аз Маҷлиси муассисон рӯз то рӯз меафзуд. Моҳи июли соли 1791 дар Париж намоиши бисёрҳазорнафара барпо гардид. Намоишчиён дар майдони Марс ҷамъ омада буданд. Маҷлиси муассисон ва мири шаҳри Париж алайҳи онҳо Горди миллиро равон карданд. Он намоишчиёнро тирборон кард. Дар натиҷа мардуми зиёде кушта ю захмдор шуд.

Конститутсияе, ки Маҷлиси муассисон қабул карда буд, моҳи сентябри соли 1791 ба эътибор даромад. Мувофиқи он дар мамлакат мутлақият боқӣ монд. Ҳукуқи интихоботӣ танҳо ба мардоне дода шуд, ки синнашон ба 25 расида бошад ва онҳо бояд музди меҳнати серӯзаашонро ҳамчун андози солона ба хазинаи давлат бисупоранд. Аз 25 млн нафар аҳолии Фаронса танҳо 4,3 млн. нафар ҳуқуқи интихоботӣ доштанд.

Оммаи мардум аз ин конститутсия норозӣ буд ва инқилобро нотамом ҳисоб мекард. Вале ҳоло дар назди инқилоби буржуазии Фаронса масъалаи дигар - муҳофизат аз истилогарони ҳоричӣ меистод.

Ҳуҷҷат
Аз «Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд»

Маҷлиси миллӣ... ҳуқуқҳои зерини инсон ва шаҳрвандро эътирофа эълон мекунад:

1. Одамон озод ва баробарҳуқуқ таваллуд мешаванд. Фарқиятҳои ҷамъиятӣ танҳо ба фоидаи умум асос ёфта метавонад.

2. Мақсади ҳар як иттифоқи сиёсӣ- нигоҳ доштани ҳуқуқҳои табиӣ ва ҷудонашавандаи одам. Ин ҳуқуқҳо аз инҳо иборатанд: озодӣ, моликият, бехатарӣ ва муқобилият ба зулм.

3. Мақсади тамоми ҳокимияте, ки бевосита аз миллат нагирифта бошад, ба амал бароварда наметавонад.

4. Озодӣ ва ҳуқуқи иҷрои он аз ҳама гуна кор, ки ба дигарон зарар намерасонад, иборат аст...

6. Қонун ифодаи хоҳиши умумӣ мебошад... Қонун бояд барои ҳама баробар бошад...

10. Ягон кас аз ақидаи худ, ҳатто барои эътиқодҳои динӣ, агар зуҳуроти онҳо тартиботи ҷамъиятии қонунан муқарраршударо вайрон накунад, набояд дар ҳарос бошад...

17. Азбаски моликият ҳуқуқи вайроннашаванда ва муқаддас аст, пас бояд ҳеҷ кас аз он маҳрум набошад, ғайр аз мавридҳое, ки зарурати ҷамъиятӣ талаб мекунад.

Савол ва супоришҳо:

1. Назариячиёни буржуазӣ чаро тартиботи феодалӣ ва ҳокимияти королиро дар Фаронса зери танқиди сахт гирифтанд? 2. Дар бораи маорифпарварони буржуазӣ - Монтеске, Волтер, Руссо, Меле ва дигарон маълумоти мухтасар диҳед. 3. Сабабҳои инқилоби буржуазии Фаронсаро шарҳ диҳед. 4. Чаро вакилони табақаи сеюм ба корол эътироз баён карданд? 5. Инқилоби буржуазии Фаронса чӣ тавр оғоз ёфт? 6. Қалъаи Бастилия кай ва чӣ тавр гирифта шуд? 7.Маҷлиси миллӣ чӣ хел фаъолият кард? Муносибати корол Людовики XVI-ро ба он муайян кунед. 8. Буржуазияи калон барои ба сари ҳокимият омадан аз Маҷлиси миллӣ чӣ тавр истифода бурд? 9. «Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд»-ро шарҳ диҳед. Барои ин аз ҳуҷҷати овардашуда истифода баред. 10. Людовики XVI ва Мария Антуанетта чаро фирор карданд? 11. Дар бораи тирборонкунии мардум дар майдони Марс нақл кунед. 12. Дар бораи моҳият ва нуктаҳои асосии конститутсияе, ки онро Маҷлиси муассисон қабул кард, нақл кунед. 13. Фаронса мувофиқи конститутсияи соли 1791 чӣ ном гирифт? 14. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

§11. БАРХӮРДҲОИ ШАДИДИ НЕРӮҲОИ ИНҚИЛОБИИ ФАРОНСА ВА ХАТАРИ БЕРУНА

Клубҳои инқилобӣ. Баъди оғози инқилоб дар Париж ва шаҳрҳои дигари Фаронса клубҳои инқилобӣ ташкил ёфтанд. Рӯзномаҳо ба чоп шурӯъ намуданд. Тирамоҳи соли 1789 «Ҷамъияти дӯстони конститутсия» ташкил шуд, ки он баъдтар номи «Клуби якобинчиён»-ро гирифт. Аъзоёни ин клуб дар китобхонаи дайри Якови Муқаддас ҷамъ меомаданд. Барои ҳамин клуб ин номро гирифтааст. Ба он ҷонибдорони дигаргунсозиҳои буржуазӣ-демократӣ, аз он ҷумла Сийес, Барнав, Робеспер, Марат ва дигарон аъзо буданд.

Аъзоёни «Клуби якобинчиён» барои дохилшавӣ 12 ливр ва 24 ливр аъзоҳақӣ месупориданд. Дар клуб масоили мухталифи инқилоб мавриди баррасӣ ва баҳсу мунозира қарор дода мешуданд. Аз сабаби баланд будани ҳаҷми пули дохилшавӣ ва узвият ба он ҳамаи хоҳишмандон қабул шуда метавонистанд.

Яке аз арбобони намоёни инқилоб Максимилиан Робеспер (1758-1794) дар клуб бо нуткҳои инқилобӣ роҳҳои мубориза бар зидди тартиботи феодалию бедодгариҳои ҳокимияти королиро нишон медод. Ҳамин буд, ки дар муддати кӯтоҳ Робесперро аксарияти халқ ҳамчун яке аз шахсони намоёни сиёсатмадор ва ҷасуру донишманди инқилоб шинохтанд.

Клуби дигари инқилобиеро, ки дар музофоти Жиронда ташкил шуда буд, «Клуби жирондачиён» меномиданд. Ин клуб ба корол наздик буд. Аъзоёни клуби жирондачиён аз халқ метарсиданд. Онҳо ҳатто ният доштанд, ки бо корол Людовики XVI забон як кунанд.

47. Максимилиан Робеспер

Соли 1790 мардуми заҳматкаш ҳам клуби худро ташкил карданд, ки номи «Корделерчиён» (миёнбастагон)-ро гирифт. Қароргоҳи ин клуб дар дайри корделерҳои Фаронса воқеъ гардида буд. Дар «Клуби корделерчиён» адвокат Ҷорҷ Дантон (1759-1794), журналист Камил Демулен ва инқилобчиёни дигар баромад карда, ба ҳозирин мақсаду вазифаҳои инқилобро мефаҳмониданд ва хоҳиш мекарданд, ки онҳоро дастгирӣ кунанд.

48. Ҷорҷ Дантон

Солҳои 1790-1791 роҳиб Клод Фоше ба «Маҳфили иҷтимоӣ» асос гузошт. Дар он адибон ва таблиғотчиёни дигари демократия, ки мақсаду мароми ҳимояи оммаи камбағалро доштанд, аъзо буданд. Онҳо бо номи «Алфози оҳанин» рӯзномаи худро чоп мекарданд.

Клуб ва созмонҳое, ки дар рафти инқилоб ташкил ёфта фаъолият мекарданд, дар як вақт мақоми ҳизбҳои сиёсиро иҷро менамуданд. Ҳар кадом манфиати гурӯҳҳои алоҳидаи аҳолиро ифода менамуданд ва дар муайян кардани мақсадҳои инқилоб ва усулҳои муборизаи инқилобӣ ҳисса мегузоштанд. Онҳо аввалин шуда дар Фаронса ба оғоз ёфтани гуногунии (плюрализми) ақидаҳо асос гузоштанд.

Марат ва рӯзномаи ӯ «Дӯсти халқ». Соли 1789 дар байни мардум рӯзномаи «Дӯсти ҳалқ» обрӯю эътибор пайдо кард. Ӯ ғояҳои демократӣ ва инсондӯстиро тарғибу ташвиқ мекард. Ин рӯзномаро Жан Пол Марати (1743-1793) табиб, писари омӯзгори камбағал ва публитсист ташкил карда буд. Ӯ дар рӯзномаи худ манфиатҳои моликиятдорони майдаро ҳифз менамуд.

Марат ҳамчун шахси хоксору меҳнатдӯст, самимию хушгуфтор ва ҳалим ба мардум зуд маъқул шуд. Ҳама ӯро бо эҳтирому самимият «дӯсти халқ» меномиданд.

49. Жан Пол Марат

Марат маҳдудиятҳои фармону амрҳои Маҷлиси муассисонро бо далелҳои раднашаванда дар саҳифаҳои рӯзномааш фош мекард. Ӯ қайд карда буд, ки қонунҳои Маҷлиси муассисон дар бобати аз тарафи мардум харидани ӯҳдадориҳои феодалӣ ва бекор карда шудани сохти феодалӣ, ки онро «Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд» эълон дошт, муқобили маҳз аст. Марат ҳам корол ва ҳам он табақаҳои буржуазиеро, ки барои дар Фаронса бунёд кардани ҷомеаи боадолат ва демократӣ монеъ

мешуданд, фош мекард. Душманон аз ӯ ҳарос доштанд ва номи ӯро бо қаҳру ғазаб ба забон мегирифтанд. Вале Марат аз онҳо наметарсид ва ба халқ то охири умр содиқ монд.

Оғози ҷанғҳои инқилобӣ. Маркази таҷовузи мамлакатҳои хориҷӣ алайҳи инқилоб дар дохили Фаронса буд. Дар наздикии сарҳад, дар шаҳри Кобленс, аксулинқилобчиён бо дастгирии Австрия қувваҳои мусаллаҳ ташкил намуданд ва аз шоҳҳои Аврупо талаб карданд, ки ба таҷовузи зидди Фаронсаи инқилобӣ оғоз кунанд. Англия ва Русия ба ин ҷанг Австрия ва Пруссияро мекашиданд. 7 феврали соли 1792 ин давлатҳо муқобили Фаронса иттифоқ бастанд ва лашкари 20-ҳазорнафараи муштараки худро барои забти Фаронса равон карданд. Ба ин иттифоқи аксулинқилобӣ чанде аз давлатҳои дигари немисӣ ҳам дохил гардиданд. Онҳо гумон доштанд, ки лашкаркашӣ ба муқобили Фаронсаи инқилобӣ хеле осон ба даст хоҳад омад.

Ҷонибдорони короли Фаронса хоҳони ин ҷанг ва муқобилонаш бар зидди он буданд. Муқобилон бар он ақида буданд, ки ҳуҷуми лашкари хориҷӣ инқилобро боз ҳам тезу тунд хоҳад кард. Аз ин рӯ, мақсад гузошта шуд, ки аксулинқилоб дар Кобленс торумор карда шавад. Якобинчиён ва жирондачиён гумон надоштанд, ки бар зидди Фаронсаи инқилобӣ иттиҳоди калони давлатҳои аксулинқилобиро ташкил кардан мумкин аст.

Ҳукумати Фаронса талаб кард, ки Австрия лашкари худро аз сарҳадҳои он дур кунад. Вале императори нави Австрия Франс инро рад намуд ва изҳор кард, ки ӯ дар он сурат ин корро хоҳад кард, ки агар Конститутсияи Фаронса ба фоидаи корол Людовики XVI тағйир дода шавад. Албатта, ин корро Маҷлиси муассисон карда наметавонист, чунки он ба «Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд» мухолиф буд. Инчунин, масъалаи пешниҳодкардаи короли Австрия дахолати рӯйирост ба корҳои дохилии Фаронса буд. Аз ин рӯ, Маҷлиси муассисон алайҳи Австрия ҷанг эълон кард.

Ҷанг аз тарафи аксулинқилобчиёни аҷнабӣ беадолат ва аз тарафи мардуми Фаронса муборизи барои озодии Ватан буд. Ҳукумати буржуазии Фаронса маҷбур шуд, ки ҳам бар зидди тартиботи феодалӣ дар дохили мамлакат ва ҳам бар зидди душманони хориҷии инқилоб мубориза барад.

Як қисми афсарони баландрутбаи ашрофзодаи лашкари Фаронса ба Ватан хиёнат карданд. Малика Мария Антуанетта нақшаҳои амалиётҳои лашкари Фаронсаро пинҳонӣ ба австриягиҳо мефиристад. Лашкари Пруссия аз ин рӯҳбаланд шуда, дере нагузашта бо сардории герсог Брауншвейг ба Фаронса дохил шуд.

50. Париж. 10 августи соли 1792

Хавфе, ки ба сари Фаронсаи инқилобӣ омада буд, дар байни мардум рӯҳбаландии бемислу монанди ватандӯстиро ба вуҷуд овард. Хавфи таҷовузи хориҷиро шунида, даҳҳо дастаҳои гордчиён ба сӯйи Париж раҳсипор шуданд. Аз ҳисоби онҳо урдуи калоне ташкил карда шуд.

Аз лаҳзаи мусоид истифода бурда, корол вазирони жирондачиёнро ба истеъфо равон кард. Вале ҳазорон нафар сокинони Париж - коргарон, гордиёни миллӣ ва косибон қасри королро муҳосира намуда, талаб карданд, ки ӯ вазирони жирондачиёнро ба ҳукумат баргардонад. Корол маҷбур шуд, ки талаби онҳоро қонеъ гардонад. Онҳо сурудҳои инқилобӣ хонда, мардумро ба муборизаи зидди таҷовузкорон даъват менамуданд. Он рӯзҳо, хусусан садои «Марселеза» дар тамоми мамлакат танинандоз гардида буд.

Шӯриши 10 август. Маҷлиси муассисон баъди калавишҳои зиёде хитобномаи «Ватан дар хатар»-ро эълон кард.

Маълум буд, ки корол ба Фаронса ва халқи худ хиёнат кардааст. Бисёриҳо талаб мекарданд, ки мутлақият барҳам дода шавад. Маҷлиси қонунгузор аз қиёми халқ метарсид ва намехост, ки алоқаи худро аз Бурбонҳо пурра биканад. Қасри королро горди швейтсарӣ муҳофизат мекард. Вазъиятро хуб омӯхта, инқилобчиён ба хулосае омаданд, ки королро танҳо ба воситаи шӯриш аз тахт дур кардан мумкин аст.

Тайёрӣ ба шӯриш дар як канори шаҳр оғоз ёфт. Шаби 9 ба 10 августи соли 1792 садои табли ҷанг баланд шуда, мардумро ба ишғоли

қасри корол даъват намуд. Мардум дастаҳои мусаллаҳи Коммунаи Парижро ташкил намуданд. Дастаҳои Коммунаи Париж ва 20 ҳазор исёнгар қасри королро муҳосира намуда, баъд ба он дохил шуданд. Дар дохили қаср муҳорибаи калон ба амал омад. Баъди задухӯрди шадид, қасри корол ба дасти шӯришчиён гузашт. Қариб 500 нафар куштаю захмдор шуданд. Мутлақият шикаст хӯрд. Тарафдорони Людовики XVI-ро ба ҳабс гирифтанд. Маҷлиси қонунгузор королро аз ҳокимият маҳрум намуда, ба маҳбаси Тампл партофт.

Эълони Ҷумҳурияти Фаронса. Пруссиягиҳо қалъаи Лонгвиро ишғол намуда, Верденро муҳосира карданд. Дар ин лаҳзаи душвор Шӯрои Коммунаи Париж фармон дод, ки бонги хатар зада, сафарбарии умумии ихтиёриён ташкил карда шавад. Устоҳо аз зангӯлаҳои калисоҳо ва дайрҳо тӯп месохтанд. Қисми фидоиён барои лашкар хӯрок ва барои аспҳо ему хошок тайёр мекарданд.

Фаронсавиҳо алайҳи Пруссия лашкари дигари худро бо сардории генерал Дюмуре ва Келлерман равон карданд . Ин генералҳо тавонистанд, ки дар назди деҳкадаи Валми бар лашкари душман ғалаба ба даст оранд. Қӯшунҳои Пруссия аз хоки Фаронса берун карда шуданд.

Рӯзи задухӯрд дар Валми, яъне 20 сентябри соли 1792, дар Париж маҷлиси Конвенти миллӣ кушода шуд. Ба ҳайати он 750 вакил дохил буд. Қарори аввали Конвенти миллӣ аз ҳокимият маҳрум кардани корол ва қарори дуюм ҷумҳурӣ эълон кардани Фаронса мебошад.

Сиёсати жирондачиён ба вазъи ғарбии мамлакат вобаста буд. Онҳо муносибати худро нисбат ба Бурбонҳо низ аз ҳамин нуқтаи назар муайян мекарданд. Ғалаба бар таҷовузкоронро жирондачиён ба нафъи худ истифода бурданӣ буданд. Агар дар ҷанг Фаронса шикаст мехӯрд, онҳо тайёр буданд, ки бо таҷовузкорон хоинона сулҳ банданд.

Мавқеи суботкоронаро дар Конвент гурӯҳи вакилони инқилобию демократии монтанярҳо (маънояш «кӯҳ») ишғол намуданд. Сардорони онҳо Дантон, Робеспер ва Марат буданд. Ҳарчанд онҳо дар Конвент ақаллиятро ташкил медоданд, дар Коммунаи Париж обрӯю эътибори калон доштанд.

Ба Конвент муяссар шуд, ки муборизаро бар зидди таҷовузкорон дуруст ташкил кунад. 6 октябри соли 1792 як қисми лашкари Фаронса бо сардории Журдан лашкари Австрияро торумор кард ва тамоми Белгияро ишғол намуд. Лашкари дигари Фаронса соҳилҳои Рейн, Савоя ва Нитсаро ишғол кард. Ин музофотҳо дар вазъияти ботантана ба Фаронса ҳамроҳ карда шуданд.

Қатли корол. Дар бораи тақдири корол Людовики XVI баҳсу мунозира авҷ гирифт. Маълум буд, ки жирондачиён тавассути ғалаба

дар фронт диққати мардумро аз ӯ дур мекарданд. Вале ҳаракати оммавӣ барои ба суд додани корол ба нуқтаи олии худ расид. Жирондачиён мегуфтанд, ки корол шахси суднашаванда аст ва биноан Конвент ҳак надорад, ки ӯро суд бикунад. Дар ҳар сурат онҳо намехостанд, ки мавҷи инқилоб аз нав барқарор кардани мутлақиятро кушода бимонанд. Монтанярҳо, ки онҳоро клуби якобинчиён ва Коммунаи Париж дастгирӣ мекарданд, талаб намуданд, ки ба корол ҷазо дода шавад. Аз Коммунаи Париж вакилон ба Конвент ҳозир шуда, қатли Людовики XVI-ро талаб намуданд. Сипас вакилон истинтоқи ошкорои королро ташкил намуда, гуноҳи ӯро пурра исбот карданд. Ӯ ба суди Конвент дода шуд. Марат ва дигарон талаб карданд, ки қарори Конвент дар бораи қатли Людовики XVI бо роҳи овоздиҳии ном ба ном ба ҷо оварда шавад, то ки ба дурӯябозии жирондачиён роҳ дода нашавад. Ба ҳамин восита, бо аксарияти овозҳо Конвент королро ба қатл ҳукм кард. 21 январи соли 1793 ҳукми қатл ба иҷро расонида шуд. Қатли корол, пеш аз ҳама, шикасти калони клуби жирондачиён буд.

Баъд аз ғалаба бар Австрия ва қатли Людовики XVI Англия муносибати дипломатии худро бо Фаронса канд. 1 феврали соли 1793 Конвент алайҳи Англия ҷанг эълон кард. Дере нагузашта, ба иттифоқи Англия, Пруссия ва Австрия бар зидди Фаронса Испониё, шоҳигариҳои Сардиниё, Неапол ва аксар давлатҳои хурди олмонӣ ҳам дохил шуданд. Баҳори соли 1793 лашкари Австрия дар Неервинден лашкари Фаронсаро торумор кард. 6 апрел Конвент барои мудофиаи мамлакат **Кумитаи Наҷоти Ҷамъиятиро** интихоб намуд. Жирондачиён рӯз то рӯз ифротитар мешуданд. Онҳо мехостанд, ки Марат ва роҳбарони Коммунаи Парижро маҳв созанд.

Халқ дар атрофи якобинчиён ва Коммунаи Париж муттаҳид мешуд, то ки пеши роҳи сӯиқасди жирондачиёнро гирад. Клуби якобинчиён, корделерчиён ва Коммунаи Париж ба хулосае омаданд, ки жирондачиён аз ҳокимият дур карда шаванд.

Аз 31 май то 2 июни соли 1793 дар Париж шӯриши калон ба амал омад. Шӯрои Коммунаи Париж ба сарфармондеҳии Горди миллӣ якобинчӣ Анриоро таъин кард. Дар зери парчами ӯ беш аз 100 ҳазор нафар одам ҷамъ омад. Жирондачиён ва қисми «ботлоқ»-и Конвент хостанд, ки бо Анрио гуфтушунид кунанд. Вале ӯ рад кард. Мачлиси Конвент шӯрӯъ шуд ва якобинчиён аз он 23 вакили жирондачиёнро бароварда, ба ҳабс гирифтанд. Бо ҳамин ҳукмронии жирондачиён ба охир расид.

Диктатураи якобинчиён. Шӯриши 31 май – 2 июни соли 1793 ва ҳабс кардану аз Конвент пеш кардани жирондачиён нуқтаи олии

инқилоби буржуазии Фаронса буд. Давраи диктатураи инқилобии демократии якобинчиён фаро расид. Ҳамин тариқ, ҳокимият ба дасти қисми аз ҳама инқилобитарини буржуазия даромад. Якобинчиён ба деҳқонон, ба аҳолии камбағали шаҳр такя мекарданд.

Ҳокимият ба дасти якобинчиён дар вазъияти хеле мушкил гузашт. Ин вақт дар Лион, Бордо ва Марсел ҳокимият ба дасти аксулинқилоб гузашта буд. Дар Вандей муқобилони инқилоб – роялчиён шӯриш бардоштанд. Қисми жирондачиён ба музофотҳо гурехта, мардумро ба исён тайёр мекарданд. Дар натиҷа, аз 83 музофот 60 тояшро шӯриш фаро гирифт. Аз хориҷи кишвар хавфи ҳуҷуми нави таҷовузкорона таҳдид мекард. Дар ин ҳолат якобинчиён бояд қатъӣ амал мекарданд. Чораҳои мушаххас зарур буданд, ки мардум ба Конвент бовар кунанд ва муборизаи бар зидди аксулинқилоби дохиливу хориҷӣ пурзӯр карда шавад.

Конвент 24 июни соли 1793 конститутсияро қабул кард. Дар он ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд – баробарӣ, озодӣ, бехатарӣ моликиятдорӣ, озодии сухан, матбуот, маълумоти умумӣ, иҷрои эътиқодҳои динӣ, ҳуқуқи ташкил кардани ҷамъиятҳои мардумӣ, дахлнопазирии моликияти хусусӣ ва озодии соҳибкорӣ эълон карда шуд.

Конститутсияя соли 1793 асосҳои демократияи буржуазӣ ва инчунин Фаронсаро ҷумҳурии ягонаи ҷудонашаванда эълон кард.

51. Мақомоти ҳокимият дар диктатураи инқилобӣ-демократии якобинчиён

10 июли соли 1793 Кумитаи Наҷоти Ҷамъиятӣ аз нав интихоб гардид. Ба ҳайати КНҶ Робеспер дохил карда, Дантон аз он бароварда шуд.

Ин вақт аллакай жирондачиёну роялчиён алайҳи якобинчиён террорро сар карда буданд. 14 июл роялчизан Шерлотта Кордэ, ки бо жирондачиён алоқаи зич дошт, тавонист ки бо фиребу найранг Маратро ба қатл расонад. Баъди ин ҳукумати якобинчиён маҷбур шуд алайҳи аксулинқилобчиён таъқиботро пурзӯр кунад. 27 июл Конвент дар бораи ҷорӣ намудани ҳукми қатл фармон бароварда. Баъди ин дар ҳама ҷойи мамлакат бар зидди аксулинқилобчиён мубориза сар шуд.

52. Жак Эбер

53. Шометт

Диктатураи якобинчиён ҳамаи талаботҳои деҳқононро дар бораи барҳам додани зулми феодалӣ иҷро намуд, андозҳои беподош барҳам дода шуданд. Ба деҳқонон заминҳои ҷамоавӣ баргардонида шуданд, ки онҳоро то саршавии инқилоб дворянҳо аз халқ кашида гирифта буданд. Деҳқонон ба моликияти дорони озод табдил ёфтанд. Бартарии якобинчиён нисбати дигар нерӯҳои инқилобӣ дар он буд, ки дар мамлакат ҳама тартибот ва ӯҳдадории феодалиро нест карданд ва бо ҳамин барои худ такягоҳи пурзӯре пайдо намуданд.

Мақомоти ҷазодиҳии диктатураи якобинчиён Кумитаи Наҷоти Ҷамъиятӣ ва Трибунал буданд. Режими диктатураи якобинчиён дар шароити муборизаи шадид алайҳи аксулинқилоби хориҷӣ ва дохилӣ ташаккул меёфт.

Рафти фаъолияти минбаъдаи диктатураи якобинчиён нишон дод, ки дар байни онҳо ягонагӣ нест. Ин диктатура дар таркиби худ дорои се ҷараён буд. Ҳар яки он нисбати сиёсати инқилобӣ дар мамлакат нуқтаи назари худро дошт. Ба яке аз ҷараёнҳо Робеспер ва Сен - Жюст роҳбарӣ мекарданд. Ба гурӯҳи дигар роҳбарони Коммунаи Париж

Шометт ва Эбер, ба гурӯҳи сеюм бошад, Дантон ва Камилл Демулен сарвар буданд. Мубориза дар байни онҳо чунон тезу тунд шуд, ки акнун Конвенти ба буржуазияи нав тобеъбуда тавассути Кумитаи Наҷоти Ҷамъиятӣ ва Трибунал роҳбарони якобинчиёнро ба гуноҳҳои гуногун гунаҳкор намуд. Ҳамин тавр, трибунал 24 марти соли 1794 аввал Эбер ва Шометтро бо ҳамроҳии 18 нафар, 5 апрел Дантону Демулен ва тарафдорони онҳоро ба қатл расонид.

Табаддулоти 9 термидор. Чӣ тавре ки дар боло ишора шуд, аксари аъзоёни Конвент ба буржуазияи нав тааллуқ доштанд. Онҳо режими якобинчиёнро чораи муваққатӣ медонистанд. Акнун онҳо барои аз дасти якобинчиён гирифтани ҳокимият ба амалиёти қатъӣ гузаштанд.

Тобистони соли 1794 қисми зиёди монтанярҳо, ки диктатураи якобинчиёнро дастгирӣ мекарданд, дар атрофи «ботлоқ»-и Конвент муттаҳид шуданд. Оҳиста - оҳиста блоки якобинчиён пароканда шуд ва дар Конвент бар зидди диктатураи якобинчиён сӯиқасд тайёр шудан гирифт. Сӯиқасдчиёни асосӣ Телъен, Фрерон, Баррас ва якчанд

54. Баста шудани клуби якобинчиён шаби 10 Термидор

нафари дигар буданд. Онҳо дар рафти инқилоб тавассути ҳаннотию дуздӣ бой шуда буданд. Ин афрод барои мансаб ва боигарӣ ба ҳар гуна ҷиноят тайёр буданд.

Аз тайёрии табаддулоти аксулинқилобӣ Робеспер бохабар шуд. Ӯ дар клуби якобинчиён баромад карда, даъват намуд, ки ҳайати Кумитаи Наҷоти Ҷамъиятӣ нав карда шавад. Вале рӯзи дигар, 9 термидори соли 2-юми ҷумҳурӣ вақте ки Сен - Жюст дар Конвент баромад мекард, сӯиқасдчиён дастони худро боло бардошта, шӯру ғавғо бардоштанд. Бо талаби Телъен Конвент дар бораи ҳабси бисёре аз роҳбарони Коммунаи Париж қарор қабул кард. Аз он ҷумла, тавассути овозҳои «ботлоқ» сӯиқасдчиён қарор карданд, ки Робеспер, Сен-Жюст ва дигарон ба ҳабс гирифта шаванд. Дар натиҷаи фишори Горди миллӣ он рӯз термидорчиён ҳабсшудагонро озод карданд. Ин вақт Робеспер ва ҳамсафони ӯ ба мусолиҳакорӣ роҳ доданд. Аз лаҳзаи барои худ қулай истифода бурда, термидорчиён озодшудагонро аз нав ба ҳабс гирифтанд. Рӯзи дигар термидорчиён сари 22 нафар, аз он ҷумла Робеспер, Сен-Жюст, Кутон ва дигаронро аз тан ҷудо карданд.

Табаддулоти аксулинқилобии 9 термидор буржуазияи калонро аз нав ба сари ҳокимият оварда, ба диктатураи инқилобӣ- демократии якобинчиён хотима гузошт.

Ҳуҷҷат
Аз Конститутсияи 24 июни соли 1793

1. Мақсади ҷомеа хушбахтии умум аст. Ҳукумат муқаррар менамояд, ки ҳифзи ҳуқуқҳои ҷудонопазири инсон таъмин карда мешавад.

2. Моҳияти ин ҳуқуқҳо: баробарӣ, озодӣ, бехатарӣ, моликият.

3. Ҳамаи одамон табиатан дар назди қонун баробаранд.

4. Қонун ифодаи райъи озод ва ботантанаи умум мебошад.

5. Дар дастрас будани вазифаҳои ҷамъиятӣ ҳама баробарҳуқуқанд...

7. Ҳуқуқи ифода намудани фикрҳо ва ақидаҳои худ чӣ тавассути матбуот ва чӣ ба воситаи дигар, ҳуқуқи якҷоя ҷамъ шудан, ба оромӣ риоя кардан ва озодона адо кардани мурофиаҳои динӣ манъ карда намешаванд...

9. Қонун бояд озодии ҷамъиятӣ ва инфиродиро аз зулми ҳукмронон муҳофизат намояд.

10. Ҳеҷ кас набояд гунаҳгор карда шавад, дастгир карда шавад ва ё ҳабс карда шавад, ғайр аз он ҳолатҳое, ки дар қонун нишон дода шудаанд...

Савол ва супориш:

1. Дар бораи клубҳои сиёсии Фаронса нақл кунед. 2. Дар бораи Марат чиро медонед? 3.Тачовузи давлатҳои хориҷӣ алайҳи инқилоби буржуазии Фаронса чӣ тавр оғоз ёфт? Оё ба он Людовики XVI ва Мария Антуанетта ҳамроҳ буданд? 4. Мардум чӣ тавр ба муҳофизати ватан бархост? 5. Шӯриши 10 августи соли 1792 чӣ тавр ба амал омад? 6. Дар бораи мавқеи Конвент нисбати воқеаҳои аксулинқилобӣ нақл кунед. 7. Диктатураи якобинчиён чӣ тавр барпо шуд? 10. Кай Фаронса чумҳурӣ эълон карда шуд? 8. Дар бораи Конститутсияи соли 1793-и Фаронса чиро медонед? 9. Табаддулоти 9 термидор чӣ тавр ба амал омад? 10. Фикри шахсии худро дар бораи марҳалаи мазкури инқилоби буржуазии Фаронса баён кунед?

§12. ФАРОНСА ДАР АҲДИ БОНАПАРТ НАПОЛЕОН

Сиёсати хориҷии термидорчиён. Якобинчиён ба ҷангҳои истилогарона муқобил буданд. Даррае, ки Фаронса ҷангҳои боадолатона мебурд, ба охир расид. Акнун вай дар зери ҳокимияти термидорчиён ҷангҳои истилогаронаро огоз мекунад.

Давлатҳои иттифоқи зидди Фаронса шикаст хӯрданд. 5 апрели соли1795 дар шаҳри Базел, Пруссия ва Испониё бо Фаронса сулҳ бастанд. Мувофиқи шартномаи ин сулҳ, ҳукумати Пруссия ба Фаронса ҳамроҳ карда шудани соҳилҳои чапи дарёи Рейн ва заминҳои дигари забткардаи вайро эътироф намуд. Минбаъд лашкари Фаронса набояд ба шимолу ғарбии Олмон ворид шавад. Инчунин, заминҳои испании ҷазираи Гаити ба Фаронса гузаштанд.

Буржуазияи Фаронса ният дошт, ки як қатор давлатҳои Аврупоро ба худ тобеъ кунад. Соли 1795 Ҳоландияро забт кард. Белгия ва резишгоҳи дарёи Шелд ба Фаронса ҳамроҳ карда шуданд. Дар айни замон ҷанг бо Австрия ва Англия идома дошт.

Сиёсати хориҷии термидорчиён аз ҷангҳои истилогарона иборат буд.

Ҳукмронии директория. 22 августи соли 1795 Конвенти термидорчиён конститутсияи навро қабул кард. Ин конститутсия танҳо ба андозиҳандагон ҳуқуқи интихоботӣ дод. Яъне сатҳи молу мулкии интихобкунандагон аз нав барқарор карда шуд. Интихобкунандагон бояд мулки ғайриманқул дошта, синнашон на камтар аз 25-сола бошад. Ҳайати қонунбарор аз ду палата иборат буд - Шӯрои панҷсадаи қонунбарор ва Шӯрои кӯҳансолон. Ҳар сол аз панҷ як ҳиссаи ҳайати

қонунгузор нав карда мешуд. Шаҳрдорӣ (мунисипалитет) дар шаҳрҳои калон барҳам дода шуд.

Аз қонуни нави интихоботӣ мардум ва хусусан ҷонибдорони аз нав баркароркунии сулолаи Бурбонҳо - роялчиён норозӣ буданд. Онҳо аз норозигии омма истифода бурданд. Бар зидди директория оҳиста - оҳиста исён пухта мерасид, ки нерӯи асосии он роялчиён буданд.

55. Бонапарт Наполеон

5 октябри соли 1795 роялчиён хостанд, ки ба исёни омма роҳбарӣ кунанд. Зиёда аз 20 ҳазор нафар одам дар назди бинои Конвент ҷамъ омада, талаб карданд, ки декрет дар бораи интихобот бекор карда шавад. Барои пахш кардани исён директория ба генерал Бонапарт Наполеон (1769-1821) муроҷиат кард. Ба ӯ сарфармондеҳии лашкари дар Париж буда супорида шуд. Бо фармони Наполеон дар наздикии бинои Конвент тӯпҳо гузошта шуданд. Садои аввалини тӯпҳо мардумро пароканда кард.

Наполеон худ ташнаи обрӯ ва мансаб буд. Бо ин кораш ӯ хост, ки ба Конвент маъқул шавад. Торумори шӯриши 5 октябр ӯро ба мақсад расонид. Директория ҳам ҳис кард, ки генерал Наполеон тайёр аст ӯро аз оммаи мардум ва ҷонибдорони Бурбонҳо ҳифз кунад.

Баъди шикасти исён низ аҳволи директория чандон хуб нашуд. Ҳукмронии қисми буржуазияи қаллоб норизогии мардумро ба вуҷуд овард. Аз ин рӯ, вай ба шахсияти пурқуввате эҳтиёҷ дошт, ки манфиатҳояшро боэътимод ҳимоя карда тавонад. Ин гуна шахс Наполеон буд.

Буржуазияи ҳукмрон диққати асосиро барои аз ҳисоби ҷангҳои истилогарона бой шудан равон карда буд. Бо ин мақсад, соли 1796 дар зери роҳбарии Наполеон лашкари Фаронса аз кӯҳҳои Алп гузашта, ба Итолиё ҳуҷум кард. 10 майи ҳамон сол қӯшуни Австрия дар наздикии Лоди торумор карда шуд. Наполеон Ломбардияро ишғол намуда, ба тарафи Вена ҳаракат кард. Австрия маҷбур шуд, ки бо Фаронса сулҳ бандад ва ба Фаронса ҳамроҳ шудани соҳилҳои чапи дарёи Рейн ва Белгияро эътироф кунад.

Ҳамин тариқ, Наполеон як қатор давлатҳои Аврупоро забт намуда, сипас флоти Фаронсаро ба ҷазираи Малта бурд. Баъди забти ин ҷазира ба ҷониби Миср ҳаракат кард. Ӯ қӯшуни Мисрро тору-

мор намуда, бар зидди Сурия лашкар кашид, вале онро ишғол карда натавонист. Дере нагузашта флоти пурзӯри англисии адмирал Вилсон бо ёрии туркҳои усмонӣ ба он ҷо расида, 1-уми августи соли 1798 дар соҳилҳои Миср эскадраи Фаронсаро шикаст дод. Англисҳо киштиҳои Фаронсаро сӯзонида, дар баҳри Миёназамин ғарқ карданд.

Аз англисҳо шикаст хӯрдани Наполеон ва аз даст додани давлатҳои забтшудаи Шарқи Наздик обрӯи директорияро боз ҳам пасттар кард. Аз соли 1799 сар карда, фаъолияти ҳаракати демократияхоҳон дар Париж аз нав вусъат пайдо кард. Ширкаткунандагони ин ҳаракат мехостанд, ки фаъолияти клуби якобинчиёнро аз нав эҳё кунанд. Ғайр аз ин, шикасти Фаронса дар ҷанг кӯшиши сӯиқасди роялчиёнро аз нав ба вуҷуд овард. Дар чунин вазъият буржуазияи калон бори дигар хост, ки дасти пурзӯреро пайдо намояд, яъне дасте, ки пеши роҳи дар Фаронса аз нав барқарор шудани ҳокимияти Бурбонҳоро гирифта тавонад.Буржуазия (директория) ҳокимиятро ба чунин шахс супориданӣ буд.

Табаддулоти 19 Брюмер. Дар байни доираҳои маъруфи буржуазияи калон нақшаи табаддулоти давлатӣ ва барпо намудани диктатураи ҳарбӣ ба миён омад.Барои амалӣ намудани ин мақсад ба онҳо Наполеон маъқул буд. Вақте ки Бонапарт дар Сурия буд, хабари дар Италия шикаст хӯрдани қӯшуни Фаронсаро шунида, боқимондаи лашкар ва флоташро ба ҳоли худ партофта, ба Фаронса баргашт. Табаддулотчиён ба ӯ умед доштанд.

Мувофиқи нақшаи табаддулот овоза паҳн карда шуд, ки якобинчиён шӯриш бардоштаанд. Баъд, гӯё, ки барои бехатарӣ, ҳайати Маҷлиси қонунгузор ба маҳаллаи шимолии шаҳр Сен-Клу кӯчонида шуд. 9 ноябри соли 1799 бинои Маҷлиси қонунгузор тавассути қӯшунҳои Наполеон муҳосира карда шуд. Аввал ӯ хост, ки Шӯрои панҷсада ба мардум дар бораи ба конститутсия даровардани тағйирот хабар диҳад. Вале вакилон ба ӯ бо шиори «Нест бод ситамгар!» ҷавоб гуфтанд. Баъди ин аскарон ба маҷлисгоҳ дохил шуданд. Вакилон аз тарс ба ҳар гӯшаю канори шаҳр гурехта пинҳон шуданд. То бегоҳии ҳамон рӯз тамоми вакилонро бо зӯрӣ дар маҷлисгоҳ ҷамъ карда, бо роҳи таҳдид маҷбур карданд, ки дар бораи пароканда кардани директория қонун қабул намоянд ва ҳокимиятро ба се консул - Бонапарт, Роже ва Сийес бидиҳанд. Дар амал Бонапарт яккаю танҳо ба диктатураи ҳарбии мутлақ соҳиб шуд.

Табаддулоти наполеонии 9 ноябри соли 1799 дар таърихи Фаронса бо номи «18 брюмер» машҳур гаштааст.

56. Наполеон дар иҷотаи маршалҳо ва генералҳои худ

Забт намудани мамлакатҳои Аврупо. Яке аз иштирокчиёни фаъоли ҷанги зидди Фаронса Русия буд. Ба лашкари Русия А.В. Суворов сарфармондеҳӣ мекард. Дар арафаи табаддулоти 18 брюмер дар байни давлатҳои иттиҳоди зидди фаронсавӣ мухолифат ба вуҷуд омад ва дере нагузашта ин иттиҳод пароканда шуд. Барои ҳамин, А.В.Суворов лашкари худро аз Итолиё бароварда, ба ҷониби Русия ҳаракат кард. Бонапарт бошад, аз ин лаҳзаи хуб истифода бурд. Ӯ ба тезӣ лашкар ҷамъ намуд. Баъд онро бо роҳҳои душвори кӯҳҳои Алп ба Италия бурд. Наполеон 14 июни соли 1800 дар муҳорибаи назди Маренго қӯшуни Австрияро торумор кард. Қӯшуни дигари Фаронса бо сардории генерал Моро ба Бавария рафта, 3 ноябр дар он ҷо лашкари Австрияро пурра торумор намуд. Баъди ин воқеа ҳукумати Австрия маҷбур шуд, ки бо Фаронса созишномаи сулҳро ба имзо расонад. Наполеон Итолиёро ба лӯхтак табдил дод. Дар он ҷо ба ҷойи Ҷумҳурии Тсизалпа Ҷумҳурии Итолиёяи ба Фаронса тобеъбударо ташкил намуд.

Наполеон бо шоҳи Русия Павели I барои он забон як карданӣ шуд, ки дар он вақт дар байни Русия ва Англия мухолифат ба амал омада буд. Ӯ нақшаи таҳсимоти Туркияро ба шоҳи Русия пешниҳод кард. Павели I барои аз Ҳиндустон пеш кардани англисҳо ба он ҷо дастаи калони казакҳоро равон кард. Вале он дар роҳ ба нокомӣ дучор шуд. Дере нагузашта Павели I бо Пруссия, Дания ва Шветсия созиш баста, муносибатҳои Русияро аз Англия канд. Вале 12 марти соли 1801 Павели I кушта шуд. Шоҳи нав Александри I муносибатҳои дипломатии Русияро бо Англия аз нав барқарор намуд. Чунин вазъият

Наполеонро маҷбур сохт, ки моҳи октябри соли 1801 бо Русия шартномаи сулҳ ва созишномаи махфӣ ба имзо расонад. Ин созишнома ба мулкҳои олмонӣ, давлатҳои итолиёвӣ ва қаламрави дигар дахл дошта, ба манфиатҳои Англия зарба мезад. Англия яккаю танҳо монда, маҷбур шуд, ки бо Фаронса сулҳ бандад. Мувофиқи ин созишномаи сулҳ Наполеон ӯҳдадор шуд, ки вазъияти феълии марзии Аврупоро эътироф кунад.

Ҳар ду тараф - Англия ва Фаронса аз шартҳои созишнома норозӣ буданд ва дере нагузашта ҷанги Фаронса муқобили Англия ва давлатҳои дигари Аврупо аз нав оғоз шуд. Фаронса рақиби асосии худ - Англияро дар чандин муҳорибаҳо шикаст дод ва ба истилои Итолиёю Олмон шурӯъ намуд. Дар Фаронса бошад, муқобилони Наполеон рӯз то рӯз зиёд мешуданд. Хусусан роялчиён ба табаддулоти зидди Наполеон тайёрӣ медиданд. Ӯ аз ин сӯиқасд бохабар шуда, роҳбарони онро қатл кард ва моҳи майи соли 1804 худро императори Фаронса эълон намуд. Баъди чанде вазифаи императории Фаронса ба Наполеон меросӣ эълон карда шуд.

Ҷанги Фаронса бо давлатҳои Аврупо соли 1805 аз нав оғоз ёфт. Ин дафъа муқобили он Англия, Русия, Австрия ва шоҳигарии ҳарду Ситсилия ҷанг мекарданд. Онҳо мақсад доштанд, ки лашкари Фаронсаро аз Олмон, Итолиё, Швейсария ва Ҳоланд пеш карда, дар ин давлатҳо тартиботи пештараро аз нав барқарор кунанд. Вале Фаронса ҳанӯз ҳам аз ҷиҳати ҳарбӣ пуркувват буд. 20 декабри соли 1805 дар Улм лашкари австриягии генерал Макро муҳосира намуда, торумор кард. Вале флоти Фаронса дар баҳр шикаст хӯрд. Онро флоти Англия бо сардории адмирал Нелсон дар димоғаи Трафалгар торумор намуд. Худи Нелсон ҳалок гардид. Баъд аз ин Наполеон аз баҳри ҳуҷум ба Англия гузашт. Лекин аз мақсади торумор кардани қӯшунҳои Австрия ва Русия даст накашид. Пруссия мавқеи бетарафиро ишғол намуд. Аз ин ҳолат Наполеон истифода бурд. Ӯ ба короли Пруссия музофоти Ганноверро ваъда дода, лашкари худро ба Австрия дароварда, шаҳри Венаро ишғол кард.

Лашкари иттифоқчиён – Австрия ва Русия дар Чехия ба ҳамдигар ҳамроҳ шуданд, вале 2 декабри соли 1805 аз тарафи лашкари Наполеон торумор гардиданд. Баъди шикастхӯрӣ Австрия маҷбур шуд, ки дар шаҳри Братислава бо Фаронса сулҳ бандад. Акнун Наполеон дар амалиёти минбаъдаи худ дар Олмон ва Итолиё озод буд ва касе ба ӯ халал намерасонд.

Бо ин ҷангҳои Фаронсаи наполеонӣ қатъ нагардиданд. Баъд аз он ки ӯ қӯшунҳои Австрияро торумор кард, дигар Пруссияро ба на-

зари эътибор намегирифт. Наполеон Ганноверро ба Фаронса баргардонданӣ буд. Пруссия аз хавфи истило шудан тарсида, бо Русия ва Англия иттифоқ баст. Соли 1806 ба ин иттифоқ Шветсия низ дохил шуд. Наполеон аз ин иттифоқи ҳарбӣ натарсида, бартарии худро нисбати давлатҳои Аврупо эҳсос намуд ва Англияро дар муҳосираи иқтисодӣ эълон кард. Ин иқдом даъвои ҳукмрони ҷаҳон шудани Наполеонро дошт. Давлатҳое, ки бо Англия тиҷорат мекарданд, киштиҳои онҳо аз тарафи флоти Фаронса несту нобуд ва молашон талаву тороҷ карда мешуданд.

57. Наполеон баъди аз ҳокимият маҳрум шудан

Баъди ишғоли Берлин Наполеон лашкари худро бар зидди Русия равон кард. Моҳҳои феврал – июни соли 1807 лашкари рус дар якчанд муҳориба пурра шикаст хӯрд. Шикасти лашкар ҳукумати Александри 1-ро водор намуд, ки бо Фаронса дар бораи сулҳ гуфтушунидро оғоз кунад. 7 июли соли 1907 дар Тилзит ин созишнома ба имзо расид.

Баъди аз ҷанг баромадани Русия Наполеон ҷангҳои худро дар Аврупо идома дод ва онҳо то арафаи ҳуҷум ба Русия қатъ нагардиданд.

24 июни соли 1812 Наполеон бо лашкари 640 – ҳазорнафараи худ аз дарёи Неман гузашта, ба Русия ҳамла кард, вале ҷангро ба русҳо бохт (рафти ин ҷанг дар мавзӯи «Русия дар чоряки аввали асри XIX» инъикос гардидааст).

Ғалабаи русҳо бар фаронсавиҳо дар империяи бузурги Наполеон муборизаи миллию озодихоҳиро ба вуҷуд овард. Иттифоқчиён ҳам рӯҳбаланд шуданд. Империяи Наполеон барҳам мехӯрд. Аз ғарб ба пешвози лашкари аз Русия рондашудаи Фаронса артиши Пруссия баромад. Иттифоқчиёни дигари Русия ҳам ба муборизаи зидди Фаронсаи наполеонӣ шурӯъ карданд. Онҳо дар наздикии шаҳри Лейп-

58. Лейпсиг. Муҳорибаи халқҳо

сиги Олмон бо лашкари боқимондаи Бонапарт воҳӯрданд ва дар ин ҷо муҳорибаи калоне доир гардид. Ин муҳориба 16-19 октябри соли 1813 ба вуқӯъ омад, ки он дар таърих «Муҳорибаи халқҳо» ном гирифтааст. Дар ин муҳориба лашкари Наполеон пурра торумор гардид. Худи Наполеон бо дастаи начандон калоне гурехта, ба Париж омад. Дар Париж ӯ ба саволи «Канӣ лашкари ту?» ҷавоб дод: «Лашкар нест!».

31 марти соли 1814 лашкари иттифоқчиён ба Париж ворид шуд. Наполеон аз тоҷу тахт даст кашид. Бо талаби иттифоқчиён дар Фаронса ҳокимияти Бурбонҳо аз нав барқарор карда шуд. Баъд аз ин бо короли Фаронса Людовики XVIII созишномаи сулҳи Париж ба имзо расонида шуд. Мувофиқи он ғайр аз Нитса, қисми Савойя ва якчанд қалъаи сарҳадие, ки Наполеон забт карда буд, баргардонида шуд.Фаронса ба сарҳадҳои давлатии соли 1792-и худ баргашт.

Конгресси Вена. Тирамоҳи соли 1814 216 нафар вакили мамлакатҳои Аврупо дар Конгресси байналхалқии Вена ҷамъ омаданд, ки масоили ҷанг ва сулҳро дар ин қитъа ҳал намоянд. Дар он шоҳи Русия Александри I, канслери Австрия Меттерних, вазир-президенти Пруссия Гарденберг ва вазири корҳои хориҷаи Фаронса Талейран иштирок карданд.

Ҳалли асосии ҳамаи масъалаҳо дар дасти ҳайати вакилони Русия, Англия ва Австрия буданд. Мақсади асосии иштирокчиёни Конгресси Вена аз нав барқарор кардани сулолаҳои пештараи королҳо ва ҳокимияти дворянҳо, ба манфиати голибон тақсим кардани Аврупо ва мубориза ба муқобили ҳаракатҳои нави инқилобӣ буд. Мамлакатҳои голиб дар қарорҳои худ манфиати халқҳоро ба инобат намегирифтанд.

Мувофиқи қарорҳои Конгресси Вена ҷазираи Малта, ҷазираи Сейлон ва мустамликаи Кап дар Африқои Ҷанубӣ ба ихтиёри Англия гузаштанд. Фаронса дар забткунии мустамлика ҳамчун рақиби асосии Англия суст шуд. Ин муваффақияти асосии Англия буд. Русия шоҳигарии Лаҳистонро соҳиб шуд.

То ин вақт дар Олмон даҳҳо давлати хурду калон мавҷуд буд. Қисме аз онҳо ба давлатҳои калонтари немисӣ муттаҳид гардиданд ва бо ҳамин иттифоқи давлатҳои Олмон ба вуҷуд омад. Вале он хеле суст буд. Вилоятҳои нисбатан бойи Рейн ва Вестфалияро Пруссия тобеи худ кард. Заминҳои ғарбии Лаҳистонро низ ғасб намуд.

Заминҳои Австрия аз ҳисоби мулкҳои шимолии Итолиё низ васеъ шуданд. Ҳокимияти сулолаи ҳукмронии аввала дар Пемонт аз нав барқарор гардид. Белгия бошад, бо Ҳоланд ҳамроҳ карда шуд. Дар харитаи сиёсии Аврупо тағйиротҳои дигар низ ба амал омаданд.

59. Конгресси Вена

Конгресс Фаронсаро ба сарҳадҳои аввалааш баргардонид. Ба зиммаи Фаронса 700 миллион франк товони ҷанг бор карда шуд. Барои эҳтиёт қарор дода шуд, ки муваққатан, то адо кардани товони ҷанг, лашкари иттифоқчиён дар шимоли Фаронса нигоҳ дошта шавад.

Шоҳи Русия таклиф пешниҳод намуд, ки барои пешгирӣ кардани ҳаракатҳои инқилобӣ ва ҳифзи мутлақияти мамлакатҳои Аврупо бо номи «Иттифоқи муқаддас» иттифоқи ҳарбию сиёсӣ ташкил карда шавад. Дар ҳамин конгресс ба ҳуҷҷати ин иттифоқ намояндагони Русия, Австрия, Пруссия ва давлатҳои дигари иштирокчии он имзо гузоштанд. Англия ба «Иттифоқи муқаддас» дохил нашуда бошад ҳам, онро дастгирӣ мекард. Ормонҳои ин иттифоқ аллакай солҳои 20-уми асри XIX дар Неополитан, Пемонт ва Испания истифода бурда шуданд. Вай мутлақияти ин давлатҳои феодалиро аз инқилоб муҳофизат намуд. Роҳбари «Иттифоқи муқаддас» дар амал Русия ба ҳисоб мерафт. Он баъди ғалаба бар Фаронса ба жандарми Аврупо табдил ёфта буд.

Фаронса, ки дар давраи ҳукмронии Бонапарт Наполеон дар ҷангҳои сершумор бар давлатҳои пурзӯри Аврупо ғалаба ба даст оварда, империяи калонеро ташкил карда буд, оқибат шикаст хӯрд. Дар натиҷа дар Фаронса ва мамлакатҳои истилошуда мутлақият аз нав барқарор карда шуд.

Дар ин давра инқилобҳои буржуазие, ки дар як қатор давлатҳои Аврупо пухта расида буданд, муваққатан таназзул карданд.

Ҳуҷҷатҳо

1.Таркиби сенатус - консулт аз 28 флореали соли XII (18 майи соли 1804)

Моддаи1. Идоракунии ҷумҳурӣ ба император супорида мешавад, ки ӯ мансаби императори фаронсавиҳоро қабул мекунад.

Адолати судиро аз номи император шахсони мансабдоре, ки онҳоро ӯ таъин мекунад, ба ҷо меоранд.

Моддаи 2. Наполеон Бонапарт консули якуми мазкури ҷумҳурӣ, императори фаронсавиҳо мебошад.

Моддаи 3. Мансаби императорӣ меросӣ буда, он ба меросхӯри хунӣ ва аз ҳама калони насли мардонаи Наполеон Бонапарт таалуқ дорад.

2.Мактуби Александри I ба модараш-Мария Фёдоровна (сентябри соли 1808)

...Тилзит чораи дамгирии муваққатие мебошад. Он барои як дам нафасросткунии озод имконият медиҳад, то ки дар вақти пурқиммат мо воситаҳо ва қувваҳоямонро афзун намоем... Барои ин мо бояд ба таври ниҳоят махфӣ тайёрӣ бинем ва дар бораи силоҳ ва тайёриамон ба мардум доду фиғон набардорем, ба муқобили он касе, ки боварӣ надорем, сухан нагӯем...

3.Баъд аз муҳорибаи Ватерлоо аз ҳокимият даст кашидани Наполеон (эъломия ба мардуми Фаронса (22 июни соли 1815)

Фаронсавиҳо! Барои ҳифзи истиқлолияти миллӣ ҷангро оғоз намуда, мехостам, ки тамоми қувваю воситаҳоро барои баланд бардоштани обрӯи миллат истифода барам. Ман асос доштам ба ғалаба бовар кунам, бинобар ин, ба эътирозномаҳои ҳукуматҳо, ки ба номи ман равон карда мешуданд, аҳамият намедодам.

Аз афташ вазъият тағйир ёфтааст. Ман худро қурбони бадхоҳони Фаронса мекунам. Оё онҳо самимианд, ки дар бораи душмани шахсии ман будани худ изҳор мекунанд!

Ҳаёти сиёсии ман ба охир расид ва ман писарамро ҳамчун Наполеони II императори фаронсавиҳо эълон мекунам.

Вазирони ҳозира муваққатан шӯрои давлатӣ ташкил медиҳанд. Ғамхорӣ дар ҳаққи писарам маро водор месозад пешниҳод намоям, ки ин шӯро бе таъхир бо тартиби қонун мансаби регентиро таъсис намояд. Барои наҷоти ҷамъият ва нигоҳдории истиқлолияти миллӣ муттаҳид шавед.

Савол ва супоришҳо:

1. Наполеон сиёсати хориҷии Фаронсаро ба кадом самт равона кард? 2. Конститутсияи наве, ки онро термидорчиён қабул карданд, аз конститутсияи пештара чӣ фарқият дошт? 3. Директория мамлакатро чӣ тавр идора мекард? 4. Бо кадом роҳ Наполеон императори Фаронса шуд? 5. Дар бораи ҷангҳои истилогаронаи Наполеон дар солҳои 1799-1807 нақл кунед. 6. Конгресси байналхалқии Вена харитаи сиёсии Аврупоро чӣ тавр тағйир дод? 7. Тақдири Наполеон чӣ хел ҳал шуд? 8. Бо кадом мақсад ҳокимони мутлақи Аврупо «Иттифоқи Муқаддас»-ро ташкил доданд? 9. Мақсади асосии Конгресси байналхалқии Вена аз чӣ иборат буд? 10. Кадом давлат жандарми Аврупо шуд? 11. Дар бораи шахсияти Наполеон Бонапарт хулоса бароред. 12. Аз ҳуҷҷатҳои мавзӯъ чӣ фаҳмидед?

§13-14. РУСИЯ ДАР АҲДИ ПЁТРИ I

Ақибмонии Русия. Русия дар асри XVII назар ба Англия, Фаронса ва баъзе мамлакатҳои дигари Аврупо ақиб монда буд. Русия дар як вақт Аврупоро аз истилои муғулҳо начот дода, худ зиёда аз 200 сол дар зери зулми хонҳои муғул монд. Ба мардум зарур буд, ки шаҳру деҳоти аз дасти муғулҳо ба хок яксоншударо барқарор ва касбу ҳунарро аз нав эҳё ва ривоҷу равнақ диҳанд.

Русия ҳамчун мамлакатҳои дигар парокандагии феодалиро аз сар гузаронида,бо мушкилиҳои зиёде аз нав муттаҳид гардид.

Дар аввали асри XVII таҷовузкорони хориҷӣ ба Русия дохил шуда, зиёда аз 10 сол онро талаву тороҷ намуданд. Барои аз нав барқарор намудани Русия вақти дуру дароз лозим буд.

Ақибмонии Русия сабабҳои дигар ҳам дошт. Русия бандарҳои баҳрии қулай ва флот, саноати тараққикарда ва лашкари хуб мусаллаҳу таълимгирифта надошт. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, дар Русия барои тараққиёти иқтисодию ҳарбӣ заминаю захираҳои калон мавҷуд буданд.

Дар ин давра чанде аз мамлакатҳои пуриқтидори Аврупои Ғарбӣ ба забти мустамликаҳо шурӯъ карда буданд. Дар чунин вазъият эҳтимолияти ба мустамлика табдил додани Русия аз тарафи давлатҳои Аврупои Ғарбӣ ба миён омад.

Русия мамлакати феодалӣ – крепостноӣ буда, дар иқтисодиёт бо мушкилиҳои зиёде муносибатҳои сармоядорӣ тавлид меёфтанд. Барои тараққиёти онҳо дар мамлакат ҳанӯз шароити зарурӣ муҳайё набуд.

Ба сари ҳокимият омадани Пётри 1. Пётри 1 (солҳои ҳукмрониаш 1682-1725) дар синни 12-солагӣ подшоҳ эълон карда шуд. Вале бо сабаби хурдсол будан, ба ҷойи ӯ мамлакатро апааш София идора мекард. София шахси бахилу кӯҳнапараст буд. Аз ин рӯ, ба навовариҳое, ки ба ҳаёти мамлакат дохил мекарданд, зид мебаромад.

Аз байн чандин сол гузашт. София ҳамоно Русияро аз номи Пётри I идора мекард. Пётри I соли 1689 вақте ки ба синни 19 қадам гузошт, хост, ки тахту тоҷи подшоҳии Русияро ба даст дарорад. София ба ин роҳ доданӣ набуд. Ба Пётри I лозим омад, ки ба тарафдорони худ такя карда, Софияро маҷбур кунад, ки ба истеъфо равад. Подшоҳи ҷавон фармон медиҳад, ки мӯйи сари Софияро тарошида, ӯро ба дайр фиристонанд.

Дар назди Пётри I вазифаҳои хеле вазнину масъулиятнок меистоданд. Тамоми соҳаҳои ҳаёти мамлакат дигаргуниҳои куллиро талаб мекарданд, то ки Русия аз давлати ақибмондаи феодалӣ ба яке

аз мамлакатҳои пуриқтидори Аврупо табдил ёбад.

Русия ба соҳилҳои баҳрӣ эҳтиёҷи зиёд дошта, бе ташкили тиҷорати баҳрӣ тараққӣ карда наметавонист. Ҳамаи давлатҳои мутараққии Аврупои Ғарбӣ аз қадим дорои бандарҳои қулай ва (ба ёд оред Юнон, Рим, Фаронса, Ҳоланд, Испониё, Англия ва ғайра) флоти пурқуввати ҳарбию тиҷоратӣ буданд. Тавассути он ба хориҷа мол мебаровардану ба мамлакати худ мол меовардан. Флот яке аз воситаҳои боэътимоди муҳофизати мамлакат ва лашкаркашиҳо алайҳи мамлакатҳои дигар низ буд. Русия фақат соҳилҳои аврупоии баҳри Сафедро дар ихтиёри худ дошт. Он дар як сол 6-7 моҳ ях карда, баста мешуд. Бе соҳилҳои баҳрӣ (Балтикаю Сафед) Русия коматашро рост карда наметавонист.

60. Пётри I

Ба Пётри I лозим омад, ки аввал таҷрибаи давлатдории мамлакатҳои пешқадами Аврупои Ғарбиро омӯзад. Ӯ ба касбу ҳунар, киштисозӣ, силоҳсозӣ, маърифат ва гайра диққати калон медод. Дар ин кор зиракӣ, зеҳни баланд, ғайрат ва ҷуръат ба ӯ ёвар буданд.

61. София

Соли 1697 гурӯҳи калони сафирони рус ба мамолики Аврупо раҳсипор шуданд. Дар байни онҳо Пётри I чун «тӯпчии полки Преображенский» бо ному насаби Пётр Михайлов низ буд. Баробари ҳалли масъалаҳои зиёд ӯ мехост, ки дар Аврупо бар зидди Туркия иттифоқчӣ ёбад. Пётри I дар Ҳоланд, Белгия ва Англия бисёр касбу ҳунарҳоро, аз он ҷумла санъати киштисозӣ, аслиҳасозӣ ва ғайраро омӯхт. Дар ин хусус имтиҳон ҳам супорида, ҳуҷҷати расмӣ гирифт. Ғайр аз ин, ба Пётри I муяссар шуд, ки Дания ва Лаҳистонро дар муборизаи оянда бар зидди Туркия ба тарафи Русия кашад.

Пётри I фоидаи сафари Аврупоро дарк карда, хост, ки дар он ҷо чанд муддати дигар бимонад. Вале аз сабаби шӯриши стрелетсҳо

маҷбур шуд, ки зуд ба ватан баргардад. Ӯ ба стрелетсҳо ҷазои сахт дод.

Баъди ба Русия баргаштан, Пётри I ба азнавсозии мамлакат камар баст. Дар баробари ин, Пётри I барои ба даст даровардани баҳрҳои Балтика ва Сиёҳ ба ҷанги зидди Шветсияю Туркия тайёрӣ медид.

Ҷанги Шимолӣ. Дар даврањои қадим як қисми заминҳои назди баҳри Балтика ба Новгороди Русия тааллуқ дошт. Вале баъдтар аксари онҳоро Ордени Ливон ва шведҳо забт карданд. Иван Грозний ба муқобили Шветсия 25 сол ҷанг кард, вале ба ӯ муяссар нашуд, ки заминҳои назди Балтика ва худи баҳри Балтикаро ба даст дарорад. Баръакс, мавқеи Шветсия дар Балтика боз ҳам мустаҳкамтар гардид ва он ҳатто ният дошт, ки Новгород, Псков ва Архангелскро ҳам забт кунад.Чунин вазъият аз Пётри I талаб мекард, ки дар шимоли мамлакат хеле бо қатъият амал кунад.

Пётри I ба муқобили Шветсия бо Саксония, Лаҳистон ва Дания иттифоқ баст ва тирамоҳи соли 1700 бар зидди Шветсия ҷанг эълон кард, ки он 21 сол (то соли 1721) давом карда, номи «Ҷанги шимолӣ»-ро гирифт.

Дар муҳорибае, ки охирҳои тирамоҳи соли 1700 байни лашкарҳои Русия ва Шветсия дар наздикии қалъаи Нарва ба амал омад, лашкари русҳо сахт шикаст хӯрд. Лашкари Шветсия дар зери роҳбарии короли ҷавон Карли XII нағз мусаллаҳ ва таълим гирифта буд, бар қӯшуни русҳо бо осонӣ дастболо шуд. Лашкари рус нағз мусаллаҳ набуд ва таҷрибаи кофии ҷангӣ ҳам надошт. Як қисми сарбозони лашкари русҳо аҷнабӣ буданд ва дар вақти муҳориба ба тарафи душман гузаштанд. Шикасти назди Нарва ба русҳо ва хусусан ба Пётри I сабақи калон дод.Ӯ барои хуб мусаллаҳ кардан ва таълим додани лашкар шурӯъ кард.

Карли XII гумон дошт, ки лашкари Пётри I бо ҳамин шикаст хӯрд. Бинобар ин, бо лашкараш ба Лаҳистон дохил шуд. Пётри I аз чунин мавриди мусоид истифода бурда, лашкари нав ҷамъ кард. Ба лашкар афсарони таҷрибанок таълим медоданд. Корхонаҳо (мануфактураҳо) ва заводҳои киштисозӣ сохта шуданд. Вале фулузот намерасид. Пётри I фармон дод, ки зангӯлаҳои калисоҳо ва дайрҳоро гудохта, аз онҳо тӯп созанд. Тӯпсозҳо аз зангӯлаҳо қариб 300 тӯпи нав сохтанд. Тирамоҳи соли 1702 лашкари рус дар саргаҳи дарёи Нева қалъаи мустаҳкамеро ишғол намуда, шаҳди пирӯзии нахустинро чашид. Дар он ҷо шаҳри Орешск вокеъ буд, ки он ба сарзамини Новгород тааллуқ дошт. Пётри I баъди ишғоли он чунин гуфта буд: «Ин чормағзак аҷаб мустаҳкам буд. Лекин Худоро шукр, ки онро шикастем». Баъд онро Пётр Шлисселбург (шаҳр-калид) номид. Ҳоло бошад, ин шаҳр Петрокрепост, яъне Қалъаи Пётр ном дорад.

Дар соҳили ҷанубии баҳри Балтика бандари баҳрӣ бунёд кардан лозим омад. Пётри I ба бинокорон супориш дод, ки дар ҷазираи Заячии соҳили рости дарёи Нева таҳкурсии қалъаи Петропавловскро гузоранд. Ӯ ният дошт, ки дар наздикии он бандари баҳрӣ бунёд кунад. Ин шаҳр соли 1703 тавлид ёфта, ба худ номи Петербург ва баъдтар Санкт - Петербург (шаҳри Пётри Валӣ)-ро гирифт. Вай дар оянда яке аз шаҳрҳои ободу зебо ва пойтахти нави Русия гардид.

Муҳорибаи Полтава. Соли 1708 Ҷанги Шимолӣ аз нав авҷ гирифт. Амалиётҳои он аввал дар Белоруссия ва баъд дар Украина гузаштанд. Карли XII бо гетмани Украина Мазеппа пинҳонӣ забон як кард.Моҳи сентябри соли 1708 дар наздикии деҳаи Леснаяи Белоруссия лашкари Русия дастаи пурзӯри лашкари шведҳоро торумор кард. Дар ин муҳориба русҳо 7 ҳазор аробаи пур аз бори ҷангию хӯрокворрии шведҳоро ғанимат гирифтанд.Торумори пурраи шведҳо наздик мешуд. Пётри I ғалабаи русҳоро дар муҳорибаи назди Лесная «модари муҳорибаи Полтава» номид.

Пётри I шахсан дар тартиб додан ва амалӣ кардани нақшаи муҳорибаи Полтава иштирок кард. Бо фармони ӯ лашкарро дар ҷойҳои зарурӣ ҷо ба ҷо карданд. Истеҳкомҳои чортарафаи заминӣ-истеҳкомҳоро сохтанд. Хуллас, русҳо ба муҳорибаи дарпешистода ҳаматарафа тайёрӣ диданд.

Пагоҳии 27 июни соли 1709 муҳорибаи Полтава оғоз ёфт. Онро шведҳо сар карданд. Аскарони рус дар ибтидо ақиб нишаста, дар паси истеҳкомҳо пинҳон шуданд. Карли XII гумон кард, ки русҳо ақибнишинӣ карда истодаанд. Шведҳо ба таъқиби лашкари русҳо сар карданд. Вале баъд аз он ки онҳо ба истеҳкомҳо наздик шуданд, аскарони рус ба сари лашкари шведҳо боронн тирро рехтанд. Шведҳо бетартибона ба сӯйи ҷангал гурехтанд.

Дар чандин ҳуҷуми ин муҳориба Карли XII дастболо шуд. Вале оқибат русҳо ғалаба карданд. Дар ин муҳориба шведҳо зиёда аз 9 ҳазор аскару афсари худро талаф дода, қариб 3 ҳазор нафарашон асир афтоданд. Русҳо 1345 нафар афсару аскари худро талаф дода, 3300 нафар захм бардоштанд.

Шведҳо рӯ ба гурез ниҳоданд. Ҳангоми аз дарёи Днепр гузаштан қариб 16 ҳазор нафари онҳо асир афтоданд. Ҳамин тариқ, дар муҳорибаҳои хушкӣ шведҳо пурра шикаст хӯрданд.

Ғалабаи флоти рус. Тобистони соли 1714 флоти рус дар наздикии димоғаи Гангут, ки дар нимҷазираи Ханкои Финляндия вокеъ гардидааст, ба флоти шведҳо рӯ ба рӯ шуд. Пётри I қарор дод, ки душманро бо роҳи фиреб мағлуб кунад. Дар ҷойи танги нимҷазира ба

62. Муҳорибаи Полтава. Таслимшавии шведҳо.

сохтани пули ғӯлачӯбӣ шурӯъ кард. Шведҳо гумон карданд, ки Пётри I тавассути он киштиҳоро ба соҳили нимҷазира фуровардanист. Карли XII як қисми флоташро ба он ҷо равон кард. Бо ҳамин русҳо бар шведҳо бартарӣ пайдо намуданд. Дар натиҷа, дар Гангут флоти русҳо бар флоти шведҳо ғалабаи калон ба даст овард.

Флоти русҳо дар ҷазираи Гренгам низ бар флоти шведҳо ғалабаи қатъӣ ба даст овард. Соли 1721 дар шаҳрчаи Ништадти Финландия байни Русия ва Шветсия созишномаи сулҳ ба имзо расонида шуд. Мувофиқи он Русия заминҳои Латвия, Эстония, соҳилҳои дар назди Петербург будаи халичи Фин ва як қисми Корелияро ба даст даровард. Бандарҳои Рига ва Ревел (Таллин) ҳам ба Русия гузаштанд.

Русия ба мақсади деринаи худ расид. Дар шимол соҳиби роҳи баҳрӣ шуд. Ин бошад, мавқеи байналхалқии Русияро пурзӯр кард.

Пётри I ғалабаашро дар Шветсия дар пойтахти нави Русия-шаҳри Петербург ботантана қайд кард. Ӯ Русияро империя ва худашро император эълон кард.

Ислоҳоти давлатии Пётри I. Пеш аз ҳукмронии Пётри I Русия лашкари доимӣ надошт. Вақте ки ягон давлат ба Русия ҳуҷум мекард, баъд лашкар ғун карда мешуд. Пётри I лашкари доимӣ ташкил намуд. Қӯшуни стрелетсҳо дар баробари хизмати ҳарбӣ ба корҳои косибӣ ва

тиҷорат низ машғул буд. Дар шаронтн нав чунин лашкар ба ғалаба қодир набуд. Пётри I полкҳои Преображенский ва Семёновскийро ташкил кард. Хизмат дар ин полкҳо кори пуршараф ҳисобида мешуд. Шумораи умумии лашкари Русияро (бо ҳамроҳии казакҳо) Пётри I то ба 300 ҳазор нафар расонид.

Пётри I дар он давра флоти пурзӯре ташкил кард. Он аз 439 киштии белдор, 207 киштии бодбондор, 80 киштии калони ҳарбии бо тӯпҳои пуриқтидор мусаллаҳ ва фрегатҳо (киштиҳои ҳарбии сабуки тезгард) иборат буд. Дар флоти рус он вақт то 28 ҳазор нафар баҳрнавард хизмат мекард.

Тарзи идоракунии давлатӣ ба талаботи замон ҷавоб дода наметавонист. Пётри I Думаи бояриро, ки он ҳеҷ самарае надошт, пароканда карда, ба ҷойи он Сенатро иборат аз 9 нафар ташкил намуд. Ба зимаи Сенат корҳои давлатӣ супорида шуданд. Масалан, вақте ки Пётри I ба ҷанг ва ё ба ҷойи дигар мерафт, тамоми ваколатҳои ӯро Сенат иҷро мекард.

Аз давраи Ивани IV сар карда, муассисаҳои марказии давлатиро «приказҳо» меномиданд. Ба ҷойи он Пётри I коллегияҳоро ташкил кард. Вазифаҳои ҳар як коллегия возеҳу равшан муайян карда шуда буданд. Масалан, ба корҳои мудофиаи мамлакат ва корҳои хориҷӣ се коллегия роҳбарӣ мекард: коллегияи корҳои хориҷӣ, коллегияи ҳарбӣ ва коллегияи баҳрӣ. Се коллегияи дигар мутасаддии молияи давлатӣ буданд: камерколлегия ба даромад роҳбарӣ мекард; статколлегия ҳисобу китоби ҳама хароҷотҳоро ба ӯҳда гирифта буд; коллегияи тартибот ба даромаду хароҷот назорат менамуд.

Як коллегия ба корҳои судӣ машгул буд. Коллегияи мулкӣ (вотчинагӣ) ба меросӣ будани Замин назорат мекард.

Пётри I аз ҳисоби рӯҳониёни олимартаба коллегияи Синоди Муқаддасро ташкил дод, ки он ба корҳои динӣ ва калисо роҳбарӣ мекард.

Пётри I бо номи «Ҷадвали рутбаҳо» қонуни махсусе баровард. Онҳое, ки дар лашкар хизмат мекарданд, бояд 14 зинаи хизмати ҳарбиро тай менамуданд, аз рӯйхатгирандагони коллеҷҳо сар карда то фелдмаршалу генерал-адмиралҳо. Ин ҷадвал сифати лашкари Русияро хеле хуб кард. Низомиён акнун барои соҳиб шудан ба рутбаи навбатии ҳарбӣ бояд хуб хизмат мекарданд ва маҳорати зарурии ҳарбӣ нишон медоданд.

Дар Русияи давраи Пётри I шумораи амалдорони давлатӣ хеле зиёд шуд. Мақсади он мустаҳкам кардани дастгоҳи давлатӣ буд. Ҳокимияти олии давлатӣ дар дасти император ва дворянҳо буд. Дар чоряки аввали асри XVIII дар Русия мутлақияти пурра барқарор гардид.

Тараққиёти фарҳангии Русия дар аҳди Пётри I. Русияро бе рушди фарҳанг дар қатори мамлакатҳои пешқадами Аврупо тасаввур намудан мушкил буд. Инро Пётри I ба хубӣ дарк мекард.Аз ин рӯ, дар ин ҷода Пётри I заҳмати зиёде ба харҷ дод. Ӯ дар Маскав мактаби олии баҳрӣ кушод. Дар он ҷо устодон ба донишҷӯён аз фанҳои риёзӣ, ҳандаса ва фанҳои дигар таълим медоданд. Баъдтар онро ба шаҳри Петербург кӯчонида, ба Академияи ҳарбӣ табдил дод. 42 мактаби «рақамӣ» кушода шуд. Дар Маскав мактабҳои махсуси тиббӣ низ таъсис ёфтанд. Аз ҳисоби давлат ҷавонони болаёқат барои идомаи таҳсил ба давлатҳои хориҷӣ фиристонида мешуданд.

Пётри I таълимро дар мактабҳо барои дворянҳо ҳатмӣ эълон кард. Ӯ ҳатто барои ҷавондворянҳо чунин қоидаро ҷорӣ намуд: «Риёзиро намедонӣ, ҳақ надорӣ зан гирӣ».

Барои мактабҳо ва умуман барои мардум китобҳои зиёде лозим буданд. Аз ин рӯ, дар Маскав ва Петербург матбааҳои нав сохта шуданд. Аз охири асри XVII то соли 1725 дар Русия қариб 600 номгӯй китобҳои гуногун чоп шуданд.

Соли 1700 Пётри I солшумории аврупоиро дар Русия ҷорӣ намуд. Акнун солшуморӣ дар ин ҷо низ аз соли таваллуди Исо оғоз гардид. Бо фармони император бори аввал дар Русия осорхона - кунсткамера ташкил карда шуд, ки дар он ҷо ашёҳои нодир ба намоиш гузошта мешуданд.

Соли 1724 Пётри I ба фармоне имзо гузошт, ки мувофиқи он бояд дар Русия Академияи илмҳо ташкил карда мешуд. Ин фармон баъд аз вафоти ӯ иҷро гардид.

Баромадани рӯзномаи аввалин дар Русия («Ведомостҳо…», 2 январи соли 1703), нахустин театри оммавӣ (соли 1702 дар Майдони Сурхи ш. Маскав), ҷорӣ намудани сару либос ва расму оинҳои аврупоӣ ва дигар навгониҳои маданӣ дар ҳаёти Русия дар чоряки аввали асри XVIII бо номи Пётри I зич алоқаманд аст.

Дар солҳои ҳукмронии Пётри I Русия аз ҷиҳати иқтисодию ҳарбӣ ва фарҳангӣ ба як қатор мамлакатҳои пешқадами Аврупо наздик шуд. Вале мисли пештара тараққиёти сармоядорӣ дар ин ҷо суст ба назар мерасид. Ба он сохти крепостноӣ, ки дар мамлакат зиёда аз 220 сол боз давом мекард, монеъ мешуд.

Ҳуҷҷат

Муайян карда шуд, бигзор, дар вақти ғоибии ман (Пётри I) барои идоракунии давлат дар ҳайати ҷаноби граф Мусин – Пушкин, ҷаноби Стрешнев, ҷаноби княз Пётр Галитсин, ҷаноби княз Михайло Долгору-

ков, ҷаноби Племянников, ҷаноби Григорий Болконский, ҷаноби Самарин, ҷаноби Василий Апухтин, ҷаноби Мелников, обер - секретари Сенат Анисим Шукин Сенат ташкил карда шавад.

(Аз китоби «Хрестоматия по истории СССР». М.,Просвещение, 1967, саҳ. 244-245).

Савол ва супоришҳо:

1.Аз чӣ сабаб Русия аз мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, махсусан аз Англия, Фаронса ва Ҳоланд ақиб мемонд? 2. Зарурати ҳарчӣ тезтар ба тағйиротҳои иқтисодию ичтимоӣ рӯ овардани Русия дар чӣ буд? 3. Пётри I чӣ тавр ба тахти подшоҳии Русия соҳиб шуд? 4. Пётри I бо кадом мақсад ба хориҷа сафар кард? 5. Чаро ҷанги шимолӣ сар зад? 6. Пётри I барои ғалаба бар шведҳо чӣ корҳоро ба сомон расонид? 7. Шаҳри Санкт-Петербург кай бино ёфт ва он барои Русия чӣ аҳамият дошт? 8. Дар бораи рафти муҳорибаи Полтава ва натиҷаи он нақл кунед. 9. Ғалаба дар Шветсия ба русҳо чӣ фоида овард? 10. Ислоҳоти Пётри I барои Русия чӣ аҳамият дошт? 11. Дар пешравии маданияти Русия Пётри I чӣ хизматҳо кардааст? 12. Фикри худро дар бораи Русияи замони Пётри I баён намоед.

§15-17. РУСИЯ ДАР ЧОРЯКИ АВВАЛИ АСРИ XIX

Сиёсати дохилии мутлақияти подшоҳӣ. Дар ибтидои асри XIX дар натиҷаи муборизаи гурӯҳҳои дворянӣ дар Русия табаддулоти дарборӣ ба амал омад. Дар арафаи шаби 12 марти соли 1801 гурӯҳи сӯиқасдчиён, асосан, афсарони горди императорӣ ва як қисми дарбориён, дохили қаср гардида, шоҳи Русия Павели I-ро дар ҷойхобаш ба қатл расониданд. Ба тахти подшоҳӣ писари ӯ Александри I (1801-1825) нишаст.

Александри I монанди пешгузаштагони худ ҳокими мутлақ, ҷонибдори сохти крепостной, ифодакунанда ва дифоъгари манфиатҳои дворянҳо буд. Вай чун дастнишондаи гурӯҳи сӯиқасдчиён аз авval нисбати салтанати падар бо усулҳои хеле нозук ва эҳтиёткорӣ амал мекард. Бо мақсади ба тарафи худ кашидани доираи васеи дворянҳо ваъда дод, ки «бо қонун ва табъи дили Екатеринаи II», ки дар байни дворянҳо обрӯи ниҳоят баланд дошт, ҳукмронӣ хоҳад кард. Дворянҳои дар замони ҳукмронии Павели I аз дарбор рондашударо авф карда, қисмашонро ба дарбор баргардонид. Омаду рафти хориҷиёнро ба Русия осон ва сензураро сабук кард.

Ин тадбирҳо ҳарчанд ба асоси сохти мутлақияти подшоҳӣ дахле надошта бошад ҳам, вале ғамхории подшоҳи нав – Александри I-ро нисбати тобеонаш нишон медод.

Аз ибтидои асри XIX масъалаи ҳуқуқи крепостноӣ ҷиддӣ гардид, зеро норозигии деҳқонон аз мутлақияти подшоҳӣ рӯз аз рӯз авҷ мегирифт. Фурӯхтани деҳқонон, ки хеле маъмул ва ба ҳукми анъана даромада буд, одамони пешқадами замонро ба ғазаб меовард. Ҳатто кӯдаконро аз оилаҳояшон ҷудо карда мефурӯхтанд. Вале ҳукумат ба ҷойи он, ки сохти крепостноиро бекор кунад, танҳо бо манъ кардани эълони фурӯши деҳқонон дар рӯзномаҳо маҳдуд мегардид. Дворянҳо илоҷи берун аз ин қонун амал карданро ба осонӣ ёфтанд: минбаъд матбуот дар бораи «ба киро» додани деҳқонон хабар медод, ки ин маънои фурӯхтани крепостнойҳоро дошт.

Соли 1808 Александри I дар бораи «Ғаллакорони озод» қонун бароварда, ки мувофиқи он помешикон ҳақ доштанд деҳқонони крепостнойро танҳо ё ки аҳли деҳаро бо заминҳояшон ба ивази пардохти пул озод кунанд. Дар тамоми давраи ҳукмронии Александри I камтар аз як фоизи деҳқонони крепостноӣ озод карда шуданд. Сарфи назар аз ин, фармони шоҳ аҳамияти калон дошт: ҳукумат имконияти аз ғуломии крепостноӣ озод шудани деҳқононро расман эътироф намуд, шартҳои ин озодӣ ва ҳуқуқҳои табақаи нави аҳолӣ- «ғаллакорони озод»-ро ба доираи қонун даровард.

Ислоҳот дар идораи давлат ва маориф зарур буд. Дастгоҳи марказии ҳокимияти давлатӣ аз нав сохта шуд. Ба ҷойи коллегияҳои аз тарафи Пётри I ҷоришуда вазоратҳо ташкил карда шуданд, ки вазир ҳамчун сардори ягона бевосита ба император итоат мекард. Вазоратҳо дар маҳалҳо муассисаҳои тобеи худро доштанд. Чунин сохтори ҳокимияти давлатӣ имконият медод, ки ба ин ва ё он соҳаи идораи давлатӣ беҳтар роҳбарӣ карда шавад. Вазоратҳои ҳарбӣ, баҳрӣ, корҳои хориҷӣ, маориф, молия ва ғайра ташкил ёфтанд.

Сенат мақоми олии додгоҳии империя гардид. Ғайр аз ин, ба зиммаи Сенат вазифаи риоя намудани қонун дар мамлакат ва бурдани назорат аз болои фаъолияти мақомоти маъмурӣ гузошта шуда буд.

Шӯрои давлатӣ, ки соли 1810 ташкил ёфта буд, мақоми олии идораи империяи Русия гардид. Ба ҳайати он вазирон ва амалдорони калон дохил мешуданд, ки онҳоро император таъин мекард. Дар Шӯрои давлатӣ (дар назди император мақоми машваратӣ дошт) лоиҳаҳои қонунҳои нав ва масъалаҳои муҳимтарини давлатӣ муҳокима мешуданд. Қарори Шӯро танҳо пас аз тасдиқи император ба ҳукми қонун медаромад.

Ислоҳоти идораи давлатӣ ва минбаъд мутамарказонидани идораи империяи Русия ба пурзӯршавии ҳокимияти мутлақ кӯмак расонид. Афзудани дастгоҳи амалдорон ва пурзӯршавии мақоми онҳо дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсии мамлакат, натиҷаи ислоҳоти Александри I буд. Мақомоти марказии ҳокимияти давлатӣ, ки дар ибтидои асри XIX таъсис ёфта буд, бо тағйиротҳои ночизе то инқилоби соли 1917 вуҷуд дошт.

Ислоҳоти соҳаи маориф аҳамияти калон дошт. Барои тайёр кардани мутахассисон ва амалдорони сершумори соҳибмаълумот теъдоди мактабҳои олӣ ва миёна хеле зиёд карда шуд. Дар Қазон, Харков, Петербург, Дерпт (Тарту) донишгоҳҳо ва якчанд литсей (аз рӯйи барномаи таълимии ба ин донишгоҳҳо наздик) кушода шуданд. Масалан, чунин литсей дар деҳаи Сарское село таъсис дода шуд, ки дар он ҷо А. С. Пушкин таҳсил намудааст. Дар маркази музофотҳо гимназияю омӯзишгоҳҳои нав кушода шуданд. Дар пешрафти мактаби ибтидоӣ низ корҳои чашмрас ба анҷом расонида шуданд.

Сиёсати хоричии Русия. Оғози асри XIX барои Русия давраи хеле мураккаб буд. Ҳанӯз дар охирҳои асри XVIII мутлақияти подшоҳӣ ба муборизаи зидди Фаронсаи инқилобӣ кашида шуд. Ба ин мубориза Англия сарварӣ мекард, ки буржуазияи он рақиби (буржуазияи) Фаронса буд ва кӯшиши дар бозорҳои ҷаҳонӣ ҳукмрон шудан дошт. Русия ба ин мубориза дохил гардида, ҳадафҳои худро мудофиа карданӣ буд.

Соли 1804 Бонапарт Наполеон худро императори Фаронса эълон намуд. Вай ба манфиати буржуазияи калони мамлакати худ амал карда, сиёсати забткоронаи хориҷиро огоз кард ва кӯшиши зиёд ба харҷ дод, ки тамоми Аврупоро ба Фаронса тобеъ кунонад. Ташкил ёфтани империяи Фаронса боиси ғулом гардидани халқҳои зиёди Аврупо гардид. Сиёсати истилогаронаи Наполеон дар як қатор мамлакатҳо ҷангҳои миллию озодихоҳонаро ба вуҷуд овард.

Дар ибтидои асри XIX Русия аввал бо ҳамроҳии Англияю Австрия ва баъд бо якҷоягии Англияю Пруссия ба муқобили Бонапарт Наполеон ба ҷанг даромад. Ин ҷангҳо барои иттифоқчиён бемуваффақият анҷом ёфтанд ва ҳукумати Русия маҷбур шуд, ки соли 1807 ба бастани сулҳи Тилзит розӣ шавад (дар ин бора ва оид ба баъзе масъалаҳои марбут ба ҷанги Фаронса муқобили Русия шумо аз мавзӯъҳои ба Фаронса бахшидашуда иттилоъ доред).

Мувофиқи ин шартнома Русия аз ҷиҳати қаламрав зарар надид. Императорон ба ҳамин қарор омаданд, ки Наполеон дар Аврупои Ғарбӣ ва Александри I дар шимол ва ҷанубу шарқии Аврупо ҳуқуқи озодона

амал карданро доранд. Ҳамин тариқ, императорони Фаронса ва Русия аҳд карданд, ки ба ҳамдигар халал намерасонанд ва дар баробари ин ба муқобили Англия иттифоқ бастанд. Ин шартнома бештар ба Фаронса фоидаовар буд. Русия мувофиқи он ӯҳдадор шуд, ки ба муҳосираи қитъавии (континенталии) Англия ҳамроҳ мешавад. Моҳияти ин муҳосира чунин буд: Наполеон ба Англия зарбаи ҳалокатовар зада наметавонист, чунки баҳр Англияро аз Фаронса ҷудо мекард ва дар баҳр флоти Англия ҳукмрон буд. Инро ба назар гирифта Наполеон хост, ки ба иқтидори Англия тавассути иттифоқчиёни худ зарба занад. Бо мақсади аз қитъа пурра ҷудо кардани Англия, савдо кардани тамоми давлатҳои Аврупоро бо Англия манъ кард, яъне муҳосираи қитъавии Англияро ташкил намуд. Мувофиқи шартномаи Тилзит Русия чун дигар мамлакатҳои Аврупо маҷбур буд, ки робитаҳои тиҷоратии худро бо Англия канад.

Аз ҳисоби заминҳои аз Пруссия ҷудокардаи Лаҳистон (Полша), ки дар амал ба Фаронса тобеъ шуда буданд, герсогии Варшава таъсис дода шуд. Дар шахсияти герсогии Варшава Наполеон барои ба Русия ҳуҷум кардан такягоҳи қулай ба даст овард.

Созишномаи сулҳи Тилзит устувор набуд. Наполеон аз он норозӣ буд, ки дар Аврупо ҳукмронии мутлақи Фаронсаро муқаррар карда натавонист. Наполеон сулҳи Тилзитро чун лаҳзаи дамгирӣ пеш аз ҳуҷум ба Русия ҳисоб мекард.

Аз тарафи дигар, созишномаи сулҳи Тилзит ба доираи васеи дворянҳо ва тоҷирони рус, ки барои савдо бо Англия манфиатдор буданд, маъқул нашуд. Қатъ гардонидани ин тиҷорат ба иқтисоди Русия зарари калон меовард.

Ҳукумати Русия шартномаи сулҳи Тилзитро барои мустаҳкам намудани мавқеи худ дар соҳилҳои баҳри Балтика истифода мебурд. Соли 1808 Русия бо Шветсия ҷанг сар кард, ки он бо ишголи музофотҳое, ки дар онҳо финҳо сокин буданд, анҷом ёфт. Дар он ҷо князии бузурги Финляндия ташкил ёфт, ки он дар ҳайати Русия идоракунии мухторро соҳиб шуд. Ин ғалаба мавқеи байналхалқии Русияро мустаҳкамтар кард.

Ҷанги ватании соли 1812

Сабабҳои ҷанг. Баъди сулҳи Тилзит (солҳои 1807-1812) даврааи ниҳоят пурзӯру тавоно шудани империяи Наполеон буд. Ҳамаи мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, ғайр аз Англия, торумор карда шуданд. Баъзе мамлакатҳо ба ҳайати Фаронса дохил шуда, баъзеи дигар тобеи он гардиданд. Мамлакатҳои калон, масалан, Австрия ва Пруссия

мачбур буданд бо Наполеон иттифоқ баста, ба Фаронса дар сиёсати истилогаронаи вай ёрии иқтисодӣ ва ҳарбӣ расонанд. Ба назар чунин менамуд, ки орзуи ҳукмрони ҷаҳон шудани Наполеон амалӣ мегардад. Дар қитъаи Аврупо танҳо Русия (сарфи назар аз шартномаи Тилзит) сиёсати берунаи худро давом медод ва барои пурра ғулом гардидани халқҳои Аврупо як дараҷа монеа мешуд. Барои ин Наполеон ба ҷанги нави зидди Русия тайёрӣ медид.

Нақшаҳои императори Фаронса ниҳоят калон буданд. Вай мехост, ки Русияро на фақат аз ҷиҳати ҳарбӣ торумор кунад, балки онро ба қисмҳои алоҳида пора-пора карда, ба як давлати дуюмдараҷа ва аз ин ҳам пасттар табдил диҳад ва агар муяссар гардад, онро пурра ишгол намояд.

Наполеон ба ҷанги зидди Русия тайёрӣ дида, тамоми иқтисодиёти Фаронса ва мамлакатҳои истилошудаи Аврупоро ба эҳтиёҷоти ҳарбӣ сафарбар кард. Дар оғози асри XIX Фаронса аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодӣ яке аз давлатҳои пешқадамтарини Аврупо ба ҳисоб мерафт. Вай фақат аз Англия ақиб мемонд. Наполеон ба ташкил кардани артиши бузурги 1 миллиону 200-ҳазорнафара муваффақ гардид. Ба он ҳамаи қувваҳои ҳарбии мамлакатҳои истилокардаро низ ҳамроҳ намуд. Ин артиш аз лашкари 590-ҳазорнафараи русҳо ду баробар зиёд буд.

Вазъияти ҳарбии Русия. Фарқияти артишҳо ин буд, ки дар Фаронса дар рафти инқилоби буржуазӣ артиши оммавӣ созмон ёфт, ӯҳдадории умумии ҳарбӣ ҷорӣ гардид, яъне ҳамаи мардони синни даъватшаванда ӯҳдадор карда шуданд, ки дар артиш хизмат кунанд. Ин чора имкон дод, ки дар вақти ҷанг шумораи артиш хеле зиёд шавад. Дар Русия бошад, тартиботи рекрутии ба артиш сафарбаркунӣ вуҷуд дошт: аз1000 нафар аҳолии ҷамоа аз 5 то 7 ва баъзан аз он ҳам зиёдтар мардонро ба хизмати ҳарбӣ мегирифтанд. Муддати хизмат дар артиш 25 сол буд. Дар ин мӯҳлат аскарҳо пир ва касалманд шуда, ба истеъфо мебаромаданд. Қисми боқимондаи аҳолӣ тайёрии ҳарбиро намегузаштанд, зеро помешикон додани қувваи кории худро намехостанд. Бинобар ин, дар вақти ҷанг зиёд кардани артиши қобилиятнок аз имкон берун буд.

Ғайр аз ин, вазъияти Русия боз аз он ҷиҳат вазнин буд, ки вай дар як вақт дар Қафқоз бар зидди Эрон (солҳои 1804-1813) ва дар Балкан бар зидди Туркия (солҳои 1806-1812) ҷангҳои дуру дароз мебурд. Сарфармондеҳи артиши русҳо М.И. Кутузов тавонист, ки то ба Русия ҳуҷум кардани Наполеон бо Туркия ҷангро анҷом бидиҳад.

Ҳуҷуми Наполеон ба Русия. Баҳори соли 1812 Бонапарт Наполеон беш аз нисфи лашкари худ, яъне зиёда аз 600 ҳазор нафарро

ба сарҳадҳои ғарбии Русия наздик овард. Асоси ин артишро горди кӯҳна- собиқадорони дар ҷангҳои бисёрсола санҷидашудаи Наполеон, ки шаҳди мағлубиятро начашидаву ба заковати ҳарбии сарлашкари худ бовар доштанд, ташкил медод. Ба лашкар маршалҳои бомаҳорати дар ҷангҳои қаблан шӯҳратёфтаи Наполеон сардорӣ мекарданд. Ба ҳайати ин артиши бузург ҷузъу томҳои лашкари мамлакатҳои дигари Аврупои истилогардида - Олмон, Австрия, Лаҳистон, Ҳоланд ва ғайра дохил буданд. Онҳо қувваи артиши Фаронсаро дучанд гардониданд.

Моҳи июни соли 1812 лашкари Фаронса бе эълони ҷанг, аҳдшиканона ба хоки Русия дохил шуд. Наполеон дар фармони худ дар арафаи ҳуҷум гуфта буд: «Аскарҳо, ҷанг сар шуд! Русия нигарони сарнавишти худ аст, тақдири он бояд ҳал шавад!».

Наполеон қарор дода буд, ки зарбаи асосиро ба Маскав мезанад. Бо ин маънӣ ӯ гуфта буд: «Агар Киевро ишғол кунам, Русияро аз пояш медорам, агар Петербургро забт кунам, аз сари Русия медорам, Маскавро, ки ишғол намудам, дили онро аз кор мебарорам». Дар чунин вазъият ҳайати фармондеҳии лашкари рус ба артиши Наполеон танҳо 200 ҳазор аскару афсарро муқобил гузошта тавонисту халос. Як қисми лашкари рус, чунон ки гуфта шуд, бар зидди Эрон ва қисми дигар дар Балкан муқобили Туркия меҷангид, ки он танҳо моҳи майи соли 1812 ба итмом расид. Як қисми артиш дар гарнизонҳои сершумори сарҳадӣ пароканда буд. Наполеон, ки аз ҷиҳати шумораи лашкар афзалият дошт, мехост артиши Русияро муҳосира карда, бо як зарбаи сахт дар сарҳад зафар ёбад, яъне дар муҳорибае, ки нерӯҳои асосии ҳарбии ҳарду тараф ширкат меварзанд, Русияро торумор кунад. Чунин усул дар ҷангҳои зидди Австрия ва Пруссия ба Наполеон ғалаба оварда буд.

Омодагии фармондеҳии лашкари рус. Лашкари Русия то саршавии ҷанг ба се артиш тақсим шуда, асосан, қад-қади сарҳадҳои ғарбии мамлакат ҷойгир буд. Фармондеҳии артиши Рус дар бораи ба кадом самт равона намудани зарбаи асосии Наполеон маълумоти аниқ надошт. Артиши 1-ум таҳти фармондеҳии вазири ҳарбӣ генерал Михаил Богданович Барклай де Толли дар Литва қад-қади дарёи Неман, дар ҷанубтари он артиши 3-юм дар сари роҳи Киев зери роҳбарии генерал Александр Петрович Тормасов ҷойгир шуда буданд.

Ҳайати фармондеҳии артиши Рус дар бораи чӣ тавр бурдани ҷанг фикри ягона надошт. Аз ин рӯ, нақшаи ягонаи амалиёти ҷангӣ ҳам омода набуд. Баъзе генералҳо таклиф мекарданд, ки якбора ба ҳуҷум гузашта, амалиёти ҷангиро ба хоки Лаҳистон гузаронанд; баъзеи дигар таклиф пешниҳод мекарданд, ки Наполеонро дар назди сарҳад мунтазир шаванд; гурӯҳи сеюм бартарии қувваи душманро ба назар гириф-

та, ба дохили мамлакат ақибнишинӣ карда, баъд бо тайёрии пухта ба ҳуҷуми ҷавобии умумӣ сар карданро афзалтар мешумориданд.

Дар артиши Русия набудани фармондеҳии ягона амалиёти ҳарбиро хеле душвор мегардонид. Даставвал вазифаи сарфармондеҳиро Александри 1 ба зиммаи худ гирифт. Вале чун сарлашкари боистеъдод ӯ ба роҳбарии амалиётҳои ҷангӣ танҳо халал мерасонид. Оқибат ӯро розӣ кунониданд, ки артишро тарк намояд. Вале сарфармондеҳи нав таъин нашуда буд. Вазифаи сарфармондеҳиро Барклай де Толли иҷро менамуд.

Артиши рус аз ҷиҳати рӯҳияи ҷангӣ ва ватандӯстӣ пуркувват буд, чунки он барои ватани худ мубориза мебурд. Дар байни қумандонҳо ҳамсаф ва шогирдони А.В. Суворов, ки аз ин лашкаркаши машҳури рус хеле хуб таълим гирифта буданд, кам набуданд. Аз ҷиҳати силоҳ ва таълими ҳарбӣ лашкари рус аз лашкари фаронсавиҳо камӣ надошт. Аз ҷиҳати миқдори силоҳи вазнин бошад, артиши Русия аз Фаронса ҳатто бартарӣ дошт.

Дар роҳи иҷрои мақсад. Артиши пароканда ва камқуввати рус ба задухӯрди ҳалкунандаи наздисарҳадӣ қодир набуд. Чунин муҳориба бо нобудшавии артиши Русия анҷом ёфтанаш мумкин буд. Ҳайати фармондеҳи рус вазъиятро санҷида, фармон дод, ки ҳар се артиш ақибнишинӣ кунад.

Дар навбати аввал зарур буд, ки артишҳои 1-ум ва 2-юм муттаҳид шаванд, то ки Наполеон онҳоро дар алоҳидагӣ торумор накунад. Наполеон бо ҳар роҳу восита ба муттаҳид шудани ин артишҳои рус халал мерасонид. Артиши Барклай де Толли ва Багратион дар наздикии Витебск муттаҳид шуданӣ буданд. Вале ба Наполеон муяссар гардид, ки роҳи ба шимол ҳаракат кардани артиши 2-юмро бурад. Бинобар ин, ба ҳар ду артиш лозим омад, ки ҷудо ақибнишинӣ кунанд.

Артиши рус ҷангҳои сахти мудофиавӣ бурда, қафо нишаста, нерӯҳои душманро беҳолу бемадор мекард ва пеши ҳаракати душманро бозмедошт. Ҳангоми ақибнишинӣ аз ҳисоби фидоиён сафи артиши рус меафзуд. Ҳазорон ватандӯст баҳри ҳифзи истиқлолияти Русия ба артиш мепайвастанд.

Нақшаи аввалини Наполеон барбод рафт. Ба вай муяссар нашуд, ки дар аввали ҷанг артиши русро дар алоҳидагӣ торумор кунад. Ҳанӯз дар Витебск ба Наполеон лозим омад, ки барои аз нав ба тартиб овардани қисмҳои худ ду ҳафта таваққуф намояд. Аз фурсат истифода бурда, корпуси алоҳидае, ки барои муҳофизати роҳи Петербург ҷудо шуда буд, ба лашкари фаронсавиҳо, ки самти Петербург – Псковро рахна карданӣ буд, шикаст дод. Ин галабаи аввалини русҳо буд.

Дар охири моҳи июл артишҳои 1-ум ва 2-юми русҳо дар наздикии Смоленск якҷоя шуданд. Дар ин ҷо ба лашкари рус лозим омад, ки дар зери роҳбарии генералҳо Дохтуров, Неверовский, Раевский ва дигарон дар давоми ду рӯз қаҳрамонона ҷанги нобаробар баранд, то ки барои муташакилона ақиб нишастани қувваҳои асосӣ имконият пайдо шавад. Ишғол кардани шаҳри қадими рус барои душман хеле гарон афтод. Фаронсавиҳо дар наздикии Смоленск қариб 20 ҳазор нафар аскару афсари худро талаф доданд.

Ҳанӯз дар Смоленск Наполеон дарк намуд, ки давом додани ҷанг барои ӯ оқибатҳои вазнин дорад. Вай кӯшиш намуд барои бастани сулҳ гуфтушунид кунад, вале он натиҷае набахшид. Вай ният дошт, ки дар Смоленск зимистонро гузаронида, соли оянда аз нав ба ҳуҷум мегузарад. Вале ин нақша иҷронашаванда буд.

М.И. Кутузов – сарфармондеҳи артиши рус. Барои ғалабаи артиши рус лашкаркаше лозим буд, ки ба ӯ ҷанговарон ва халқ боварӣ дошта бошанд. Чунин лашкаркаш дар Русия танҳо шогирд ва ҳамсафи А.В.Суворов Михаил Илларионович Кутузов (1745-1813) буд. Вай хизмати ҳарбиро аз афсари хурд сар карда, то ба рутбаи генерал ва фелдмаршал расид. Дар ҷангҳо иштирок карда, чандин бор сахт захмдор шуда буд. М.И. Кутузов чун лашкаркаши боистеъдод ва ҷасур ҳанӯз дар ҷангҳои қаблӣ ном бароварда буд. Ба истеъдоди вай А.И. Суворов баҳои баланд додааст.

Сарфармондеҳ таъин шудани Кутузов артиши русро рӯҳбаланд кард. Кутузов аскаронро ба ғалаба бовар кунонида тавонист. Вай эҳсос намуд, ки ин набард ба ҷанги умумихалқӣ табдил ёфтааст. Артиш дар шахсияти халқ такягоҳи пурзӯре дошт. Баъди сарфармондеҳ таъин гардидани М.И. Кутузов дарҳол рӯҳияи артиш дигар шуд. М.И. Кутузов фавран задухӯрди калон гузаронида, аз ақибнишиниҳои дуру дароз хеле хаста шуда буд. Зарур буд, ки лашкари эҳтиётиро ба хати фронт наздик оранд. Ба артиши рус лозим омад, ки ақибнишинии худро давом диҳад .

63. М. И. Кутузов

Муҳорибаи Бородино. Артиши рус 120 км дуртар аз Маскав, дар деҳаи Бородино қарор гирифт. М.И. Кутузов қарор дод, ки дар ин деҳа муҳорибаи

калон барпо кунад. Таносуби қувваҳо баробар набуд. Лашкари рус 120 ҳазор одам ва 624 тӯп, артиши Наполеон 155 ҳазор одам ва 585 тӯп доштанд.

Муҳорибаи Бородино субҳи 26 августи соли 1812 оғоз шуд. Қарибиҳои соати 5 ҳангоми дамидани субҳи содиқ садои тири аввалин шунида шуд. Наполеон аввал қувваҳои асосии худро ба қаноти чапи артиши русҳо, ба истеҳкоми Багратион равон кард. Маҳз дар ҳамин ҷо ҷанги шадид авҷ гирифт. Наполеон умед дошт, ки артиши Багратионро торумор намуда, фронти русҳоро рахна месозад ва ба ақибгоҳи артиши 1-уми русҳо мегузарад. Ба истеҳком сели оташ фурӯ рехт, ба ин ҷо қариб тамоми артиллерияи фаронсавиҳо оварда шуд. Муҳориба барои истеҳкомҳои Багратион қариб 7 соат давом кард. Муҳофизони ҷасури он то дами марг мардонагӣ нишон медоданд. Дар ин муҳориба Багратион сахт захмдор шуд. Фақат дар нимаи дуюми рӯз, баъди ҳамлаи ҳаштум фаронсавиҳо истеҳкоми Багратионро ишғол карданд. Бо вуҷуди ин, ба Наполеон муяссар нашуд, ки хати мудофиаи артиши русҳоро рахна созад

64. П.И Багратион

65. М.Б.Барклай де Толли

Наполеон инчунин натавонист мавқеи марказиро, ки дар он ҷо низ ҷангҳои шадид мерафт, ба даст дарорад. Аскарони фаронсавиҳо борҳо ба батареяи Раевский ҳамла карда, хостанд, ки онро ба даст дароранд, вале ҳар дафъа ба шикаст дучор мешуданд.

М.И. Кутузов орому хунсардона ва оқилона ба лашкари рус роҳбарӣ мекард. Ба минтақаҳои муҳими муҳориба сари вақт ёрӣ мерасонид, афсаронро дилбардорӣ мекард, бо рафтори худ ба галаба боварӣ мебахшид. Фармондеҳони соҳибистеъдод А.П.Ермолов, К.Ф.Тол ва дигарон ҳамеша дар паҳлӯи М.И. Кутузов буданд.

66. Муҳорибаи Бородино

Дар айни авҷи муҳориба қисмҳои савораи генералҳо М.И.Платов ва Ф.П. Уваров бо фармони Кутузов ба ақибгоҳи артиши Наполеон ҳуҷум карданд. Дар ақибгоҳ пайдо шудани лашкари рус дар сафҳои фаронсавиҳо бетартибӣ ва тарсу ваҳм ба вуҷуд овард.

Муҳориба қариб 15 соат то бевақтии шаб давом кард. Наполеон маҷбур шуд, ки лашкарашро ба мавқеъҳои пеш аз муҳориба баргардонад. Лашкари рус бошад, вазифаи дар наздаш гузоштаро сарбаландона ба ҷо овард. Душманро аз галаба маҳрум сохт, нақшаҳои вайро барбод дод. Фаронсавиҳо дар муҳорибаи Бородино қариб 50 ҳазор аскару афсари худро талаф доданд. Талафоти русҳо низ қариб ба 40 ҳазор нафар мерасид.

Шикасти пурраи Наполеон. М.И.Кутузов қарор дод, ки муҳорибаи Бородиноро идора намуда, ақиб нишинад ва ба муҳорибаи оянда хуб тайёрӣ бинад. Подшоҳ Александри 1 ва аҳли дарбори ӯ аз Кутузов муҳорибаи навро талаб мекарданд. 1 сентябри соли 1812 дар машварати ҳарбие, ки дар деҳаи Филии назди Маскав баргузор гардид, Кутузов дар назди генералҳо чунин масъала гузошт: ё муҳорибаи навро оғоз намуда, артиш ва тамоми мамлакатро ба зери хавф гузорем, ё худ Маскавро бе ҷанг ба душман монда равем? Аксарияти генералҳо ба барор гирифтани муҳорибаи нав боварӣ надошта бошанд ҳам, ба муҳориба розӣ шуданд. Кутузов баъди шунидани суханони афсарон гуфт, ки Маскавро ба душман гузошта ақиб менишинем. «Аз даст рафтани Маскав маънои додани Русияро надорад. Вале агар артиш торумор шавад, Маскав ва Русия нобуд мегарданд»- таъкид намуд ӯ.

2-юми сентябр артиши Рус аз Маскав бароварда шуд. Аз паси вай қисми зиёди аҳолӣ низ Маскавро тарк кард. Наполеон ба шаҳри холӣ дохил гардид. Ватандӯстони Маскавӣ гурӯҳ–гурӯҳ ва танҳо–танҳо дар кӯчаҳои шаҳр ба душман муқобилият нишон медоданд, вале душманон онҳоро дастгир карда мепарронданд.

Фаронсавиҳо Маскавро тороҷ намуданд. Аскарҳо ба ҳавлиҳо даромада сокинонеро, ки фурсати аз шаҳр рафтан наёфта буданд, горат мекарданд, мекуштанд, анборҳои хӯрокворӣ, магозаҳо ва майхонаҳоро талаву тороҷ менамуданд. Дар шаҳр сӯхтор ба амал омад. Қисми зиёди шаҳр сӯхт. Лашкари Наполеон ба артиши ғоратгар ва бадахлоқ табдил ёфта буд.

Дар Маскав ва шаҳру навоҳии дигаре, ки фаронсавиҳо ишғол карда буданд, ба таври васеъ ҳаракати чирикӣ паҳн шуд. Чирикҳо ба душман талафоти калон мерасониданд. Артиши «маглубнашаванда»-и Бонапарт Наполеон рӯҳан шикаст хӯрда буд. Он дигар ба галаба боварӣ надошт.

Кутузов аз Маскав ақиб нишаста, қувваҳои асосиашро ба ҷанубтари он, ба деҳаи Тарутино бурд. Бо ин кор артиши Рус пеши роҳи ҷануб–роҳи заводҳои силоҳбарории Тула ва Калугаро ба рӯйи Наполеон баст. Артиши рус барои ба ҳуҷуми ҷавобӣ гузаштан мавқеи муфидро ишгол намуд.

Артиши Рус дар урдугоҳи Тарутино се ҳафта камин гирифта, қувваҳои эҳтиётӣ ва артиллерияашро ба низом даровард. Ба сафи он лашкари ихтиёрӣ дохил гардид.

Артиши Фаронса дар Маскав худро чун дар қалъаи муҳосирашуда ҳис мекард. Наполеон фаҳмид, ки ҷангро бо Русия бохтааст. Ӯ ҳангоми дар Маскав буданаш се маротиба кӯшиш кард, ки бо Кутузов ва Александри 1 дар бораи сулҳ гуфтушунид кунад, вале ҷавобе нагирифт. Наполеон қарор дод, ки Маскавро тарк кунад. Кӯшишҳои аз Тула ва Калуга гузаштани Наполеон тамоман барбод рафтанд. Лашкари Русия дар наздикии Тарутино дар Малоярославетс ба фаронсавиҳо шикаст дода, пеши роҳи Калугаро баст. Ин задухӯрд фармондеҳони артиши фаронсавиҳоро маҷбур кард, ки бо роҳи харобшудаи Смоленск ақиб нишинанд. Дар вақти ақибнишинӣ низ фаронсавиҳо талафоти калон доданд. Ҳангоми аз дарёи Березина гузаштан қариб 30 ҳазор аскару афсари худро аз даст доданд.

Моҳи декабри соли 1812 Наполеон танҳо қисми артиши худро аз сарҳади Русия гузаронид. Артиши Русия бар артиши таҷовузкори Бонапарт Наполеон галаба кард.

Шӯриши декабристон

Сиёсати иртиҷоии мутлақият. Аракчеевчигӣ. Баъди ҷанги ватании соли 1812 дар Русия давраи тираи иртиҷоии ҳукумати подшоҳӣ оғоз ёфт. Мутлақият мекӯшид, ки ғалаба бар Наполеонро барои манфиатҳои худ ва мустаҳкам кардани ҳокимият истифода барад. Зулму истибдоди пулис шадид ва бераҳмонатар мешуд, афкори пешқадами ҷамъиятӣ ва омӯзгорони пешқадами донишгоҳҳо таъқиб карда мешуданд, дар ҷомеа ғояҳои калисои православӣ бештар ҷорӣ мегардиданд. Ҳукумат шӯришҳои деҳқононро бераҳмона пахш мекард. Ин сиёсат аракчеевчигӣ номгузорӣ шудааст, ки он аз номи шахси наздики шоҳ, сармушовири ӯ А.А.Аракчеев гирифта шудааст.

Генерал Аракчеев шахси дағалу бераҳм, хушомадгӯи подшоҳ буда, барои иҷрои ҳар як фармони вай ҳозир буд. Чӣ тавре ки мегӯянд, агар фармон шавад, ки «салларо биёр – калларо меовард». Ин хислати ӯ ба Александри I хуш омад. А.А.Аракчеев дар хукумати подшоҳӣ соҳиби мартабаи баланд ҳам буд. Ӯ ҳимоятгари асосии сиёсати иртиҷойии подшоҳ гардид.

Бо фармони Александри I Аракчеев бошишгоҳҳои ҳарбӣ ташкил намуд. Бо мақсади камтар кардани хароҷоти артиш ҷузьу томҳои алоҳидаро ба деҳот кӯчонида, фармон баровард, ки на танҳо ба хизмати ҳарбӣ, балки ба киштукори замин низ машғул шаванд. Аҳолии ин деҳаҳо ба қатори бошишгоҳҳои ҳарбӣ гузаронида шуданд. Деҳқонон маҷбур буданд, ки хизмати ҳарбиро иҷро карда, дар айни замон ба кишоварзӣ низ машгул шаванд. Дар бошишгоҳҳои ҳарбӣ кору зиндагӣ бо фармони унтер-офитсерону афсарон иҷро карда мешуданд.

67. Павел Иванович Пестель

Машқҳои беҳисоб, меҳнати вазнин, ҷазои сахт, беҳуқуқии комил ҳаёти сокинони бошишгоҳҳои ҳарбиро аз бадарға ҳам бадтар карда буд. Сокинони бошишгоҳҳои ҳарбӣ борҳо бар зидди зулму ситами аракчеевчигӣ шӯришҳо бардоштанд.

Аввалин созмонҳои махфии декабристон. Баъд аз ғалаба ва баргаштани артиш ба Ватан дар байни афсарони ҷавони равшанфикр маҳфилҳои инқилобӣ ташкил ёфтанд. Соли 1816 гурӯҳи афсарони ҷавон созмони махфии «Иттифоқи наҷот» ё худ «Ҷамъияти

писарони содиқ ва вафодори Ватан»-ро ташкил карданд. «Иттифоқи наҷот» дар назди худ вазифа гузошта буд, ки дар Русия ҳуқуқи крепостноиро барҳам зада, мутлақияти подшоҳии мавҷударо бо мутлақияти конститутсионӣ иваз мекунад. Вале созмон тарзи ба амал бароварданӣ мақсадҳои дар назди худ гузоштаро равшан накарда буд. Як қисми аъзоёни созмон ҳангоми ивазшавии император ба вориси ӯ пешниҳод кардани талаботҳои худ, қисми дигар ба қатл расонидани подшоҳро таклиф мекарданд ва ҳатто нақшаи мушаххаси сӯиқасдро низ тайёр карда буданд.

Соли 1818 ба ҷойи «Иттифоқи наҷот» декабристони оянда созмони нав «Иттифоқи беҳбудӣ»-ро ташкил карданд. Ин созмони махфӣ қариб 200 нафар аъзо дошт. Он ҳамагӣ се сол фаъолият карда, корҳои зиёдро ба сомон расонид.

«Иттифоқи беҳбудӣ» созмони нисбатан муташаккилтар ҳам буд. Он барнома ва оинномаи худро дошт. Барномаи созмон мувофиқи ранги муқоваи он «Иттифоқи сабз» номида шуда буд. Аъзоёни «Иттифоқи беҳбудӣ» дар баромадҳо ва асарҳояшон сохти мутлақияти Русияро ба зери танқид гирифта, худсарии помешикон ва ришвахӯрии амалдоронро ошкор намуда, вазнинии ҳаёти мардумро нишон медоданд.

Ҳаракати инқилобӣ дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ паҳн мешуд. Он декабристонро водор намуд, ки тезтар ва боқатъият амал кунанд. Соли 1820 «Иттифоқи беҳбудӣ» қарор кард, ки дар Русия ҳокимияти ҷумҳуриявӣ ташкил карда шавад. Ин қарори хеле муҳим буд. Иҷрои он сохти сиёсии ҷомеаи Русияро тағйир медод.

«Иттифоқи беҳбудӣ» ба ҳаракати инқилобӣ дар Русия асос гузошт.

«Ҷамъияти ҷанубӣ» ва «Ҷамъияти шимолӣ». Декабристон, ки дворянҳои инқилобӣ буданд, дар назди худ мақсад гузоштанд, ки шӯриш бардошта, бо ин роҳ ба ҳадафҳои дар наздашон гузошташуда расанд. Лекин «Иттифоқи беҳбудӣ» ба шӯриш сардорӣ карда наметавонист, чунки дар ҳайати он бисёр одамони сустиродаю ноустувор ва ҳатто ақидаҳояшон бо ҳам мухолиф буданд. Аз тарафи дигар, қисме аз аъзоёни ин созмон бо роҳи инқилоб амалӣ шудани барномаро намепазируфтанд.

Аз мавҷудияти «Иттифоқи беҳбудӣ» ҳукуматдорон бохабар шуданд. Аз ин сабаб, он худро пароканда эълон кард. Солҳои 1821-1822 дар асоси он созмонҳои нави махфии декабристон ташкил шуданд. Дар Украина «Ҷамъияти ҷанубӣ» ва дар Петербург «Ҷамъияти шимолӣ» таъсис ёфт. Ин ду иттифоқ худро узви як ташкилоти махфӣ меҳисобиданд. Вазифаи муҳими ин ҷамъиятҳо таҳия намудани конститутсияи Русияи оянда буд. Лоиҳаи конститутсияро дар «Ҷамъияти ҷанубӣ» П.И.Пестел ва дар «Ҷамъияти шимолӣ» Н.М.Муравёв таҳия намуданд.

П.И.Пестел ба лоиҳаи конститутсияи худ, ки онро «Ҳақиқати Рус» номидааст, барҳам додани мутлақият, ҳуқуқи крепостноӣ ва дар Русия барпо намудани ҳокимияти чумҳуриявиро дохил намуда буд.

Барномаи Н.М.Муравёв ҳам баъди ғалабаи инқилоб фавран барҳам додани ҳуқуқи крепостноиро дар назар дошт. Барномаи Муравёв нисбат ба лоиҳаи Пестел як дараҷа беҳтар буд. Мувофиқи он Русия на ҷумҳурӣ, балки мутлақияти конститутсионӣ эълон карда мешуд. Мақоми олии қонунгузор Вечеи халқӣ-парлумони дупалатагӣ ҳисоб мешуд. Дар сари ҳокимияти иҷроия император меистод, ки он амалдори олии давлатӣ ба шумор мерафт.

Ҳарду барнома лоиҳаҳои инқилоби буржуазӣ буданд.

Солҳои 1823-1825 ҳам «Ҷамъияти шимолӣ» ва ҳам «Ҷамъияти ҷанубӣ» ба шӯриш тайёрӣ медиданд ва ният доштанд, ки онро тобистони соли 1826 амалӣ гардонанд. Вале ғайричашмдошт воқеае ба амал омад, ки онҳо маҷбур шуданд ба шӯриш як сол барвақттар оғоз кунанд.

Шӯриш дар Майдони Сенати Петербург. Моҳи ноябри соли 1825 ҳангоми саёҳат дар ҷануби Русия (дар Таганрог) император Александри I ногаҳон вафот кард. Азбаски ӯ фарзанд надошт, бародараш Константин мебоист вориси тахт мешуд. Аммо ӯ ҳанӯз ҳангоми дар қайди ҳаёт будани Александри I ба фоидаи бародари хурдӣ - Николай аз тахти подшоҳӣ даст кашида буд. Аммо аз тахт даст кашидани Константинро на ҳама медонист.

Баъди вафоти Александри I аз тахт даст кашидани Константин эълон карда нашуд. Қӯшун ва аҳолӣ ба Константин савганд ёд карданд. Вале ӯ аз тахт даст кашидани худро эълон кард. Аз ин рӯ, 14 декабри соли 1825 дубора рӯзи савгандёдкунӣ ба Николай эълон карда шуд.

Пагоҳии барвақти он рӯз декабристон барои ба назди бинои Сенат бурдани қисмҳои ҳарбии ба онҳо содиқ ба сарбозхона ҳозир шуданд. Якумин шуда ба Майдони Сенат полки горди Маскав таҳти фармондеҳии декабристон – бародарон Михаил ва Александр Бестужевҳо ва Дмитрий Шепин – Ростовский ҳозир шуданд. Баъд, баъзе ҷузъу томҳои дигари ҳарбӣ ба майдон омаданд. Дар майдон қариб се ҳазор аскар ва маллоҳ ҷамъ омаданд. К.Ф.Рилеев, Е.П.Оболенский, М.И. Пушин, П.Г.Каховский, В.К.Кюхелбекер ва бисёр декабристони дигар низ дар майдон ҳозир буданд. Вале нақшаи дар арафаи шӯриш тартибдодашударо ба амал бароварда натавонистанд. Ба савгандёдкунии сенаторҳо халал расонидан муяссар нашуд. Сенат ва Шӯрои давлатӣ то омадани шӯришгарон ба номи Николай савганд ёд карда

68. Шӯриши декабристон дар Майдони Сенати Петербург

буданд. Полковник Трубетской, ки роҳбари шӯриш таъин шуда буд, ба майдон ҳозир нашуд. Фақат бегоҳирӯзӣ роҳбари нави шӯриш княз Оболенский интихоб карда шуд.

Дар Майдони Сенат декабристон фаъолият нишон надоданд, яъне ба ҳучум нагузаштанд. Қасри зимистона ва силоҳҳои оташфишонро ба даст надаровардан. Ба халқи дар майдон ҷамъомада муроҷиат низ накарданд. Онҳо шояд аз ҷалб кардани халқ ба шӯриш тарсиданд. Мардум нисбати декабристон хайрхоҳ буданд.

Николайи I ба бартарии нерӯҳои худ бовар накарда, борҳо шӯришгаронро розӣ кунониданӣ мешуд, ки таслим шаванд. Вай барои гуфтушунид ба назди онҳо генералҳо, метрополит ва бародари худ Михаилро фиристод. Лекин ин кор натиҷаи мусбат надод. Баъд ӯ генерал-губернатори Петербург М.А.Милорадовичро равон кард. Ҳангоми сӯҳбати ӯ бо аскарон декабрист П.Г.Каховский бо шоф вайро сахт захмдор кард.

Дар ин вақт Николайи I бо қӯшунҳои ба худ содиқ Майдони Сенатро муҳосира намуд. Чанд маротиба саворагони горд ба шӯришгарон ҳучум карданд, вале онҳо ҳучуми аскарони подшоҳро зада гардониданд. Николайи I умед дошт, ки шӯришгарон таслим мешаванд, вале онҳо таслим нашуданд. Баъди ин подшоҳ фармон дод, ки шӯришгарон аз тӯпҳо тирборон карда шаванд. Тирборонкунӣ дар байни шӯришгарон дудилагиро ба вуҷуд овард. Ин буд, ки аскарон паро-

канда шудан гирифтанд. М.А.Бестужев хост, ки аскаронро дар болои дарёи Неваи яхкарда саф кашонда, қалъаи Петропавловскро ишғол кунад. Лекин ин кӯр ба ӯ муяссар нагардид. Дар ин лаҳза яхи дарё аз зарбаи тӯпҳо шикаст ва аскарҳо дар дарё ғарқ шуданд. Қарибиҳои шом шӯриш пурра пахш карда шуд.

Шӯриши «Ҷамъияти ҷанубӣ». Аъзои «Ҷамъияти ҷанубӣ»-и декабристон дертар шӯриш бардоштанд. Баъд аз он ки шӯриш дар Петербург пахш карда шуд, дар охирҳои моҳи декабри соли 1825 дар наздикии маҳаллаи Василково, ки 80 км дуртар аз шаҳри Киев воқеъ гардидааст, полки пиёданизоми Чернигов шӯриш бардошт. Ба шӯриш аъзоёни «Ҷамъияти ҷанубӣ» Сергей Муравёв – Апостол ва Михаил Бастужев – Рюмин сардорӣ мекарданд. Пестел дар он ширкат варзида натавонист, чунки ӯро ҳукуматдорон ҳанӯз 13 декабр ба зиндон партофта буданд.

Декабристони ҷануби мамлакат ҳам майли ба ҳуҷум гузаштанро надоштанд. Онҳо намехостанд, ки мақсадҳои худро тавассути силоҳ ба даст дароранд. Аъзоёни «Ҷамъияти ҷанубӣ» ҳам боварӣ доштанд, ки ҳукумат онҳоро мефаҳмад ва конститутсияи пешниҳоднамудаашонро ҷонибдорӣ мекунад ва бо ҳамин дар мамлакат сохти ҷумҳуриявии ҳокимият барпо мегардад.

Аз бефаъолиятии аъзоёни ҷамъият истифода бурда, баъди якчанд рӯз ҳукумати Николайи I шӯриши полки Черниговро низ пахш кард.

Ҷазои декабристон. Ҳукумати подшоҳӣ декабристонро авф накард. Вай ба онҳо бераҳмона ҷазо дод. 579 нафар иштирокчии шӯриш ба истинтоқ кашида шуд.Зиёда аз 100 нафари онҳо ба муддатҳои гуногун бадарға ва ё барои зиндагии доимӣ ба ҷойҳои шароиташ хеле вазнини Сибир маҳкум шуданд. Рутбаи афсарони зиёдро ҳамчун ҷазо то ба аскари қаторӣ паст фуровардаанд. П.И.Пестел, С.Муравёв – Апостол, М.П.Бестужев - Рюмин, П.Г.Каховский ва К.Ф.Рилеев ба қатл ҳукм карда шуданд. Мувофиқи ҳукми додгоҳ ҷаллодон онҳоро бо усули ваҳшитарини асримиёнагӣ-чорпоракунӣ қатл карданӣ буданд. Лекин дар лаҳзаи охирин Николайи I ин усули қатли декабристонро бекор кард. 13 июли соли 1826 онҳо дар қалъаи Петропавловск ба дор овехта шуданд.

Ҳуҷҷатҳо

Ёддоштҳои афсари рус Ф.И. Глинка дар бораи муҳорибаи Бородино (иқтибос)

Замин менолид, меғурид, ҷанговаронро аз хоб бедор менамуд. Замин меларзид, вале дилҳо ором буданд. Ҳамин тавр, муҳорибаи бемислу монанди Бородино 26-уми августа сар шуд. Борони гулӯлаҳо,

ки виззасзанон аз болои хаймаи мо мегузашт, ману рафиқамро аз хоб бедор кард. Аз ҷойҳои худ хеста дидем, ки байни мо ва онҳоро тумани ғафс фаро гирифтааст. Шафақи субҳ медамид. Душман садҳо тӯп оварда, моро тирборон мекард. Бомбаю гулӯлаҳо жола барин мерехтанд. Ҳама ҷоро таркишу садои гулдурроси тӯп фаро гирифта буд. Як қисми хаймаҳо чаппа мешуданду қисми дигарашон аланга мегирифтанд. Аскарон барои гирифтани яроқ шитофта, худашонро ба оташ мезаданд. Ин ҳодиса дар миёнаҳои майдони ҷанг рӯй медод. Аммо дар қаноти чапи мо кайҳо боз аз гулдурроси доимии тӯпу яроққои хурд даҳшате ҳукмфармоӣ мекард. Нисфи зиёди ин рӯзи даҳшатоварро ман гоҳо дар назди батареяи асосӣ, ки дар он ҷо олимақом М.И.Кутузов ҳузур дошт, гоҳ дар сари роҳе, ки захми ярадоронро мебастанд, гузаронидам. Қариб 400 ҳазор ҷанговари беҳтарин дар ҷойи танге қариб сар ба сар зада, бо ҷасорати бе мислу монанд меҷангиданд. 2000 тӯп беист гулдуррос мезад. Гирду атроф дилхарошона мегуррид ва ба назар чунин менамуд, ки гӯё аз шиддати муҳориба Замин меларзид. Фаронсавиҳо девонавор ба ҳар сӯ медавиданд. Русҳо чун садди устувор дар ҷояшон меистоданд. Баъзеҳо мехостанд ҳамаи ин дарду ранҷ ва лашкаркашии тӯлонӣ зудтар хотима ёбад. Оиҳо хазинаи ваъдакардаро ба даст оранду тамоми ҳаловати ҳаётро дар пойтахти машҳури қадима чашанд; дигарон аз хотир фаромӯш намекарданд, ки онҳо худи ҳамин пойтахт, дили Русия ва модари шаҳрҳоро муҳофизат мекунанд.

2.Эъломия ба халқи рус (Барномаи декабристон, ки дар арафаи шӯриш тартиб дода шудааст)

Дар эъломияи Сенат оварда мешавад:

1. Барҳам додани ҳокимияти пешина.

2. Таъсиси ҳокимияти муваққатии интихобӣ то барқароркунии ҳокимияти доимӣ.

3. Чопи озод ва аз ҳамин сабаб барҳамдиҳии сензура.

4. Озодии ба ҷо овардани расму оини динҳои гуногун.

5. Барҳам додани ҳуқуқи моликиятдорӣ ба одамон.

6. Баробарҳуқуқии ҳамаи табақаҳо дар назди қонун ва аз ин рӯ барҳам додани судҳои ҳарбӣ ва ҳама гуна комиссияҳои судӣ. Ҳамаи корҳои судӣ аз онҳо бевосита ба ихтиёри судҳои шаҳрвандӣ мегузаранд.

7. Эълон кардани ҳуқуқи ҳар як шаҳрванде, ки ба кори дилхоҳаш машғул шуданист ва бинобар он дворянин, савдогар, мешанин, деҳқон

ҳама баробар ҳуқуқ доранд ба хизмати ҳарбӣ, шаҳрвандӣ ва динӣ даромаднд, яклухт ё чакана савдо кунанд, андозҳои муайян диҳанд.Ҳар як шахс ҳар гуна моликият, аз ҷумла Замин ва ҳавлиро, чӣ дар деҳот ва чӣ дар шаҳр харида метавонад; бо дигарон ҳар гуна шартнома бандад, дар суд мубоҳиса кунад.

8. Ҷамъ кардани андоз аз ҳар сари аҳолӣ ва бақияи онҳо.

9. Барҳам додани даъвати аскарҳо ва бошишгоҳҳои ҳарбӣ.

10. Кам кардани мӯҳлати хизмати ҳарбӣ барои рутбаҳои поёнӣ ва муайян кардани он баъди баробар кардани хизмати ҳарбӣ барои ҳамаи табақаҳо ба амал бароварда мешавад.

11. Истеъфо додани ҳамаи шахсоне, ки 15 сол хизмат кардаанд;бекор кардани рутбаи поёнӣ.

12. Таъсиси роҳбарони волостӣ, уездӣ, губерниягӣ, вилоятӣ ва тартиби интихоби аъзои ин роҳбарият, ки он ҳамаи амалдорони то ин дам аз тарафи ҳукумати шаҳрвандӣ таъйиншавандаро бояд иваз кунад.

13. Мурофиаҳои ошкорои судӣ.

14. Ба ҳайати судҳои ҷиноятӣ ва шаҳрвандӣ ҷалб кардани вакилони халқ, ки интихоб шудаанд...

3. Нақли декабрист М.А.Бестужев дар бораи шӯриши 14 декабри соли 1825 дар майдони Сенати Петербург

Шофи ман кайҳо дар гилоф буд. Ман дар фосилаи байни кореи (каресафкашии лашкар: чор колоннаи пиёдагард, ки росткунҷа ё мураббаъ зич саф кашидаанд) Маскав ва колоннаи экипажи Горд кулоҳамро маҳкам пӯшида, дастонамро дарҳам кашида истода будам ва зери лаб суханҳои Рилеевро такрор мекардам, ки мо аз озодӣ нафас мегирем; ман бо андӯҳ ҳис мекардам, ки ин нафасгирӣ мушкил шуда истодааст! Озодии мо ва нидоҳои аскарон бештар ба фиғону нолиши шахси муранда монанд буд! Дар ҳақиқат мо аз ҳар тараф иҳота шуда будем, беҳаракатӣ ақлҳоро карахт мекард; рӯҳафтода будем, зеро таваққуф дар ин арса аллакай нисфи мағлубият аст. Ба замми ин, шамоли тез хуни аскар ва афсарони дер боз дар ҳавои кушод истодаро карахт мекард. Ҳуҷум бар зидди мо ва тирпаррониҳои мо қатъ гардиданд; нидои «ура»-и аскарҳо торафт кам ва паст мегардид. Рӯз торик мешуд. Ногаҳон мо дидем, ки полкҳои рӯ ба рӯйи мо истода ба ду тараф ҷудо мешаванд ва батареяи артиллерӣ бо даҳони бозаш, ки дар торикии шом базӯр ба назар мерасид, дар байни онҳо ҷойгир мешавад.

Савол ва супоришҳо

1.Александри I чӣ тавр ба тахту тоҷи подшоҳии Русия соҳиб шуд? 2. Александри I дар идораҳои давлатӣ ва маориф чӣ хел ислоҳот гузаронид? 3 Моҳияти «Муҳосираи қитъавӣ» (континенталӣ)-ро нисбати Англия маънидод кунед. 4. Дар бораи созишномаи сулҳи Тилзит (байни давлатҳои Фаронса ва Русия) чӣ гуфта метавонед? 5. Андешаатонро дар бораи сабабҳои ҷанги байни Русия ва Фаронсаи соли 1812 баён намоед. 6. Чаро артиши Русия дар аввали ҷанг ақибнишинӣ кард? 7. Нақшаи Наполеон чӣ тавр барбод рафт? 8. Чаро Шӯрои ҳарбӣ қарор кард, ки Маскав ба душман дода шавад? 9. Чаро М.И.Кутузов ва Александри I таклифҳои Наполеонро оид ба гуфтушунид дар бораи сулҳ бечавоб монданд? 10. Лашкари Фаронса аз хоки Русия кай ва чӣ тавр ронда шуд? 11. Аракчеевчичӣ чист? 12. Дар бораи ташкилёбии «Ҷамъияти шимолӣ» ва «Ҷамъияти ҷанубӣ» ва мақсаду мароми онҳо нақл кунед. 13. Вафоти Александри I ба нақшаи декабристон чӣ тағйирот дохил намуд? 14. Дар бораи шӯриши декабристон дар Петербург ва дар Василковои наздикии Киев (Украина) нақл кунед. 15. Николай декабристонро чӣ хел ҷазо дод? 16. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

§18. ТАРАҚҚИЁТИ САРМОЯДОРӢ ВА ОҚИБАТҲОИ ОН ДАР ДАВЛАТҲОИ АВРУПО

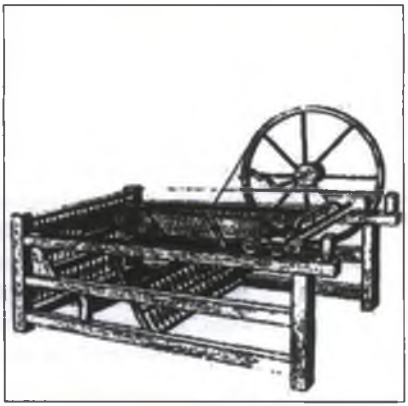
Ба вуҷуд омадани саноати калон дар Англия. Аз рӯйи ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ Англия аз мамлакатҳои дигар пеш гузашта буд. Флоти ҳарбӣ ва тиҷоратии он дар баҳру уқёнусҳо ҳукмронӣ мекарданд. Дар натиҷаи афзоиши босуръати саноати калон истеҳсолоти косибӣ оҳиста-оҳиста таназзул кард. Саноат талаботро ба фузулот зиёд намуд. Ноҳияҳои нави саноатӣ бунёд ёфта, ободу зебо гардиданд. Дар шимолу ғарб ва маркази мамлакат фабрикаву заводҳои зиёд қомат афрохтанд. Дар Уэлси Ҷанубӣ истеҳсоли ангиштсанг афзуд. Киштисозӣ босуръат тараққӣ кард. Шаҳри Лондон ба яке аз шаҳрҳои калонтарини тиҷоративу молиявии ҷаҳон табдил ёфт.

Ба тараққиёти саноати калон роҳи оҳан ёрии калон мерасонид. Соли 1825 дар Англия аввалин роҳи оҳан сохта шуд. Баъди ин сохтани роҳи оҳан дар як қатор мамлакатҳои дигари ҷаҳон суръат гирифт. Он ба тараққиёти босуръати минбаъдаи сармоядорӣ шароити хуб фароҳам овард.

Дар ибтидои асри XIX дар Англия зиёда аз нисфи маҳсулоти саноатиро корхонаҳои калону миёна истеҳсол мекарданд. Ин корхонаҳо

69. Дастгоҳи ресандагии дастӣ

70. Дастгохи ресандагии механикии «Хенни»

маснуоти аз ҳама муҳимтарин, ба монанди дастгоҳҳо, таҷҳизоти фабрикаву заводҳо, паровозҳо, киштиҳои буғӣ, моҳуту матоъ ва ғайраро истеҳсол мекарданд. Дар байни корхонаҳо рақобат ба вуҷуд омад. Як қисми онҳо дар натиҷаи рақобат тамоман барҳам хӯрда, қисми дигар ба корхонаҳои калон муттаҳид мегардиданд. Дар истеҳсолот акнун мақоми асосӣ аз кишоварзӣ ба саноат гузашт.

Табаддулоти саноатӣ дар Англия. Бӯҳрони барзиёдистеҳсолкунӣ. Табаддулоти саноатӣ дар Англия нимаҳои дуюми асри XVIII оғоз ёфта, дар нимаи аввали асри XIX ба авҷи тараққиёти худ расид. Як қисми саноат аз истеҳсолоти мануфактурӣ ба истеҳсолоти мошинӣ гузашт.

Яке аз муҳимтарин ихтироот, ки аслан ба табаддулоти саноатӣ ибтидо гузоштааст, дастгоҳи бофандагӣ мебошад. Ихтироъкор Ҷон Кей, ки аввал бофанда буд, соли 1733 мокуеро ихтироъ кард, ки дар натиҷа маҳсулнокии кори бофанда зиёда аз ду баробар афзуд.

Бофанда ва дуредгар Ҷеймс Харгривс аз Ланкшири Шимолӣ соли 1764 чархи ресмонресиро такмил дода, ба он номи духтараш «Ҷенни»-ро дод. Ин дастгоҳ дар як вақт ду корро ичро мекард: 16-18 адад риштаро ҳам мересид ва ҳам калоба мекард. Дар натиҷаи такмили ин дастгоҳ маҳсулнокии меҳнати ресанда қариб 20 маротиба афзуд.

Соҳибкор Ричард Аркрайт аз ихтирои Харгривс хуб истифода бурд. Ӯ соли 1771 корхонаи калоне сохта, онро бо мошини «Ҷенни» ва дастгоҳҳои дигари сермаҳсули бо чархи обӣ ҳаракаткунанда таҷҳизонид. Бо ҳамин, аввалин маротиба корхонае сохта шуд, ки он фабрика ном гирифт. Истеҳсол дар он тавассути мошинҳо ба амал бароварда мешуд.

Дар ин фабрика то 300 нафар одам кор мекард. Баъди сохтани фабрикаи Аркрайт дар Англия дар зарфи 20 сол зиёда аз 150 чунин фабрика сохта шуд, ки онҳо оҳиста-оҳиста истеҳсолоти мануфактурии каммаҳсулро танг карда баровардand.

Соли 1784 лаборанти Донишгоҳи Глазго Ҷеймс Уатт мошини ҳаракатдиҳанда (двигател)-ро ихтироъ кард. Баъди ин гузариш аз мануфактура ба истеҳсолоти фабрикӣ бо суръати тез аввал дар Англия ва баъд дар мамлакатҳои дигар оғоз шуд.

71. Бузургболғаи бухӣ

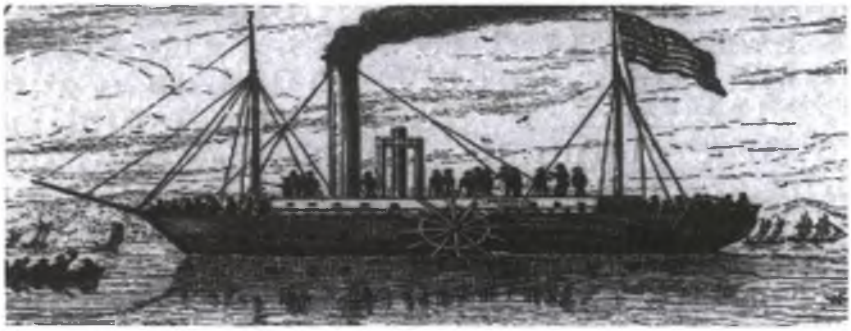
Соли 1807 Роберт Фултон ном механики амрикой аввалин шуда, киштии буғиро ихтироъ кард. Соли 1814 бошад, муҳандиси худомӯз Ҷорҷ Стефенсон аввалин паровозро сохт, ки он дар як соат то 10 км ҳаракат мекард. Паровоз аввал бе роҳи оҳан ба роҳ дароварда шуд. Баъд онро ба болои релсҳо гузоштанд. Дар натиҷа он бори бисёрро аз як ҷой ба ҷойи дигар мекашонид.

Табаддулоти саноатӣ ба пешрафти истеҳсолоти саноатӣ оварда расонид. Дар натиҷа як қисми мол харидор намеёфт, чунки истеҳсоли он зиёд шуда, бӯҳрони барзиёдистеҳсолкунӣ ба амал меовард. Яке аз аввалин бӯҳрони барзиёдистеҳсолкунӣ дар Англия соли 1825 ба амал омад, ки он қариб ҳамаи соҳаҳои саноат, аз он ҷумла саноати бофандагиро ҳам фаро гирифт. Дар натиҷаи ин бӯҳрони иқтисодӣ корхонаҳои зиёде баста, ҳазорон коргар аз кор пеш карда шуданд. Ин коргарон сафи армияи бекоронро зиёд намуданд. Бӯҳрони иқтисодӣ дар мамлакат муборизаи иҷтимоиро тезу тунд намуд. Дар баъзе корхонаҳо корпартоиҳо ба амал омаданд.

Ҳаракати чартистӣ дар Англия. Соли 1836 дар Лондон созмони коргарон ташкил ёфт, ки ба он радикали майдабуржуазӣ Уилям Ловетт роҳбарӣ мекард. Ин созмон талаб кард, ки ба ҳама мардоне, ки синнашон ба 21 расидааст ва дар зарфи 6 моҳ сокини муқимӣ мебошанд, ҳуқуқи интихоботӣ дода, сатҳи дороии молу мулки номзадҳо ба вакилии парлумон бекор карда шавад. Солҳои 1836-1838 дар Англия бӯҳрони нави иқтисодӣ ба амал омад. Дар натиҷаи он нарху наво паст ва содироти мол кам шуд. Бӯҳрон, махсусан ба саноати бофандагӣ, кишоварзӣ, ангиштистеҳсолкунӣ ва истеҳсоли фулуз зарбаи сахт зада, аҳволи коргаронро вазнин кард. Ин ҳолат дар Англия ҳаракати пурзӯри коргариро ба вуҷуд овард, ки он номи «ҳаракати чартистӣ»- ро гирифтааст.

72. Қатораи Манчестер-Ливерпул

73. Киштии бугии Фултон. Соли 1807

Соли 1838 **чартистон** талабномаи аввалини худ – **Хартияи миллиро** кор карда баромаданд. Дар хартия ҳукумати Англия барои он маҳкум карда мешуд, ки вай ба фоидаи ақаллият кор карда, манфиати аксарияти мардумро поймол мекард.

27 июни соли 1838 ҳазорон нафар коргарон дар майдони Ньюкасл бо парчамҳои барафрошта сурудхонон ба Лондон рафтанд, то ки талабҳои худро ба парлумон пешниҳод кунанд. Вале он натичае надод.

Чартистон дар Лондон дар анҷумани худ усулҳои муборизаро муайян намуданд. Як гурӯҳ чартистон зери роҳбарии У.Ловетт муборизаи осоиштаро роҳи асосии мубориза ҳисоб мекарданд. Инҳо ҷонибдорони «Неруи ахлоқӣ» ва зидди истифодаи қувва буданд. Қисми дигари чартистон – асосан коргарони корхонаҳои калони саноатӣ ҷонибдори тарзи инқилобии мубориза, яъне тарафдори «Неруи ҷисмонӣ» буданд. Ба ҳайати ин ҷараён арбобони намоёни чартистон, ба монанди О.Коннор ва О.Браен дохил буданд. О.Браен мегуфт, ки истисмори коргаронро бе барҳамдиҳии моликияти хусусӣ ҳам аз байн бурдан мумкин аст. О.Коннор боварӣ дошт, ки воситаҳои осоиштаи мубориза барои аз тарафи парлумон қабул карда шудани Хартияи миллӣ оварда намерасонд.

74. Конвертори Бессмер

Моҳи июни соли 1839 чартистон **Хартияи якуми миллиро** мураттаб сохтанд, ки дар зери он 1 миллиону 280 ҳазор нафар одам имзо гузошт ва онро дар вазъияти ботантана ба парлумон супориданд. Барои дастгирии хартия дар тамоми мамлакат ҷамъомаду гирдиҳамоиҳои бисёре барпо гардиданд. Дар шаҳри Бирменгем ҳатто ошӯбҳои коргарон ба амал омаданд. Ҳукуматдорон 80 нафар коргаронро ҳабс карда, шаҳрро дар вазъияти муҳосира эълон намуданд. 12 июли соли 1839, бо вуҷуди вазъияти ноором, парлумони Англия Хартияи якуми миллиро рад кард.

Моҳи майи соли 1842 чартистон ба парлумон **Хартияи дуюми миллиро** пешниҳод намуданд, ки ба зери он 3 миллиону 300 ҳазор нафар имзо гузошта буд. Дар ин хартия алайҳи нобаробарии иҷтимоӣ, хусусан музди меҳнати ночизи коргарон эътироз баён карда мешуд. Талаби дигари хартия бекор карда шудани қонун дар бораи камбағалони соли 1834 қабулшуда буд. Ин қонун коргаронро маҷбур мекард, ки барои музди меҳнати камтарин ҳам кор кунанд. Парлумон Хартияи дуюми миллиро ҳам рад кард.

Аз сабаби сар задани бӯҳрони нави иқтисодӣ дар миёнаҳои солҳои 40-ум ҳаракати чартистии таназзулкарда аз нав авҷ гирифт. Соли 1845 «Ҷамъияти кишоварзии чартистон» ташкил ёфт. Мақсади он татбиқи нақшаи ислоҳоти замини аз тарафи О.Коннор пешниҳодкарда буд. Ин нақша дар назар дошт, ки давлат замини лендлордҳоро харида, ба қитъаҳои хурд-хурд тақсим карда, ба коргарон бидиҳад. Ҳарчанд

75.Яке аз арбобони ҳаракати чартистӣ, сотсиалист Гарни.

аъзоёни «Ҷамъияти кишоварзии чартистон» ба 300 ҳазор нафар расида бошад ҳам, аз сабаби хаёлӣ будани нақшаҳояш зуд рӯ ба таназзул ниҳод ва ниҳоят соли 1848 барҳам хӯрд.

4 апрели соли 1848 Конгресси навбатии миллии чартистон баргузор гардид. Чартистон дар ин конгресси худ қарор қабул карданд, ки 10 апрели соли 1848 ба парлумон аз нав талабномаи Хартияи миллиро пешниҳод намоянд. Вале ҳамон рӯз ҳукумат ба Лондон лашкар даровард. Бинобар ин чартистон танҳо гирдиҳамоӣ ташкил карданду халос. О.Коннор бошад, мавқеи таслимкоронаро ишғол намуда, маслиҳат дод, ки мардум пароканда шаванд.

Моҳи июли соли 1848 парлумон талабномаи сеюми Хартияи миллии чартистонро низ рад кард. Бо ҳамин ҳаракати чартистӣ ба шикаст дучор омад.

Сабаби асосии шикасти ҳаракати чартистӣ болоравии дуру дарози саноати Англия мебошад. Он дар солҳои 50-уми асри XIX оғоз ёфта, бекориро дар мамлакат хеле кам кард. Буржуазияи Англия аз ғорат кардани мустамликаҳо низ даромади ниҳоят калон мегирифт ва як қисми онро барои беҳбудии моддии коргарони баландихтисос истифода мебурд.

Ҳаракати чартистӣ дар Англия аҳамияти калони таърихӣ дошт. Он барои ба мамлакати демократӣ мубаддал гардидани ин кишвар саҳм гузоштааст.

Ибтидои табаддулоти саноатӣ дар Фаронса ва Олмон. Фаро расидани давраи осоишта ба болоравии саноати калони фабрикии Фаронса оварда расонид. Гудозиши чӯян ва истеҳсоли ангиштсанг аз соли 1815 то соли 1830 зиёда аз 2 баробар афзуд. Дар заводҳои фулузгудозӣ роҳҳои нави гудозиши пӯлод ба роҳ монда шуданд. Саноати газворбарорӣ тадричан аз меҳнати дастӣ ба меҳнати мошинӣ гузашт. Коркарди нахи пахта дар ин давра 3 маротиба афзуд. Талабот ба дастгоҳҳо зиёд шуд. Мошинҳои буғӣ дар истеҳсолот зиёдтар истифода мешуданд. Соли 1830 дар саноати Фаронса аллакай 625 мошини буғӣ кор мекард. Дар солҳои 1815-1848 ҳарчанд шумораи мошинҳои буғӣ 8 маротиба афзуда, ба 4853 адад ва истеҳсоли ангиштсанг аз 1

млн. 700 ҳазор ба 5 миллион тонна расид ва гудозиши оҳан 2 маротиба афзуд, бо вуҷуди ин, Фаронса ҳанӯз ҳам дар тараққиёти саноати худ аз Англия ақиб мемонд.

Табаддулоти саноатӣ дар Олмон, асосан, солҳои 30-юми асри XIX оғоз гардидааст. Сармоядор гардидани юнкерҳо, осудаҳолшавии қисми кишоварзон ва афзоиши аҳолии шаҳрҳо дар Олмон ба баланд шудани талабот ба молҳои саноатӣ ва пайдо шудани фабрикаҳои калони саноатӣ оварда расонид.

Дар болоравии табаддулоти саноатии Олмон сохта шудани роҳҳои оҳан нақши муҳим гузоштаанд. Соли 1824 роҳи оҳани аввалин дар байни шаҳрҳои Нюрнберг ва Фюрт ба кор даромад. То соли 1848 дар ин мамлакат 5500 км хатҳои роҳи оҳан мавҷуд буданд. Дар ҳавзаҳои Рур ва Саар истеҳсоли ангишт ва маъдани оҳан афзуд. Дар ҳавзаҳои Крефелд, Эрбелфелд, Бремен ва водии дарёи Вуппер фабрикаҳои бофандагӣ ва абрешимии зиёд сохта шуданд. Дар Олмон, махсусан, саноати бофандагӣ тараққӣ кард. Соли 1814 дар Саксония ҳамагӣ 283 дӯки механикӣ истифода мешуд. Соли 1834 бошад, он ба 350 ҳазор адад расид. Оҳиста-оҳиста соҳаҳои дигари саноат ҳам тараққӣ мекарданд. Вале табаддулоти саноатӣ дар Олмон нисбат ба Англия ва Фаронса ақиб мемонд. Яке аз сабабҳои асосии он парокандагии Олмон буд. Дар ин давра Олмон аз 36 давлату давлатча ва 4 шаҳри мустақил иборат буд.

76. Чартистон талабномаро ба парлумон мебаранд.

77. Тарзи истеҳсоли сармоядорӣ

Қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолии сармоядорӣ. Ҳар як ҷомеа тарзи истеҳсоли худро дорад. Он аз ду таркиб-қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ иборат аст. Қуввaҳои истеҳсолкунанда, дар навбати худ, аз ашёи меҳнат ва олоти меҳнат иборат мебошад. Канданиҳои фоиданок, Замин, дарёҳо, ҷангал, обанборҳо, пахта, найшакар ва ғайра ашёи меҳнат мебошанд. Аз онҳо маҳсулот тайёр карда мешавад. Олоти меҳнат бошад, чизест, ки тавассути он маҳсулот ё худ молро истеҳсол мекунанд. Ба он неруи коргарӣ, дастгоҳҳои баркӣ, фабрикаю заводҳо, мошинҳо, дастгоҳҳо, роҳҳои оҳану каторaҳо ва ғайра дохиланд.

Муносибатҳои истеҳсолӣ дар рафти истеҳсолот дар байни истеҳсолкунандагон ва соҳибони истеҳсолот ба амал меоянд. Муносибатҳои истеҳсолӣ ба он вобаста аст, ки воситаҳои асосии истеҳсолот дар дасти кист. Дар ҷомеаи сармоядорӣ онҳо, асосан, дар дасти соҳибкорон мебошанд. Қисми коргарон, деҳқонон ва табақаҳои дигари ҷамъиятӣ аз моликияти хусусӣ маҳруманд. Истеҳсолкунандагон дар ин ҷомеа озоданд.

Дар ҷомеаи сармоядорӣ қуввaҳои истеҳсолкунанда ба дараҷаи баланд тараққӣ карда, зиддиятҳои байни истеҳсолкунандагону корфармо, яъне сармоядоронро ба вуҷуд овард. Давлатҳои сармоядорӣ зиддиятҳои иҷтимоиро бо роҳи ислоҳотҳои демократию адолатнок ҳаллу фасл мекарданд.

Ҳаракати демократӣ дар Фаронса ва Олмон. Буржуазияи калон моҳи июли соли 1830 ҳокимияти королиро дар Фаронса аз нав барқарор карда, Луи Филиппи Орлеаниро ба тахти королӣ шинонид. Дар ҷавоб корол розӣ шуд, ки дар мамлакат конститутсияи навро бо номи «Хартияи соли 1830» ҷорӣ кунад. Аз ин конститутсия буржуазияи калон розӣ буд, вале он ба меҳнаткашон ва хусусан ба коргарон қариб чизе

намедод. Баръакс, бо сабаби баланд будани талабот (ба сатҳи дороии молумулкии интихобот) қариб ҳамаи коргарон, деҳқонони камбағал ва косибону ҳунармандон аз ҳуқуқи интихоботӣ маҳрум шуданд.

Баъди барпо шудани мутлақияти июлӣ, ҳаракати коргарӣ дар Фаронса ба неруи мустақили сиёсӣ табдил ёфт. Шӯришҳои аввалини коргарон дар шаҳри Лион соли 1831 ба амал омаданд. Шӯришчиён баланд кардани музди меҳнатро талаб мекарданд. Рӯзи шӯриш, 21 ноябр, яке аз баталёнҳои Горди миллӣ шӯришчиёнро тирборон кард. Ин рафтори ҳукуматдорон коргаронро маҷбур сохт, ки ба даст силоҳ бигиранд. Дере нагузашта, ҳукуматдорон ин шӯришро пахш карданд.

5 июни соли 1832 коргарони Париж шӯриш бардоштанд. Онҳо дар шаҳр сангарҳо сохтанд. Рӯзи дигар сангарҳо аз тарафи лашкари ҳукуматӣ ба хок яксон карда шуданд. Коргарони Париж бо ҳамин шикаст хӯрданд.

Соли 1834 дар Лион шӯриши дуюми коргарон ба амал омад. Аз 9 то 15 апрел дар шаҳр байни коргарон ва неруҳои ҳукуматӣ ҷангҳои шадид ба амал омаданд. Ҳукумат бар зидди шӯришчиён артиллерияро истифода бурд. Дар натиҷаи сӯхтор даҳҳо хона сӯхта несту нобуд гардиданд. Ин шӯриш ҳам ба хун оғушта шуд. Қариб 800 нафар шӯришчӣ ҳалок гардид.

Аз 4 то 6 июни соли 1844 бофандагони музофоти Силезияи Олмон шӯриш бардоштанд. Аввал он дар фабрикаҳои Свантсигер ба амал омад. Дар деҳкадаи Петерсвалдау коргареро барои хондани суруди инқилобӣ ҳабс карданд. Рафиқонаш тарафи ӯро гирифтанд. Онҳо талаб карданд, ки соҳибкор Свантсигер ӯро озод кунад. Бофандагони фабрикаҳои дигари гирду атроф коргарони фабрикаи Свантсигерро дастгирӣ карданд. Ҳукуматдорони маҳаллӣ аз ин воқеа сахт ба ҳарос афтида, кӯшун даъват намуданд. Дар натиҷаи задухӯрд 11 нафар кушта ю 24 кас захмдор ва 70 нафари дигар ба ҳабс гирифта шуданд.

Баъди шӯриши июнии Олмон ошӯбҳо дар наздикии Прага, музофотҳои кӯҳии Чехия, Моравия ва шаҳру вилоятҳои дигари Олмон ба амал омаданд.

Ҳуҷҷат

Арзномаи аввали миллӣ

(Дар шаҳри Бирмингем мураттаб гардида, 14 майи соли 1838 нашр шуда, 14 июни соли 1839 ба парлумони Англия пешниҳод гардидааст).

Мо, арзкунандагони Шумо, дар мамлакате зиндагонӣ дорем, ки бо тоҷирони бофаросати худ фарқ мекунад. Фабрикадоронаш

моҳиранд, меҳнатдӯстии коргаронаш ба зарбулмасалҳо дохил шудааст. Мамлакати мо аҷоиб аст, хокаш ҳосилхез, иқлимаш солим..., он бандарҳои қулай ва роҳҳои дохилияш аз рӯйи сифати худ нисбат ба давлатҳои дигар бартарӣ дорад.

Дар зарфи 23 сол мо аз сулҳ баҳра мебарем.

Вале сарфи назар аз ҳамаи ин, шароити мусоид барои халқ, сарфи назар аз ҷидду ҷаҳд ва малакаи самаранок истифода бурдани онҳо, мо дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва шахсӣ дар зери бори гарони кулфат ва азобу машаққат ҳастем.

Мо дар зери бор аз андозҳои гароне, ки барои ҳукуматдоронамон хеле кам будааст, ба дод омадаем....

Мо ба ҳама тараф назар афкандем, бо кӯшиши зиёд сабабҳои эҳтиёҷоти ниҳоят вазнину пурмашаққатро кофтуков кардем...

Вақте ки давлат дифоъгаронро барои хизмат даъват мекунад,вақте ки он пул талаб мекунад, ҳеҷ кас на ҳуқуқи рад карданро дорад... на ҳуқуқи (бо сабаби қашшоқию нодонӣ) мавқуф гузоштани онҳоро.

Ҳангоме ки аз мо дастгирӣ ва итоатро талаб мекунанд, пас дар навбати худ, табиат ва хирад ба мо ҳуқуқ медиҳад талаб кунем, ки ҳангоми нашри қонунҳо овози ҳама шунида шавад.

Мо вазифаҳои одамони озодро иҷро мекунем, биноан мо ҳам бояд ҳуқуқи одамони озодро дошта бошем.

Мо овоздиҳии умумиро тақозо мекунем.

Мо овоздиҳии пинҳониро тақозо мекунем. Мо интихоби ҳарсолаи парлумонро тақозо мекунем.

Савол ва супоришҳо:

1. Кадом далелҳо собит мекунанд, ки дар Англия табаддулоти саноатӣ ба вуҷуд омада буд? 2. Бӯҳрони шадиди аввалини иқтисодӣ дар Англия кай ба амал омад? 3. Дар бораи ҳаракати чартистӣ дар Англия нақл кунед. 4. Ҷонибдорони «Неруи ахлоқӣ» ва «Неруи ҷисмонӣ» чӣ мақсад доштанд? 5. Чаро ҳаракати чартистӣ дар солҳои 40-уми асри XIX заиф шуда, оқибат барҳам хӯрд? 6. Дар Олмон табаддулоти саноатӣ кай оғоз ёфтааст? 7. Қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолии ҷомеаро шарҳ диҳед. 8. Кадом воқеа аз болоравии ҳаракати иҷтимоӣ дар Олмон шаҳодат медиҳад? 9. Ба фикри Шумо, дар марҳалае, ки дар мамолики Аврупо ҳаракати демократӣ суръат мегирифт, бо кадом роҳҳо адолати иҷтимоиро барқарор кардан лозим буд?

19-20. ҲАРАКАТИ СОТСИАЛИСТӢ ВА КОММУНИСТӢ

Томас Мор. Яке аз асосгузорони сотсиализми хаёлӣ Томас Мор (1478- 1535) мебошад. Ӯ гуманисти давраи эҳёи Англия ба шумор меравад. Томас Мор дар солҳои 1529-1532 дар Англия дар мансабҳои баланди давлатӣ кор кардааст. Ақидаҳои сотсиалистии худро Томас Мор соли 1516 дар китоби «Утопия» инъикос намудааст. Дар ин асар оид ба сохти беҳтарини давлатӣ, ки дар он на шоҳ ҳасту на гадо, ҳама неъматҳои моддиву маънавӣ фаровон, барои ҳама аъзоёни ҷомеа дастрас ва ҳама хушбахтанд, сухан меравад.

Маънои калимаи «Утопия» – «вуҷуд надоштан», «чизи хаёлӣ» мебошад. Яъне дар китоб сухан дар бораи давлате меравад, ки дар ҷазираи Утопия будааст. Аммо чунин ҷазира вуҷуд надорад. Ин сохти давлатии боадолатро Томас Мор хаёлан ба қалам додааст.

Сотсиалистони хаёлӣ. Бенавоӣ ва қашшоқии коргарону косибони Фаронса барои ба вуҷуд омадани ғояҳои хаёлӣ замина гузошт. Сотсиалистони хаёлӣ эътирози меҳнаткашонро алайҳи сармоядорон дар асарҳои худ хаёлан ифода намудаанд. Таълимоти сотсиалистони хаёлии Фаронса Анри Сен-Симон, Шарл Фуре ва сотсиалисти хаёлии Англия Роберт Оуэн ва аз тарафи онҳо танқид шудани ҷиҳатҳои манфии ҷомеаи сармоядорӣ дар рушди тафаккури сотсиалистии мардум мақоми баланд пайдо намуд.

Ба вуҷуд омадани таълимоти сотсиалистони хаёлӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки зиёиён аз натиҷаҳои инқилоби буржуазии охири асри XVIII Фаронса норозӣ буданд. Ваъда ва шиорҳои ин инқилоб, ки даъват ба озодию баробарӣ ва бародарӣ буданд, дар амал иҷро нагардиданд. Халқ мисли пештара бе пуштибон буд. Сотсиалистони хаёлӣ боварӣ доштанд, ки паҳн кардани ғояҳои судбахш метавонад ба маданияти ҷомеа таъсир расонад. Аз ин сабаб онҳо барои кор карда баромадан ва дар ҷомеа паҳн намудани чунин ғояҳо камар бастанд.

Анри де Сен-Симон (1760-1825) яке аз шахсони бомаърифати замони худ буд. Вай дар оилаи ашроф таваллуд шудааст. Дар ҷавонӣ аз риёзишинос ва файласуфи машҳур Даламбер таълим гирифтааст. Мақсади асосии ҳаёти худро Сен-Симон дар кор карда баромадани лоиҳаи чунин ҷомеае медид, ки ба мардум бахту саодат биёварад.

Сен-Симон боварӣ дошт, ки дар пешрафти ҷомеа ивазшавии шакли моликият дар рушди саноат мақоми калон дорад. Инкишофи маърифатро ӯ неруи ба пеш ҳаракатдиҳандаи ҷомеа меҳисобид. Сен-Симон қайд мекунад, ки инқилоби Фаронса қонунист, вале он аз роҳи

78. Анри де Сен-Симон

дуруст берун баромадааст. Аз ин ҷост, ки ҳокимият ба дасти шахсони аз илму фарҳанг дур гузашт.

Ҷомеаи сармоядориро маҳкум намуда, Сен-Симон исбот кард, ки чунин сохти давлатие бунёд карда шавад, ки дар он манфиатҳои шахсию ҷомеа ба ҳам баробар бошанд.

Ин гуна ҷомеаро «Низоми нави саноатӣ» номид. Фарқи онро Сен-Симон дар нишонаҳои зерин медид: ҳамаи одамон дар иттиҳодияҳое кор мекунанд, ки бо якдигар алоқа ва ҳамкории зич доранд, мавқею мақоми ҳар кас дар ин ҷомеа аз рӯйи меъёри меҳнаташ муайян карда мешавад. Сен-Симон дар «Низоми нави саноатӣ» мақоми роҳбарикунандаро ба саноатчиён, бонкдорон ва олимон додааст. Асоси фалсафию ахлоқии ҷомеаро ӯ «насронияи нав» мешуморад, ки мӯҳтавои он дар ин хитоба ифода ёфтааст: «Шахси наздикро дӯст дор!».

Дар «Низоми нави саноатӣ»-и Сен-Симон моликияти хусусии соҳибкорон вуҷуд дорад. Буржуазия ва коргаронро ӯ ба гурӯҳи «индустриалҳо» дохил кардааст. Сен-Симон боварии комил дошт, ки соҳибкорон муҳофизони манфиатҳои коргарон хоҳанд буд.

Сен-Симон ва шогирдони ӯ зидди бо роҳи инқилобӣ– хунрезӣ дигаргун кардани ҷомеа буданд. Баъди вафоти Сен-Симон шогирдони ӯ Анфантэн ва Базар ақидаҳои устоди худро бо роҳу воситаҳои гуногун ба мардум тарғибу ташвиқ мекарданд. Онҳо ақидаҳои Сен-Симонро гирд оварда, соли 1830 бо номи «Баёни таълимоти Сен-Симон» китоберо чоп ва дастраси мардум намуданд.

Шарл Фуре (1772-1837) дар оилаи тоҷир таваллуд шудааст. Солҳои инқилоби буржуазии Фаронса оилаи онҳо муфлис шуд. Баъд Шарл дар яке аз ширкатҳои калони тиҷоратӣ чун хизматчии хурд ба кор медарояд.

Дар рисолаҳои худ Шарл Фуре тамаддуни буржуазиро ба зери танқиди сахт гирифтааст. Махсусан дар рисолаи «Ҷаҳони нави саноатӣ ва ҷамъият» ӯ ақидаҳои худро хеле возеҳу равшан баён намудааст.

Мувофиқи нақшаи Фуре асоси ҷомеаи баробарро бояд фаланга ташкил диҳад. Фаланга иттиҳоди истеҳсолию меҳнатиест, ки дар он одамон якҷоя бо меҳнати саноативу кишоварзӣ машғул мебо-

шанд. Шарл Фуре дар назар дошт, ки аъзоёни ин иттиҳод дар қасрҳо – фалагиҳо зиндагонӣ хоҳанд кард. Дар он ҷо барои онҳо тамоми шароити моддию маънавӣ муҳайё карда мешавад. Дар фаланга ҳар кас ба касби дӯстдоштаи худ машғул шуда метавонад. Зиддияти байни меҳнати ҷисмонию фикрӣ ва фарқи байни шаҳру деҳот дар ҷомеа дида намешавад.

Шарл Фуре ба мисли Сен-Симон дар назар дошт, ки гузариш ба ҷомеаи нав бе хунрезӣ, ба таври осоишта ба амал меояд. Ин кор бо ёрии баъзе сармоядорони ташаббускор амалӣ хоҳад гашт. Онҳо маблағ ҷудо мекунанд, ки фалангаҳои намунавии аввалин ташкил карда шаванд. Баъд таҷрибаи онҳоро барои бунёди «Ҷомеаи баробар» дигарон низ қабул хоҳанд кард. Барои он ки сармоядорон ба ин кори наҷиб ҳавасманд шаванд, як миқдор даромади ин фалангаҳо бояд ба онҳо дода шавад. Ҳамаи даромади фалангаҳо ва аъзоёни он мувофиқи меҳнату қобилияташон тақсим карда мешавад.

Роберт Оуэн (1771-1858) намояндаи машҳури сотсиалистони хаёлии англис мебошад. Ӯ ҳамчун соҳиби фабрикаи бофандагӣ аз меҳнати пурмашаққати коргарон ва қашшоқии онҳо хуб огоҳ буд. Оуэн хост, ки аҳволи коргаронро беҳтар кунад. Барои ин ӯ рӯзи кории онҳоро дар фабрикааш 10 соату 30 дақиқа карда, музди меҳнаташонро баланд намуд. Барои коргарони фабрика дӯконҳои хӯроквориву ошхонаҳо кушод. Нафақаи беморӣ ва пиронсолагиро ҷорӣ намуд, истифодаи меҳнати кӯдаконро манъ кард.

Оуэн сармоядоронро ба зери танқиди сахт мегирад. Мавҷудияти моликияти хусусиро сабабгори асосии қашшоқии мардум медонист. Оуэн орзу мекард, ки чунин ҷомеа бунёд карда шавад, ки дар он моликияти хусусӣ ба воситаҳои истеҳсолот, фарқ дар байни меҳнати ҷисмонию фикрӣ ва қашшоқии мардум вуҷуд надошта бошад. Аз рӯйи ақидаи Оуэн, ҷомеаи ояндаи бесинф федератсияи худидорашаванда хоҳад буд. Тақсимоти неъматҳои моддӣ дар ин ҷомеа аз рӯйи талаботи аъзоёни он ба амал бароварда мешавад.

79. Роберт Оуэн

Дар миёнаи солҳои 20-ум Оуэн ба ИМА рафт ва бо ҳамроҳии тарафдоронаш дар Иёлати Индиана колонияи «Гармонияи нав»-ро ташкил кард. Вале

дар мамлакате, ки сармоядорӣ бо суръати тез тараққӣ мекунад ва музди меҳнати коргарон баланд аст, чунин ҷомеа дуру дароз умр дида наметавонист. Дар охири солҳои 20-ум «Гармонияи нав» барҳам хӯрд ва Оуэн ноумед ба Англия баргашт.

Роберт Оуэн фаъолияти худро оид ба бунёди ҷомеаи боадолат дар Англия давом дод. Соли 1832 дар шаҳри Лондон бозори ивазкунии молро ташкил кард. Вале он ҳам барор нагирифта, баъди 2 сол барҳам хӯрд.Оуэн соли 1844 «Иттифоқи бузурги миллӣ»-ро ташкил намуд, то ки тавассути он нақшаи кооперативии худро амалӣ намояд. Ин нақша ҳам амалӣ нагардид. Оуэн мехост, ки ташаббуси ӯро сарони давлатҳои Аврупо дастгирӣ кунанд. Вале ягон шоҳу императори сармоядор аз нақшаҳои ӯ истифода накардааст.

Ҳаракати коммунистӣ. Солҳои 40-уми асри XIX коргарони мамолики Аврупо бо баромадҳои сершумори инқилобии худ ба майдони мубориза қадам ниҳоданд. Онҳо ба муқобили истисмори сармоядорӣ ба мубориза бархостанд. Дар Англияи солҳои 30-юм ва 40-ум мубризаи пролетариат бо номи чартизм машҳур аст. Дар Фаронса солҳои 30-юм шӯриши коргарони фабрикаҳои бофандагии шаҳри Лион ба амал омад. Дар Олмон бошад, соли 1844 шӯриши бофандагони музофоти Силезия сар зад. Баромадҳои инқилобии коргарони Англия, Фаронса ва Олмон дар байни халқ таъсири калон гузошта, барои ба вуҷуд омадани назарияи коммунизм замина гузоштанд.

Шароити иқтисодӣ ва мақоми иҷтимоию сиёсӣ аҳли меҳнатро ба мубризаи инқилобӣ равон мекард. Ин мубориза аввал бенизом сурат мегирифт. Бинобар ин, зарур буд, ки он аз ҷиҳати назариявӣ асоснок карда шавад. Таълимот дар бораи роҳҳои озодкунии пролетариат ва сохтмони ҷамоаи коммунистиро Карл Маркс ва Фридрих Энгелс дар нимаи дуюми солҳои 40 – уми асри XIX кор карда баромаданд.

Карл Маркс. (1818-1883) дар шаҳри Трири музофоти Рейни Олмон таваллуд шудааст. Падари ӯ Генрих Маркс адвокат ва шахси бомаърифат буд. Ба ғояҳои инқилоби буржуазии Фаронса баҳои баланд медод. Ӯ аз қобилияти фавқулоддаи писараш барвақт огоҳ шуда, вайро барои таҳсил ба яке аз гимназияҳои беҳтарини Трир гузошт. Баъди хатми он Карл Маркс ба факултаи ҳуқуқшиносии Донишгоҳи Бонн дохил шуда, баъди 1 сол барои давом додани таҳсил ба Донишгоҳи Берлин гузашт. Дар ин донишгоҳ ӯ ба омӯзиши амиқи таърих, назарияи ҳуқуқ, фалсафа, таърихи санъат ва адабиёт пардохт.

Дар давраи донишҷӯӣ Маркс фалсафаи Гегелро азхуд карда, ба маҳфили гегелчиёни чап дохил мешавад.

Баъди хатми донишгоҳ Карл Маркс дар мавзӯи «Фарқи байни натурфалсафаи Демокрит ва натурфалсафаи Эпикур» рисолаи докторӣ навишта, онро бомуваффақият дифоъ намуд.

Солҳои 1842-1843 Маркс дар «Рӯзномаи Рейн» кор кардааст. Фаъолияти инқилобии ӯ аз ҳамин рӯзнома оғоз ёфтааст.

80. Карл Маркс

Фридрих Энгелс. Фридрих Энгелс (1820-1895) дар оилаи фабрикадори шаҳри Бармени музофоти Рейни Олмон таваллуд шудааст. Фридрихи ҷавон истеъдоди фавқулодда дошт. Дар овони ҷавонӣ ӯ илмҳои бисёреро аз худ кардааст.

Қашшоқию гуруснагӣ ва бенавоии мардум дар қалби Фридрихи ҷавон раҳму шафқати зиёдеро нисбати мардуми заҳматкаш бедор карда, дар матбуот ҳамчун инқилобчии демократ баромад мекард.

81. Фридрих Энгелс

Фридрих Энгелс соли 1841 ҳанӯзи дар Берлин хизмати ҳарбиро адо кардан, ба донишгоҳи он ҷо ҳамчун шунавандаи озод дохил мешавад. Энгелс низ бо гегелчиёни чап алоқа пайдо мекунад.

Аз охирҳои соли 1842 Фридрих Энгелс муддате дар шаҳри Лондон зиндагӣ мекунад. Дар Англия падараш корхонае дошт, ки ба ӯ мерос монда буд. Энгелс бо чашмони худ дид, ки вазъияти зиндагии коргарони саноатӣ чӣ тавр вазнин аст. Аз ин рӯ, барои аз истисмор озод кардани онҳо камар мебандад.

Иттифоқи Коммунистон. Маркс ва Энгелсро бо ҳам ақидаҳояшон наздик карданд. Соли 1842 вохӯрии аввалини онҳо дар идораи «Рӯзномаи Рейн» ба амал омад. Соли 1844 Энгелс барои бозгашти Маркс ба Париж рафт ва аз ҳамон вақт сар карда, дӯстии якумраи ғоявии онҳо оғоз ёфт.

Дар аввали соли 1847 аз тарафи роҳбарияти ҳамонвактаи «Иттифоқи одилон» таклиф карда шуд, ки Маркс ва Энгелс барои ин созмон оиннома мураттаб созанд ва инчунин роҳбарии созмонро ба ӯҳда гиранд. Онҳо оинномаи «Иттифоқи одилон»-ро мураттаб сохтанд ва барои аз нав ба низом даровардани ин созмон шурӯъ карданд.

Дар Конгресси лондонии соли 1847 созмон қарор дод, ки «Иттифоқи одилон» ба «Иттифоқи коммунистон» табдил дода шавад. Дар охирҳои соли 1847 Конгресси дуюми «Иттифоқи коммунистон» баргузор гардид. Коргарон ва сотсиалистоне, ки дар конгресс ширкат доштанд, ба Маркс ва Энгелс супориш доданд, ки барномаи «Иттифоқи коммунистон»-ро мураттаб созанд. Ин барнома «Манифести Ҳизби коммунистӣ» номида шуд.

Манифести Ҳизби коммунистӣ. Мураттибони барномаи «Иттифоқи коммунистон» таъкид мекарданд, ки асоси ҷамъиятии инсониро тараққиёти иқтисодии вай ташкил медиҳад. Асосгузорони марксизм алоқамандии қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолиро дар «Манифести Ҳизби коммунистӣ» кушода, оқибати зиддияти байни онҳоро пешгӯӣ ҳам кардаанд.

Маркс ва Энгелс дар «Манифести Ҳизби коммунистӣ» нишон доданд, ки таърихи инсоният таърихи муборизаи синфҳо мебошад. Онҳо исбот намуданд, ки муборизаи синфӣ нерӯи ҳаракатдиҳандаи ҳама ҷомеаҳои антогонистӣ мебошад. Зиддияти синфӣ ба форматсияи сармоядорӣ хос аст. Ҷомеа дар он ба ду гурӯҳи калони бо ҳамдигар душман – буржуазия ва пролетариат тақсим шудааст.

Қонуниятҳои инкишофи форматсияҳои антагонистиро таҳлил намуда, Маркс ва Энгелс шарҳи муфассали ҷомеаи сармоядориро пешкаш намуданд. Онҳо мақоми пешқадам доштани тарзи сармоядории истеҳсолотро нисбат ба тарзҳои гузаштаи истеҳсолот қайд намуда, нишон доданд, ки буржуазия дар зарфи сад сол, дар натиҷаи истисмори бераҳмонаи коргарон чунон нерӯҳои пурзӯри истеҳсолкунандаро ба вуҷуд овард, ки дар тамоми таърихи дуру дарози гузаштаи худ инсоният чунин қувваҳои истеҳсолкунандаро ба вуҷуд наоварда буд.

Буржуазия аз ӯҳдаи идоракунии қувваҳои истеҳсолкунандаи бузург на танҳо баромада натавонист, балки ӯ бо ҳамин гӯри худро ҳам тайёр кард. Пролетариат баробари буржуазия ба вуҷуд омада, камол ёфт ва пурзӯр шуд.

Дар «Манифест…» Карл Маркс ва Фридрих Энгелс боварӣ изҳор кардаанд, ки дар оянда пролетариат бар буржуазия ғалаба хоҳад кард.

«Манифести Ҳизби коммунистӣ» бо шиори зерин хотима меёбад: «Пролетарҳои ҳамаи мамлакатҳо, як шавед!».

Асосгузорони марксизм дар ин ҳуҷҷати барномавии ҳаракати коммунистӣ принсипҳои муҳимтарини назарияи марксистӣ– муборизаи синфӣ, ногузирии инқилоби сотсиалистӣ, барпо карда шудани диктатураи пролетариат ва сохтмони ҷомеаи коммунистиро аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардаанд.

Вале раванди таърихӣ дар нимаи дуюми асри XIX, ҷараёни ҳаракати коммунистӣ дар ҷаҳон ва таҷрибаи сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ дар асри XX дар як қатор давлатҳо исбот намуданд, ки назарияи коммунистии Маркс ва Энгелс аз бисёр ҷиҳат ифротӣ ва хаёлӣ мебошад. Он ба принсипҳои воқеии адолати иҷтимоӣ, ҳуқуқҳои азалии инсонӣ ва гуманизм мувофиқат намекунад. Он дар амал тарғиботгари диктатураи золим ва поймолкунандаи ҳуқуқҳои табақаҳои гуногуни ҷомеа гардид. Маълум аст, ки барои дар ҷомеа ҷорӣ намудани адолат як диктатураро бо диктатураи дигар иваз кардан мумкин нест. Чунин шароите муҳайё кардан лозим аст, ки ҳуқуқшиканӣ ва беадолатӣ аз байн бардошта шавад.

Ҳуҷҷатҳо

1.Шарл Фуре дар бораи сохти фаланга ва фаластер

.... Нобаробарӣ асосест, ки ба ҳамаи хаёлоти фалсафӣ хотима мегузорад... Агар ягон иштирокчии фаланга амволи калон надошта бошад, ҳеҷ кас намехоҳад, ки аз амволи ӯ нафарони камбизоат ва кӯдакони онҳо истифода баранд. Ҳамагон бояд дар бораи баромад фикр бикунанд...

Вале агар дар гурӯҳ аъзоёни бой бошанд, онҳо ба он даромаде, ки аз рӯйи фоизи саҳмия ва сармояашон хоҳанд гирифт, қаноат мекунанд...

Дар ҳар як иттиҳодия бояд иштирокчиён аз рӯйи табъу рағбаташон ба гурӯҳҳо тақсим карда шаванд... бо мақсади он ки қобилияти ҳар як аъзо пурра инкишоф дода шавад.

Биное, ки дар он аъзоёни фаланга зиндагонӣ мекунанд, ба ягон манзилгоҳи мо монанд нест...

Қисми марказии қаср, ё худ фаланстер барои корҳое муайян карда шудаанд, ки вазифаҳои асосӣ - ошхона, биржа, китобхона, ҷойи машғулиятҳои илмӣ ва пайраҳаро иҷро менамоянд...

Дар сурати аъзо шудан ба фаланга ба замин, мавод, мебели... ӯ нарх гузошта мешавад...

2.Иқтибосҳо аз «Манифести Ҳизби коммунистӣ»-и К. Маркс ва Ф. Энгелс

Шабаҳе дар Аврупо гаштааст – шабаҳи коммунизм. Ҳамаи қувваҳои Аврупои кӯҳна: папаю подшоҳ, Меттерниху Гизо, радикалҳои франсавию полисайҳои немис барои ба номи илоҳӣ таъқиб кардани ин шабаҳ муттаҳид шудаанд...

Озод ва ғулом, патритсий ва плебей, помешик ва крепостной, усто ва шогирдонаш, хулоса золим ва мазлум нисбат ба якдигар зиддияти доимӣ доштанд, муборизаи пайдарпайро гоҳ пинҳонӣ ва гоҳо ошкоро мебурданд, ки ин мубориза ҳамеша бо навсозии револютсионии тамоми бинои ҷамъиятӣ ё ба ҳалокати умумии синфҳои муборизакунанда анҷом меёфт...

Дар даврaҳои гузаштаи таърихӣ мо қариб ҳама ҷо комилан ба табақаҳои гуногун тақсим шудани ҷамъият - зинаи томи мавқеъҳои гуногуни ҷамъиятро мебинем. Дар Рими қадим мо патритсийҳо, савораҳо, плебейҳо, ғуломон, дар асрҳои миёна ҳокимони феодалӣ, вассалҳо, устоҳо ва шогирдони сех, крепостноҳоро мебинем, ки илова бар ин дар дохили ҳар яке аз синфҳо дараҷаҳои махсус ҳам буданд...

Ҷамъияти буржуазии ҳозира, ки аз дохили ҷамъияти ҳалокшудаи феодалӣ баромадааст, зиддиятҳои синфиро барҳам назад. Вай фақат ба ҷойи синфҳои кӯҳна, шароити кӯҳнаи ситамгарӣ ва шаклҳои кӯҳнаи муборизаи синфҳои нав, шароити нави ситамгарӣ ва шаклҳои нави муборизаро гузошт...

Савол ва супоришҳо:

1. Томас Мор кист? Ибораҳои «сотсиализми хаёлӣ» ва ё «сотсиалистони хаёлӣ» бо номи ӯ чӣ муносибат доранд? 2. Киҳоро сотсиалистони хаёлӣ номидаанд? 3. Дар бораи Сен-Симон чӣ медонед? 4. Кадом ақидаҳои Шарл Фуре ба Шумо маъқул шуданд? 5. Дар бораи фаъолияти сотсиалисти хаёлии англис Роберт Оуэн нақл кунед. 6. Чаро дар солҳои 40-уми асри XIX дар Аврупо назарияи коммунизм ба вуҷуд омад? 7. Дар бораи Карл Маркс ва Фридрих Энгелс нақл кунед. 8. Дар бораи «Иттифоқи одилон» ва «Иттифоқи коммунистон» чиро медонед? 9. Дар бораи барномаи «Манифести Ҳизби коммунистӣ» маълумот диҳед. 10. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

§21-22.ТАШКИЛЁБИИ ДАВЛАТҲОИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ ДАР АМРИКОИ ЛОТИНӢ

То ибтидои давраи нав тақрибан тамоми Амазонкаи Ҷанубӣ мустамликаи Испания буд. Бразилия, ки мустамликаи Португалия буд, нисфи ин қитъаро ташкил медод. Ҷазираи Гаити, ки дар баҳри Кариб воқеъ аст (галаҷазираҳои Вест-Индия), то соли 1804 ба Фаронса тааллуқ дошт.

Инқилоби ғуломони Гаити дар соли 1791. Ҷазираи Гаитиро Христофор Колумб кашф карда, дар он ҷо аввалин мустамликаи аврупоиҳоро таъсис дода буд. Баъд аз ин ҷазира ба дасти роҳзанони фаронсавӣ гузашт, ки онҳо аз ин ҷо ба киштиҳои тиҷоратӣ ҳамла мекарданд. Минбаъд ҷазираи Гаити ба ихтиёри Фаронса мегузарад.

Қисми зиёди ҳиндуёни маҳаллӣ аз касалӣ мурданд ё қир карда шуданд. Аз ин рӯ, барои коркарди заминҳои найшакар ба Гаити аз Африқо ғуломони зиёди сиёҳпӯстро меоварданд.

То охири асри XVIII дар Гаитии Фаронса зиёда аз 400 ҳазор ғуломи сиёҳпӯст ва даҳҳо ҳазор дурага (насли сафедпӯстону сиёҳпӯстон) зиндагӣ мекарданд. Аз ҳисоби меҳнати онҳо сафедпӯстон бой мешуданд. Дар ҷазира инчунин бисёр фермерҳои сафедпӯст ва ҳунармандон сокин буданд.

Дар натиҷаи меҳнати тоқатфарсо ғуломон тез – тез шӯриш мебардоштанд. Шӯрише, ки соли 1791 ба амал омад, дар таърих ягона шӯриши ғалабакардаи ғуломон буд, ки ҳокимиятро ба даст дароварда, давлати начандон калон, вале мустақили худро ташкил карданд. Ин муваффақият тавассути ҷидду ҷаҳди муштараки ғуломон, камбағалон ва сафедпӯстони тобеъ ба амал омад. Роҳбари инқилоби ғуломон дар Гаити Туссен Лувертюр буд.

Туссен Лувертюр. Туссен Лувертюр дар оилаи ғулом таваллуд шудааст. Туссен марди ҷасуру далер буд ва қобилияти баланди роҳбарӣ карданро дошт. "Шиори мо – ғалаба ё марг, марг озодӣ!" – мегуфт ӯ. Туссен Лувертюр ғуломонро озод ва заминҳоро ба онҳо тақсим намуд. Баъди якчанд сол лашкари Наполеон Бонапарт Гаитиро забт намуд. Туссен Лувертюр асир афтод. Ӯро мустамликадорони нави Гаити ба Фаронса фиристоданд. Туссен дар маҳбас вафот кард. Фаронса ба ҷангҳои Аврупо машғул буд. Мардуми Гаити аз фурсат истифода бурда, лашкари фаронсавиёнро аз ҷазира пеш карда, Гаитиро аз нав соҳибистиқлол эълон намуд.

Дар ҷазира Ҷумҳурии Гаити ташкил карда шуд. Заминҳои беҳтарин оҳиста - оҳиста ба дасти мулкдорон гузашт. Минбаъд қисми шарқии ҷазира аз Гаити ҷудо шуда, давлати мустақил шуд.

Вазъи мустамликаҳои испонӣ дар Амрикои Лотинӣ. Ҳиндуён дар Мексика (атстекҳо) ва Амрикои Ҷанубӣ (инкҳо) ба истилогарони испонӣ сахт муқобилият нишон медоданд. Бештари онҳо дар мубориза ҳалок шуданд (имрӯз қисми зиёди аҳолии Амрикои Лотинӣ ҳиндуён ва авлодони ҳиндуёну сафедпӯстон-дурагаҳо ва мулатҳо мебошанд).

Дворянҳою тоҷирони бенавогашта ва дигар чӯяндагони пули муфт дар ҷустуҷӯи тиллою нуқра ба мамлакатҳои Амрикои Марказӣ ва Ҷанубӣ сафар менамуданд. Баъди гасби захираҳои тилло, нуқра ва сангҳои қимматбаҳо истилогарони испанию португалӣ конҳои тиллою нуқраро аз худ карданд.

Дворянҳо ва аҳли калисо заминҳои беҳтарин - киштзорҳои найшакар, қаҳва ва тамоку бунёд карда, дар чарогоҳҳо асп, гов ва гӯсфанд парвариш менамуданд. Ҳиндуёни аз Замин маҳрумгардида ба мардикорони нимтобеъ табдил меёфтанд. Ба дӯши онҳо андозҳои гарон бор карда мешуд. Аҳли калисои испанӣ ибодатхонаҳои ҳиндуёнро вайрон карда, онҳоро маҷбур мекарданд, ки калисои насронӣ бунёд кунанд. Нобудшавии ҳиндуҳо мустамликадоронро маҷбур кард, ки барои дар

82. Туссен Лувертюр ва сарбозони артиши ӯ

киштзорҳои Ямайка, Куба ва Бразилия кор кардан аз Африқо ғуломони зангӣ биёранд.

Ҳиндуён шӯриш мебардоштанд. Чунончи, доҳии ҳиндуҳо Тупак Амару соли 1780 дар Перу шӯриш бардошта, ғуломдориро барҳам дод, амалдорони испониро аз мамлакат пеш кард ва ба ҷойи онҳо сардорони ҳиндуро интихоб намуд. Вале лашкари хуб мусаллаҳшудаи мустамликадорон беш аз 60 ҳазор нафар ҳиндуи бесилоҳро ваҳшиёна ба ҳалокат расониданд. Манзили доҳии ҳиндуёнро ба хок яксон карда, намак пошиданд, то ки алаф нарӯяд. Ҳазорон нафар ҳинду ба қатл расонида шуд, вале шӯришҳо қатъ нагардиданд.

Испониҳо аз Амрикои Лотинӣ тилло, қанд, пахта, қаҳва, тамоку ва маҳсулоти дигар гирифта, ба он ҷо маҳсулоти саноатӣ бурда мефурӯхтанд. Дар баробари ин, дар мустамликаҳо савдо ва саноати маҳаллӣ тараққӣ мекард. Дар асри XVIII мустамликаҳои амрикоии Испониё ба истеҳсоли пӯст ва гӯшту шир, пойафзол, шиша, силоҳ, борут, сохтани киштиҳои хурд ва тайёр кардани нах машғул буданд.

Дар баробари тараққиёти иқтисодиёти мустамликаҳо ҳаракатҳои озодихоҳии халқҳои онҳо барои истиқлолият низ авҷ мегирифт.

Амалдорон, генералҳо ва афсароне, ки аз Испониё омада буданд, дар мустамликаҳо ҳукмронӣ карда, боигарии зиёд ғун мекарданд. Онҳо ба креолҳо (мардуми таҳҷойии аҷдодашон испанӣ) нафрат доштанд. Дар байни креолҳо табақаи ҳукмрон заминдорон, тоҷирон, роҳибон ва рӯҳониён буданд. Амалдорони испонӣ креолҳоро дар мустамликаҳо ба вазифаҳои калони маъмурӣ таъин намекарданд. Худро аз онҳо баланд мегирифтанд. Помешикон ва тоҷирони креолӣ аз андозҳои вазнин ва ҳудсарии амалдорони мустамликадор ва инчунин аз он ки ҳокимони испонӣ муносибатҳои тиҷоратии онҳоро бо дигар давлатҳо манъ карда буданд, ба ғазаб меомаданд. Ин ба савдогарони испонӣ имкон медод, ки ҳудсарона нархи молашонро баланд бардоранд.

То ибтидои асри XIX ба таври махфӣ ба мустамликаҳо молҳои англисӣ бисёр оварда мешуданд. Англия ва Амрико барои савдои молҳои худ дар мустамликаҳо озодӣ ба даст овардан мехостанд. Аз ин рӯ, креолҳои ватандӯст ба дастгирии буржуазияи Англия умед мебастанд.

Зулми мустамликавӣ ба тараққии минбаъдаи кишоварзӣ ва тиҷорат монеаи асосӣ гардид. Бинобар ин, дар мустамликаҳо барои ташкил намудани давлатҳои мустақил кӯшишҳо зиёд шуда, ҳаракати озодихоҳӣ ба муқобили зулми мустамликавии Испониё авҷ мегирад.

Дар байни заминдорони бомаърифат ва хусусан афсарони креолӣ гояҳои озодихоҳӣ паҳн мегардиданд. Ба ҳаракати озодихоҳӣ бештар креол-дворянҳои инқилобчӣ роҳбарӣ мекарданд.

Деҳқонони нимтобеъ мехостанд, ки аз зулми заминдорон ва судхӯрон озод шуда, соҳиби замин шаванд. Халқ умед дошт, ки аз худсарии амалдорон ва истисмор халос шавад. Вале заминдорон, тоҷирон ва намояндагони калисо мехостанд, ки мулкҳои худ ва ғуломдориро нигоҳ дошта, деҳқонон, ҳунармандонро дар тобеияти худ монанд. Аз ин рӯ, мақсадҳои заминдорони ҳукмрони креолӣ дар ҳаракати озодихоҳии зидди зулми мустамликавии Испониё ба манфиатҳои оммаи халқ мувофиқ намеомаданд. Вале арбобони инқилобии ҳаракати озодихоҳӣ кӯшиш мекарданд, ки ба дастгирии оммаи халқ-деҳқонон, ҳунармандон, ҳиндуҳо, дурагаҳо, мулатҳо ва ғуломони зангӣ, ки умеди озодӣ доштанд, такя кунанд.

Ҷанги истиқлолиятхоҳӣ дар Мексика. Соли 1810 дар мустамликаҳои испонии Амрикои Лотинӣ шӯришҳои оммавӣ сар заданд. Дар натиҷаи муборизаи озодихоҳонаи халқҳои Амрико бисёр ватандӯстон ба майдон омаданд. Халқи Мексика ҳоло ҳам номҳои қаҳрамононии шӯҳратманди озодихоҳи халқи худ, пешвоёни шӯриши деҳқонони камбағал Мигел Идалго ва Хосе Морелосро бо эҳтиром ба забон мегиранд ва ёдоварӣ мекунанд.

Рӯҳонии деҳотӣ Идалго дар байни сокинони маҳаллӣ, махсусан дар байни ҳиндуён, ки забони онҳоро медонист, обрӯи калон дошт. Соли 1810 Идалго ҳиндуён ва дурагаҳоро, ки ба табақаи камбағалтарини деҳқонон тааллуқ доштанд, даъват намуд, ки барои истиқлолият мубориза баранд ва заминҳои аз онҳо гирифтаро ба худ гардонанд. Аз ҳиндуён ва дурагаҳои шӯриш бардошта як лашкари том ташкил шуд. Шӯриш қисми зиёди мамлакатро фаро гирифт. Идалго ба ғуломдорон фармон дод, ки дар муддати 10 рӯз тамоми ғуломони худро озод кунанд ва андозеро, ки ҷамоаҳои ҳиндуӣ ба ҳокимони мустамлика медиҳанд, бекор кунанд. Ҳокимони испонӣ ба Идалго таклиф карданд, ки агар таслим шавад, гуноҳашро мебахшанд. «Бахшиш ба худи ҷиноятқорон лозим аст, на ба муҳофизатгарони Ватан!» - гуфт Идалго. Лашкари Испониё ба аскарони ихтиёрии Идалго шикаст дода, соли 1811 Идалгоро асир гирифта, парронданд.

Муборизаи Идалгоро ҳамсафи наздиктарини ӯ, писари дуредгар Хосе Морелос давом дод. Морелос хачирбон ва баъд рӯҳонии камбағали деҳа буд. Морелос кӯшиш мекард, ки заминҳои ҳиндуёнро ба соҳибонашон баргардонад. Морелос заминҳоро аз заминдорони калон мусодира карда, барҳам додани ғуломдориро тасдиқ ва

шиканҷаро бекор кард. Вақте ки ба Морелос унвони «аълоҳазрат»-ро таклиф намуданд, ӯ рад кард ва ба худ унвони «хизматгори миллат»-ро раво донист. Ӯ мехост, ки аҳволи камбағалонро беҳтар кунад. Морелосро 40 ҳазор нафар ҳинду дастгирӣ мекард, дар лашкари ӯ якчанд ҳазор нафар зангӣ ҳам буд. Вале дастаҳои артиши доимии испониҳо заминдорони калонро ба тарафи худ ҷалб карда, шӯришгаронро шикаст доданд ва Морелосро парронданд.

83. Мигел Идалго

Минбаъд роҳбарии ҳаракати озодихоҳиро заминдорони калон ба даст гирифтанд. Мубориза барои истиқлолият дар Мексика давом мекард. Соли 1821 Мексика давлати мустақил шуд. Дар рафти инқилоб ғуломдорӣ барҳам дода шуд, вале деҳқонон аз зулми помешикону судхӯрон озод нашуданд. Баъди якчанд сол Мексика ҷумҳурӣ эълон карда шуд.

84. Хосе Морелос

Ҷангҳои истиқлолиятхоҳӣ дар Амрикои Ҷанубӣ. Боливар.Қаҳрамони машҳури халқҳои Амрикои Ҷанубӣ, ки ба муқобили зулми мустамликавӣ мубориза бурдааст, Симон Боливар мебошад.

Симон Боливар дар оилаи заминдор ва тоҷири калони креоли Венесуэла таваллуд ёфтааст. Ӯ маълумоти хуб гирифта, сар то сари Аврупоро саёҳат карда, асарҳои Волтер ва Руссоро мутолиа намудааст. «Ман то занҷирҳои Испониёро, ки ватанамро печонида гирифтаанд, пора накунам, ором нахоҳам шуд!»-гуфта буд ӯ.

Боливар артиши озодихоҳонаи Венесуэларо ташкил дод ва 21 июни соли 1821 артиши Испониёро торумор ва Венесуэларо соҳибистиқлол эълон кард. Барои ҷангҳои бомуваффақият ба муқобили лашкари Испания рутбаи генерал ва унвони фахрии «озодкунанда»-ро гирифт.

85. Симон Боливар

Ӯ на танҳо ба креолҳои заминдор такя мекард, балки зангиҳою ҳиндуёнро низ ба мубориза бархезонд. Барҳам задани ғуломдориро эълон карда, бо ҳамин як қисми ғуломони зангиро ба тарафи худ ҷалб кард. Ба кишоварзони ҳинду ваъда дод, ки баробари тамом шудани ҷанг ба онҳо Замин медиҳад. Вале аз сабаби муқобилати соҳибони киштзорҳо, ғуломдорӣ дар Венесуэла танҳо дар миёнаҳои асри XIX барҳам дода шуд.

Вақте ки Боливар барои ёрӣ ба мардуми пешқадами Аврупо мурочиат кард, ба ӯ ихтиёриёни зиёде ҳамовозӣ карданд. Онҳо мехостанд ба муборизаи халқҳои Амрикои Лотинӣ ба муқобили мустамликадорони истилогар ёрӣ диҳанд. Ба ёрии Боливар ирландиҳо, англисҳо, немисҳо, итолиёвиҳо, лаҳҳо ва русҳо омаданд.

24 декабри соли 1824 дар шимоли Перу артиши испонӣ торумор карда шуд ва дар ин ҷо ба шарафи С.Боливар бо номи Боливия давлати нави соҳибистиқлол эълон карда шуд. Боливар қарор дод, ки аз кӯҳҳои барфпӯши Анд гузашта, аз испониҳо вилояти Гренадаи Навро озод кунад. Лашкари ӯ қаҳрамониҳо нишон дод. Ба аскарони ӯ лозим омад, ки ҷангалҳои анбӯҳи касногузар, дарёҳои бузург, ки тимсоҳҳои зиёд доштанд ва кӯҳҳои осмонбӯсро паси сар кунанд. Барфу борон ба сари ҷанговарон мерехт, дар ағбаҳои пурбарф ва мушкилгузар одамон аз нарасидани ҳаво бехуд мешуданд. Дар нишебиҳо аспҳо ба ҳалокат мерасиданд. Вале шӯришгарони озодихоҳ бо сардории Боливар ва ёрии халқи маҳаллӣ аз кӯҳҳо гузаштанд ва ба лашкари испониҳо ғолиб омаданд. Гренадаи Нав бо Венесуэлла муттаҳид гардида, Боливар президенти Ҷумҳурии Муттаҳидаи Колумбияи бузург гардид.

Боливар ҳиндуёнро аз андоз озод карда, лоиҳаи қонун дар бораи мусодира кардани заминҳои заминдоронро тартиб дод, вале ин чорабинии охирон ба муқобилияти сахти давлатмандон дучор омад ва татбиқ нагардид. Боливар орзу дошт, ки тамоми ҷумҳуриҳои озодшудаи Испониё ва Амрикоро муттаҳид кунад. Ӯ аз ниятҳои ғоратгаронаи ИМА дар Амрикои Лотинӣ огоҳ шуда навишта буд: «Амрикоиҳои Шимолӣ... барои мо бегонаанд. Барои ҳамин ҳам ман ҳеҷ гоҳ розӣ намешавам, ки онҳо барои ба роҳ мондани корҳои амрикоиҳои мо даъват карда шаванд».

Баъди галаба ба испаниҳо, заминдорони креол ва буржуазияи афзудаистодаи Колумбияи бузург ба муқобили оммаи халқ муборизаро сар карданд. Бо рӯҳониёни католикӣ иттифоқ баста, ба барҳам додани ғуломдорӣ халал расонида, нагузоштанд, ки заминҳои заминдорони бой ба камбағалон тақсим карда шавад. Боливар дар давраи вазнинтарин ва ҳалкунандаи инқилоб бо халқ буд ва ба вай содиқона хизмат кард. Барои ҳамин, ӯ ба помешикон маъқул набуд. Сарфи назар аз муваффақиятҳои ба даст овардааш, Боливар мачбур шуд, ки ба истеъфо барояд.

Соли 1822 Бразилия аз Португалия ҷудо шуд, вале дар давлати нав сохти ғуломдорӣ нигоҳ дошта шуд.

Халқҳои Амрикои Лотинӣ ҳоло ҳам номи неки Боливарро ҳамчун қаҳрамони бузург ва озодкунандаи мустамликаҳои америкоӣ ёд мекунанд. Дар бисёр шаҳрҳои Амрикои Лотинӣ ҳайкали ёдгории ӯ гузошта шудааст.

Хотима ёфтани ҷангҳои истиқлолиятхоҳӣ. Лашкари инқилобӣ таҳти фармондеҳии генерал Хосе Сан Мартин Аргентинаро озод кард. Баъди Аргентина, ӯ бо лашкараш бо азоби зиёде аз кӯҳҳои Анд гузашта, дар озод кардани Чили ва Перу ёрӣ расонид.

Дар Уругвай мубориза барои озодӣ на танҳо ба муқобили ҳокимони испонӣ, балки ба муқобили заминдорони бразилӣ, ки ме-

86. Симон Боливар бо артиши худ кӯҳҳои Андро фатҳ карда, Амрикои Ҷанубиро аз мустамликадорон озод мекунад.

87. Сан Мартин

хостанд мамлакатро ғасб кунанд, низ бурда мешуд. Дар натиҷа, Уругвай истиқлолият ба даст овард.

Бо шарофати ҷангҳои истиқлолиятхоҳӣ дар Амрикои Лотинӣ зулми мутлақияти испонӣ барҳам хӯрда, якчанд давлати тозаистиқлоли миллӣ ташкил карда шуд. Аксари ин давлатҳо ҷумҳурӣ эълон карда шуданд. Дар баъзе аз ин давлатҳо ғуломдорӣ барҳам хӯрд. Аз ин далелҳо бармеояд, ки ҷангҳои истиқлолиятхоҳӣ дар Амрикои Лотинӣ ҷангҳои зидди мустамликадорӣ, инқилобӣ, миллию озодихоҳию буржуазӣ буданд.

Мақсади асосии ҷангҳои озодихоҳӣ барҳам задани тобеияти мустамликавӣ буд. Дар натиҷаи номуташакилии халқ дар мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ азнавсозиҳои демократӣ ба анҷом нарасиданд ва бисёр масъалаҳо ҳал нашуданд. Деҳқонон замин нагирифтанд, соҳибони мулкҳои калон қисми зиёди ҳокимияти сиёсиро дар ихтиёри худ нигоҳ доштанд. Дар Венесуелла, Колумбия ва Перу ғуломдорӣ то солҳои 50-ум, дар Бразилия бошад то солҳои 60-уми асри XIX давом кард. Аз ақибмонии иқтисодии мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ истифода бурда, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Англия онҳоро тобеи худ мегардониданд. Дере нагузашта, баъди ҷангҳои истиқлолиятхоҳӣ Ҷумҳурии Колумбияи Бузург ва Амрикои Марказӣ, ба якчанд давлати мустақили алоҳида тақсим шуданд.

Ҳуҷҷатҳо

1. Бекор карда шудани ғуломдорӣ. Амри сенйор Идалго аз 6.12 с. 1810

1. Ҳамаи ғуломдорон дар зери таҳдиди ҳукми қатле, ки дар сурати аз тарафи онҳо иҷро карда нашудани моддаи мазкур ба кор бурда мешавад, дар зарфи 10 рӯз ба тобеон диҳанд.

2. Минбаъд ҳамаи андозҳое, ки аз ҷониби ҷамоаҳо пардохта мешуданд, инчунин ҳама гуна андозҳои дигари ба ҳиндуҳо боркардашуда қатъ карда мешаванд.

3. Дар ҳамаи парвандаҳои додгоҳӣ, ҳуҷҷатҳо, дастхатҳо ва актҳо бояд коғази одӣ истифода шавад....

2. Эълони ботантанаи истиқлолияти Амрикои Шимолии Испанӣ (16.11 с.1813)

1813. Конгресси Анауака, ки дар шаҳри Чилмансингии Амрикои Шимолӣ аз намояндагони музофотҳои он ҷамъ омада.... ботантана эълон менамояд, ки дар партави воқеаҳои феълии Аврупо иҷрои ҳокимияти аз тарафи Аврупо суистеъмолкардаро ба даст мегирад; Бо ҳамин вобастагӣ аз тоҷу тахти Испониё абадӣ нест карда мешавад.....

3. Эъломияи истиқлолияти Аргентина. (Акт)

Дар шаҳри арзанда ва муҳими Сан Мигел дел Тукуман 9 июли соли 1816 ҳангоме ки иҷлосияи навбатӣ ба охир мерасид, Конгресси Музофотҳои Муттаҳида баррасии масъалаи қаблии худро марбут ба мақсади бузург ва муқаддаси халқҳоро идома дод... дар охири иҷлосия аз депутатҳо пурсида шуд: "Оё онҳо мехоҳанд, ки Музофотҳои Муттаҳида аз короли Испониё ва метрополий озод ва соҳибистиқлол бошанд?" ... Онҳо...паси ҳам, бо як овоз, ихтиёрӣ ва бо қатъият ба ҷонибдории истиқлолияти мамлакат овоз доданд.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар китъаи Амрико кадом давлатҳо аз ҳама зиёд мустамлика доштанд?
2. Дар ҷазираи Гаити инқилоби озодихоҳонаи ғуломон кай ва дар зери роҳбарии кӣ натиҷа дод?
3. Инқилоби ғуломони Гаити чӣ натиҷа дод?
4. Туссен Лувертюр аз кадом давлат шикаст хӯрд?
5. Испаниҳо ва португалиҳо мустамликаҳои худро чӣ тавр идора мекарданд?
6. Дар бораи инқилоби буржуазии озодихоҳонаи халқи Мексика бар зидди мустамликадорони испонӣ нақл кунед.
7. Чаро дар Мексика номҳои Мигел Идалго ва Хосе Морелоеро азизу мӯътабар медонанд?
8. Дар бораи қаҳрамониҳои Симон Боливар нақл кунед?
9. Номи Боливар дар Амрикои Ҷанубӣ барои чӣ абадӣ гардонида шудааст?
10. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

§23-24. АМРИКОИ ЛОТИНӢ БАЪД АЗ ҶАНГИ ИСТИҚЛОЛИЯТХОҲӢ

Ҷамъбасти ҷанг. То ҷанги истиқлолиятхоҳӣ Амрикои Лотинӣ асосан мустамликаи Португалия ва Испониё буд. Баъди ҷанг харитаи сиёсии Нимкураи гарбии Замин ба куллӣ тағйир ёфт. Дар қаламрави бузурги собиқ мустамликаҳои португалӣ ва испонии Амрикои Лотинӣ давлатҳои нави соҳибистиқлол ба вуҷуд омаданд. Ғалаба дар ҷанги истиқлолиятхоҳӣ барои рушди мустақилонаи халқҳои Амрикои Лотинӣ роҳ кушод.

Ба давлатҳои Амрикои Лотинӣ лозим омад, ки истиқлолияти худро аз таҷовузкорони нав дифоъ кунанд. Он халқҳое, ки алҳол истиқлолият ба даст наоварда буданд, аз музаффариятҳои ҷанги истиқлолияти ватани худ ба мубориза шурӯъ карданд. Баъзе давлатҳои соҳибистиқлол барои ба даст овардани истиқлолият ба халқҳои ҳанӯз дар зери асорати мустамликабудаи Амрикои Лотинӣ дасти ёрӣ дароз мекарданд.

Ватандӯстони Колумбия барои ёрӣ ба халқи Куба экспедитсия ташкил карданд. Боливар нақшаи созмон додани Иттифоқи мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ баҳри муҳофизати манфиатҳои умумиро пешниҳод намуд. Соли 1826 ин лоиҳа дар Конгресси намояндагони давлатҳои нав дар Панама мавриди муҳокима қарор гирифт. Ғояи ягонагии Амрикои Лотинӣ ба муқобили сиёсати мустамликавии давлатҳои Аврупо ва ИМА нигаронида шуда буд.

ИМА ва Англия бо ҳар роҳу восита мехостанд, ки ба ташкилшавии Иттиҳоди давлатҳои Амрикои Лотинӣ халал расонанд. Вале онҳо риёкорона иброз медоштанд, ки аз ташкилёбии давлатҳои соҳибистиқлоли Амрикои Лотинӣ розӣ ҳастанд. ИМА ба озодшавии Куба муқобилият нишон медод. Ҳукумати ИМА нигарон аз он буд, ки агар ватандӯстони Колумбия ба Куба ёрӣ расонанд, мумкин аст дар ин ҷазира шӯриши ғуломон ба амал ояд. Англия низ баробари ИМА мехост, ки дар Амрикои Лотинӣ мавқеи мустаҳкам дошта бошад.

Дипломатҳои ИМА ва Англия тамоми чораҳоро меандешиданд, ки дар байни давлатҳои соҳибистиқлоли Амрикои Лотинӣ иттиҳод ва ё иттифоқе ташкил наёбад. Дар сурати ташкил ёфтанаш низ Чумҳурии Амрикои Марказӣ ба давлатҳои алоҳида пароканда шавад. Дар амал ҳамин тавр ҳам шуд. Соли 1829 ин федератсия ба Никарагуа, Гватемала ва Салвадор тақсим гардид. Ҷидду ҷаҳд барои ташкил кардани Федератсияи Колумбия, Венесуэла ва Эквадор ҷудо шуда, мустақилият

ба даст оварданд. Соли 1844 бошад, Ҷумҳурии Доминикан аз Гаити ҷудо шуд.

Мақсади ҷанги истиқлолиятхоҳии халқҳои Амрикои Лотинӣ, пеш аз ҳама, озодшавӣ аз истисмори мустамликавӣ ва баъзе дигаргунсозиҳои буржуазӣ мебошад. Дар баъзе давлатҳои тозаистиқлол ғуломдорӣ барҳам наҳӯрд, истисмори кишоварзон боқӣ монд. Ақибмонии иқтисодиёт, ки дар натиҷаи ҷанг ба амал омада буд, барои давлатҳои нав мушкилоти зиёдеро ба миён овард. Лашкари испонӣ вилоятҳои алоҳидаро бо пуррагӣ хароб карда, садҳо ҳазор сокинони онро қир мекард. Сармоядорони Англия, Фаронса ва ИМА аз вазъи мушкили давлатҳои тозаистиқлоли Амрикои Лотинӣ истифода бурда, ба онҳо вомбарги бисёрфоиза медоданд, конҳои маъданро иҷора мегирифтанд, бозорҳои онҳоро аз худ карда, молҳои худро бе пардохти боҷпулӣ ба фурӯш мебароварданд. Чунин рафтори хориҷиёни абарқудрат имкон намедод, ки саноати миллии маҳаллӣ тараққӣ кунад.

Вазъи Мексикаи соҳибистиқлол. Ба даст овардани истиқлолият ба таърихи минбаъдаи Мексика таъсири мусбат расонид. Барҳам задани режими мустамликадорӣ ба бекор карда шудани меҳнати маҷбурии ҳиндуён ва андози сарикасӣ мусоидат кард. Меҳнати зангиёни ғулом дар Мексика нисбатан кам истифода мешуд. Баъди ҷанги истиқлолиятхоҳӣ дар ин мамлакат ғуломдорӣ бекор карда шуд. Соли 1824 дар Мексика сохти ҷумҳуриявӣ муқаррар гардид.Табақаи болоии аҳолӣ, креолҳо, косибон, хизматчиён, соҳибони хоҷагиҳои хурд бештар дурага буданд. Қисми асосии аҳолии мамлакатро ҳиндуёни кишоварз ташкил мекарданд. Ҷанги истиқлолиятхоҳӣ барои ваҳдати миллии Мексика ва тараққиёти сармоядории мамлакат аҳамияти ҳалкунанда дошт.

Дар баробари ин, вазифаҳои инқилобӣ то ба охир ҳал нашуданд. Аксар боқимондаҳои тартиботи феодалӣ маҳфуз буданд. Заминдории помешикӣ, заминдории калисо, деҳқонони нимозод ва нимғуломи сершумор мисли пештара вуҷуд доштанд. Дар ташкилёбии муассисаҳои идории мамлакат низ ҳанӯз норасоию бенизомӣ бисёр буданд.

Халқи Мексика дар натиҷаи ҷанги истиқлолиятхоҳӣ қурбонии аз ҳад зиёд дод. Аҳолии мамлакат кам шуд. Мексика як давлати воқеан қашшоқи кишоварзӣ буд. Хароҷот ба артиш ва идораи давлатӣ асосан аз ҳисоби баландкунии андозҳо ба молҳои талаботи аввал ва вомбаргҳои бонкдорони англисӣ ҷуброн карда мешуд. Аз ҷиҳати молиявӣ ба Англия вобаста будани Мексика ба мардум гарон меафтод. Истеҳсоли тиллою нуқра меафзуд. Ба истеҳсолоти маъданҳо сармоядорони англис то 10 млн. фунт стерлинг маблағ гузоштанд. Тил-

лои зиёд ба таври пинҳонӣ ва ғайриконунӣ (қочоқ) ба хориҷа равон карда мешуд. Солҳои 40-ум дар Мексика аввалин фабрикаҳои хурди бофандагӣ сохта шуданд. Молҳои саноатӣ ба Мексика, асосан, аз Англия ва Фаронса оварда мешуданд. Қисми зиёди даромади давлатӣ ба пардохти фоизи қарзҳои хориҷӣ сарф мешуд.

Ҳокимияти сиёсӣ дар дасти заминдорони иртиҷоӣ буд. Ҳукумат ба артише, ки бо силоҳҳои кӯҳнаи англисӣ мусаллаҳ буд, такя мекард. Шумораи афсару генералҳо аз меъёри зарурӣ даҳҳо маротиба зиёд буд. Ин артиш дар мамлакат вазъи ҳарбию сиёсиро тез-тез тағйир медод. Аз соли 1824 то соли 1848 дар Мексика 250 исёни ҳарбӣ ба амал омад, ки дар натиҷаи онҳо 31 президент иваз шудааст.

Ҷанги ИМА алайҳи Мексика (1846-1848). Дар байни 31 президент генерал Санта Анна аз ҳама бештар ҳукмронӣ кардааст. Ӯ соли 1834 президенти мамлакат интихоб шудааст. Дар мубориза бар зидди таҷовузи ИМА Санта Анна худро ҳамчун хоини манфиатҳои миллии мамлакат нишон дод. Ғуломдорони ИМА кӯшиш мекарданд, ки вилоятҳои шимолии Мексикаро забт намоянд. Артиши ИМА ба Техас ҳуҷум карда, дар он ҷо «Ҷумҳурии соҳибистиқлол»-ро ташкил кард. Соли 1836 Санта Анна бо 6000 нафар аскар ба муқобили таҷовузкорони амрикоӣ ҳуҷум кард, вале аз онҳо сахт шикаст хӯрд. Худи Санта Анна асир афтод ва шармандавор ба ваъданомае, ки қаламрави бузурги Мексикаро ба ИМА месупорад, имзо гузош. Баъди ба Мехико баргаштан, маҷбур мешавад, ки мансаби президентиро тарк намояд, вале баъди чанд сол ба ин мансаб аз нав бармегардад.

Соли 1846 ИМА ба Мексика аз нав таҷовуз ташкил мекунад. Санта Анна ба ҷойи он, ки дифои мамлакатро ташкил намояд, ба хуб мусаллаҳшавии артиш халал мерасонад. 22 марти соли 1847 72 киштии ИМА Веракрусро бомбаборон ва ишғол карданд. Санта Анна сиёсати таслимкоронаро пеш гирифт. Нерӯҳои ватандӯст аз чунин рафтори ӯ ба ғазаб омада, ӯро аз ҳокимият дур карданд. Мардуми оддӣ ва аскарон қаҳрамонона меҷангиданд. Халқи Мексика хотираи шаш ҷавони артиллеристе, ки дар наздикии Чапултепека алайҳи душман мубориза бурда, қаҳрамонона ҳалок гардиданд, то ҳол пос медорад.

14 сентябри соли 1847 лашкари ИМА ба Мехико дохил шуд. Аҳолии шаҳр барои ҳаёту мамот ба муборизаи зидди истилогарон бархостанд. Дар шаҳр ҳаракати чирикӣ вусъат ёфт. Истилогарон бар зидди чирикҳо то 20 ҳазор нафар аскари худро сафарбар намуданд. Дар натиҷаи ҷангҳои пуршиддат ба лашкари ИМА муяссар шуд, ки шаҳрро пурра ба даст дарорад. Соли 1848 дар байни ИМА ва Мексика созишномаи сулҳ ба имзо расид, ки мувофиқи он Техас, Калифорния

ва Мексикаи Нав ба тобеияти ИМА дохил шуданд. Қаламрави ин се музофоти Мексика аз панҷ се ҳиссаи Мексикаро ташкил мекард. Президенти ояндаи ИМА У. Грант ба ин ҷанг чунин баҳо додааст: «Яке аз ҷангҳои беадолаттарин буда, дар ягон давру замон миллати зӯр алайҳи миллати камқувват чунин мубориза набурдааст».

Соли 1850 ИМА ва Англия барои назорати якҷояи гарданаи Панама (он ҷо, ки минбаъд канал кофта шуд) созишнома бастанд. Соли 1853 ИМА Мексикаро маҷбур кард, ки ба ивази пули ночизе як қисми дигари қаламрави худро бидиҳад.

Инқилоби Мексика (1854-1860). Сиёсати хиёнаткоронаи Санта Анна қаҳру ғазаби аҳолии мамлакатро ба вуҷуд овард. Вомбарги хориҷӣ ба гардани мардум сол то сол бори гарон мешуд. Пардохти ҳарсолаи фоизи ин вомбарг аз даромади давлатӣ қариб ду баробар зиёдтар буд. Афзудани андозҳо, кашида гирифтани заминҳои ҳиндуён ва бад шудани аҳволи кишоварзон – пеонҳо (деҳқонони нимғулом) ошубҳои мардумро ба вуҷуд меоварданд.

Моҳи марти соли 1854 дар ҷанубу ғарбии Мексика шӯриш ба амал омад, ки он баъд тамоми гӯшаю канори мамлакатро фаро гирифт. Ин шӯриш моҳияти инқилобӣ дошт. Ба сафи шӯришгарон косибон, тоҷирон, кишоварзон, амалдорони хурд, зиёиён дохил мешуданд. Санта Анна аз мамлакат фирор кард ва моҳи ноябри соли 1855 шӯришгарон пойтахтро ишғол намуданд. Дар Мексика инқилоби буржуазӣ ғалаба кард. Баъд аз ғалабаи инқилоб дар мамлакат дигаргунсозиҳои умумидемократӣ ба амал омаданд. Озодии фаъолияти соҳибкорӣ, матбуот, бекор карда шудани имтиёзҳои калисо ва муқаррар намудани низоми ченакҳо аз ҷумлаи музаффариятҳои инқилоб мебошанд. Манъи ғуломгардонӣ аз рӯйи қарз ва пурра бекор карда шудани гумруки дохилидавлатӣ низ аз дастовардҳои он мебошанд.

Конститутсияи соли 1857 Мексикаро ҷумҳурии демократии иборат аз 4 иёлати озод эълон намуд.

Ба мубориза алайҳи иртиҷопешагон инқилобчӣ, ватанпарвари машҳури мексикоӣ, писари кишоварзи ҳинду Бенито Хуарес роҳбарӣ мекард. Дар гузашта ӯ подабон ва муқовабанд буд. Дар семинарияи динӣ таҳсил карда, баъд адвокат шудааст. Дар вазифаи вазирӣ низ кор кардааст. Соли 1858 ӯро халқ президенти Мексика интихоб кард. Хуарес дар байни мардум обрӯй ва эътибори бузург дошт.

Чили дар солҳои 1818-1870. Ҷумҳурии Чили, баъд аз истисмори мустамликавии Испониё озод шудан, мисли аксарият давлатҳои дигари Амрикои Лотинӣ давлати ақибмондаи аграрӣ ба шумор мерафт. Дар мамлакат ҳокимият дар дасти заминдорон буд. Аҳолӣ аз кишоварзони

озод иборат бошад ҳам, бо сабаби қарздор будан ба фоидаи помешикон кор мекард. Мустамликадорони испанӣ ба муқобили ватандӯстони Чили амалиётҳои ҳарбӣ ташкил намуда, ҳазорон нафарро аз дами теғ гузаронида, бойигарии мамлакатро ғорат мекарданд.

Ҳукумати Чили маҷбур шуд, ки аз бонкдорони англис ва давлатҳои дигар вомбарги фоизноки асоратовар бигирад. Ин кор ба даҳҳо ширкатҳои англисӣ имконият медод, ки тавассути миёнаравҳои худ, ки асосан тоҷирони маҳаллӣ буданд, дар Чили молҳои худро бифурӯшанд.

Баъд аз ҷанги истиқлолиятхоҳӣ дар Чили сохти ҷумҳуриявӣ муқаррар гардид. Имтиёзҳо ва унвонҳои дворянӣ бекор карда шуданд. Вале заминдорони иртиҷоӣ ба татбиқи ислоҳоти пешқадам монеъ мешуданд. Конститутсияи соли 1873 воқеан иртиҷоӣ буд, гайри дини католикӣ ҳамаи динҳои дигарро манъ кард. Дар Чили ягон дин ва ё маҳзаби дигар фаъолият карда наметавонист. Ин конститутсия ҳуқуқи меросхӯриро мустаҳкам кард ва ба президент ҳуқуқҳои васеъ дод.

Солҳои 30-юм дар Чили истеҳсол ва ба савдои хориҷӣ баровардани нуқра, мис ва селитра хеле афзуд. Ҳукумат мустамликачиёнро даъват намуд, ки заминҳои бекорхобидаро обод намуда, хоҷагиҳои худро ташкил кунанд. Дар натиҷа соҳаи кишоварзии Чили як дараҷа пеш рафт. Ба хориҷа баровардани гандум, гӯшт, пашм ва ғайра зиёд шуд. Молҳои саноатиро ба Чили, асосан, аз Англия меоварданд. Сохтмони роҳи оҳан дар Чили (аз Сантяго то Валпараисо) зиёда аз 10 сол-аз соли 1851 то соли 1863 давом кард.

Заминдорони Чили оҳиста-оҳиста ба тарзи буржуазии заминдорӣ мегузаштанд. Асоси иҷтимоии буржуазияи миллии мамлакат бо ҳамин восита васеъ мешуд. Ин, дар навбати худ, ба болоравии ҳаракати демократӣ шароит фароҳам меовард. Дар мамлакат ҷамъиятҳои нави сиёсӣ ва клубҳо ташкил мёфтанд. Франсиско Вилбоа ва Сант-Яго Аркос дар зери таъсири инқилоби буржуазии Фаронса «Ҷамъияти баробарӣ»-ро ташкил намуданд.Ин ҷамъият барои дар мамлакат паҳн гардидани маърифат ва муқаррар гардидани тартиботи демократӣ мубориза мебурд. Аъзоёни «Ҷамъияти баробарӣ» худи ҳамон сол шӯриш бардоштанд, вале он бо тезӣ пахш карда шуд.

Ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ ва иқтисодии Чили рӯ ба болоравӣ ниҳод.

Аргентина баъд аз эълони истиқлолият. Баъд аз эълон карда шудани истиқлолият соли 1818 дар Музофотҳои Муттаҳидаи Ла-Плата сохти ҷумҳуриявӣ барпо карда шуд. Лашкари испонӣ аз мамлакат баровард шуд. Ҳокимияти заминдорони маҳаллӣ муқаррар

гардид. Ҳиндуён ва дурагаҳо дар мақоми деҳқонони батраки нимғулом) буданд. Соли 1826 Музофотҳон Муттаҳидаи Ла-Плата ба Ҷумҳурии Муттаҳидаи Аргентина табдил дода шуд. Номи ин давлат аз калимаҳои «аргентум» ва «ла-плато», ки маънои нуқраро доранд, пайдо шудааст.

Соҳаи асосии иқтисодиёти Аргентина чорводорӣ буд. Ба хориҷа молҳои чорводорӣ мебароварданд. Бандари асосӣ ва маркази тиҷорати мамлакат Буэнос - Айрес барои тиҷорати хориҷа ва фурӯхтани чорво соҳиби имтиёзи махсус буд. Ба Аргентина газвор, асосан, аз Англия ворид мешуд. Ҳукумати Аргентина низ вомбаргҳои дорои фоизи баландро аз бонкҳои Англия мегирифт.

Дар Аргентина байни заминдорони чорводор муборизаи хунин ҷараён дошт. Он дар байни ҷонибдорони федератсия, ки барои ба шаҳри Буэнос-Айрес додани имтиёзҳо мубориза мебурданд ва ҷонибдорони давлати яктаркибаи Аргентина, ки барои музофотҳои дигар низ тиҷорати озодро тақозо мекарданд, сурат мегирифт. «Яктаркибачиён» мекӯшиданд, ки дар мамлакат ислоҳоти иқтисодию сиёсии барои ҳама қобили қабул ба амал бароварда шавад. Онҳо бо ин восита мехостанд, ки таъсири сиёсии заминдорони муҳофизаткор (консервативӣ) ва тоҷирони Буэнос – Айресро суст намоянд, лекин ин сиёсати «яктаркибачиён» ба шикаст дучор шуд. Роҳбари «яктаркибачиён»-и озодандеш (либерал) Ривадавия мамлакатро тарк кард. Баъди муборизаи мусаллаҳона, ҳокимиятро федералчӣ ва иртиҷопешаи гузаро генерал Хуан Мануэл Росас ба даст даровард, ки баъд президент (дар амал диктатори мамлакат) интихоб мешавад.

Хуан Мануэл Росас (1829-1851). Росас президентиро аз барқарор кардани имтиёзҳои калисо ва заминдорон, ки ҳукумати Ривадавия бекор карда буд, огоз намуда, инчунин барои забти заминҳои ҳиндуён сафарҳои ғоратгарона ташкил намуд. Бо фармони ӯ ҳукуматдорон ҳиндуёнро бераҳмона қир мекарданд ва ё ба заминҳои ғарбӣ пеш менамуданд. Танҳо дар солҳои 1839-1843 бо амри Росас зиёда аз 20 ҳазор нафар одам кушию шиканҷа диданд. Зиёиёни зиёде аз мамлакат фирор карда, ҷон ба саломат буданд. Диктатор барои шӯҳратманд кардани номи хеш аз тамоми имкониятҳо истифода мебурд. Рӯзи таваллуди вай иди миллӣ эълон карда шуд ва моҳи октябр номи моҳи Росасро гирифт. Кушторҳо мардумро ба даҳшат меоварданд. Ӯ ба мамлакат омадани муҳоҷиронро манъ ва назоратро аз болои мактабҳо аввал ба иезуитҳо ва баъд ба ихтиёри пулис супорид. Шумораи мактабҳо ва талабагон муттасил кам мешуд. Сиккаи пул аз назорати давлат берун монд, ки ин ба бекурбшавии он оварда расонид. Мақсади асосии

88. Ҷузеппе Гарибалди

сиёсати хориҷии Росас забт кардани Ҷумҳурии Уругвай буд.

Ҷангҳои Уругвай бо Аргентина. Соли 1811 Уругвай аз тарафи Португалия забт карда шуд ва соли 1828 баъди муборизаи дуру дароз ба муқобили Бразилия истиқлолият ба даст даровард. Дар Уругвай конститутсияи либералии ҷумҳуриявӣ қабул карда шуд. Акнун хавфи асосӣ барои Уругвай таҷовузи Аргентина буд. Соли 1839 лашкари Росас ба Уругвай ҳуҷум кард. Шаҳри калонтарин ва асосии мамлакат Монтевидео дар муҳосираи душман монд. Дар ҷанги нави озодихоҳии халқи Уругвай инқилобчии ҷавони итолиёӣ Ҷ. Гарибалди ҳам иштирок кард. Баъди муборизаи тӯлонӣ ба Уругвай муяссар гардид, ки истиқлолияти худро ҳимоя кунад. Дар муборизаи озодихоҳона ба Уругвай флоти Фаронса ва Англия ёрӣ расониданд. Сабаби асосии ба Уругвай кӯмак кардани Фаронса ва Англия аз сиёсати гумрукии Росас норозӣ будани онҳо буд.

Ҳукумати Уругвай барои пешрафти иқтисодию сиёсӣ ва иҷтимоии мамлакат чораҳои судманд меандешид. Барҳам додани ғуломдорӣ яке аз онҳо буд.

Аргентина дар солҳои 1852-1860. Дар натиҷаи табаддулоти ҳарбӣ Росас аз ҳокимият дур карда шуд. Ӯ маҷбур шуд ба хориҷа фирор кунад. Конститутсияи соли 1853-и Аргентина ягонагии миллии мамлакатро эълон кард. Конгрессро иборат аз ду палата-Палатаи вакилон ва Сенат таъсис дод. Конститутсия барои сенатор интихоб шудан меъёри аниқи зиндагии доимӣ ва моликиятдориро муайян намуд. Дар мамлакат пули тангаи ягона муқаррар гардид. Ғуломдорӣ пурра барҳам дода шуд.

Дар солҳои 50-ум саноати Аргентина дар сатҳи хеле пасти тараққиёт қарор дошт. Лекин соҳаҳои алоҳидаи кишоварзӣ, аз он ҷумла гӯсфандпарварӣ пеш рафт. Ба ин соҳа ва соҳаҳои дигари кишоварзӣ муҳоҷирон ҳам ҷалб карда мешуданд.

Дар солҳои 60-ум Аргентина дар ҷанги истилогарона ба муқобили Бразилия ва Парагвай иштирок намудааст.

Империяи Бразилия. Бразилия соли 1822 истиқлолият ба даст оварад. 7 сентябр рӯзи расман эълон гардидани истиқлолият ҳособида

мешавад. Дар ин рӯз қарор карда шуд, ки Бразилия аз Португалия пурра ҷудо мешавад. Португалия ба истиқлолияти Бразилия монеъ шуда наметавонист, чунки ин вақт дар худи Португалия инқилоб ба амал омада буд.

Баъди истиқлолият дар Бразилия мутлақият боқӣ монд. Императори Бразилия Педруи I - писари короли Португалия эълон карда шуд.

Киштзорҳои бузург дар ихтиёри заминдорони Бразилия буданд. Дарбориёни португалӣ ба Педруи I-и кӯҳнапараст (консерватор) ниҳоят содиқ буданд. Аз ин сабаб, арзишҳои демократие, ки дар давлатҳои Амрикои Лотинӣ ҷорӣ мегардиданд, ба Бразилия роҳ намеёфтанд. Бинобар ин, аҳолии мамлакат аз ин норозӣ буд. Бо ҳамин сабаб, дар музофоти Пернамбукуи воқеъ дар шимоли мамлакат шӯриш ба амал омад, вале он шикаст хӯрд.

Соли 1824 Конститутсияи Бразилия қабул карда шуд, ки мувофиқи он тамоми ҳокимият дар дасти император буд. Ғуломдорӣ ва меросхурӣ нигоҳ дошта шуд. Император ҳуқуқ дошт, ки Маҷлиси миллии аз тарафи Конститутсия муқаррарнамударо манъ ва ё парокканда кунад.

Мамлакат дар дасти ҳокимияти заминдорон ва тоҷирони ғуломфурӯш буд. Соли 1828 ба 2 млн. 800 ҳазор нафар одами озод 1 млн 147 ҳазор нафар ғуломи зангӣ рост меомад. Дар миёнаҳои асри XIX

89. Ҳиндуёни Бразилия аз найшакар қанд истеҳсол мекунанд.

ғуломони Бразилия 2,5 млн нафар ва одамони озод 5,2 млн нафарро ташкил менамуданд.

Дар музофотҳои шимолӣ ва ғарбии наздибаҳрии мамлакат найшакар, пахта ва ҷуворимакка парвариш мекарданд. Дар ҷануб зироати асосӣ қаҳва ҳисобида мешуд, ки он аз се як ҳиссаи моли ба берун аз мамлакат содиршавандаро ташкил менамуд. Дар ҷанубӣ мамлакат чорводорӣ тараққӣ карда буд. Бо вуҷуди ин, Бразилия то ҳол ба таври бояду шояд аз худ карда нашуда буд. Музофотҳои он ҳатто байни ҳамдигар алоқа надоштанд.

Дар заминдории калон ҳам нишонаҳои ғуломдорию феодалӣ ва сармоядорӣ вуҷуд доштанд. Кишоварзон ва косибон мустақил набуданд. Онҳо ба соҳибони мулкҳои калон тобеъ буда, ҳуқуқи онҳо ба нимкрепостнойҳо баробар буд.

Истисмори заминдорон, ғуломфурӯшӣ ва режими мутлақ (истибдод) норозигии мулкдорони хурд, тоҷирон, косибон ва кишоварзонро ба вуҷуд меовард. Бинобар ин, соли 1831 дар зери таъсири инқилоби буржуазии Фаронса дар Рио-де-Жанейро шӯриши ҷумҳурихоҳон ба амал омад. Солҳои 1833 -1835 дар шимолу шарқии мамлакат шӯриши кишоварзон, тоҷирон ва косибон доир гардид. Шӯришгарон номи «кабанос», яъне «кулбагиён»-ро гирифтанд. Дар ҷануб, дар Риу-Гранде чӯпонон, косибон ва коргарон шӯриш бардошта, ҷаламрави сукунати худро ҷумҳурӣ эълон карданд, ки он аз соли 1836 то соли 1845 арзи вуҷуд дошт. Ин ҷумҳуриро ҳукумат мағлуб карда натавонист. Аз ин рӯ, маҷбур шуд, ки шӯришчиёнро авф кунад. Соли 1840 баъди ба тахти императории Бразилия нишастани Педруи II ҳам шӯришҳо идома ёфтанд. Соли 1848 дар зери таъсири инқилобҳои буржуазии мамлакатҳои Аврупо ҷумҳурихоҳони музофоти Пернамоуку аз нав шӯриш бардоштанд.

Дар солҳои 40-ум ва 60-ум иқтисодиёти Бразилия беш аз пеш ба тиҷорати сармоядории ҷаҳонӣ кашида мешавад. Бразилия он вақт зиёда аз 48 фоизи қаҳваи ҷаҳонро истеҳсол мекард. Дар солҳои 1870-1871 содироти ин маҳсулот зиёда аз 50 миллион килограммро ташкил мекард. Ҳарчанд ки ғуломфурӯшӣ дар мамлакат манъ шуда бошад ҳам, дар ин солҳо ба мамлакат зиёда аз 30 ҳазор ғулом оварда шуд. Вале фавти зиёд ба камшавии шумораи онҳо сабаб мешуд. Дар мамлакат

бӯҳрони низоми ғуломдорӣ ба амал омад. Нархи ғуломон зиёд, вале маҳсули меҳнати онҳо кам шуд. Дар солҳои 50-60-ум аз Португалия, Олмон ва Италия ба Бразилия воридшавии муҳоҷирон зиёд шуд. Паст будани иқтисодиёт боиси ба сармояи хориҷӣ тобеъ шудани Бразилия гардид. Чунин вазъият ҳукуматдоронро маҷбур сохт, ки дарёҳои дохилиро барои киштиҳои хориҷиён кушояд.

Сиёсати хориҷии Бразилия бештар ба забти Парагвай нигаронида шуда буд. Солҳои 60-ум Бразилия як қисми ин давлатро ба худ тобеъ намуд.

Ҳаракати озодихоҳӣ дар Куба. Ҳангоми ҷанги истиқлолиятхоҳӣ дар Амрикои Лотинӣ дар қалъаҳои Гавана ва Сантягои Куба гарнизонҳои пурзӯри испонӣ ҷойгир буданд. Флоти Испониё ҷазираро дифоъ мекард. Дар Куба мустамликадорон ҳокимияти ҳудро аз ҷанги истиқлолиятхоҳӣ дифоъ карда тавонистанд. Аксарияти кулли заминдорон ва тоҷирони Кубаро креолҳо ташкил менамуданд. Бедодгарии ҳукуматдорони испонӣ, болоравии ҳаҷми андозҳо ва ба мансабҳои баланд роҳ надодани креолҳо норозигии мардуми Кубаро ба вуҷуд меовард.

Дар огози асри XIX ҷонибдорони ислоҳоти либералӣ дар Куба хеле зиёд шуданд. Маорифпарвари машҳур Феликс Варела ва шоири барӯманд Хосе Мария Эредиа ваҳшонияти мустамликадорони испониро фош намуда, озодии Кубаро орзу мекарданд.

Ҷанги озодихоҳӣ дар мустамликаҳои амрикоии Испониё ба баромадҳои инқилобӣ дар Куба низ такон дод. Ду нафар ҷавони кубагӣ - Франсиско Агуеро ва Мануэл Санчес дар соҳилҳои ҷанубии ҷазира мехостанд барои истиқлолияти Куба мардумро ба шӯриш бархезонанд. Онҳо дар ин кор ба ёрии Симон Боливар умед доштанд. Вале ҳукуматдорони мустамлика ин ҷавонони ҷасурро дастгир намуда, ба дор овехтанд. Соли 1821 полковник Хосе – Франсиско Ломус дар Куба ҷамъияти махфии «Офтоб ва шӯълаҳои Боливар»-ро созмон дод. Ин созмон дар зери шиори «истиқлолият ва ё марг» шӯриш тайёр мекард. Вале ҳабскуниҳо ба ин монеъ шуданд. Сӯиқасдчиён мехостанд, ки ба истиқлолияти Куба ноил шуда, ғуломдориро дар ватанашон барҳам зананд. Асоси иқтисодиёти Кубаро киштзорҳои найшакар ва тамоку ташкил медод. Дар онҳо, асосан, ғуломон кор мекарданд. Соли 1817 ҷазираи Куба тахминан 440 ҳазор нафар сокин дошт, ки зиёда аз 199 ҳазорашонро ғуломони зангӣ ташкил мекар-

данд. Ғуломонро дар кулбаҳои дарҳояшон оҳанин ва дар таҳхонаҳои ифлосу намнок нигоҳ медоштанд. Меҳнати тоқатфарсо, шиканҷа ва ҳудкушӣ ба камшавии шумораи ғуломон оварда расонид. Саводнок кардани ғуломон қатъиян манъ буд. Дар ҷазира зангиёни «озод», мулатҳо ва дурагаҳои беҳуқуқ низ кам набуданд. Соли 1811 зангӣ Хосе Антонио Апонте созмони махфии инқилобиеро ташкил дод, ки мақсади он озодкунии ғуломон буд. Вале ӯ ва ҳамсафонаш ба даст афтода, ба дор овехта шуданд.

Куба соли 1870 30 фоизи содироти ҷаҳонии қандро медод. Қанди Куба, асосан, ба ИМА ва Англия интиқол дода мешуд. Афзудани содироти қанд истисмори ғуломонро зиёд мекард. Истисмори зиёд ғуломонро ба мубориза бармехезонид.

Солҳои 40-ум дар шимоли ҷазира баромадҳои калони ғуломон ба амал омаданд. Соли 1844 дар Матансаса созмони махфии шӯришгарони занғиёни озод ошкор карда шуд. 78 нафар қатл ва 400 нафари онҳо бадарға карда шуданд.

Дар миёнаҳои асри XIX дар киштзорҳои Куба меҳнати на танҳо ғуломони зангӣ, балки коргарони кироя ҳам ба таври васеъ истифода бурда мешуд. Аксарияти онҳо мулат, дурага ва ё зангиҳои озод буданд. Соли 1846 аҳолии Куба 896 ҳазор нафарро ташкил медод. Аз он 252,5 ҳазор нафар ғуломон ва 431 ҳазор нафараш коргарон буданд. Як қисми заминдорон ва тоҷирони Куба мехостанд, ки ғуломдориро дар ҷазира абадӣ гардонанд ва орзу доштанд, ки онро ИМА ишғол кунад. Дар ин давра дар қисми ҷанубии худи ИМА ҳам сохти ғуломдорӣ ҳукмрон буд. ИМА ҳаракат мекард, ки Кубаро ба даст дарорад. Соли 1848 ҳукуматдорони Амрико ба Испониё пешниҳод намуданд, ки ҷазираро ба онҳо фурӯшад, вале ҷавоби рад гирифтанд. Солҳои 40-ум ҷонибдорони ба мустамликаи ИМА табдил додани Куба ба ҷазира якчанд маротиба дастаҳои мусаллаҳ равон карданд, то ки шӯриш бардошта, ИМА-ро ба ёрӣ даъват кунанд. Вале он дастаҳо бераҳмона қир карда шуданд.

Солҳои 60-ум дар Куба бӯҳрони низоми ғуломдорӣ мушоҳида карда шуд. Содироти қанд афзуд. Дар заводҳои қандбарорӣ мошинҳои буғӣ пайдо шуданд.Аҳолии ҷазира соли 1862 1 млн 359 ҳазор нафар буд. Аз онҳо сафедпӯстон 725 ҳазор, зангиёни озод 221 ҳазор ва ғуломон 368,5 ҳазор нафарро ташкил медоданд. Барои болоравии босуръати истеҳсолот шумораи ғуломон хеле меафзуд. Ғуломонро ба мардикорӣ

додан ба соҳибони онҳо фоидаи бештар меовард. Меҳнати кирояи сафедпӯстон, зангиён ва мулатҳо рӯз то рӯз васеъ паҳн мегардид.

Муваффақиятҳои болоравии сармоядорӣ, афзудани хоҷагиҳои плантатсионӣ ва истеҳсоли қанд ба бойшавии заминдорону тоҷирон ва баландшавии нуфузи онҳо мусоидат мекард. Дар байни аҳолии пешқадам ва ватандӯстони ҷазира кӯшиши ислоҳот ва барқарор кардани истиқлолият зиёд мешуд. Креолҳо ба тағйир додани нарху навои гумрук, кам кардани андозҳо, ба кортесҳои (парлумони) Испониё ин талабҳоро қабул накард. Соли 1867 он ба моликият, Замин ва корхонаҳои саноатӣ дар Куба андози нав ҷорӣ намуд.

Дар Куба муборизаи миллию озодихоҳӣ оғоз ёфт, ки он ду тамоюл дошт. Тарафдорони тамоюли аввали он барои аз мустамликаи Испониё озод намудани Куба, ба ӯ додани ҳуқуқҳои сиёсию иқтисодӣ, озодӣ барои заминдорон ва оҳиста-оҳиста озод кардани ғуломон баромад мекарданд. Ҷараёни дуюм радикалӣ (қатъӣ), чап ва демократӣ буд. Он барои ба кишоварзон ва косибон (сафедпӯстон, зангиҳо, дурагаҳо ва мулатҳо) додани ҳуқуқ ва озодиҳои васеъ мубориза мебурд. Кишоварзони озод, иҷоракорон ва чораккорон, махсусан дар қисми шарқии Куба бисёр буданд. Ҷараёнҳои радикалӣ, чап ва демократӣ дар ин минтақа амал карда бошанд ҳам, вале ба натиҷае муваффақ нашуданд.

Ҳаракати озодихоҳонаи халқи Куба ҳанӯз ба марҳалаи ҳалкунандаи худ нарасида буд. Чандин даҳсола лозим буд, ки халқи ин ҷазира аввал аз тобеияти Испониё ва баъд аз тобеияти ИМА озод шавад.

Хулоса. Баъд аз ба даст даровардани истиқлолият рушди сармоядорӣ ва ваҳдати миллатҳои буржуазии Амрикои Лотинӣ суръат мегирад. Дар тараққиёти сармоядорӣ Мексика аз ҳама давлатҳои дигари Амрикои Лотинӣ пешқадамтар буд. Инқилоби солҳои 50-ум, ғалабаи халқи Мексика бар таҷовузкорони хориҷӣ имкон дод, ки дар мамлакат ислоҳоти пешқадами иқтисодию сиёсӣ гузаронида шавад. Қариб дар ҳамаи мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ то солҳои 80-ум ғуломдорӣ барҳам дода шуд. Дар Бразилия ҳанӯз ғуломдорӣ ва мутлақият маҳфуз монданд, вале дар мамлакатҳои дигар сохти ҷумҳуриявӣ барқарор гардид. Дар баъзе давлатҳо ислоҳоти либералӣ гузаронида шуд. Муборизаи ҳизбҳои либералӣ ва консервативӣ вусъат ёфт, ҳаракати буржуазию демократӣ афзуд, табақаҳои буржуазия ва

коргарон ташаккул ёфтанд. Дар Куба, ки он ҳанӯз дар зери зулми мустамликавии Испониё буд, оҳиста-оҳиста ҳаракати миллию озодихоҳӣ ҷоннок мешуд.

Дар Амрикои Лотинӣ рушди сармоядорӣ ва буржуазияи миллӣ дар шароити мураккаб сурат мегирифт. Мероси вазнини давраи мустамликавӣ - ҳукмронии заминдорон, тарзи нимфеодалии истисмори кишоварзон, барҳам нахӯрдани меҳнати ғуломон ва ғуломдорӣ-ин ҳама ба болоравии сармоядорӣ ва демократикунонии ҷомеа монеъ мешуданд. Табаддулотҳои ҳарбӣ ва ивазшавии диктаторҳо дар аксарияти давлатҳои Амрикои Лотинӣ як воқеаи муқаррарӣ гардида буд.

Баъди ҷанги истиқлолиятхоҳӣ вобастагии иқтисодии мамлакатҳои ақибмондаю аграрии Амрикои Лотинӣ аз Англия ва ИМА сол то сол меафзуд. Усулҳои сиёсати мустамликадорӣ нисбати давлатҳои мустақил, вале аз ҷиҳати иқтисодӣ ақибмонда маҳз аввалин маротиба дар Амрикои Лотинӣ ташаккул меёбад. Маънии ин сиёсат он буд, ки давлатҳои абарқудрати номбурда ҳам ба иқтисодиёти ин давлатҳо сар медаровардand ва ҳам рӯйирост бар зидди онҳо таҷовузи ҳарбӣ ташкил намуда, шартҳои худро ба дӯши давлатҳои тозаистиқлол бор мекарданд.

Ҳуҷҷатҳо

1.Аз таърихи мубориза барои барҳам задани ғуломдорӣ дар Бразилия (аз қонуни 7.11.1831)

(Қонуни соли 1831 барои ғуломдорӣ дар Бразилия маҳдудиятҳо ворид намуд, вале он таъсири кам дошт. Чандин даҳсолаи мубориза лозим шуд. 13 майи соли 1888 имконият фароҳам омад, ки дар Бразилия ғуломдорӣ бекор карда шавад).

Моддаи 1. Ҳамаи бандагоне, ки аз хориҷа ба қаламрав ва ё ба бандарҳои Бразилия қадам мегузоранд, озод мешаванд. Истисно мебошанд:

1. Бандагоне, ки ба киштиҳои давлатҳое вобаста карда шудаанд, ки дар он ҷо ғуломдорӣ вуҷуд дорад, ба шарте ки ин бандагон ба ҳамон киштиҳо хизмат расонанд.

2. Бандагоне, ки аз хориҷа ва ё киштии хориҷӣ гурехта бошанд, бо талаби соҳибонашон пас баргардонида, аз қаламрави Бразилия берун карда мешаванд.

Моддаи II. Воридкунандагони бандагон ба Бразилия мувофиқи моддаи 179-и кодекси ҷиноятӣ нисбати шахсоне, ки одамони озодро ғулом мегардонанд, таъқиб карда мешаванд ва барои ҳар як ғуломи воридкардашуда ба андозаи 200 милрейс ҷарима андохта мешаванд ва зиёда аз ин харочоти ба ин ё ба он ҷойи Африқо бурда расонидани ӯро мепардозанд.

2. Аз Конститутсияи соли 1857 – и Ҷумҳурии Мексика

1. Дар ҷумҳурӣ ҳама озод таваллуд мешаванд. Ғуломоне, ки ба хоки ҷумҳурӣ қадам ниҳоданд, бо ҳамин озодии худро аз нав барқарор мекунанд ва ба ҳимояи қонун ҳуқуқ доранд.

2. Таълим озод аст.

3. Ҳар кас дар интихоби касб, ҳунар ва коре, ки нафъовар ва софдилона асту ӯро қонеъ мекунонад ва ҳам дар истифодаи натиҷаҳои он озод аст.

4. Ақидаҳои гоявӣ объекти тафтиши ҳуқуқӣ ва ё маъмурӣ шуда наметавонанд, ба истиснои мавридҳое, ки онҳо ба вайрон карда шудани тартиботи ҷамъиятӣ, ахлоқ, ҳуқуқ ва ё ба ягон ҷиноят ва ё бадкирдорӣ ҳидоят накунанд.

5. Ҳуқуқи дар ҳар мавзӯъ навиштан ва чоп намудан дахлнопазир аст.

6. Ҳуқуқи ҳеҷ кас барои муттаҳид шуда, дар корҳои сиёсии мамлакат ширкат варзидан маҳдуд карда намешавад. Ягон маҷлиси мусаллаҳ ҷамъ шуда наметавонад.

3. Созишномаи Клейтон- Булвераи соли 1850 дар ИМА ва Англия

Моддаи 1. Ҳукумати Британияи Кабир ва ИМА бо созишномаи мазкур изҳор менамоянд, ки ягонтои онҳо ҳеҷ гоҳ ва яккаю танҳо ба канали киштигард...(ки дар гарданаи Панама кофта мешавад) назорат намекунанд ... ва розианд, ки истеҳкомҳо насозанд ва нигоҳубин намекунанд... Никарагуа, Коста Рика ва соҳилҳои Маскито (соҳилҳои баҳри Кариби Никарагуа)-ро истило ва мустаҳкам намекунанд ва ба мустамлика табдил намедиҳанд.

Моддаи 2. Киштиҳои Британияи Кабир ва ИМА, ки тавассути ин канал рафтуо мекунанд, дар сурати дар байни тарафҳои ба қарордод имзокарда сар задани ҷанг муҳосира, боздошт ва кашида гирифта намешаванд.

Савол ва супоришҳо:

1. Аз натиҷаҳои ҷанги истиқлолиятхоҳӣ дар Амрикои Лотинӣ маълумот диҳед.
2. Барои чӣ ИМА ва Англия барои ваҳдати давлатҳои соҳибистиқлоли Амрикои Лотинӣ монеъ мешуданд?
3. Баъди ҷанги истиқлолиятхоҳӣ дар мамлакатҳои соҳибистиқлоли Амрикои Лотинӣ чӣ тағйиротҳои иқтисодӣ ва сиёсию иҷтимоӣ ба амал омаданд?
4. Мексика баъди ба даст даровардани истиқлолият чӣ тавр тараққӣ кард?
5. Дар бораи ҷанги ИМА зидди Мексика (солҳои 1846-1848) нақл кунед.
6. Дар бораи инқилоби буржуазии солҳои 1854-1860-и Мексика маълумот диҳед.
7. Дар бораи хусусиятҳои иқтисодии Чили чӣ гуфта метавонед?
8. Аргентина кай истиқлолият ба даст овард?
9. Росас Аргентинаро чӣ тавр идора мекард?
10. Уругвай баъд аз истиқлолият ба даст даровардан бар зидди кадом давлатҳо мубориза бурд ва он чӣ натиҷа дод?
11. Дар бораи ҷараёни сиёсию иқтисодии Аргентина дар солҳои 1852-1860 чӣ гуфта метавонед?
12. Дар бораи моҳияти Конститутсияи соли 1824-и Бразилия чӣ гуфта метавонед?
13. Педруи I Бразилияро чӣ тавр идора мекард?
14. Вазъияти сиёсии Кубаро баъд аз ҷанги истиқлолиятхоҳии халқҳои Амрикои Лотинӣ шарҳ диҳед.
15. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

БОБИ II
ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛҲОИ 1848-1849 ДАР МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО

§ 25. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛИ 1848 ДАР ФАРОНСА

Сабабҳои инқилоби феврал. Дар охирҳои соли 1847 дар Фаронса вазъияти инқилобӣ ба амал омад. Дар мамлакатҳои тараққикарда, аз он ҷумла, дар Фаронса ҳам бӯҳрони шадиди иқтисодӣ ба амал омад, ки он аҳволи бе ин ҳам вазнини оммаи заҳматкашро боз ҳам вазнintар кард. Музди меҳнати коргарон кам шуд. Ҳазорон нафар коргар бекор монд. Ҳукумат барои бартараф кардани бӯҳрони иқтисодӣ чораҳо намеандешид. Бинобар ин, коргарон маҷбур шуданд, ки ба мубориза бархезанд. Қисми аз ҳукумат норозии коргарон ва буржуазия маҷлису гирдиҳамоиҳо доир намуда, аз ҳукуматдорон талаб мекарданд, ки сатҳи молумулкии интихоботӣ кам карда шавад.

Корол ва қисми буржуазияи калон - соҳибони бонкҳо, роҳҳои оҳан, конҳои маъдан ва корхонаҳои дигари калони саноатӣ манфиати ақаллияти аҳолии Фаронсаро ифода мекарданд. Аз рӯйи низоми ҷадиди интихоботӣ тақрибан як фоиз одамон дорои ҳуқуқи интихоботӣ шуданд. Коргарон, кишоварзон, косибон, буржуазияи майда ва миёна имконият надоштанд, ки ба парлумон вакилони худро интихоб кунанд. Сарфи назар аз ин, иттифоқи буржуазияи майда ва миёна бо коргарон ба амал наомад. Чунки буржуазия талабҳои худро бо роҳи осоишта ба даст оварданӣ буд, роҳбарони ҳаракати коргарӣ бошанд – бо роҳи инқилоб.

Эълон карда шудани ҷумҳурӣ. 22 феврали соли 1848 даҳҳо ҳазор сокини Париж ба кӯчаю майдонҳои шаҳр баромаданд. Дар байни намоишчиён аксариятро коргарон ва донишҷӯён ташкил мекарданд. Дар бисёр ҷойҳои шаҳр дар байни намоишчиён ва пулис задухӯрдҳо ба амал омаданд. Шӯришчиён сангарҳо сохта, мағозаҳои силоҳфурӯширо тороҷ карда, мусаллаҳ мешуданд.

Бегоҳии 23 феврал дар гулгашти Капутсинон лашкари ҳукуматӣ ба намоишчиёни беяроқ ҳуҷум кард. Дар натиҷа садҳо нафар кушtaю захмдор шуданд. Ин хабар дар тамоми шаҳр паҳн шуд. Даъвати «Ба даст силоҳ гиред! Бародарони моро кушта истодаанд!» баланд садо дод. Ҳазорон коргар, ҳунарманд ва донишҷӯ – қариб ҳамаи

заҳматкашони Париж ба по хестанд. Шӯришчиён дар муҳорибаҳо ғалаба ба даст меоварданд ва дере нагузашта қисми шаҳрро ба зери назорати худ гирифтанд.

24 феврал қариб тамоми шаҳр дар дасти шӯришчиён буд. Нисфирӯзӣ муҳосираи қасри корол оғоз ёфт. Луи Филипп аз чунин вазъияти баамаломада ба ҳарос афтода, ба фоидаи набераи хурдсоли худ (графи парижӣ) аз тахту тоҷ даст кашид ва ба Англия гурехт. Шӯришчиён қасри Тюилрӣ фро ишғол карданд.

Бо талаби шӯришчиён Ҳукумати Муваққатӣ ташкил карда шуд. Пагоҳии 25 феврал мардуми зиёде дар назди бинои ратушаи шаҳр, дар он ҷое, ки Ҳукумати Муваққатӣ маҷлис мегузаронид, ҷамъ омаданд. Распайл ном вакили коргарон аз парлумон талаб кард, ки Фаронса ҷумҳурӣ эълон карда шавад. Чанд рӯз баъд парлумон дар бораи ҷорӣ кардани ҳуқуқи умумии интихоботӣ декрет бароварда. Мувофиқи он ҳамаи мардони синнашон ба 21 расида ба ҳуқуқи интихоботӣ соҳиб шуданд.

Вакилони коргарон аз ҳукумат талаб карданд, ки ҳуқуқи онҳо ба меҳнат эътироф карда шавад.

Ҳукумати Муваққатӣ бо декрети худ аз 2-юми март рӯзи кориро як соат кам кард – дар Париж рӯзи корӣ аз 11 соат ба 10 соат ва дар музофотҳо бошад, аз 12 соат ба 11 соат фуроварда шуд. Ғайр аз ин, Ҳукумати Муваққатӣ барои бекорон корхонаи ҷамъиятиеро бо номи «устохонаҳои миллӣ» ба кор андохт, ки ба тарзи ҳарбӣ ҷорӣ карда шуда буд. Онҳо аз бригадаҳо, взводҳо, ротаҳо ва ҷузъу томҳои дигар иборат буданд. Ҳукумат оид ба масъалаҳои коргарон комиссияҳои давлатӣ ташкил намуд.

Шӯриши июнӣ. Аз 4 май ба ҷойи Ҳукумати Муваққатӣ Маҷлиси Муассисон ба кор шурӯъ кард. Ин маҷлис аз рӯзи аввали фаъолияташ барои торумори шӯришчиён пинҳонӣ ба тайёрӣ сар кард. Коргарон аз Маҷлиси Муассисон талаб карданд, ки Вазорати меҳнат ва рушдро ташкил намояд, вале он қатъиян ба муқобили ташкил кардани чунин вазорат баромад. Маҷлиси Муассисон чанд қарори зиддихалқӣ қабул кард, ки он қаҳру ғазаби заҳматкашони Парижро ба вуҷуд овард. 15 май зиёда аз 100 ҳазор нафар коргар ба намоиши эътирозӣ баромада, сӯйи қасри Бурбонҳо, ки қароргоҳи Маҷлиси Муассисон буд, ҳаракат карданд. Намоишчиён пароканда кардани Маҷлиси Муассисонро талаб карданд. Вакилон хавфро ҳис карда, ба ҳар тараф пароканда шуданд. Намоишчиён аз ин рӯҳбаланд шуда, ба сӯйи бинои Ратушаи шаҳр равон шуданд. Вале ҳукумат зидди онҳо лашкарро истифода намуд. Намоишчиён пароканда карда шуданд. Бо ҳамин, ҳукумати зидди инқилоб ба ҳуҷуми қатъӣ гузашт.

90. Сангар дар Париж. 23 феврали соли 1848

22 июн парлумон қарор қабул кард, ки «устохонаҳои миллӣ» баста шаванд. Мувофиқи ин қарор ҳамаи шахсони муҷарради аз 18 то 25-сола бояд ба лашкар сафарбар мегардиданд. Боқимондаи онҳоро ба корҳои маҷбурии заминканӣ равона мекарданд.

Коргарони Париж ин қарори ҳукуматро сӯиқасди душманони ҷумҳурӣ донистанд. Ин вақт арбобони буржуазия лоиҳаи Конститутсияи нави Фаронсаро тайёр мекарданд. Бинобар ин, онҳо намехостанд, ки коргарони фаъол дар Париж бошанд. Коргарон намояндагони худро ба Маҷлиси Муассисон равон карда, талаб намуданд, ки ин қарори беадолатонаи худро бекор кунанд.Вале талаби коргарон ба инобат гирифта нашуд.

Дар натиҷаи баста шудани «устохонаи миллӣ» 113 ҳазор коргар бекор монд. Коргарон ин ҳолатро дида, 23 июн шӯриш бардоштанд. Дар Париж қариб 600 баррикада сохта шуд. Зиёда аз 100 ҳазор нафар коргар мусаллаҳ шуда, ба кӯчаҳо баромаданд.

Дар шӯриш коргарони «устохонаи миллӣ» аз ҳама фаъолтар буданд. Онҳое, ки дар «устохонаи миллӣ» сардори бригада, бахш, даста ва ғайра буданд, роҳбарии ҷузъу томҳои шӯришгаронро ба ӯҳда гирифтанд. Ҳукумати буржуазии Фаронса дар ихтиёри худ лашкари пиёдагарди 80-ҳазорнафара, кавалерия ва боз зиёда аз 2 ҳазор нафар аскару афсари чусту чолок дошт.

Ҷанги шадид оғоз ёфт. Ариллерияи ҳукуматӣ шӯришгаронро тирборон мекард. Шӯришчиён хеле бад мусаллаҳ буданд. Тамоми рӯз садои таркиши гулӯла ва сӯхтор давом кард. Шӯришчиён шикаст хӯрданд. Ноилоҷ онҳо ба тарафи шарқии шаҳр ақиб нишастанд. Боқимондаи шӯришчиён дар маҳаллаи Сент-Антуан паноҳ бурданд. Вале онҳо ҳам 26 июн пахш карда шуданд.

Қариб 11 ҳазор шӯришчӣ кушта, зиёда аз 25 ҳазор нафар ба ҳабс ва 3,5 ҳазор нафари онҳо бадарга карда шуданд.

Барқарор гардидани мутлақият. 2 декабри соли 1851 набераи Наполеони I шоҳзода Луи Наполеон тавассути табаддулот ба тахти президентии Фаронса нишаст. Барои ҷомаи амал пӯшидани ин нақша Луи Наполеон тайёрии ҷиддӣ дида буд. Пеш аз табаддулот ӯ дар тамоми гарнизонҳои шаҳр одамони худро ба кор таъин карда, фармон дод, ки шахсони хавфноку беэътимод ба ҳабс гирифта шаванд.

Хабари табаддулоти давлатиро фаҳмида, қариб 10 ҳазор нафар ҷумҳурихоҳ ба кӯчаҳои шаҳр баромаданд. Онҳо сангарҳо сохтанд ва ба муборизаи мусаллаҳона омода шуданд. Вале қувваи Луи Наполеон бузург буд. Ӯ тавонист, ки шӯришро ба тезӣ пахш кунад.

Баъд аз як соли президентӣ, Луи Наполеон Бонапарт Ҷумҳурии Дуюмро барҳам зада, худро Наполеони III ва императори Фаронса эъ-

91. Халқ тахти королро ба замин мепартояд. 24 феврали соли 1848

лон намуд. Фаронса империя эълон карда шуд. Он ба худ номи «Империяи Дуюм»-ро гирифт.

Наполеони III мардумро фиреб медод. Вақте ки ӯ ба сари қудрат омад, эълон кард, ки «империя сулҳ аст», вале дере нагузашта ӯ ҷангҳои ғоратгаронаю беадолатонаро оғоз намуд. Империяи Дуюм бо ҳамроҳии Англия бар зидди Чин ҷанг эълон кард. Инчунин лашкари Фаронса Кохинхин ва Камбоҷа (ҷануби Ҳиндучин)-ро ишғол карда, ба мустамликаҳои Фаронса табдил дод.

Аҳамияти инқилоби буржуазии соли 1848-и Фаронса. Инқилоби буржуазии соли 1848-и Фаронса аҳамияти калони таърихӣ дорад. Коргарон ва буржуазияи Фаронса барои мақсадҳои худ мубориза бурданд. Ҳар кадоми онҳо роҳи ба мақсад ноил шудан-коргарон бо роҳи зӯрӣ, буржуазия - роҳи осоиштаро дуруст ҳисоб мекарданд.

Инқилоби соли 1848 нишон дод, ки коргарон нисбат ба буржуазияи Фаронса камтар муташаккиланд. Дар ин инқилоб буржуазия барои ба мақсадҳояш ноил шудан бо коргарон якҷоя фаъолият накард. Ин ҳам дар Маҷлиси Муассисон ва ҳам дар муносибат бо Ҳукумати Муваққатӣ, ҳам дар аз нав барқарор кардани мутлақияти Фаронса мушоҳида гардид. Дар Маҷлиси Муассисон ё Ҳукумати Муваққатӣ агар сухан дар бораи манфиатҳои коргарон ва табақаҳои диғари меҳнаткаш мерафт, вакилони буржуазия бетавофутӣ зоҳир мекарданд. Вакилони коргарон низ нисбати манфиатҳои буржуазия ҳамин хел рафтор менамуданд.

Дар инқилоби февралӣ буржуазия нисбат ба воқеаҳои июнӣ фаъолтар иштирок кард. Вале ҳамин ки қисман ба мақсади худ расид, бо доираҳои ҳукмрони мамлакат иттифоқ баста, ҳатто шароит ба вуҷуд овард, ки Бурбонҳо аз нав ба сари қудрат оянд.

Ташкил шудани Империяи Дуюми Фаронса умри инҳисори феодалон ва як қисми буржуазияи мамлакатро дар ҳокимият ба муддати тӯлонӣ наҷот дода натавонист. Ташкили давлати демократии Фаронса гарави таъмини ҳуқуқҳои меҳнаткашон, буржуазия ва аъзоёни дигари ин ҷомеа буд.

Ҳуҷҷатҳо

1.Хитобномаи шӯришчиёни округи VIII - Париж, июни соли 1848

Шаҳрвандон! Дар сангарҳои моҳи феврал ашхосе, ки Шумо ба онҳо унвони Ҳукумати Муваққатӣ дода будед, ба мо ҷумҳурии иҷтимоиюю демократӣ ваъда карданд.

Онҳо ваъда карданду Шумо ба суханҳои онҳо бовар карда, сангарҳои худро тарк кардед.

Дар чор моҳ онҳо чӣ кор карданд?

Онҳо ба ваъдаи худ вафо накарданд. Мо шаҳрвандоне, ки бинои мири округи VIII-ро ҳифз мекунем, чунин талабҳо дорем:

- *эълони ҷумҳурияти иҷтимоӣ ва демократӣ;*
- *бо ёрии давлат ташкил кардани иттиҳодияҳои озод;*
- *ба суд кашидани вазирон ва бетаъхир ҳабс кардани комиссияи иҷроия;*
- *аз Париж баровардани лашкар.*

Шаҳрвандон!

Дар хотир доред, ки шумо соҳибихтиёр ҳастед.

Шиори моро дар хотир нигоҳ доред:

Озодӣ, баробарӣ ва бародарӣ.

(Аз китоби «Социальная борьба в Западной Европе XIX века в подлинных документах» Л., 1994, т.1., стр.189).

Муроҷиатномаи шӯришчиён аз 24 июни соли 1848

Баҳри Ҷумҳурӣ, Озодӣ, Бародарӣ, Баробарӣ!

Рафиқон, шаҳрвандон! Мудофиа ташкил мекунем, қуввае нишон диҳем, ки ба он соҳибем; дудилагӣ бас аст. Бигузор, ҳар кас вазифаи худро иҷро намояд. Бигузор, занону кӯдакон моро рӯҳбаланд намоянд... Коре, ки онро муҳофизат мекунем, кори тамоми ҷаҳон аст.

Агар Париж занҷирбанд карда шавад, пас тамоми Аврупо ба ғуломӣ гирифтор мешавад.

Силоҳ ба даст гиред! Силоҳ ба даст гиред!

Ё ғалаба мекунем, ё баҳри ҷумҳурии демократӣ ва иҷтимоӣ мемирем. Чунин аст даъвати мо, ё баҳри ҷумҳурии демократӣ ва иҷтимоӣ мемирем.

Чунин аст даъвати мо, бародарон. Саломи бародарӣ.

(Аз китоби Малок А.И. Июньские дни 1848 г.–М., 1948. Стр. 95-96).

Савол ва супориш:

1. Сабабҳои инқилоби буржуазии соли 1848-и Фаронсаро баён кунед. 2. Дар бораи рафти инқилоби феврали соли 1848-и Париж нақл кунед. 3. Буржуазияи Фаронса дар инқилоби февралӣ чӣ нақш бозид? 4. Барои чӣ «устохонаҳои миллӣ»-ро ташкил карданд? 5. Дар бораи рафти шӯриши июни соли 1848 нақл кунед ва аз он хулоса бароред. 6. Империяи Дуюм чӣ тавр ташкил ёфт? Дар бораи сари қудрат омадани Наполеони III маълумот диҳед. 7. Инқилоби буржуазии соли 1848-и Фаронса чӣ аҳамият дошт? 8. Дар бораи инқилоби буржуазии соли 1848-и Фаронса ва воқеаҳои ба он алоқаманд фикри худро баён кунед.

§ 26-27. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛҲОИ 1848-1849 ДАР ОЛМОН ВА ИТАЛИЯ

Сабаб ва мақсадҳои инқилоби буржуазӣ дар Олмон. Дар давлатҳои Олмон сармоядорӣ рӯ ба болоравӣ ниҳод. Вале ду омил-парокандагии сиёсии Олмон ва мавҷудияти тартиботи феодалӣ пеши роҳи тараққиёти онро мегирифт.

Дар арафаи инқилоб дар Олмон даҳҳо давлати хурду нисбатан бузург вуҷуд дошт. Сарҳаду боҷхонаҳои мавҷудаи дохилӣ робитаҳои иқтисодию сиёсии онҳоро суст менамуданд. Роҳбарии давлатҳои Олмонро ҳокимони мутлақ-королҳо ичро мекарданд. Мутлақият бошад, ба рушди саноат ва тиҷорат халал мерасонид.

Бӯҳрони иқтисодӣ дар Олмон аҳволи оммаи халқро вазнинтар кард ва ба инқилоби буржуазӣ замина фароҳам овард. Барои барҳам додани монеаҳо, тартибот ва парокандагии феодалӣ, пеш аз ҳама, буржуазияи Олмон манфиатдор буд. Қисми зиёди коргарону кишоварзон ва хунармандон, ки аз тартиботи феодалӣ азоб мекашиданд, ҷидду ҷаҳди буржуазияи миллиро дастгирӣ мекарданд.

Барои ба амал омадани инқилоби буржуазӣ дар Пруссия бештар шароит муҳайё гардида буд.

Инқилоб дар Пруссия. Бӯҳрони иқтисодии соли 1847 дар мамлакат сафи бекорон ва гуруснагиро зиёд кард. Хабари эълон карда шудани Ҷумҳурии Фаронса дар моҳи феврали соли 1848 дар Олмон инқилобро тезонид. 27 феврал дар Баден намоишҳои оммавӣ оғоз ёфтанд. Мардум аз ҳукумат талаб мекарданд, ки барои озодии матбуот, ақида ва маҷлису ҷамъомадҳо шароити ҳуқуқӣ муҳайё карда шавад. Халқ инчунин ташкили додгоҳи қасамиён, милитсияи халқӣ ва даъвати маҷлиси муассисони умумиолмониро талаб мекард.

Герсог Леополд аз шӯриш тарсида, ҳамаи дархостҳои дар талабномаи мардум зикршударо қонеъ гардонид. Ғайр аз ин, ӯ ба дафтари вазирон якчанд намояндаи буржуазияи озодандеш (либерал)-ро дохил кард. Дар давлатҳои дигари Олмон низ мавҷҳои инқилобӣ пайдо мешуданд. Королҳо барои ҳимояи тахту тоҷи худ талабҳои шӯришчиёнро қабул мекарданд. Пешвоёни оппозитсияро ба ҳайати ҳукумат дохил карда, бо ҳамин шӯълаи инқилобро паст карданӣ мешуданд.

Моҳи март инқилоб дар Пруссия оғоз ёфт. Он музофоти аз ҳама пешқадами ин давлат – Рейнро фаро гирифт. 3 март коргарон ва косибон ба кӯчаҳои Кёлн баромада, бинои ратушаро иҳота карда, талаб намуданд, ки дар мамлакат бе таъхир ислоҳоти демократӣ гузаронида

шавад. 7 март инқилоб пойтахти Пруссия шаҳри Берлинро ҳам фаро гирифт. Аз ҳамон рӯз сар карда, намоишу гирдиҳамоиҳо ягон рӯз ҳам қатъ нагардиданд ва 13 март он ба хунрезӣ оварда расонид.

Дар Вена низ инқилоб оғоз ёфт. Короли Пруссия Фридрих Вилгелми IV талабҳои буржуазияи озодихоҳро қонеъ гардониданӣ набуд. Вале дар натиҷаи тезу тунд шудани вазъият ӯ маҷбур шуд, ки 18 март ба фармон дар бораи ҷорӣ кардани конститутсияи нав имзо гузорад.

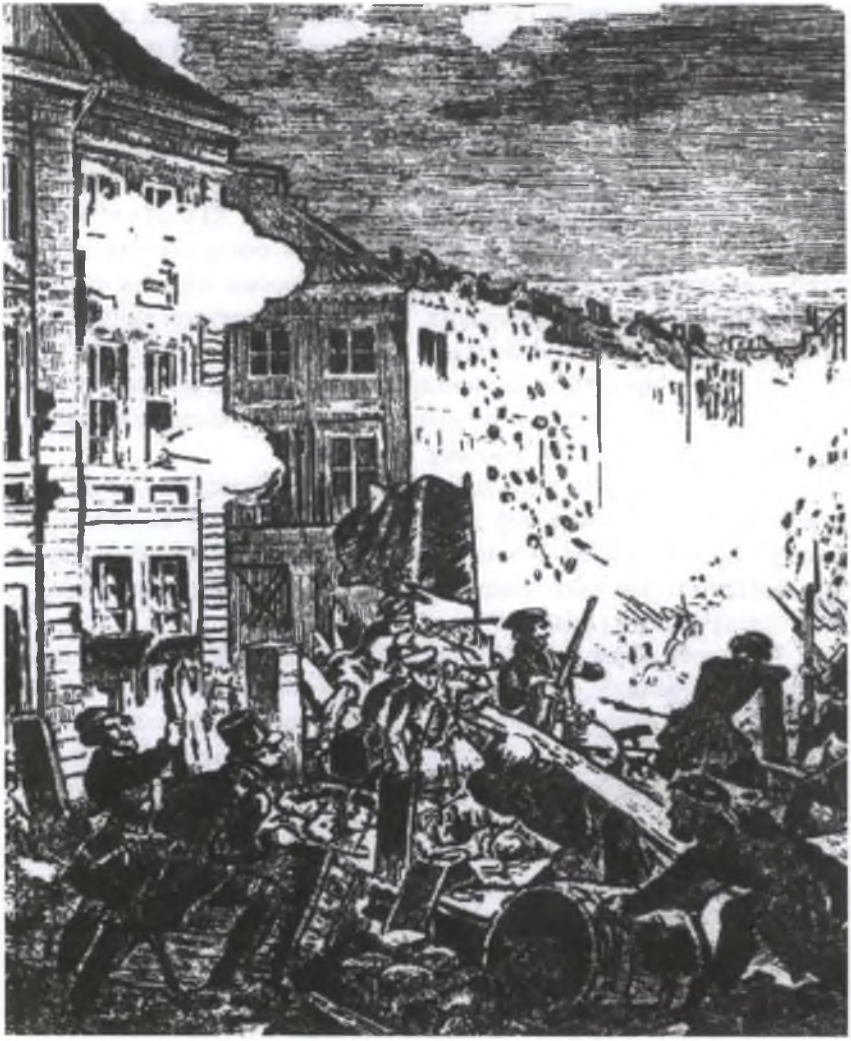
Фармони королро шӯришгарон бо хурсандӣ пешвоз гирифтанд. Анбӯҳи калони мардум барои табрики мутлақияти конститутсионӣ ба ҷониби қасри корол раҳсипор шуданд. Вале дар назди қаср мардумро горди мусаллаҳ бо сарнайзаву силоҳ ва оташ пешвоз гирифтанд. Задухӯрд оғоз ёфт. Шӯришгарон ба сохтани сангарҳо шурӯъ карданд. Дар ин кор махсусан коргарон ва косибон фаъол буданд. То бевақтии шаб дар кӯчаҳои шаҳр садҳо сангар сохта шуд.

Пагоҳии 19 март маълум гардид, ки корол ба осонӣ ғалаба карда наметавонад. Бинобар ин, бо фармони ӯ ба шаҳр лашкар даромад. Вале корол ба лашкар ҳам эътимод надошт. Корол аз халқ тарсида, фармон дод, ки лашкар аз шаҳр бароварда шавад, то ки шӯришгарон задухӯрди зидди ҳукумати ӯро бас кунанд.

Буржуазияи Пруссия аввал хост, ки дар мамлакат бо ёрии халқ конститутсия ҷорӣ кунад. Вале баъди 19 март аз мавҷи шӯриш тарсида, бо корол наздик шудан хост. Фридрих Вилгелми IV ва дворянҳои дарбори ӯ низ аз инқилоб тарсида, маҷбур шуданд, ки муваққатан бо буржуазияи озодихоҳ наздик шаванд. Ин имкон дод, ки шӯриш пахш карда шавад. 29 март корол бонкдор Кампагаузенро сардори ҳукумати нав таъин кард. Пас аз ин буржуазия аз корол талаб кард, ки ба шаҳр аз нав лашкар дароварда шавад.

Инқилоби буржуазӣ муваққатан ҳам бошад, дар баъзе давлатҳои олмонӣ ғалаба кард. Ин иқдом ҳаракати миллиро барои муттаҳид кардани давлатҳои Олмон ба вуҷуд овард. Зарурати ҳар чӣ тезтар муттаҳид кардани Олмонро буржуазия ва оммаи халқ хуб эҳсос мекарданд.Аз ин рӯ, аз ҳокимони мутлақи давлатҳои Олмон талаб мекарданд, ки Маҷлиси Муассисони умумиолмонӣ даъват карда шавад. Аз 31 март то 3 апели соли 1848 дар шаҳри Франкфурти лаби Майн анҷумане бо номи «Пеш аз парлумон» ба кор шурӯъ кард, ки ба он аз тамоми Олмон арбобони ҷамъиятӣ ҷамъ омада буданд. Дар анҷуман қарор карданд, ки ба Маҷлиси Муассисони умумиолмонӣ интихобот гузаронида шавад.

Моҳи май дар Франкфурти лаби Майн интихобот гузаронида шуд. Ҷаласаи аввалини он 18 майи соли1848 дар вазъияти ботан-

92. Моҳи марти соли 1848. Шуриш дар Берлин

тана дар калисои ҷомеи Павели Муқаддас баргузор гардид. Масъалаи аз ҳама муҳими он ташкил кардани кумитаи марказии Олмон буд. Маҷлис дар ҳайати худ Ҳукумати Муваққатиро ташкил кард. Вале баъд аз ташкил кардани ҳукумат низ дар Олмон чизе тағйир наёфт.

Аксулинқилобчиён тобистони соли 1848 муқобили инқилоб ба ҳуҷум гузашта, онро шикаст доданд.

Таҷрибаи инқилоби Олмон нишон дод, ки буржуазия дар мамлакат ҳанӯз аз ӯҳдаи роҳбарӣ ба инқилоб баромада наметавонад. Он аз коргарон ҷудо амал мекунад. Мавҷуд набудани иттифоқи буржуазия ва оммаи заҳматкашон сабаби асосии шикасти инқилоб гардид.

Сабаб ва мақсадҳои инқилоби буржуазии Италия. Италия ҳам мисли Олмон аз давлатҳои зиёди пароканда иборат буд. Ба ин нигоҳ накарда, дар он ҷо солҳои 30 ва 40-уми асри XIX муносибатҳои сармоядорӣ, махсусан, дар Италияи Шимолӣ босуръат пеш мерафтанд. Саноат тараққӣ мекард. Аксари заминдорон хоҷагии худро ба таври сармоядорӣ пеш мебурданд. Мардуми вилоятҳои ҷанубӣ, асосан, ба кишоварзӣ машғул буданд.

Ба пешравии иқтисодиёт ҳукмронии феодалӣ ва мутлақият халал мерасониданд. Заминдорон ва калисо майдонҳои ҳосилхези зиёдеро дар ихтиёри худ нигоҳ медоштанд.

Италия аз ҷиҳати иқтисодӣ аз Англия, Фаронса ва Олмон ақиб монда буд, зеро аз панҷ чор ҳиссаи аҳолии мамлакат ба кишоварзӣ машғул буд. Музофотҳои нисбатан тараққикардаи мамлакат (аз он ҷумла, Пемонт дар ҳайати короли Сардиния ва Ломбардия) ба империяи Австрия дохил буданд.

Инқилоби буржуазии Италия сабабҳои дохилӣ ва хориҷӣ дошт. Ба сабабҳои дохилӣ аҳволи вазнини мардуми заҳматкаш, ба вуҷуд омадани нерӯҳои истеҳсолии сармоядорӣ ва ду табақаи нави иҷтимоӣ – коргарон ва буржуазия (ки онҳо демократикунонии ҷомеаро мехостанд), мавҷудияти муносибатҳои истеҳсолии кӯҳнаи феодалӣ, номувофиқатии онҳо бо нерӯҳои нави истеҳсолкунанда, инкишофи нобаробари музофотҳои гуногуни мамлакат ва парокандагии феодалии Италияро дохил кардан мумкин аст. Ба сабабҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама, зулми мустамликавии империяҳои Австрия ва Фаронса, ки як қисми Италияро дар дасти худ нигоҳ медоштанд ва Италия аз тарафи ин давлатҳо ғорат карда мешуд, мансуб буданд.

Ду давлат – Фаронса ва Австрия барои муттаҳид шудани давлатҳои Италия халал мерасониданд. Мардуми заҳматкаш ва қисми пешқадами буржуазияи Италия мамлакатро муттаҳид кардан буданд.

Се сабаби асосии инқилоби Италияро қайд кардан зарур аст: мавҷуд будани ҳокимияти мутлақ, муносибатҳои феодалӣ ва зарурати муттаҳид сохтани давлатҳои парокандаи феодалӣ. Ин инқилоб бо моҳияти миллию озодихоҳӣ аз инқилоби буржуазии Олмон фарқ мекард.

Оғоз ва рафти инқилоби Италия. Дар рафти муборизаи зидди феодалӣ ду тамоюли сиёсӣ мушоҳида мешавад: тамоили инқилобӣ-демократӣ, ки он ба табақаҳои хурд ва миёнаи буржуазия ва зиёиё-

94. Ҷузеппе Гарибалди

93. Ҷузеппе Мадзини

ни буржуазия такя мекард ва тамоюли либералӣ, ки ба буржуазияи калони саноатӣ ва дворянҳову помешикон такя менамуд. Ба тамоили инқилобӣ – демократӣ яке аз шахсони шинохтаи Италия Ҷузеппе Мадзини роҳбарӣ мекард. Ӯ ҷамъияти махфии «Италияи ҷавон»-ро ташкил кард. Шиори асосии ин ҷамъият «Иттиҳод ва ҷумҳурӣ» буд. Он маънои муттаҳидшавии миллӣ ва дигаргунсозиҳои демократии Италияро дар назар дошт.

Ҷузеппе Гарибалдӣ (1807 - 1882) зодаи Нитса буда, соли 1833 ба шӯриши ташкилкардаи «Италияи ҷавон» роҳбарӣ намуд. Барои ин суд ӯро ғоибона ба қатл ҳукм кард. Гарибалди ба Амрикои Ҷанубӣ гурехта, дар ҳаракатҳои миллию озодихоҳии зидди ҳукмронии Испониё фаъолона иштирок кард.

Дар Италия солҳои 1747 - 1748 вазъияти инқилобӣ ба амал омад. Дар Рим мардум баромадҳо ва корпартоиҳо ташкил намуданд. Чунин баромадҳо дар Тосканаю Пемонт, махсусан дар Ломбардияю Венетсия ва Королии ҳарду Ситсилия, дар шаҳрҳои Мессина Реҷио ба амал омаданд.

Баромадҳои нахустини инқилобӣ дар Италия 12 январи соли 1848 дар шаҳри Палермои Ҷазираи Ситсилия огоз ёфтанд. Дар охирҳои моҳ аввал ҷануби ҷазира ва баъд шаҳри Неапол ба инқилоб ҳамроҳ шуданд. Халқ королро маҷбур кард, ки ҳукумати либералӣ ташкил кунад ва барои ҷорӣ намудани конститутсия ҳам ваъда бидиҳад. Ҳаракати инқилобӣ шаҳри Пемонт ва вилояти Римро ҳам фаро гирифт. Дар зери фишори буржуазия ва оммаи халқ ҳукумати либералӣ ташкил карда шуд. Дере нагузашта Конститутсияи Пемонт эълон карда шуд, ки мувофиқи он парлумон аз ду палата – Сенат ва Палатаи вакилон иборат буд. Ин конститутсия, асосан, барои буржуазия хизмат мекард.

Дар вилоятҳои дигари Италия ҳам ҳаракатҳои инқилобӣ ба амал омаданд. Дар ин ҷойҳо ҳам ҳукумат маҷбур шуд, ки ба буржуазия ва омма гузаштҳо кунад.

Аз 18 то 22 март дар Милан байни инқилобчиён ва лашкари фелдмаршали Австрия – Редетски задухӯрди калон ба вуҷуд омад. Халқи Милан австриягиҳоро аз шаҳр пеш карданд. Ҳокимият дар Ломбардия ба дасти Ҳукумати Муваққатӣ гузашт. 22 март дар Венетсия низ шӯриш сар зад. Шӯришгарон дар ин ҷо ҳам ҳокимиятро ба даст дароварда, Венетсияро ҷумҳурӣ эълон намуданд.

Дар зери фишори халқи шӯришбардошта короли Сардиния Карл Арберт маҷбур шуд, ки алоқаашро аз Австрия биканад. Ӯ баъди озод кардани Милан лашкари худро ба тарафи қалъаҳои австриягии Пескера ва Мандун равон кард. Вале бо ин қувва аз Италия пеш кардани қӯшуни Австрия кори осон набуд. Ҷузеппе Гарибалди хост, ки аз Амрико баргашта, ба шӯришчиён ёрӣ расонад ва Карл Алберт таклифи ӯро рад кард. Баъди чандин муҳориба лашкари Сардиния қобилияти ҷангии худро гум кард. Редетски аз ин истифода бурда, бар зидди қувваҳои Карл Алберт ба ҳуҷум гузашт.

Мавқеи Папаи Рим ба инқилоб. Вақте ки архиепископ Пийи IX ба тахти Папа нишаст, аввал барои иҷрои талабҳои буржуазияи либералӣ майл шуд. Ӯ сензураро суст кард, маҳбусони сиёсиро авф намуд, аз ҳисоби намояндагони баъзе музофотҳо Шӯрои давлатӣ таъсис дод. Ин ислоҳоти Папаро либералҳои вилояти Рим ва берун аз он бо хушнудӣ пешвоз гирифтанд. Вале Карл Алберт аз халқи яроқнок метарсид. Бинобар ин, вай зидди инқилоб буд. Қариб ҳамаи ҳокимони мутлақи Италия дар ҳамин мавқеъ буданд. Агар дар аввали инқилоб онҳо ба буржуазияи либералӣ гузашт карда бошанд, акнун аз ҷанги зидди Австрия даст кашида, ба муқобили инқилоб муборизаро оғоз карданд.

Папа Пийи IX ошкоро ба халқ хиёнат кард. Тавассути «Муроҷиатнома»-и махсус ӯ эълон кард, ки зидди Австрия ҷанг намекунад. 15 майи соли 1848 бошад, Фердинанди II дар Неапол табаддулоти аксулинқилобӣ гузаронида, палатаи вакилонро пароканда кард. Дастаҳои неаполитаниро, ки муқобили австриягиҳо равон карда шуда буданд, бо фармони ӯ аз Ломбардия фавран ҷеғ заданд.

Шикаст хӯрдани инқилоби буржуазии Италия. 24-25-уми июли соли 1848 қӯшунҳои Австрия ба ҳуҷуми ҷавобӣ гузашта, дар назди Кустосса лашкари Сардинияро торумор ва Карл Албертро маҷбур карданд, ки сулҳ бандад. Мувофиқи ин созишнома Ломбардия аз нав ба Австрия баргардонида шуд. Герсогҳои сулолаи Габсбургҳоро боз ба Моден ва Парма баргардониданд.

Дар тамоми Италия аксулинқилоб ба ҳуҷуми қатъӣ гузашт. Вале халқ бар зидди душманони инқилоб-душманони муттаҳидшавии Италия ба мубориза бархост. Моҳи ноябр дар Рим шӯриш ба амал омад. Шаби 25 ноябри соли 1848 Папа Пийи IX аз Рим гурехт. Мардум даъват карда шудани маҷлиси муассисонро талаб кард. Бо таклифи Ҷузеппе Гарибалди ин маҷлис қарор кард, ки Папа Пийи IX аз вазифааш сабукдӯш ва Рим ҷумҳурӣ эълон карда шавад. Ин воқеа ҳаракати демократиро дар вилоятҳои Италия, аз он ҷумла дар Тоскана пурзӯр кард. 31 январи соли 1849 герсоги вилоят Леополди II аз Флоренсия фирор намуд.

Аз тезу тунд шудани воқеаҳо Карл Алберт тарсида, созишномаи сулҳи Кустоссаро аз эътибор соқит кард ва ба муқобили Австрия ҷангро аз нав оғоз намуд, вале дере нагузашта шикаст хӯрд ва ба фоидаи писараш аз тоҷу тахт даст кашида, ба хориҷа гурехт. Короли Сардиния Виктор Иммануили II бо Австрия сулҳ баста, дар Пемонт бар зидди ҳаракати инқилобӣ ба мубориза оғоз намуд. Дере нагузашта, аксулинқилоб дар Ситсилияю Тоскана, Риму Венетсия ва музофоту вилоятҳои дигари Италия ғалаба кард. Инқилоби буржуазии Италия бо ҳамин шикаст хӯрд.

Сабабҳои шикаст хӯрдани инқилоби буржуазии Италия. Сабабҳои шикастхӯрии инқилоби буржуазии солҳои 1848-1849 Италия низ ба шикасти инқилоби буржуазии Олмон монанд аст. Буржуазияи миллӣ аз халқ истифода бурда, аз мутлақият барои худ гузаштҳо талаб мекард ва дар бисёр мавридҳо ба мақсад мерасид. Вале баъди чанд вақт ҳокимони мутлақ буржуазияро аз он музаффариятҳояш маҳрум мекарданд. Буржуазияи Италия дар мубориза собитқадам набуд. Бар замми ин коргарон ва дастаҳои инқилобии меҳнаткашони Италия ҳанӯз камқувват буданд. Дар ин ҷо низ буржуазия мехост ба мақсадҳои худ бо роҳи муборизаи осоишта расад. Ҳокимони мутлақи Италия метарсиданд, ки баробари барҳам задани мустамликадорӣ халқ ҳокимияти онҳоро низ сарнагун месозад. Аз ин сабаб бо Папаи Рим Пийи IX ҳамфикр буда, аз озод карда шудани Италия дида бо Австрия бастани сулҳ ва дар зери зулми империя монданро афзалтар медонистанд.

Ҳуҷҷатҳо

1. Аз «Аусбургер Алгемайне Сайтунг».15. III.1848, №5

... Воситаҳое, ки бо ёрии онҳо «Италияи ҷавон» барои амалӣ кардани мақсадҳои худ мекӯшид, моҳиятан тарбия ва шӯриш мебошад. Ин дуо мебояд бо ҳамдигар дар якҷоягӣ истифода шаванд. Тарбия... дар ниҳояти кор бояд ба принсипи тарбияи миллӣ табдил ёбад. Аъзои «Италияи Ҷавон» бояд ба ҷамъ кардани маблағ ва сарфи он барои нашр

ва тақсими маводи чопӣ кӯмак расонад... Ахбор барои тайёр кардани шӯриш зарур аст. Он бояд ба таври махфӣ ҳам дар дохили Италия ва ҳам берун аз он ба амал бароварда шавад.

Шӯриш дар маҷмӯъ бояд огози тавлиди миллати ояндаи итолиёвӣ, тафаккури итолиёвӣ ва нутқи итолиёвӣ бошад. Шӯриш мақсад дорад, ки халқ аз нав эҳё гардад. Шӯриш ба манфиати халқ буда, ба омма такя менамояд, зеро то имрӯз нисбати он беэътиноию беҳурматӣ зоҳир карда шудааст.

2. Эълони авф (Аз ахбори расмӣ, 20. III.1848)

Ҳамаи онҳоеро, ки аз рӯйи кирдор, чиноятӣ сиёсӣ ва барои асари чопӣ гунаҳгор ва маҳкум шуда буданд, авф мекунем.

Татбиқи таъҷилии ин авф ба вазири адлия вогузор карда мешавад.

Фридрих Вилгелм. Берлин, 20 марти соли 1848,
«Гирифта шудани Сейхгауз, 14 июни соли 1848».
Аз «Рӯзномаи нави Рейн». №17,17.06.1848.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар бораи сабабҳо ва рафти инқилоби буржуазии Олмон нақл кунед. 2. Инқилоби буржуазии Олмон бояд чӣ вазифаҳоро иҷро мекард? 3. Чаро инқилоби буржуазии солҳои 1848-1849-и Олмон шикаст хӯрд? 4. Бо кадом мақсад солҳои 1848-1849 дар Италия инқилоби буржуазӣ ба амал омад? 5. Чаро инқилоби буржуазии Италия дар аввал ба муваффақият, вале баъд ба нокомӣ дучор гардид? 6. Мавқеи Папаи Рим Пийи IX нисбати инқилоби буржуазии Италия ва нисбати муборизаи миллию озодихоҳонаи зидди империяи Австрия чӣ тавр буд? 7. Чаро ҳокимони Италия ва Папаи Рим ба муқобили Австрия ҷанг кардани Итолиёро намехостанд? 8. Оё инқилоби буржуазии Италия аз инқилоби буржуазии Олмон фарқ дошт? 9. Аз инқилоби буржуазии Олмон ва Италияи солҳои 1848-1849 хулоса бароред.

§ 28. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛҲОИ 1848-1849 ДАР ИМПЕРИЯИ АВСТРИЯ

Сабабҳои инқилоб. Австрия империяи сермиллат буд. Ба он чандин қаламрави миллӣ, ба монанди Маҷористон, Чехия, Хорватия, Словакия, Воеводина, Украинаи Закарпат, Трансилвания дохил буданд. Империя 34 миллион нафар аҳолӣ дошта, 16 миллион нафарро славянҳо, 11 миллион нафарро маҷорҳо, итолиёвиҳо, руминҳо, валаххо ва танҳо 7 миллион нафарро немисҳо ташкил мнамуданд. Аҳолии ғайринемиси империя орзуи аз зери асорати мустамликавии Австрия озод шуданро доштанд.

Ҳокимият дар Австрия пурра дар дасти сулолаи Габсбургҳо буд. Ба пешравии муносибатҳои сармоядорӣ тартиботи феодалӣ халал мерасонид. Корол муҳофизатгари тартиботи феодалӣ буд. Вай намехост, ки дар империя дигаргуниҳои буржуазию демократӣ ба амал оянд.

Дар мамлакат ду табақаи нави иҷтимоӣ – буржуазия ва коргарон тавлид ёфтанд. Оҳиста – оҳиста байни онҳо ва тартиботи феодалӣ зиддиятҳо ба амал меомаданд.

Бӯҳрони иқтисодии солҳои 1847-1848 зиддиятҳои мавҷударо боз ҳам тезу тунд кард. Мардум сабаби инро дар сохти мавҷудаи давлатӣ – империя ва мутлақияти Австрия медиданд. Ҳамаи ин боиси инқилоби буржуазии солҳои 1848 – 1849 империяи Австрия шуданд.

Инқилоб дар Вена. 18 марти соли 1848 дар пойтахти империя шаҳри Вена шӯриш оғоз ёфт. Аз пагоҳии барвақт мардум бинои сеймро иҳота карда, ҷорӣ намудани конститутсия ва истеъфои сарвазир Меттернихро талаб карданд. Император Фердинанд ба фелдмаршал Виндишгрес ваколатҳои зиёде дод, то ки шӯришро пахш кунад. Ӯ ба муқобили мардум аз силоҳу қувва истифода бурд, ки дар натиҷа намоишчиёни зиёде куштаву захмдор шуданд. Ин фоҷеа мардумро маҷбур кард, ки ба мубориза бархезад. Шӯришгарон ба силлоҳхона ҳуҷум карда мусаллаҳ шуданд. Гурӯҳе аз онҳо қасри ҳукуматро забт карданд. Вазъияти ҳукумат вазнин шуд. Меттерних аз вазифааш истеъфо дода, ба Англия фирор намуд.

Аҳолии Вена ба бекор кардани сензура, ташкили горди бюргерию донишҷӯён ноил шуданд. Император ваъда дод, ки барои тайёр кардани лоиҳаи конститутсия дар Вена маҷлиси сеймҳои музофотҳоро бо ҳамроҳии намояндагони буржуазия даъват мекунад. Вай баъди чанд рӯз ҳукуматро аз нав ташкил намуд. Ба ҳайъати он ғайр аз аъёну ашроф намояндагони буржуазияи либералӣ низ дохил шуданд.

Инқилоб дар Маҷористон. Муваффақиятҳои шӯришгарони Вена таркиши инқилобиро дар дигар қисмҳои империяи Австрия тезонид. Халқи маҷор барои ба даст овардани истиқлолият ва озодӣ ба мубориза бархест.

15 марти соли 1848 коргарон, косибон, донишҷӯён ва намояндагони табақаҳои дигари Пешта дар зери роҳбарии демократи инқилобӣ, шоир Шандор Петефи ба кӯчаҳои шаҳр баромаданд. Онҳо матбааро ба даст дароварда, дар он ҷо барномаи сиёсии шӯришгаронро чоп карданд. Дар ин барнома, ки бо номи «12 талаб» машҳур аст, ташкил кардани ҳукумате, ки дар назди сейм масъул бошад, барҳам додани баршина ва ғайра инъикос ёфта буданд. Дар барнома инчунин «Суруди миллӣ», ки Шандон Петефи навишта буд ва он ба мисраи «Бархез,

маҷор, Ватан даъват мекунад» оғоз меёфт, дохил гардид:

Дар доди Ватан, маҷор бархез.
Бархез, ту хуни душманон рез!
Аз қисмати бандагӣ раҳо шав,
Озод ту тоири ҳаво шав!

95. Шандор Петефи

Ҳукумат аз шӯришгарон тарсида, маҳбусони сиёсиро озод кард.

Сейми Маҷористон (дар шаҳри Братислава кор мекард) аз инқилоб ба ҳарос афтода, барои ба амал баровардани дигаргунсозиҳои буржуазӣ – дар бораи мустақилияти королии Маҷористон, мустақилият дар корҳои молиявӣ ва ҳарбӣ, дар бораи барҳам додани крепостнойчигӣ, оид ба ҷорӣ намудани сохти парлумонӣ ва ғайра якчанд қонун қабул кард. Император Фердинанд инчунин барои дар Маҷористон ташкил кардани ҳукумати мустақил фармон баровард.

Инқилоб дар Чехия. 11-уми марти соли 1848 дар Прага маҷлиси шаҳрӣ баргузор гардид, ки он аз ҳукумат таъмини **озодии шаҳрвандӣ,** барҳам додани ӯҳдадориҳои феодалӣ, баробарҳуқуқии забонҳои немисию чехӣ барои Чехия, Хорватия ва Силезия, даъват карда шудани сейми қонунгузори ягона ва додани **ҳуқуқҳои сиёсӣ** ба онҳо ва ғайраро талаб намуд.

Маркази ҳаракатҳои миллию озодихоҳӣ дар шаҳри Прага буд. Дар ин ҷо Кумитаи Святослав ташкил карда шуд. Кумита ба номи император талабнома фиристода, муттаҳид кардани Чехия, Хорватия ва Силезияро талаб намуд. Нуфузи Кумитаи Святослав дар байни халқ рӯз то рӯз баланд мешуд. Ҳукуматдорони Австрия маҷбур шуданд, ки барои тайёр кардани ислоҳот аъзоёни ин кумитаро ба ҳайати ҳукумат дохил намоянд.

Шикаст хӯрдани император. Гузаштҳои император танҳо як қисми буржуазияро қонеъ карда тавонист. Лоиҳаи конститутсияи дар матбуот чопшудаи Австрия комилан зидди демократия буд. Мувофиқи он император ҳуқуқи радкунии (вето) мутлақро дошт. Лоиҳаи конститутсия болоравии нави ҳаракати инқилобиро ба вуҷуд овард. Император кӯшиш намуд, ки ба болоравии ҳаракати инқилобӣ монеъ шавад. Аз ин рӯ, барои пароканда кардани Кумитаи марказии горди миллӣ фармон баровард. Вале халқ 15 май дар Вена аз нав ба мубориза

бархост. Ҳукумати император аз фишори пурзӯри мардум тарсида, маҷбур шуд, ки фармонро дар бораи пароканда кардани Кумитаи марказии горди миллӣ бекор кунад. Император Фердинанд эълон кард, ки лоиҳаи конститутсияи империя аз нав дида мешавад.

Ҳукумати Австрия чанд маротиба кӯшиш намуд, ки ба инқилоб зарба занад, вале онҳо бенатиҷа анҷом ёфтанд. Буржуазия дар Вена кумитаи бехатарӣ ташкил намуда, ба ҳифзи инқилоб шурӯъ намуд. Ҳукумат маҷбур шуд, ки аз Вена қӯшунҳояшро барорад.

Шӯриш дар Прага. 2 июни соли 1848 бо ташаббуси либералҳои Чехия дар Прага Конгресси славянӣ кушода шуд. Конгресси славяниро ҳукуматдорони Габсбургҳо барои ҳокимияти худ хавфнок шуморида, бо сардории фелдмаршал Виндишгрес ба Прага лашкар даровардаанд. Дар Прага ҷойгиркунии лашкарро зӯроварӣ ҳисобида, аҳолии шаҳр талаб кард, ки он аз шаҳр бароварда шавад. Вале ин талаб рад карда шуд. Дар ҷавоб 12-уми июн мардум ба намоиши бисёрҳазорнафараи эътирозӣ баромаданд. Қӯшунҳои Австрия коргарон ва донишҷӯёни Прагаро тирборон карданд. Деҳқонони гирду атрофи шаҳр ҳам ба ёрии шаҳриён омаданд. Задухӯрдҳои хунин то 17 июн давом карданд. Вале қувваҳо баробар набуданд ва ба ҳукумат муяссар шуд, ки шӯриши Прагаро бо хун оғушта кунад.

Конгресси славянӣ дар оғози шӯриш кори худро қатъ кард. Вай худро аз шӯриш дар канор гирифт.

Шӯриши Прага аҳамияти калони таърихӣ дошт. Он нуқтаи баландтарин барои озод шудан аз зери зулми мустамликавии империяи Австрия буд.

Шӯриш дар Вена. Император ба муқобили Маҷористон аз Вена лашкар фиристод, вале 6-уми октябри соли 1848 коргарон ва донишҷӯёни мусаллаҳи Вена сари роҳи лашкарро гирифтанд. Шӯришгарон вазири ҳарбӣ-Латураро, ки дар бораи ба Маҷористон равон кардани лашкар фармон дода буд, дар фонуси кӯчагӣ овехтанд. Дарбориёни император аз ғазаби халқ тарсида, Венаро тарк карданд. Дар ин вақт лашкаркаши австриягӣ Елачич аз лашкари Маҷористон шикаст хӯрда, қувваҳои боқимондаи худро ба Вена равон кард. Дар охирҳои моҳи октябр Вена муҳосира карда шуд.

Шӯришчиён ба қадри зарурӣ тиру туфанг надоштанд. Ба онҳо бояд маҷориҳо ёрӣ мерасониданд, вале онҳо ба тарафи Вена хеле суст ва бо қувваи ночизе ҳаракат мекарданд.

Фелдмаршал Виндишгрес аз шӯришчиён талаб кард, ки таслим шаванд. Баъди ҷавоби рад гирифтан, ӯ дар бораи бомбаборонкунии ваҳшиёнаи шаҳри Вена фармон дод.

1-уми ноябри соли 1848 лашкари ҳукуматӣ маркази Венаро бе даст даровард. Дар ин муҳориба зиёда аз 5000 нафар шӯришчӣ талаф ёфт. Ҳазорон нафар шӯришгаронро бо аҳли оилаашон парронданд ва ё ба ҳабсхонаҳо партофтанд.

Ҷанги истиқлолиятхоҳӣ дар Маҷористон. Торумори шӯриши Вена ба ҳукумати императории Австрия рӯҳи тоза бахшид ва онҳоро водор намуд, ки ба муқобили инқилобчиён ба ҳуҷуми қатъӣ гузаранд. Вале пеш аз ин воқеа император Фердинанди I ба фоидаи ҷияни 18-солааш Франс Иосиф аз тоҷу тахт даст кашид. Қӯшунҳои Австрия соли 1849 пойтахти Маҷористон шаҳри Будапештро ишғол карданд. 4 март дар Вена қабули конститутсияи нав эълон карда шуд. Он музаффариятҳои инқилоби мартиро дар қаламрави империяи Австрия барбод дод. Инчунин мухторияти Маҷористон бекор ва идоракунии ягонаи марказиятноки империяро ташкил намуд. Маҷористон қисми таркибии мулкҳои Габсбургҳо эълон шуд. Аз Маҷористон Хорватия, Словения, Воеводина ва Трансилвания ҷудо карда шуданд.

Дар Маҷористон ба ҷойи ҳукумати ватанӣ, ки аз ӯҳдаи мудофиаи Маҷористон баромада натавонист, тобистони соли 1848 Ҳукумати Кумитаи Мудофиа (бо роҳбарии Лайош Кошут) ташкил карда шуд. Кошут лашкари миллиро ташкил намуд, ки он то баҳори соли 1849 ба 170 ҳазор нафар расид.

Дар ҷангҳои инқилобии истиқлолиятхоҳӣ лашкари Кошут бар артиши австриягиҳо ғалаба ба даст овард. 14-уми апрели соли 1849 Сейми Маҷористон ҷавобан ба Конститутсияи Австрия дар бораи истиқлолияти Маҷористон эъломия қабул кард.

Моҳи апрели соли 1849 император Франс Иосиф аз шоҳи Русия ёрии ҳарбӣ пурсид. Моҳи май шоҳи Русия бо императори Австрия дар Варшава вохӯрда, нақшаи ҳуҷум ба Маҷористонро кашиданд. Моҳи июл лашкари Русия бо сардории князь Паскевич ба Маҷористон ҳаракат кард. Лашкари Маҷористон аз қувваҳои ҳарбии Русия ва Австрия шикаст хӯрда, оқибат дар наздикии Вилагош таслим шуд.

Баъди шикаст хӯрдани лашкар Лайош Кошут ва роҳбарони дигари инқилоб ба Туркия фирор карданд. Паскевич 13 нафар генерали таслимшударо ба австриягиҳо супорид. Ҳукуматдорони Австрия онҳоро ба қатл расониданд.

Натиҷаҳои инқилоби буржуазии империяи Австрия. Инқилоб дар империяи Австрия чун дар давлатҳои Олмон ва Итолиё инқилоби анҷомёфтаи буржуазӣ – демократӣ буд. Нерӯи асосии инқилоб буржуазия, коргарон, кишоварзон, ҳунармандон, донишҷуён ва зиёиёни инқилоби буданд. Инқилоби буржуазӣ мутлақияти Австрияро сарна-

гун накард ва зулми миллиро низ барҳам надод. Вай барои он мағлуб шуд, ки табақаҳои нави ҷамъиятӣ – буржуазия ва коргарон барои ин кор ҳанӯз пухта нарасида буданд. Буржуазияи либералӣ дар инқилоб собитқадамона иштирок накард. Қувваҳои беруна ба натиҷаҳои инқилоб таъсири манфӣ расониданд.

Инқилоби буржуазии солҳои 1848-1849-и Австрия натиҷаҳои мусбат ҳам дод. Ҳукумат ба баъзе ислоҳот маҷбур шуд. Ба ҳукуматдорони Австрия, пеш аз ҳама, лозим омад, ки конститутсия ҷорӣ кунанд, ҳарчанд ки он дорои ниҳоят ками арзишҳои демократӣ буд. Парлумон аз ду палата иборат буда, интихобот сатҳи дороии баланди молумулкӣ дошт. Дар бораи маҳдуд кардани баъзе ӯҳдадориҳои феодалӣ қонун бароварда шуд. Ҳокимияти судӣ ва политсия барҳам хӯрданд.

Инқилоби солҳои 1848 – 1849 ҳарчанд ки ба шикаст дучор омад, муборизаи миллию озодихоҳиро дар империяи сермиллати Австрия тезонид.

Ҳуҷҷатҳо

1. Халқи Маҷор соли 1848 ба чӣ муваффақ шуданд мехост (12 модда)

1. Мо озодии матбуот, барҳам додани сензураро мехоҳем.

2. Таъсиси ҳукумати масъул дар Будапешт.

3. Парлумони ҳарсоларо дар Пешт.

4. Аз рӯйи муносибати шаҳрвандӣ ва динӣ ҳуқуқи баробар дар назди қонун.

5. Ташкили горди миллӣ.

6. Ҷорӣ карда шудани андоз ба ҳама.

7. Барҳам задани муносибатҳои баршиначигӣ.

8. Ташкили додгоҳи касамиён.

9. Таъсиси бонки миллӣ.

10. Артиш бояд конститутсияро дифоъ кунад, аскарони маҷор бояд ба хориҷа равон карда нашаванд, лашкари хориҷиён бояд аз Маҷористон бароварда шавад.

11.Озод кардани маҳбусони сиёсӣ.

12.Бастани иттиҳод бо Трансилвания.

2. Декрет оид ба озодии матбуот ва чораҳои дигар (15 марти соли 1848)

Мо, Фердинанди Якум, бо меҳрубонии Парвардигор императори Австрия ва ғайраю ғайраҳо феълан амр кардем ва мувофиқи он зарур донистем, ки хоҳиши халқҳои содиқи худамонро қонеъ гардонем.

Хабар медиҳем, ки сензура нест карда шуда, ба матбуот озодӣ кафолат додем, чӣ тавре ки дар ҳамаи мамлакатҳои дигар ҳамин тавр аст.

Горди миллӣ, ки дар асосҳои моликият ва интеллегентӣ сохта шудааст, аллакай хизмати самараноктаринро ба ҷо оварда истодааст.

Барои дар муддати кӯтоҳтарин вакилонро аз ҳама табақаҳои музофотҳо ва минтақаҳои марказии королии Ломбардияю Венетсия даъват намуда, ҳайати онҳоро бо намояндагони табақаҳои шаҳрванди мустаҳкам намудан ва бо назардошти риояи конститутсияҳои музофотҳо барои муҳокима ва қабули конститутсияи ватанӣ чораҳои зарурӣ андешида шуданд.

Аз ҳамин сабаб, бо боварӣ интизор мешавем, ки ақлҳо ором мешаванд, таълим аз нав ба низом медарояд, касбу ҳунар ва тиҷорат аз нав ҷоннок мешаванд...

3. Шӯриш дар Вена 15 – 26 майи соли 1848 (варақа)

...15-уми май ҳақиқатан ҳокимияти халқ ва мутлақияти демократӣ кори ҳалшуда буд. Ин ба табъи ашрофон нафорид, чунки акнун ба онҳо муяссар нашуд, ки халқро бо нутқҳои зебои худ фиреб диҳанд, ё ки бар вай тавассути қувваи силоҳ ғалаба кунанд. Аз ин рӯ, аз ибораҳои «халқи содиқ» истифода бурда, дар бораи ишқу муҳаббат ба мутлақият суханпардозӣ мекарданд. Онҳо дар пасттиннатии худ чунон дур рафтанд, ки барои манфиатҳои ғаразноки шахсӣ аз тоҷу тахтро ба зери хатар гузоштан натарсиданд...

... Соати 3 – и баъд аз зуҳр донишгоҳ талаби халқро эълон кард, ки:

1. Лашкар, ғайр аз гарнизони маҳаллӣ, бояд дар зарфи 24 соат боз монда шавад. Горди миллӣ ва легиони донишҷӯён дар бораи оромӣ ва бехатарии шаҳр ҳамхорӣ кунанд.

2. Вазорат бояд ба дастоварди 15 май кафолат бидиҳад. Баҳри таъмини иҷрои он бояд ашрофон интихоб карда шаванд, то ки дар назди халқ бо сарҳои худ ҷавоб бидиҳанд.

3. Император бояд дар муҳлати кӯтоҳтарин баргардонида шавад.

4. Гунаҳгорон дар ба вуқӯъ пайвастани бетартибиҳо бояд ба додгоҳи қасамиён кашида шаванд. То он вақте ки ин моддаҳо иҷро нашаванд, сангарҳо бардошта намешаванд ва венагиҳо шӯришро қатъ намекунанд.

Савол ва супоришҳо:

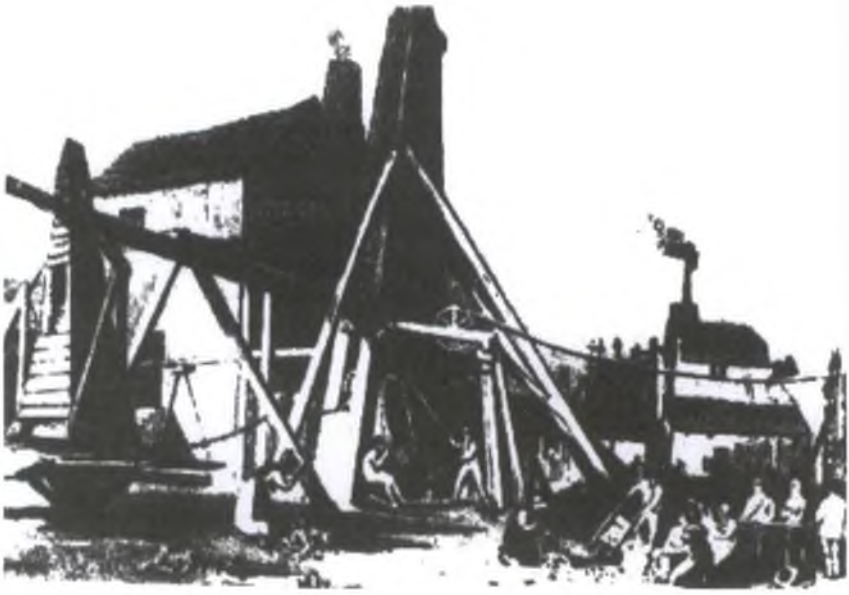
1. Сабабҳои асосии инқилоби буржуазии солҳои 1848 – 1849-и империяи Австрия кадомҳоянд?
2. Дар бораи инқилоби мартӣ дар Вена чиро медонед?
3. Дар Маҷористон инқилоб чӣ тавр оғоз ёфт?
4. Дар бораи оғози инқилоби Чехия нақл кунед.
5. Дар Прага чӣ тавр шӯриш ба амал омад ва он чӣ натиҷа дод?
6. Дар бораи оғоз ва рафти шӯриши Вена (моҳи октябри соли 1848) нақл кунед.
7. Дар бораи ҷанги истиклолиятхоҳии халқи маҷор бар зидди мустамликадорони австриягӣ маълумот диҳед. Он чӣ натиҷа дод?
8. Чаро императори Австрия Франс Иосиф бо подшоҳи Русия Николаи 1 вохӯрд?
9. Дар шикасти инқилоби империяи Австрия Русия чӣ саҳм дорад?
10. Оид ба мавзӯъ хулосаи худро баён кунед.

БОБИ III
МАДАНИЯТИ АВРУПО ВА АМРИКОИ ШИМОЛӢ

§29. МАДАНИЯТИ АВРУПО ВА АМРИКОИ ШИМОЛӢ ДАР АСРИ XVIII ВА НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XIX

Тараққиёти техника. Дар асри XVIII ва нимаи асри XIX дар Аврупо ва Амрикои Шимолӣ техника қадами бузург ба пеш гузошт. Охири асри XVIII дар Англия аллакай мошинҳои механикии бофандагӣ ва буғӣ васеъ истифода бурда мешуд. Дар як қатор мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ ва ИМА аз ибтидои асри XIX сар карда табаддулоти саноатӣ оғоз ёфт. Истеҳсолот ба шарофати он оҳиста-оҳиста аз мануфактура ба фабрика ва заводҳо мегузашт.

Муҳандиси фаронсавӣ Жаккард дастгоҳи бофандагие сохт, ки тавассути он аз ресмонҳои ҳарранга газворҳои рангоранг баровардан мумкин буд.

96. Заводи чуянгудозии Англия дар солҳои 30-юми асри XIX

99. Исаак Нютон

100. Н.И. Лобачевский

шуд. Баъди такмили он ҳазорон ситораи пештар номаълум кашф карда шуданд. Ситорашиносон тамоюлҳои ҳаракати сайёраи Уранро дуруст муайян карда, аз рӯйи он соли 1846 мавҷудияти яке аз сайёраҳои системаи офтобӣ- Нептунро исбот карданд.

Ҳанӯз дар солҳои 50-уми асри XVIII файласуфи немис И.Кант дар бораи аз туманнокии чанг пайдо шудани сайёраҳои системаи офтобӣ фикр баён карда буд. Риёзишиноси фаронсавӣ П.Лаплас дар охири асри XVIII ақидаи дигарро дар ин бора пешниҳод кард, ки Офтоб ва сайёраҳо аз анбӯҳи газҳои даврзанандаи тафсон пайдо шудаанд. Олимон сохти планетарии атомро низ кашф намуданд.

М.В.Ломоносов тавассути таҷрибаҳои худ қонуни нигоҳдории массаи моддаро исбот намуд. Баъдтар ин хулосаҳои Ломоносовро кимиёшиноси фаронсавӣ А.Лавуазе тавассути таҷриба исбот намуд.

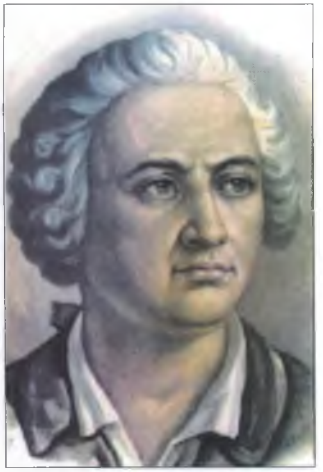
Дар асри XIX олимон исбот карданд, ки моддаҳои гуногун сохти гуногуни молекулавӣ доранд ва хосияти онҳо ба ҳамин вобаста аст. Он моддаҳое, ки ба қисмҳои таркибӣ тақсим намешаванд, ба худ номи унсурро мегиранд.

Физикони англис Ҷ.Ҷоул ва немис Р.Майер соли 1842 бо роҳи таҷриба эквиваленти механикии гармиро ҳисоб карданд. Онҳо исбот намуданд, ки миқдори гармӣ нест намешавад. Он ба энергияи механикӣ табдил меёбад.

Табаддулоти саноатӣ талаб мекард, ки хусусиятҳои кимиёвии моддаҳо омӯхта шаванд. Усулҳои тайёр кардани рангҳо, воситаҳои рангубори матоъҳо ва ғайра ёфта шуданд. Дар ин давра олимон

дар самтҳои гуногуни илми кимиё ба муваффақиятҳои калон ноил гардиданд.

Илми тиб ҳам тараққӣ мекард. Олими ҳоландӣ А. Левенгук ҳанӯз дар асри XVII микроскопро ихтироъ кард, ки он заррачаҳоро чандин маротиба калон карда нишон медод. Дар натиҷа, имконияти хуб омӯхтани сохти ҷанини одам, растаниҳо ва ҳайвонот муҳайё гардид. Баъдтар микроскопи А.Левенгук такмил дода шуд.

101. М.В. Ломоносов

Олими англис Э.Ҷеннер дар асри XVIII иммунитети муқовимати баданро ба заррачаҳои касалии нағзак исбот намуд. Ин кашфиёт имкон дод, ки пеши роҳи касалиҳои зиёде гирифта шавад.

Нақлиёт ва алоқа. Дар асри XVIII ва то солҳои 50-уми асри XIX дар Аврупо ва Амрикои Шимолӣ нақлиёт ва алоқа ҳам бо суръати тез тараққӣ карданд. Дар соли 1830 дар ҷаҳон ҳамагӣ 232 км роҳи оҳан мавҷуд буд. Дар солҳои 40-ум бошад, сохтмони роҳи оҳан дар Олмон ва Фаронса низ босуръат пеш рафт. Дар соли 1870 дарозии роҳҳои оҳан дар ҷаҳон ба 200 ҳазор км расид.

Аз чоряки якуми асри XIX сар карда, киштиҳои чархдор дар уқёнусҳо ба Ҳиндустону Амрико рафту омадро оғоз карданд. Баъд чархҳо бо винтҳои обӣ иваз карда шуданд. Ин кор истифодаи кори киштиҳоро бехтар намуд. Дар солҳои 50-60-уми асри XIX флоти бодбондор қариб пурра бо флоти буғӣ иваз карда шуд.

Аз тарафи бародарони фаронсавӣ Монголфҳо ихтироъ карда шудани кураи ҳавоӣ имконият фароҳам овард, ки аэростатҳо сохта шаванд. Дар Фаронса ҳангоми инқилоби буржуазии охири асри XVIII аэростатҳо бо мақсади ҳарбӣ истифода бурда мешуданд. Барои аз ҳаво ба Замин фуромадан парашют ҳам ихтироъ карда шуд, ки ин парвозро дар аэростатҳо бехавф гардонид.

Дар миёнаҳои асри XIX ба ҷойи телеграфи оптикӣ (тавассути оташ сигнал дода мешуд) А. Белл телеграфи симин ихтироъ кард. Баъди ин алифбои Морзе ва дастгоҳи ҳарфчопкунӣ ҳам ихтироъ карда шуданд. Чунин ихтироотҳо дар алоқа инқилоб ба вуҷуд оварданд.

Адабиёт. Дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX адабиёти Аврупо ба мувафақиятҳои беназир ноил гардид. Шоирону нависандагони ҳақиқатнигоре ба майдон омаданд, ки дар асарҳои худ

102. Муҳорибаи телефонии А.Белл

ҷиҳатҳои баду неки ҷомеаро реалистона (воқеъбинона) тасвир мекарданд. Мардумро тавассути асарҳои худ ба мубориза барои ояндаи нек, озодӣ ва пешравии ҷомеа даъват мекарданд. Образҳои манфии асарҳои онҳо нафрати мардумро ва образҳои мусбат шавқу завқ ва хоҳиши пайравӣ кардани хонандагонро ба вуҷуд меоварданд.

Даниел Дефо ва Ҷонатан Свифт. Даниел Дефо (1660-1731) тавассути романи «Робинзон Крузо» (соли 1719) шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо намуд. Муаллиф дар асари худ дар бораи баҳрнаварде, ки баъди пора-пора гаштани киштӣ наҷот ёфта, қариб 30 сол дар як ҷазираи беодами Амрикои Ҷанубӣ умр ба сар бурдааст, нақл мекунад. Ба якаву танҳоӣ нигоҳ накарда, қаҳрамони асар Робинзон Крузо аз ӯҳдаи зиндагии вазнин баромад ва ҳам сифатҳои беҳтарини инсониро нигоҳ дошт.

103. Даниел Дефо

Романи дуҷилдаи «Саёҳати Гулливер» (с.1726)-и Ҷонатан Свифт (1667-1743) диққати хонандагонро ба худ ҷалб мекунад. Ӯ бо баҳонаи тасвир кардани мамлакат ва ҳаёти лилипутҳо иллатҳои ҷомеаи замони худро ба зери танқиди сахт гирифтааст. Муаллиф дар асараш ба муқобили дурӯғу риёкорӣ, зулми золимон ва таъқиби одамон баромадааст.

Шиллер. Фридрих Шиллер (1750-1805) яке аз барҷастатарин адибони охири асри XVIII ва аввали асри XIX немис мебошад. Дар пйесаи машҳури худ «Ғоратгарон» ҷавонеро тасвир кардааст, ки ба муқобили тартиботи мавҷудаи ҷомеа эътироз баён мекунад. Барои китоби «Ғоратгарон» ва асарҳои дигараш ҳукуматдорон ба ӯ навиштанро манъ карданд.

104. Ҷонатан Свифт

105. Фридрих Шиллер

Баъд ӯро ҳатто ба маҳбас ҳам партофтанд, вале ӯ аз он ҷо гурехт. Баъди ҳабс Шиллер солҳои зиёде дар оворагӣ умр ба сар мебарад.

Барои инқилоби буржуазии Фаронсаро дастгирӣ кардан, Конвенти ин мамлакат Шиллерро бо унвони шаҳрванди фахрии Ҷумҳурии Фаронса сарфароз кардааст.

Ба ғайр аз «Ғоратгарон», Шиллер драмаҳои «Вилгелм Телл», «Духтари ормонӣ», «Мария Стюарт» ва ғайраро низ навиштааст. Бисёр асарҳои Шиллер имрӯзҳо низ барномаҳои театрҳои ҷаҳонро зинат медиҳанд.

Гёте. Иоҳан Волфганг Гёте дар шаҳри Франкфурти лаби Майни Олмон ба дунё омадааст.

Гёте ба нерӯи эҷодии инсон боварии комил дошт ва онро дар асарҳояш бо як эҳсосот ва санъати баланд ситоиш кардааст.

Мо чунин андешаҳои ӯро, пеш аз ҳама, дар романи «Фауст» мебинем. Қаҳрамони асар Фауст барои ҳалли масъалаҳои муҳим, аз қабили маънии ҳаёт чист, вазифаи одам аз чӣ иборат аст, камар мебандад. Ӯ ҳатто ҷонашро мефурӯшад, то ки ба ин саволҳо ҷавоб ёбад. Вале Фауст бахтро дар ҳеҷ чиз наёфта, дар дами марг ба хулосае меояд, ки маънии ҳаёт дар корнамой ва мубориза аст.

Виктор Гюго (1749-1832). Нависандаи фаронсавӣ тавассути романи машҳури худ «Радшудагон» беадолатии ҷомеаро фош кардааст. Деҳқон Жан Валжан барои дуздидани як кулча нон ба бадарға маҳкум шудааст. Дар ин асар ҳиссиёти башардӯстии муаллифи роман баланд садо медиҳад.

106. Иоҳанн Волфганг Гёте

107. Оноре де Балзак

Балзак. Оноре де Балзак (1799-1850) намояндаи бузурги реа лизми танқидии нимаи дуюми асри XIX-и Фаронса мебошад. Ӯ да асарҳояш ҷиҳатҳои манфии ҷомеаи буржуазиро ба зери танқиди сах гирифтааст. Мо инро дар «Мазҳакаи инсонӣ», «Падар Горио», «Ев гений Гранде» ва асарҳои дигари ӯ мебинем. Аз мутолиаи асарҳо Балзак хонанда ғизои маънавии зиёд мебардорад.

Дар ин давра нависандагони дигари машҳур, ба монанди Жа Батист Молйер (1622-1673), Ҷорҷ Байрон (1788-1824), Генрих Гейн (1797-1856) ва дигарон умр ба сар бурдаанд. Онҳо дар пешрафти ада биёти асри XVIII ва нимаи якуми асри XIX саҳми сазовор гузоштаанд

Санъат. Бастакорон. Мусиқӣ яке аз санъатҳои қадимтарин буда ба инсон хурсандӣ ва илҳом мебахшад. Одамон тавассути мусиқ хурсандӣ ва андӯҳи худро ифода мекарданд. Дар замонҳое, ки ҳанӯ нота вуҷуд надошт, мусиқичиён онро аз насл ба насл мерос мегузош танд. Пайдо шудани нота кори мусиқичиёну бастакоронро хеле осо кард. Минбаъд мусиқиро барои наслҳои оянда дар коғаз сабт менаму данд. Мусиқичиён оҳангҳои аз тарафи бастакорон офаридашударо а рӯйи нота ичро мекарданд.

Дар асрҳои XVIII-XIX дар Аврупо як қатор бастакорони барҷаст ба воя расиданд. Онҳо ба оламиён аз худ мероси пурқиммати мусиқ боқӣ гузоштаанд. Дар байни онҳо Иоҳан Себастян Бах (1685-1750 аз Тюрингияи Олмон, Волфганг Амадей Мотсарти австриягӣ, Люд виг ван Бетховени олмонӣ ва Фридрих Шопени лаҳистонӣ машҳу буданд. Дар байни онҳо Мотсарт ва Бетховен мақоми хоса доранд.

108. Ҷорҷ Байрон

109. Генрих Гейне

Мотсарт. Волфганг Амадей Мотсарт (1756-1791) дар 4 – солагиш бо клавесин оҳанг менавохт. Дар 6-солагиаш консерт нишон дода, ар 11-солагиаш операи аввалини худро навиштааст. Дар 14-солагӣ зви Академияи мусиқии Болонъеи Итолиё интихоб шуд. Мотсарт оли 1791 дар синни 35-солагӣ вафот кардааст. Бо вуҷуди ҷавон будан, асарҳои зиёди баландғоя эҷод кардааст. Операҳои ӯ «Дон Жуан», Зангирии Фигаро» ва ғайра ҳанӯз ҳам дар қатори беҳтарин асарҳои лассикии ҷаҳонӣ буда, барномаҳои бисёр театрҳои мамлакатҳои аҳонро оро медиҳанд.

Бетховен. Людвиг ван Бетховен (1770-1827) асарҳои мусиқии иёде навиштааст. Онҳо аз демократ ва ҷумҳурихоҳ буданаш гувоҳӣ едиҳанд. Вай ғояҳои инқилоби буркуазии Ҳоланд ва Фаронсаро дар сарҳояш бо эҳсосоти баланди инсонӣ а равонӣ инъикос намудааст. Ҳангоми нқилоби буржуазии Фаронса Бетховен ҷавони 16-сола буд. Вақте ки хабари инқилобро шунид, ӯ суруди «Кӣ одами озод!»-ро навишт.

110. Иоҳан Себастян Бах

Бетховен ба фоҷиаи Гёте «Эгмонт» увертюра навиштааст.Ибтидои «Эгмонт» ба таври фоҷиавӣ кушта шу-

111. Волфганг Амадей Мотсарт

112. Людвиг ван Бетховен

дани қаҳрамон ва хотимаи тантанавиаш қаҳру ғазаби халқ ва ғалабаи инқилобро инъикос намудааст.

Дар симфонияҳо ва дигар асарҳои Бетховен фоҷиа бисёр аст. Лекин ӯ шахсан ба ҳаёт бо умед менигарист. Беҳуда нест, ки дар хоти-

112. Ж.Л. Давид. Марги Марат

113. Париж. Манораи Эйфел

аи симфонияи машҳури «Нӯҳум» хор дохил шудааст, ки «Қасидаи урсандӣ»-и Шиллерро месарояд.

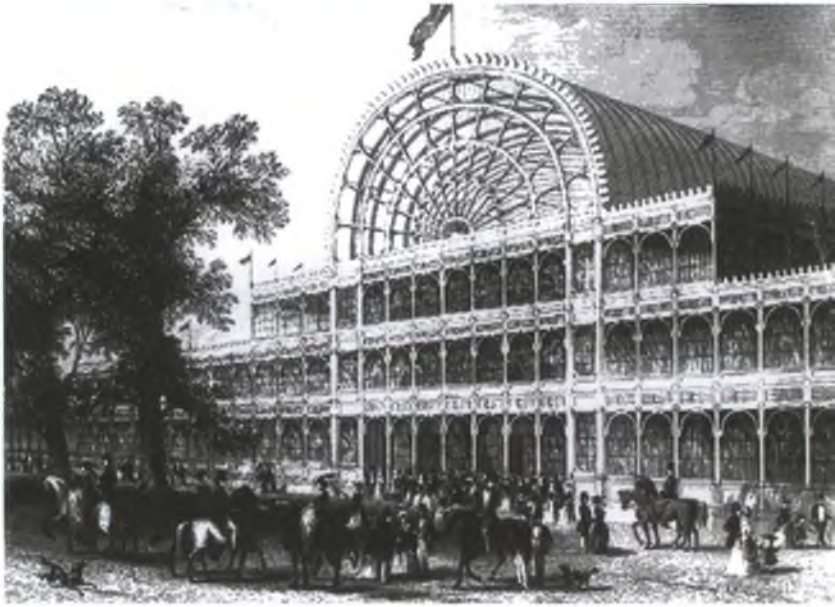
Рассомӣ. Дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX санъати ассомӣ дар Аврупо кадами бузург ба пеш гузоштааст. Рассомон рансиско Гойя (Испания), Ж.Л.Давид, Экен Делакруа, Домъе, Курье (Фаронса) ва дигарон аз машҳуртарин намояндагони санъати расомии ин давра мебошанд.

Гойя эҷодиёти худро бештар ба мавзӯъҳои таърихию инқилобӣ бахшидааст. Асарҳои ӯ «Парронданн шӯришчиён шаби 3 майи соли 1808 дар Мадрид», «Шӯриши 2 майи соли 1808 дар майдони Пуэрто дел Сол» ва «Оилаи корол Карли IV» дар ин бора шаҳодат медиҳанд. Ӯ инчунин дар портреткашӣ ҳам истеъдоди калон дошт. Дар расми «Актриса Антони Тарасе» рассом аз рангҳои гуногун хуб истифода бурда, рӯҳияи равонии маҳрамонашро бо маҳорати баланд инъикос карда тавонистааст.

Расмҳои Ж.Л.Давид «Савганди Горатсийҳо» ва «Марги Марат» ар вучуди кас ҳаяҷонро ба вуҷуд меоваранд.

Эҷодиёти Милле ва Курбъе бештар ба ҳаёти деҳот бахшида шудааст. Мо инро дар силсилаи мусаввираҳои «Деҳқонзодагон» ва «Саракчинон»-и Милле ва «Вохӯрӣ»-и Курбъе дида метавонем.

Асарҳои Ҷ. Констебл «Шом» ва «Намуди Хайгет», И. Энгр «Расми онум Ривер», Л. Б. Коро «Субҳи Венетсия», О. Домъе «Ҷомашӯйзан» ар интихоби мавзӯъ, тарзи тасвир, истифодаи бамаврили рангҳои гуогун ва ҳақиқатнигориашон касро мафтун мекунад.

114. Намоишгоҳи умумиҷаҳлнии саноатӣ дар Лондон. Соли 1851

Меъморӣ. Дар асри XVIII биноҳо бо усули меъмории класитсизм ва барокко сохта мешуданд. Бо ин усул бештар биноҳои идораҳои дав латию ҷамъиятӣ ва динӣ сохта шудаанд.

Ҳарчанд биноҳоро мувофиқи талаби замон месохтанд, вал дар онҳо тарзи биносозии қадимаи Рим бештар эҳсос мешуд. Ма салан, қасрҳои Версал шакли биноҳои қадимаи Римро, ки сутунҳо боҳашамат доштанд, ба хотир меоваранд. Ин услуби биносозӣ да Фаронса ва баъзе мамлакатҳои дигар умри зиёд дид.

Дар Ҳоланд, Олмон, Лаҳистон ва як қатор мамлакатҳои дигар Аврупо ва Амрикои Шимолӣ тарзи дигари сохтани қасрҳо ва калисҳ ба ҳукми анъана даромада буд. Чунин биноҳоро ниҳоят пуршукӯҳ гумбаздор ва бо нақшу нигори зебо сохта, зебу зинат медоданд. Вал дар ин мамлакатҳо ва давлатҳои дигари Аврупо ва Амрикои Шимол усули меъмории бароккоӣ бештар маъмул гардид.

Дар меъмории миёнаҳои асри XIX дар Фаронса усули империя Дуюм ва дар Англия усули **викториявӣ** аз номи малика Виктори мушоҳида карда мешуд. Моҳияти он дур шудан аз класитсизм в омехташавии усулҳои гуногуни давраҳои гузашта, яъне нақшу нигор зиёди дуруст ва хатҳои росту шикастаи меъморӣ мебошад.

ФАСЛИ II
МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО ДАР АСРИ XVI – НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XIX

БОБИ IV
МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ

§ 30. ЧИН

Чин дар арафаи истилои манҷурҳо. Солҳои 30-юм ва 40-ум асри XVII Чин вазъияти бӯҳронро аз сар мегузаронид. Иқтисодиёт дар ҳолати таназзул қарор дошт. Дар мамлакат гуруснагӣ ҳукмронӣ мекард. Ҳаҷми андозро зиёд карданд. Бинобар ин, соли 1628 дар Чин шӯриши калони аҳли меҳнат оғоз ёфт, ки он то соли 1644 давом кард. Ба ин шӯриш дар музофоти Хубэй-Шанси Ли Тзичэн ва дар музофоти Сичуан – Чжан Сянчун роҳбарӣ мекарданд. Ба шӯришгарон муяссар гардид, ки на танҳо музофотҳои номбурда, балки қариб тамоми мамлакатро ишғол намоянд. Онҳо баҳори соли 1644 бе монеа шаҳри Пекинро ишғол карданд. Ҳамин тариқ, дар Чин ба сари қудрат сулолаи нав омад, ки сардораш Ли Тзичэн буд.

Баъди ишғоли шаҳри Пекин шӯришгарон барои ҷорӣ намудани тартибот ва ба эътидол овардани вазъи сиёсию иқтисодӣ ва ичтимоии Чин чораҳои таъҷилӣ андешиданд. Вале Ли Тзичэн бе ситонидани андозе, ки қаблан бекор карда буд, наметавонист лашкар ва дастгоҳи давлатиро бо маблағи зарурӣ таъмин намояд. Аз ин рӯ, андози вазнини қаблӣ аз нав ҷорӣ карда мешавад.

Қабилаҳои манҷурӣ дар охирҳои асри XVI ва ибтидои асри XVII дар зери роҳбарии Нурхатси давлати худро ташкил мекунанд. Дар замони писари Нурхатси хон Абахай ин давлат Тсин (тоза) эълон гардида, Абахай шоҳи нахустини он мешавад.

Тсин аз ҷиҳати сохтори давлатӣ ва ҳарбӣ ниҳоят пурзӯр буд. Сохти давлатии ин мамлакат ба сохти давлатии сулолаи Мини Чин шабоҳат дошт. Он, пеш аз ҳама, ба артиши пурқувват такя мекард.

Артиши Тсин 8 парчам (қӯшун) дошт. Бинобар ин, онро «ҳаштпарчама» меномиданд. Дар арафаи ҳуҷум ба Чин манҷурҳо артиши 200-ҳазорнафара доштанд.

Аз оғози солҳои 40-уми асри XVII манҷурҳо ба қаламрави Чин тез-тез тохтутоз мекарданд. Артиши Чин қудрат надошт, ки мамлакатро аз тохтутози манҷурҳо муҳофизат намояд. Яке аз сипаҳсолорони чиноии ӯ – Сангуй, ки нерӯҳои калони ҳарбиро фармондеҳӣ мекард, мехост, ки бо ёрии манҷурҳо дар мамлакат ба сари қудрат биёяд. Барои ҳамин, ӯ ба манҷурҳо роҳро ба сӯйи Садди Бузурги Чин кушод, то ки онҳо озодона ба Чин ҳуҷум карда тавонанд. Баъд У – Сангуй артиши худро бо лашкари манҷурҳо ҳамроҳ мекунад. Хиёнати ин лашкаркаш иқтидори ҳарбии Чинро суст кард. Лашкаркашони дигари Чин ва роҳбари шӯришгарон Ли Тзичэн ба манҷурҳо муросо ва гузаштҳо мекарданд, то ки мамлакатро аз истило наҷот диҳанд, вале ин чораҳо пеши роҳи манҷурҳоро ғирифта натавонистанд.

Чинро истило кардани манҷурҳо. Баҳори соли 1644 лашкари муттаҳидаи манҷурҳо ва У – Сангуй ба забти Чин оғоз карданд. Муҳорибаи калони лашкари муттаҳидаи манҷурҳо ва У – Сангуй дар гузаргоҳи Садди Бузурги Чин – Шанхайгуан ба амал омад. Лашкари савораи манҷурҳо нисбати артиши Ли Тзичэн аз ҳар ҷиҳат афзалият дошт. Аз ин рӯ, артиши Чин маҷбур шуд, ки ақибнишинӣ карда, ҳатто шаҳри Пекинро ҳам ба душман супорад. Манҷурҳо Пекинро ба даст дароварда, яке аз писарони хон Абахайро ҳокими Чин эълон карданд. Бо ҳамин, аз соли 1644 сар карда, сулолаи манҷурии Тсин Чинро дар тӯли 267 сол (1644 – 1911) идора кард.

Дастаҳои Ли Тзичен ақибнишинӣ карда, паси ҳам шикаст мехӯрданд. Баҳори соли 1645 нерӯҳои асосии шӯришгарон дар шимолу ғарбии Чин шикаст хӯрданд. Дере нагузашта, пешвои онҳо Ли Тзичен ҳалок гардид. Қисми шӯришгарон дар зери роҳбарии Чжан Сянчжун дар наҳияҳои марказии Чин хост, ки алайҳи манҷурҳо муқобилият нишон диҳад, вале ин натиҷаи мусбат надод. Зимистони соли 1647 Чжан Сянчжун шикаст хӯрда, аз тарафи манҷурҳо қатл карда мешавад. Баъди ҳалок гардидани роҳбарони дастаҳои калонтарини шӯришгарон кори онҳоро ватандӯстони дигари Чин-Ши Кэф, Ли Динго ва Чжен Чэнгун давом доданд, ки онҳо ҳам ба шикаст дучор шуданд. Ши Кэф ва Ли Динго қаҳрамонона ҳалок гардиданд. Чжэн Чэнгун бошад, баъди шикаст хӯрдан бо лашкари боқимондаи худ ба ҷазираи Тайван фирор карда, давлати худро ташкил мекунад.

Баъд аз он, ки У – Сангуй ба мақсади худ нарасид, маҷбур шуд, ки дар наҳияиҳои ҷанубии Чин бар зидди манҷурҳо ба муборизa оғоз намояд. Муборизаи ӯ дар ин минтақа то соли 1691 идома ёфт ва ӯ дар ин роҳ ба мақсаде ноил нашуда ҳалок гардид. Баъди ин Тайван низ аз тарафи манҷурҳо забт карда шуд.

Сохти давлатии Тсин. Ҳокими Тсинро Богдихан меномиданд. Ӯ ҳокимияти номаҳдуд дошт. Идораи давлати Тсин дар асоси ду арзиш – динию ахлоқӣ сурат мегирифт:

1. Дар зери Осмон гайр аз Замини шоҳ дигар Замин нест.
2. Ҳамаи сокинони зери Осмон табааи шоҳ мебошанд.

Ин нишондодҳо, ки ба қонунгузории Чин дохил гардида буданд, мақоми давлатро дар шахси шоҳ ифода мекарданд. Шоҳе, ки соҳиби Замин аст, мебояд аз болои халқ номаҳдуд фармонфармоӣ кунад.

Мувофиқи анъанаи чинӣ, шоҳи Тсин писари Осмон буд. Ӯ шахси муқаддасу миёнрав байни Осмон ва одамон ба ҳисоб мерафт. Мувофиқи ривоятҳои чиниён, илоҳияти шоҳ аз он бармеояд, ки ӯ дар маркази Осмони беканор, дар наздикии ситораи Қутб қарор дорад. Мувофиқи қонун, касе, ки номи шоҳро бо овози баланд ба забон мегирифт, қатл карда мешуд.

Ҳокимияти қонунгузорӣ ба ду мақоми машваратӣ - котиботи императорӣ ва шӯрои ҳарбӣ такя намуда, амал мекард. Ба ҳайати котибот шумораи баробари мушовирони манчурию чинӣ дохил мешуданд. Дар мавриди қабули қарор ҳокимони манчурӣ бештар маслиҳати ашхоси ба хонадони шоҳ наздик ва ашрофони манчуриро ба назари эътибор мегирифтанд.

Дар амалӣ гардидани ҳокимияти худ дар ин мамлакат ҳокимони манчурӣ ба силсилаи мақомоти идораи давлатӣ такя мекарданд.Ин мақомот 6-то буданд: рутба, маросим, андоз, додгоҳ, корҳои ҳарбӣ ва корҳои ҷамъиятӣ.

Аз назари маъмурӣ мамлакат ба 18 музофот тақсим карда шуда буд. Ҳар як музофот, дар навбати худ, ба 10 вилоят тақсим мешуд. Мамлакат ҳамагӣ 180 вилоятро ташкил менамуд. Ҳар як вилоят аз уездҳои алоҳида иборат буд. Дар асри XVII Чин 1500 уезд дошт.

Идораи маҳаллӣ аз тарафи мақомоти маъмурии уездҳо идора карда мешуд. Ҳайати маъмурӣ вобаста ба масоҳати уезд аз 200 то 2000 нафарро ташкил мекард. Дар маҳалҳо воҳидҳои деҳотии худидоракунӣ низ мавҷуд буданд.

Дар охирҳои асри XVIII Чин қариб 300 млн нафар аҳолӣ дошт. Онро 27 ҳазор нафар мансабдорон идора мекарданд, ки 20 ҳазор нафари онро ашхоси шаҳрвандӣ ва 7 ҳазор нафарро ҳарбиён ташкил менамуданд. Ашхоси довталаби мансабҳо аз имтиҳони махсус ва хеле мураккаб мегузаштанд. Онҳо имтиҳон супорида, унвони илмӣ мегирифтанд. Дар Чин чунин имтиҳонҳои аввалин соли 1640 гузаронида шудааст.

115. Манзараи даромадгоҳи яке аз шаҳрҳои Чин

Сиёсати хориҷии Чин. Баъди ишғоли Чин, Тсин ба забти давлатҳои ҳамсоя шурӯъ намуд. Дере нагузашта, вай Корея ва Муғулистони Шарқиро ба даст даровард. Баъди ишғоли Тайван ҳукумати Тсин ба ишғоли заминҳои ғарбӣ шурӯъ намуд. Дар он ҷо аз қадимулайём оилаҳои кӯчманчиён зиндагонӣ мекарданд. Соли 1691 Халха, ки он дар шимоли Муғулистон воқеъ ғардида буд, ба ҳайати давлати Тсин ҳамроҳ карда мешавад. Мубориза алайҳи хонии Ҷунгар хеле тӯл кашид. Танҳо ҳамон вақт (миёнаҳои асри XVIII) ишғоли ин давлат муяссар гардид, ки дар баробари он барои тоҷу тахт муборизаи тезу тунд оғоз ёфт ва яке аз дарбориён-хон Амурсан иштибоҳи худро фаҳмида, ба муқобили Тсинҳо исён бардошт, вале баъди 2 сол аз тарафи Тсин бераҳмона пахш карда шуд.

Соли 1757 лашкари Тсин Қошғарро ишғол намуда, онро ба ҳайати Чин ҳамроҳ мекунад.

Забткориҳои Тсин дар самти ҷанубу ғарбӣ бо суръат идома меёбад. Соли 1720 артиши Тсин аввал қисми шарқии Тибетро забт намуд. Манчурҳо дар пойтахти Тибет - шаҳри Лҳас гарнизони 1500- нафараи худро ҷойгир карданд. Соли 1750 бо ширкати ин гарнизон дар сӯиқасд ҳокими Тибет кушта шуд. Дар охирҳои асри XVIII Тибет аз тарафи Тсин пурра ишғол карда мешавад.

Забткориҳои Тсин дар самти ҷануб – Ҳинду Чин нисбатан бомуваффақият буданд. Соли 1768 он ба муқобили Бирма лашкари 40-ҳазорнафараи худро равон кард. Лекин ин лашкар сахт шикаст хӯрд. Ҳамон сол ба Бирма лашкари 60 ҳазорнафараи Тсин бори дуюм ҳуҷум мекунад. Вале ин ҳуҷум низ бо нокомӣ анҷом ёфт. Барои наҷоти тоҷу тахт ва мамлакатро аз ғорат эмин ниғоҳ доштан, ҳокимони Бирма бо

Тсин созишнома мебанданд. Мувофиқи ин созишнома, ҳарчанд нуфу зи Тсин дар Бирма эътироф гардида бошад ҳам, он дар ин ҷо лашка ва маъмурияти идории худро надошт.

Дар охирҳои асри XVIII Тсин хост, ки Ветнамро ба худ тобе кунад. Бо ин мақсад, ӯ ба ин ҷо лашкар фиристод. Лашкари чиних пойтахти Ветнамро ишғол карданд, вале аз шӯришгарони Ветнам сах шикаст хӯрданд. Сарфи назар аз ин, баъди муборизаи тӯлонӣ Ветна маҷбур мешавад, ки нуфузу манфиатҳои Тсинро эътироф намоя Вале он чун нуфузи Тсин дар Бирма моҳияти зоҳирӣ дошт. Ин нуфу бо фиристодани тӯҳфаҳои ҳарсола маҳдуд мешуд.

Барои дар самти шимол васеъ кардани қаламрави Тсин Русия ха лал мерасонид. Дар байни ин ду давлат мубориза қариб 150 сол дав кард. Ин мубориза ба он оварда расонид, ки соли 1727 созишнома Кяхта баста шуд. Ин созишнома сарҳадҳои Чин ва Русияро дар Шарқ Дур муайян намуд.

Робитаҳои давлатҳои Ғарб бо Чин. Бо Чин аввалин шуд португалиҳо дар асри XVI робита пайдо намуданд. Онҳо соли 158 аз ҳукуматдорони Чин барои сохтани анбору корвонсаройҳо да ҷазираҳои Сяншони ҷануби Чин иҷозат гирифтанд. Ҳамин тариқ, да ин ҷазира бо номи Макао (Асмэн) мустамликаи португалиҳо пайд мешавад. Макао дере нагузашта ба маркази калонтарини тиҷоратӣ (б Ғарб) табдил меёбад. Аз нимаи дуюми асри XVII дар натиҷаи ба и ҷо сар даровардани ҳоландиҳо ва англисҳо Макао мақоми худро а даст медиҳад. Аз оғози асри XVII ширкати Ост- Индияи ҳоландӣ б Чин робита пайдо мекунад. Дар нимаи аввали асри XVIII ин шир кат дар Тайван ҷойгир мешавад. Дере нагузашта, дар тиҷорат бо Чи Англия Португалияро танг мекунад. Дар охири асри XVII англисх дар наздикии Гуанчжоу аввалин корвонсаройҳои худро сохтанд. Вал ҳукумати Чин соли 1757 барои гирифтани пеши роҳи ба Чин дарома дани тоҷирони хориҷӣ савдои назди соҳили шарқии Чинро манъ меку над. Ин иқдоми ҳукуматдорон Англия ва давлатҳои дигари Аврупор водор намуд, ки дар ин ҷо қотеона амал кунанд. Зеро Чин барои онҳ бозори муфиди молфурӯшӣ ва манбаи арзони ашёи хом буд.

Барои бо роҳи дипломатӣ ҳал намудани мақсадҳои худ корол Англия Георги III соли 1793 Макартнейро бо номае ба ин ҷо мефирис тонад. Императори Чин Тоянлин ба короли Англия номаи ҷавоби ҳавобаландона менависад. Ин сафорати Англия бенатиҷа анҷомид Соли 1818 ҳукумати Англия бори дуюм ба Чин намояндаи худро равон кард. Ин сафорати Англия ҳам муваффақият пайдо накард. Соли 183 бо розигии ҳукумати Чин ба Гуанҷоу (Кантон) лорд Нипур намоишко

рона ба резишгоҳи дарёи Чжатзиян ду киштии ҳарбӣ даровард. Ҳамин тариқ, англисҳо ба Чин фишор оварда, оҳиста-оҳиста ба бозорҳои он сар даровардаанд. Онҳо дар Чин, асосан, афюн мефурӯхтанд. Ҳукумати Чин бар зидди ин сиёсати Англия муқобилият нишон медод. Соли 1800 фурӯши афюн дар Чин қатъиян манъ карда шуд ва англисҳо бо роҳи пинҳонӣ (қочоқ) ин кори номатлуби худро давом медоданд.Дар ин кор ба Англия ИМА низ ҳамроҳ мешавад. Англия ду маротиба бо Чин ҷанг кардааст, ки онҳо бо номи «Ҷангҳои афюнӣ» машҳуранд. Ҷанги якуми он солҳои 1839-1842 сурат гирифтааст, ки он бо созишномаи сулҳи «Нанкин» ба фоидаи Англия анҷом ёфт. Баъди ин ИМА ва Фаронса низ бо ин давлат созишномаи барои худ фоидаоварро имзо карданд. Ҷанги якуми афюнӣ оғози ба давлати ниммустамлика табдил ёфтани Чин буд.

Шӯриши Тайпинҳо. Созишномаи Нанкин ва қарордодҳои давлатҳои Ғарб бо Чин вазъияти иқтисодию иҷтимоии Чинро боз ҳам вазнинтар кард. Қурби асъори чинӣ-лин афтид. Молҳои чинӣ харидор намеёфтанд. Кишоварзон ва косибон кашшоқ мешуданд. Норозигии мардум сол то сол меафзуд.Оҳиста-оҳиста аҳли меҳнат ва табақаҳои дигари ба онҳо наздик ба мубориза бармехестанд. Солҳои 1841-1849 дар мамлакат чандин ҷамъияти махфӣ, ба монанди «Сегона» («Санхехуэй»), «Замин ва Осмон» («Тянди хуэй») ва «Се нукта» («Сандхуэй») ташкил меёбанд. Ин созмонҳои махфӣ бо роҳи пинҳонӣ шӯриш тайёр менамуданд. Ҳокимони Чин хавфи созмонҳои махфии мазкурро

116. Дастаи мусаллаҳи Тайпинҳо

эҳсос намуда, бар зидди онҳо муборизаро оғоз карданд. Задухӯрдҳои нахустини байни ҳукумат ва созмонҳои пинҳонкор соли 1648 ба амал омаданд. Соли 1850 Хун Сютсюан шароитро барои муборизаи ошкорои зидди Тсинҳо қулай шуморида, шӯришро оғоз намуд. Шӯришгарон қариб 20 ҳазор нафар буданд. Дар сафи онҳо деҳқонон косибон, тоҷирон ва намояндагони касбу кори гуногун мечангидаанд.

Ҳукуматдорони Тсин кӯшиш намуданд, ки шӯришро пахш кунанд, вале ба мақсад нарасиданд. 11 январи соли 1851 дар Тсинтян ба муқобили сулолаи Тсин шӯриши музаффаронаи Тайпинҳо ба амал омад. Ғолибони шӯриш ба Чин номи «Тайпии Тянго», яъне «Давлати Осмони беҳбудии бузург»-ро доданд.

Дар солҳои 1850-1853 ба тайпинҳо муяссар шуд, ки дар зери роҳбарии Хун Сютсюан шаҳрҳои Юнъан, Ухан, Гуйлин ва Чаншаро ишғол намоянд. Баъди ин тайпинҳо ба Шарқ ҳаракат карда, дар ҳавзаи дарёи Янтсзи музофотҳои Тянси, Анхуэй ва Тзянсуро ишғол карданд. 19 марти соли 1853 шаҳри Нанкинро ишғол карда, онро ба номи Тянзин пойтахти давлати худ эълон карданд.

Барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ ҳукумати Тайпин чораҳои зарурӣ андешид. Он «Низоми замини сулолаи осмонӣ» ном санади давлатиро интишор намуд. Ин ҳуҷҷат барномаи ташкили сохти ҷамъиятии Тайпин Тяго буд. Он ба нафъи мардуми заҳматкаш равона карда мешуд. Ин санад баробариро барои тамоми халқ эълон намуд.

Тайпинҳо баъди забти Нанкин ба шимол ва ғарби мамлакат лашкар кашиданд. Дар шимол шикаст хӯрда, дар ғарб муваффақият ба даст оварданд.

Соли 1856 дар ҳайати роҳбарии Тайпинҳо ҷудоӣ ба амал омад. Бо розигии Хун Сютсюан Вей Ченхуэй сӯиқасд ташкил намуда, Ян Сютсин ва ҳазорҳо нафар ҷонибдорони ӯро қатл мекунад. Вей Чанхуэй дар Нанкин ҳокимиятро ба даст мегирад, вале ӯ низ дере нагузашта ба қатл расонида мешавад. Кушторҳо дар байни Тейпинҳо то соли 1860 давом кард. Ба давлат акнун хавфи истилои хориҷӣ таҳдид мекард.

Дар муқобили Тайпинҳо Англия, Фаронса, ИМА ва Русия меистоданд. Дар солҳои 1856-1860 ба муқобили Чин (Тайпин) ҷанги дуюми афюнӣ ба амал меояд. Хонадони Тсин зидди Тайпинҳо бо аҷнабиён забон як кард. Дар натиҷа иттифоқчиён галаба ба даст оварда, бо ин давлат шартномаи нобарор бастанд.

То баҳори соли 1864 Тайпинҳо аксарияти каламрави давлати худро аз даст доданд. Лашкари Тайпинҳо бо сардории Хун Сютсюан дар муҳосираи қӯшуни душман монд. Ли Сючан ба Хун Сютсюан пешниҳод кард, ки муҳосираи душманро рахна кунад, вале ӯ ин

ıақшаро қабул накард ва 1 июни соли 1864 «Шоҳи Осмон» (Хун Ɔютсюан) заҳр мехӯрад. Ли Сючен муборизаро бар зидди истилогаюн давом дода, Нанкинро мудофиа мекунад. Лашкари муттаҳидаи ıңнабиён ба шаҳри Нанкин дохил шуда, куштори бе мислу монанди Ґайпинҳоро ташкил мекунад. Ли Сючан ба қатл расонида мешавад. Ҳамин тавр, шӯриши Тайпинҳо шикаст хӯрда, давлати онҳо аз байн ıеравад. Ҳокимияти хонадони Тсин аз нав барқарор мегардад, вале он ɔа мамлакатҳои Ғарб тобеъ мешавад.

Ҳуҷҷатҳо

1. Сафорати лорд Макатней дар солҳои 1792-1793 Номаи корол Георги III ба императори Чин (тавассути Макартней фиристонида шудааст).

Аълоҳазрат Георги III, бо меҳрубонии Худованд короли Британияи Кабир, Фаронса ва Ирландия, ҳукмрони баҳрҳо, ҳимоятгари эътиқод ва ғайра ба императори олии Чин Тсянълун (номи аслии Ӯ-Гаотсун) салом мерасонад ва ба ӯ умри дароз мехоҳад.

Ба таҷрибаи солҳои пешин пайравӣ намуда, мо киштиҳоро муҷаҳҳаз намудем ва онҳоро бо ашхоси донишманде, ки заминҳои дуру чомаълумро кашф карда метавонанд, равон кардем. Ин кор на барои забти заминҳои нав (он қадаре, ки дорем, барои мо кифоя аст), – ча барои ба даст даровардани сарват ва ҳатто на барои ҳавасманд кардани тиҷорат, балки барои дар бораи олами озод васеъ кардани донишҳоямон, кашфи боигариҳои табиӣ ва барои паҳн кардани санъат ва зиндагии боҳузур дар ҳама ҷойҳое, ки камтар маълуманд, карда мешавад. Мо киштиҳоро бо ашхоси нисбатан фоидаовар, ҳайвонот ва наботот ба ҷазираҳо ва он ҷойҳое фиристонидем, ки бештар зарураند. Мо, махсусан, мехостем, ки ба санъату урфу одатҳои аҳолии мамлакатҳое шинос шавем, ки тамаддунашон тавассути қарорҳои хирадмандона ва накӯкоронаи ҳокимони онҳо дар тӯли асрҳои зиёд ташаккул ёфтаанд...

Ҳамин мулоҳизаҳоро ба назар гирифта, мо қарор додем, ки ба дарбори Шумо Сафири Фавқулодда ва ваколатдор бифиристонем. Барои иҷрои ин мақсад мо лорд виконт Ҷорҷ Макартнейро... таъин намудем... Ҷанобашонро даъват мекунем, ки қабули эшонро нағз ташкил намуда, ҳусни таваҷҷӯҳ зоҳир намоянд...

... Мо аз рӯйи ҳокимияти олӣ доштанамон ёру бародарем, дар байни мову Шумо бояд пайванди бародарӣ вуҷуд дошта бошад...

Аълоҳазрати муқаддастарин, дӯст ва бародари Шумо Георг

2. Дастурамали ҳукумати Англия ба лорд Макартней 8.09.1792

Милорд, фармону дастурамали Аълоҳазратро нисбати саф рат, роҳбари он Шуморо таъин кардааст, ба ҷанобашон эълон онҳоро иншо намуда, таваҷҷӯҳи Шуморо бо сабабҳо ва мақсадҳои чорабинӣ ҷалб менамоям.

Дар гузашта нисбат ба аврупоиёни дигар раияти сершумор Аълоҳазрат бо Чин савдо мекарданд. Муносибатҳои тиҷоратиро Чин муқаррар намуда, сарварони баъзе давлатҳо дар ин вақт ва ё де тар бо императори ин давлат робита барпо менамуданд... Тоҷирон дурдаст эътироф карда намешуданд. Хусусиятҳои миллии англис дар он ҷо баръакси ҳол нишон дода мешуданд, фаъолияти тоҷирон англисӣ сазовори ҳурмату эътибор набуд, ки бехатарӣ ва муносиб ти худро дар Чин таъмин карда тавонад.

Бигзор, тиҷорат ва рушди миллат низ тамоман музаффариятҳои тиҷорати англисӣ дар Чин вобаста набошад, лек Аълоҳазрат наметавонад диққати падаронаи худро ба ин тоҷир ҷалб намояд. Аз императори Чин талаб кунед, ки онҳоро пуштибон кунад.

Имзо: Генри Данд

3. Посухи императори Чин Сянлун ба короли Англия 3.10.1793.

Ба сафир. Подшоҳи Шумо дар масофаи дур зиндагонӣ мекун Ӯро аз мо уқёнуси бузург ҷудо менамояд. Аз ин сабаб, тарзи зинда ва муассисаҳои моро намедонад.

Ба корол. Вақте ки ба вазиронам супориш додам, ки сафири Ш моро ба ватанаш баргардонанд... аз он дар ташвиш мондам, ки ақидаи маро ба Шумо возеҳу равшан нақл карда наметавонад. Бар ҳамин ба ҳар як талаби вай ҷавоби махсус навиштам. Боварӣ дора ки Шумо онро самимона ва одилона қабул менамоед.

1. Сафири Шумо хоҳиш кард, ки киштиҳои тиҷоратии Шумо ба Нинбозютзяни музофоти Чжентсян, ё ки ба Тянзини музофот Чжили ё ки ба ҷойи дигар баромада тавонанд...

2. Сафири Шумо хоҳиш кард, ки барои савдои Шумо дар Пек ҷой муайян карда шавад, чӣ тавре ки дар он ҷо барои русҳо ҷудо ка да шудааст...

3. Сафири Шумо хоҳиш кард, ки ҷазираи хурд Сзюншан бар сокиншавӣ ва тиҷорат ба англисҳо дода шавад...

4. Шумо инчунин хоҳиш кардед, ки дар наздикиҳои Кантон ё Мака қитъаи начандон калони замин дошта бошед, то ки дар ин ҷо тоҷирон Шумо зиндагонӣ ва бо хоҳиши худ рафтуо карда тавонанд...

5. Шумо хоҳиш кардед, ки тоҷирони англис тавассути дарё аз Макао ба Кантон ва баръакс шино кунанд. Онҳоро маҷбур накунанд, ки боҷ пардозанд, ё ки ин боҷ калон набошад...

6. Сафири Шумо гуфт, ки ӯ мехоҳад чунин ҳаҷми боҷеро барои ҷуқуқи дар бандарҳои дигар истодан пардозад, ки дар Кантон пардохта мешавад...

Лекин ман боварӣ дорам, ки талабҳои дар боло номбаршуда бе иҷозати Шумо пешниҳод гардидаанд, онҳо аз худи сафир бармеоянд...

Хулоса. Бо сабаби он ки талабҳои пешниҳодкардаи Шумо ба қонунҳо ва урфу одатҳои мо муқобиланд ва ҳам тамоман бефоидаанд, ба онҳо розӣ шуда наметавонам. Эй Корол! Ман боз ҳам аз Шумо даъват мекунам, ки фикрҳои моро ба инобат гиред. Дар ин сурат мо метавонем сулҳ ва дӯстиро дар байни давлатҳоямон муҳофизат карда, бо ҳамин ба хушбахтии ҳамдигар мусоидат намоем.

Дар соли 58-уми салтанати Сянлун, рӯзи 3-юми моҳи 9-ум (7.10.1793)

Савол ва супоришҳо:

1. Вазъияти Чинро дар арафаи ҳуҷуми манҷурҳо шарҳ диҳед. 2.Манҷурҳо дар куҷо сокин шуданд?3. Дар бораи иктидори давлати навташкили Тсин чӣ гуфта метавонед? 4. Чаро У-Сангуй бо манҷурҳо ҳамкорӣ кард? 5. Чӣ тавр манҷурҳо Чинро истило карданд? 6. Дар бораи сохти давлатии Тсин маълумот диҳед. 7. Манҷурхо Чинро чӣ тавр идора мекарданд? 8. Тсин кадом давлатҳоро ба худ тобеъ намуд? 9. Чаро Англия кӯшиши ишғоли Тсинро мекард? 10. Чаро ҷанги Англия бар зидди Чин дар солҳои 1839-1842 ва 1856-1860 «ҷангҳои афюнӣ» ном гирифтаанд? 11. Дар бораи шӯриши тайпинҳо ва пирӯзии онҳо нақл кунед. 12. Баъди барҳам хӯрдани давлати Тайпинҳо вазъияти сиёсӣ дар Чин чӣ хел буд?

§ 31. КОРЕЯ

Сохти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ. То миёнаҳои асри XIX Корея давлати феодалӣ буд. Тамоми заминро давлат, заминдорони калон, ашрофон ва баъзе табакаҳои дигари бонуфузи ҷомеа дар ихтиёри худ доштанд. Шаклҳои заминдорӣ - давлатӣ, дарборӣ ва хусусӣ буданд. Деҳқонон барои истифодаи Замин андози пулӣ ва ё натуралӣ мепардохтанд. Хоҷагии деҳқонон натуралӣ буд, яъне он ба бозор робитаи

қавӣ надошта, асоси иқтисодии ҷомеаи феодалии асри XVII ва ним асри XIX-и Кореяро ташкил медод.

Дар ин давра иқтисодиёти Корея пеш рафт. Олоти меҳнат та мил ёфт ва маҳсулнокии меҳнат афзуд. Дар кишоварзӣ зироатҳои на ба монанди қаламфур, помидор, картошкаи ширин ва тамоку пай шуданд. Зироаткорӣ низ такмил ёфт. Майдони кишт васеъ шуд. Па вариши тамоку ва женшен (меҳргиёҳ) афзуд, чунки талабот ба он дар бозор зиёд буд. Давлат ба бунёди иншоотҳои обёрӣ диққати ҷид медод, чунки ин восита ҳосилнокии заминро зиёд ва ба хазинаи да лат даромади зарурӣ ворид месохт.

Табақаи заминдорон, ки онҳоро «янбан» меномиданд, мақом ҳукмрониро дошт. Шаҳрвандони амалдор ва ҳарбиён метавон станд ба табақаи янбан дохил шаванд. Мансубият ба янбан, ғайр имтиёзҳои дигар, барои ишғоли вазифаҳои давлатӣ низ имкони зиё медод. Аксарияти деҳқононе, ки заминҳои давлатиро дар ихтиёри ҳ доштанд, ба табақаи одии мардум тааллуқ доштанд ва онҳоро «осанин ё худ «янин» меномиданд. Давлат хазинаи худро, асосан, аз маҳсул меҳнати онҳо пур мекард. Табақаи аз ҳама пасттарини аҳолиро «ч хонин» ё худ «разил» ном мебурданд. Ба ин табақа деҳқонони тобе косибони давлатӣ, тоҷирон ва намояндагони чандин касбу кори дига дохил мешуданд. Машғулияти онҳо «ифлос» ҳисобида мешуд. Маса лан, акробатӣ, зиндонбонӣ, фаррошони кӯчаҳо, хизматгорони ҷойҳо ҷамъиятӣ, қассобӣ аз қабили ҳамин касбҳо буданд.

Ҳокимияти олии давлатӣ дар ихиёри шоҳ буд. Ӯ аз болои ҳаё ва моликияти табаа ҳокимияти номаҳдуд дошт. Ба ҳокимияти шоҳ идеологияи конфутсионӣ ёрӣ мерасонид. Мувофиқи он шоҳ «падар халқ» эълон карда шуда буд. Мардум бояд дар назди ӯ чун дар назд Худо сари таъзим фуруд меоварданд. Номи шоҳ муқаддас ҳисобид мешуд, онро ба забон гирифтан мумкин набуд. Аз ин рӯ, номи ӯро б рамз ифода менамуданд.

Мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ дар марказ шӯрои давлатӣ в муассисаҳои ба он тобеъ ба ҳисоб мерафтанд, ки онҳо **мансабҳо, мо лия, маросимҳо, ҳарбӣ, корҳои ҷиноӣ** ва **ҷамъиятӣ** ном доштанд Аз назари маъмурӣ Корея аз 8 музофот ва садҳо округ, уезд ва волос иборат буд. Воҳиди хурдтарини маъмурӣ деҳа буд, ки дар он ҷо ҳам масъули якдигар ҳисобида мешуданд.

Муборизаи гурӯҳҳо барои ҳокимият. Барои ба даст дароварда ни ҳокимият дар байни гурӯҳҳои гуногун беист мубориза давом ме кард. Пурзӯршавии ин мубориза (дар асрҳои XVII- XVIII) ба болора вии заминдории калон, амоилҳои ҷудоихоҳӣ ва талош барои ишғоли

данд, ки ба ҷониби шаҳри Чангчу ақиб нишинанд. Баъд аз ин онҳ пурра шикаст хӯрданд.

Дар Корея шӯришу ошӯбҳои зиёди деҳқонон ба амал омаданд Масалан, соли 1813 дар ҷазираи Чеҷчудо шӯриши деҳқонон в моҳигирон ба амал омад. Он аз тарафи ҳукумати марказӣ бераҳмон пахш карда шуд. Соли 1816 дар Санчхон пайравони Хон Гённа кӯшиш карданд, ки шӯриш бардоранд, вале зуд шикаст хӯрданд. Аз соли 183 сар карда то соли 1841 Кореяро гуруснагӣ ва вабо фаро гирифт, ки ин ба чандин исён оварда расонд. Дар солҳои 60 асри XIX низ ошӯбҳои зиёди деҳқонон ба амал омаданд. Яке аз ошӯбҳои калонтарин дар Чинчу рӯй додааст. Ҳамон солҳо дар мамлакат беш аз 21 баромади калони деҳқонон ба амал омад.

Ба Корея сар даровардани мамлакатҳои сармоядорӣ. Дар нимаи аввали асри XIX киштиҳои Англия, Фаронса ва ИМА дар соҳилҳои Корея пайдо шуданд. Таблиғотчиёни дини масеҳӣ низ дар ин ҷо фаъол буда, барои истило намудани Корея ба мамлакатҳои худ роҳ мекушоданд. Соли 1831 Папаи Рим Григорий XVI таъсиси епископии Кореяро эълон кард. Баъди ин таблиғотчиёни зиёди дини масеҳӣ ба Корея омаданд. Ҳукумати Корея насрониён ва чандин таблиғотчиёни масеҳиро ба қатл расонид. Бо баҳонаи дифои масеҳиён ҳукумати Фаронса ба Корея ду маротиба киштиҳои ҳарбии худро фиристонид. Онҳо бо қувва таҳдид намуда, талаб карданд, ки Корея бандарҳои худро барои тиҷорат кушояд.

Соли 1845 Палатаи намояндаҳои Конгресси ИМА қарор қабул кард, ки ба Корея ва Ҷопон дипломатҳо ва намояндаҳои тиҷоратӣ равон карда шаванд. Хавфи ба Корея сар даровардани мамлакатҳои сармоядорӣ дар солҳои 50-ум ва 60-ум боз ҳам пурзӯртар мешавад. Чунки ба мамлакатҳои сармоядор муяссар шуда буд, ки бо Чин ва Ҷопон як қатор созишномаҳои асоратовар банданд. Акнун дар навбат Корея меистод.

Дар чунин вазъияти мураккаб соли 1863 шоҳ вафот кард. Ӯ валиаҳд ва меросхӯр надошт. Ашрофон ба тахти шоҳии Корея аз сулолаи Ли писарбачаи 12-сола Ли Чехванро шинониданд. Дар амал бошад, ҳокимият дар дасти падари ӯ – Ли Хаин буд. Ли Хаин унвони тэвонгунро соҳиб мешавад. Ӯ низ ба масеҳиҳо ва таблиғотчиёни фаронсавӣ раҳм накарда, онҳоро ба қатл мерасонад. Бо ин баҳона Фаронса ба Корея лашкар кашид Мақсади асосии Фаронса ба мустамлика табдил додани Корея буд. ИМА дар як вақт ба Фаронса нақшаи амалиёти муштаракро бар зидди Корея пешниҳод кард, вале он амалӣ нагашт.

теппаҳои сабз» ва Ким Суҷан «Назми суруди мамлакати Шарқ» тазк
раи назмро мураттаб ва нашр намуданд. Ким Хондо, Син Юнбок, Ҷо
Ҷиён ва Ким Рип аз ҷумлаи шоиру нависандагони машҳури ин давра
Корея мебошанд. Дар асарҳои онҳо иллатҳои ҷомеа ба зери танқид
сахт гирифта шудаанд. Мо инро дар мисоли асари Ким Рип «Ким
кулоҳи хасин» дида метавонем.

Дар **санъати тасвирӣ** анъанаи гузаштагон ҳукмрон буд. Акну
баргаштан аз асарҳои **реалистӣ** ва рӯ овардан ба тасвири **ғояҳо**
муҷаррад (абстрактӣ) мушоҳида мешуд, ки он шаҳодати дар санъ
ҷорӣ шудани усули нав мебошад. Дар хаттотӣ низ усулҳои нави н
вишти иероглифҳо кор карда баромада шуданд. Масалан, усули Ки
Ҷонхи ҷолиби диққат буд.

Дар натиҷаи васеъ шудани бозори дохилӣ талабот ба ашёи ҳу
зебу зиннатёфта зиёд мешавад. Барои коркарди бадеии масолеҳи чӯ
тахта, пеш аз ҳама, барои ҷиҳоз (мебел) ва корҳои дигари ороишӣ и
намуди санъатро такмил додан лозим омад.

Ҳуҷҷат

Ҷанги деҳқонон дар Корея (солҳои 1811-1812).

Хитобномаи Хон Гённэ ба сокинони Квансо

*Ба Шумо сарфармондеҳи ҳарбии таслимшуда муроҷиат мек
над! Модарон ва падарон, бародарон, кишоварзони тобеи давлат
ва хусусӣ, ҳамаи мардуми заминҳои ғарбии мо, диққат кунед! Кван
аз қадимулайём бо одамони аҷоиб ва дорои маданияти баланди ҳ
машҳур буд. Ба мардуми Квансо чунин хизматҳо, ба монанди наҷот
Ватан дар ҷанги қаблии Имчжин таалluқ дорад. Соли Чонме чун
одамон, ба монанди Чон Бонсу, бо садоқати бепоён ба Ватан хизма
карданд. Ба ёд биёрем, ки Заминҳои ғарбии мо ба мамлакат чун
олимони машҳур, ба монанди Сон Ухёп ва Хон Гёнуро доданд. Сарф
назар аз ин ҳукумат ба Заминҳои ҳарбӣ тамоман аҳамият намедиҳа
гӯё ки онҳо ҳақиқатан ягон хел биёбони бесамар бошанд. Ҳатт
канизҳои (ноби) одамони бонуфуз ба сокинони Квансо ҳамчун ба од
мони пастсирату ифлос назар мекунанд. Магар чин нисбати мард
ми Квансо ҳодисаи нангин нест? Дар замонҳои фавқулодда давла
ҳама вақт ба нерӯҳои шимолу ғарб такя мекунад ва ҳатто ҳангом
имтиҳонҳои давлатӣ ба ёрии олимони Квансо муроҷиат мекунад. Б
рои ҳамаи ин сокинони Квансо дар тӯли чор аср аз тарафи ҳукума
чӣ некиҳо дидаанд? Феълан бо сабаби хурдсолии корол ва разолат
дарбориёни корол дар мамлакат дастаи бадкирдори Ким Чосун
Пак Чонгён ҳукмронӣ мекунад. Аз ин сабаб, салоҳ нест, ки бе ҷаз

Осмон ва рамз гузарад: раъду барқ дар миёнаи зимистон, заминларза, ситораҳои думдор, тӯфон ва жола. Сол то сол мамлакат гирифтори хушксолӣ шуда, анбӯҳи мардуми гурусна дар роҳҳо сарсону саргардонанд, мӯйсафедон ва кӯдакон аз гуруснагӣ мемиранд. Ҳозир, ки ба тамоми халқ марг таҳдид мекунад...мо аз қаҳрамонони Квансо лашкари адолатхоҳ ташкил намудаем ва ҳаракат мекунем, ки халқро наҷот диҳем; дар он ҷойе, ки парчами давлат ҷилвагар мешавад, халқ аз нав тақдирашро ба даст мегирад...

Савол ва супориш:

1. Табақаҳои ҷамъиятии Кореяро номбар кунед. Онҳо аз ҳамдигар чӣ фарқ доштанд? 2. Дар бораи сохт ва идораи давлатии Корея накл кунед. 3. Дар кишоварзии Корея кадом тағйиротҳо пайдо шуданд? 4. Мухолифат дар байни «мӯйсафедон» ва «чавонон» чӣ тавр аз байн рафт? 5. Дар Корея таназзули сохти феодалӣ чӣ тавр ба амал омад? 6. Кадом воқеаҳо дар бораи таназзули сохти феодалӣ дар ин мамлакат шаҳодат медиҳанд? Чӣ тавр мамлакатҳои сармоядори Ғарб ба Корея сар даровардаанд? 8. Дар бораи вазъи маданияти Кореяи асрҳои XVII-нимаи аввали асри XIX чиҳо гуфта метавонед? 9. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

§ 32. МУҒУЛИСТОН

Муғулистон дар арафаи истилои манҷурҳо. Дар асри XVII Муғулистон дар ҳолати парокандагии феодалӣ қарор дошт. Мамлакат ба се қисм- Муғулистони Ҷанубӣ, Халха ва Муғулистони Ғарбӣ тақсим шуда буд. Онҳо дар навбати худ ба мулкҳои сершумори феодалии ҳокимони меросхӯр тақсим мешуданд. Ҳокимияти марказӣ аз ҳад зиёд заиф буд. Ҳокими охирине, ки то истилои манҷурҳо бо ном унвони хони умумимуғулиро дошт, Лигдэхон (1592-1634) буд. Кӯшишҳои чандинкаратаи ӯ барои дар тамоми Муғулистон паҳн намудани ҳокимияти худ натиҷаи дилхоҳ надоданд. Иқтисодиёти мамлакат, ки аз хоҷагиҳои натуралӣ ва мубодилаи заифи тиҷоратӣ асос ёфта буд, имкон намедод, ки ваҳдати сиёсии мамлакат ба вуҷуд ояд. Мустақилияти иқтисодии мулкҳои феодалӣ барои ба нерӯҳои ҷудоихоҳ табдил ёфтани ҳокимони алоҳидаи феодалӣ шароити мусоид фароҳам меоварданд. Гузашта аз ин, чунин ҳокимон ҳаракат мекарданд, ки соҳиби обрӯи баланд ва мартабаашон аз унвони хон камтар набошад. Дар баробари хони умумимиллӣ, ё худ умумимуғулӣ пай-

доиши хонҳои «хурд» ҳанӯз дар миёнаҳои асри XVII мушоҳида карда мешуд. Дар сеяки асри XVII якчанд чунин сулолаи хонҳои муғул та шаккул ёфтанд. Дар байни ҳокимони Халха сулолаҳои **Тушетухонҳо Дзасакатухонҳо** ва **Сэтсенхонҳо** пуркувват буданд. Онҳо ба се ай маки калонтарини **Халха-**аймаки **Тушетухон,** аймаки **Дзактухон** в аймаки **Сэтсенхон** асос гузоштанд (истилоҳи «Аймак» аввал маъно ҷойи сукунати қабилаҳоро дошт, баъд он ба маънои «хон» бароба шуд). Хонҳои ин се сулола аз насл ба насл то инқилоби соли 192 Муғулистон ҳукмронӣ кардаанд.

Дар баробари аймакҳо, мулкҳои феодалии хурд низ вуҷуд дош танд, ки ба онҳо нойонҳо (ҷанобон) ё худ князҳо роҳбарӣ мекарданд

Табақаи поёнии аҳолиро «аратҳо» ташкил мекарданд. Дар оғоз асри XVII аратҳо ба хонҳо ва нойонҳо тобеъ буданд. Дар қонунҳо соли 1640 онҳо нисбати аратҳои аз адои андоз саркашикарда ҷазоҳо сахт муайян карда буданд. Аратҳои амалдори тушимелҳо ва дархонҳ дар хониҳо табақаи миёна ва поёнии амалдоронро ташкил менаму данд. Қисми имтиёзноки аратҳоро дархонҳо мегуфтанд. Ин табақа а андоз озод буд.

Дар нимаи аввали асри XVII табақаи Лама ташаккул меёбад. Да Муғулистон ибодатхонаи нахустини Лама соли 1586 ба кор оғоз кар дааст. Соли 1639 писари яке аз феодалҳои пуриқтидори Халха – Те шетухон бо номи Ҷебзундамба Хутухтии 1 саравари ибодатгоҳи Лама Муғулистон эълон карда мешавад. Ӯро богдогегени аввал низ менс миданд.

Шароити табии Муғулистон имконият медод, ки аҳолӣ беш тар ба чорводорӣ машғул шавад. Косибӣ нисбати чорводорӣ мақом пасттар дошт. Чорво барои муғулҳо хӯрокворӣ, маводи сохтмон манзил (юрт), сару либос, нақлиёт, пойафзол ва ҳам баъзе ашёи ди гари рӯзгорро медод. Дар Муғулистон то истилои манҷурҳо коркар ди оҳан ва маъданҳои дигар, инчунин заргарӣ, силоҳсозӣ, чармгарӣ намадмолӣ ва сохтани ҳар гуна ашёи дигари рӯзгор паҳн гардида буд

Сохтмони ибодатхонаҳои сершумор (лама), зебу зиннат додан онҳо барои пешрафти маъдангудозӣ, кандакорӣ, сангтарошӣ ва ҳа гуна касбу ҳунари бадеии дигар шароит фароҳам меоварданд.

Дар охирҳои асри XVI ва нимаи аввали асри XVII дар Муғулисто болоравии нисбии иқтисодиёт мушоҳида карда шуд. Дар ин бор кӯшиши баъзе ҳокимони мамлакат баҳри эҳёи шаҳрсозӣ, кишоварз ва косибӣ шаҳодат медиҳанд. Ғайр аз Хуххото, ки онро Алтонхон Ту мэтским сохта буд, ҳокимони ғарбии Муғулистон бошишгоҳҳои коси бию зироаткориро бунёд намудаанд. Яке аз онҳо Батур Хунтайҷи б

шумор мерафт. Ғолдан Бошоктухан бошад, соли 1685 шаҳри Кобдоро бунёд намудааст.

Муғулистон дар арафаи ҳуҷуми манҷурҳо давлати мутамарказ, ободу зебо буд, вале иқтисодиёти пешқадам надошт. Аз чунин вазъият истифода намуда, истилогарони манҷурӣ ба ин ҷо лашкар кашиданд.

Халха ва Ҷунгарро истило кардани манҷурҳо. Соли 1634 истилогарони манҷурӣ дар ҷануби Муғулистон лашкари хонии Чахарро торумор карданд. Ин галаба ба манҷурҳо имкон дод, ки ҳокимияти худро дар ҷануби Муғулистон мустаҳкам карда, баъд ба қисмҳои дигари ин давлат ҳуҷум кунанд. Хонҳои Халха ба ҷойи ба хони Чахар дасти ёрӣ дароз кардан, баръакс, ба назди хони манҷурҳо – Абахай бо тӯҳфаҳои қимматбаҳо сафирони худро фиристонида, изҳори садоқату рафоқат менамуданд. Бо ин роҳ, онҳо мехостанд, ки бехатарию истиқлолияти мулкҳои худро таъмин намоянд.

Соли 1647 Сэтсэхон ва Тушетухон бо ёрии ҳокими ҷануби Муғулистон – Тенгис ба муқобили манҷурҳо шӯриш бардоштанд. Ҳокимони манҷурӣ хонҳо ва ҳокимони Халхаро мағбур карданд, ки писарон ва ё бародарони худро ҳамчун гаравгон барои зиндагии доимӣ ба шаҳри Пекин фиристонанд. Чунин талаб ба иззати нафси авлодҳои Чингизхон ниҳоят таҳқиромез буд. Аз ин рӯ, онҳо ин талабро қатъиян рад карданд. Вале баъди ҳафт соли мубориза хонҳои Халха ба манҷурҳо таслим шуда, талаби онҳоро иҷро намуданд ва ба манҷурҳо тобеъ гардиданд. Ҳамин тариқ, шоҳи Тсин ба сарвари феодалҳои Халха табдил меёбад.

Дар солҳои 30-юми асри XVII хонии Ҷунгар мустаҳкам мешуд. Он дар Муғулистони Ғарбӣ зери роҳбарии ҳокимони аҷдодии Чорос ташаккул меёбад. Аҳолии асосии хонӣ аз аратҳои шоҳаи ғарбии муғулҳо иборат буд.

Дар солҳои 60-уми асри XVII дар Халха ҷанги байниҳамдигарии ҳокимони маҳаллӣ ба амал омад, ки он барои ишғоли мансаби ҳокими вафоткардаи Халха – Дзактухон бо Норбо бамал омада буд. Ба ин ҷанг аксарияти ҳокимони Халха ва Ҷунгар ҳамроҳ шуданд. Хонадони Тушетухонро як гурӯҳ довталабон дастгирӣ мекарданд ва гурӯҳи дигар аз ҳокимони Ҷунгар ёрӣ металабиданд. Ҳамин тариқ, ин мухолифат дар Халха солҳои 80 – ум ва 90-уми асри XVII ба задухӯрди хунин оварда расонид. Ҳокимони Тсин ин ҳолатро ба фоидаи худ истифода бурда, соли 1664 биёбони Гобиро сарҳади байни Муғулистони дохила ва Халха эълон кард, лекин дар амал онҳо Муғулистонро ба ду қисм тақсим намуданд.

Тирамоҳи соли 1668 дар Халха Анҷумани Хонҳо ва ҳокимс ба мақсади оштӣ додани Тушетухон бо хонадани Дзасактухон ба гузор гардид. Дар он намояндаи ҳокими Чунгар Галдам оштиш вии онҳо доир нагардид. Дар Муғулистон хавфи ҷанги шаҳрванд ба миён омад.

Дар оғози соли 1667 Тушетухон мулкҳои Дзасактухонро забт н муд, вале худи ӯ дар ҷанг кушта шуд. Ҷавобан ба ин Галданхон ба Ха ха лашкари 30 – ҳазорнафараи худро равон кард, ки он лашкари хон ва ҳокимони онҳоро торумор кард. Тирамоҳи 1668 феодалҳои Хал бо сардории Богдогеген Тушетухон тобеъ будани худро ба империя Тсин изҳор намуданд ва хоҳиш карданд, ҳокимони маҷбури онҳо пуштибонӣ кунад.

Соли 1691 дар маҳаллаи Долонор дар вазъияти мутантан санад ба ҳайати Тсин дохил шудани Халха ба имзо расид. Дар як вақт барс ҳуҷум бар зидди Галдан тайёрӣ оғоз ёфт. Тобистони соли 1696 да наздикии Урга (Улан-Батори ҳозира) артиши империяи Тсин лашкар Галданро торумор кард.

Шикасти Галданнон халхаро ба яке аз музофотҳои империя Тсин табдил дод.

Ҳокими Халха императори Тсин буд. Идораи Халха тавассут Палатаи робитаҳои хориҷӣ ба амал бароварда мешуд, ки он кулл музофотҳоро ихтиёрдорӣ мекард. Палата номзади ноиби императорр дар Халха тасдиқ намуд. Ин шахс идораи ҳарбӣ, сиёсӣ ва маъмури Халхаро дар ихтиёри худ дошт.

Ҳукумати Тсин барои ба ҳайати давлати худ ҳамроҳ кардан Ҷунгар дуру дароз мубориза бурда, соли 1758 ба мақсади худ нои гардид. Солҳои 1755-1758 ҳаракати озодихоҳонаи халқҳои ин қисмат Муғулистон ба муқобили манҷурҳо ба амал омад, ки он оқибат шикас хӯрд. Бо ҳамин, Ҷунгар ба ҳайати Тсин дохил карда шуд.

Муғулистон дар нимаи асри XIX. Аз охирҳои асри XVII зулм ашрофони амалдори Тсин дар Муғулистон боз ҳам пурзӯр мешава Дар ин бора «Маҷмӯаи қонунҳо»-и соли 1818 шаҳодат медиҳанд.

Хонадони Тсин тарзи давлатдории чиниҳоро аз худ карда, онр дар идораи Чин истифода мебарад. Лекин он арзишҳои сиёсию ҳуқуқи ки дар идораи Муғулистон истифода мушуданд, ба усулҳои анъана вии сиёсии ин давлат мувофиқат намекарданд. Асоси низоми идора сиёсии Муғулистонро таркиби «Хуни бузург – табақаи ҳукмрон» бу Сиёсате, ки Тсинҳо дар Муғулистон ба амал мебароварданд, баро анъанаҳои давлатдории мамлакат бегона буд. Мувофиқи ин сиёса Тсин ашрофони авлодии феодалиро ҳолати амалдорон ва ба қисм

117. Намунае аз санъати амалии муғулҳо

дастгоҳи давлатии империяи Тсин табдил дод. Ба ин восита, Муғулистон вокеан ба як қисми империяи Тсин табдил ёфт.

Назорат ба ҳокимиятро дар корҳои идораи Муғулистон тсинҳо тавассути тасдиқ намудани меросхӯрӣ ба даст даровардаанд. Ба амалдорони манчур ва ба ҳокимони Муғулистон Тсинҳо маоши ҳарсоларо бо пулҳои нуқрагӣ ва парчаҳои атлас муқаррар намуданд.

Нисбати ибодатгоҳи Лама ҳукуматдорони Тсин сиёсати мӯътадилро пеш гирифтанд. Ҳуқуқ дода шуд, ки аксари масъалаҳои дохилиро худи ибодатгоҳ ҳал кунад. Танҳо фаъолияти сарвароні Лама мувофиқи нишондодҳои «Маҷмӯаи қонунҳо»-и соли 1818 зери назорат гирифта мешуд.

Имтиёзҳои ибодатгоҳи Лама ба пешрафти босуръати иқтисодиёт мусоидат намуд. Боигарии табақаҳои мансабдори он нисбат ба боигарии феодалҳои маҳаллӣ якчанд маротиба зиёдтар шуд.

Рафти бемайлон ба ниммустамлика табдил ёфтани Чин, мавқеи иқтисодӣ ва сиёсӣ пайдо кардани мамлакатҳои империалистӣ дар ин давлат (баъди Тсин) Муғулистонро ба мубодилаи тиҷоратии ҷаҳонӣ ҳамроҳ намуд. Содироти чорво ва ашёи хом аз Муғулистон ба бозорҳои Аврупо ва Амрико зиёд шуда, ба Муғулистон молҳои саноатӣ ворид мегардиданд. Миёнаравҳои ширкатҳои аврупоӣ муғулҳо ва судхӯрони чинӣ буданд. Дар солҳои 60-уми асри XIX сарҳадҳои Муғулистон барои тиҷорат ба Русия низ кушода шуданд. Соли 1861 дар пойтахти Муғулистон шаҳри Урга бори аввал консулгарии Русия кушода мешавад ва Русия аз империяи Тсин барои дар тамоми қаламрави Муғулистон ҳуқуқи бе боҷ тиҷорат карданро ба даст медарорад.

Хулоса. Муғулистони феодалӣ дар нимаи аввали асри XIX ба муносибатҳои сармоядорию тиҷоратии ҷаҳонӣ кашида мешавад. Вале бо вуҷуди ин, Муғулистон аз ҷиҳати иқтисодӣ аз давлатҳои дигари Осиё хеле қафо монда буд.

Маданияти муғулҳо. Аз асри XVI сар карда, аз нав эҳё шуда ни анъанаҳои фарҳангию таърихии муғулҳо оғоз меёбад. Дар байн асарҳои таърихии дар асри XVII таълифшуда «Маҷмӯаи тиллоӣ»- Лувсанданзан, «Маҷмӯаи қимматбаҳо»-и Санансэнэнро ном бурда мумкин аст. Муаррихони муғул таърихи Муғулистон ва дини буд доиро таҳқиқ намуда, онҳоро аз назари дунявӣ ва рӯҳонӣ инъико менамуданд. Мувофиқи ин назария ҳокимияти дунявӣ аз ҳокимият рӯҳонӣ бартарӣ дорад. Ҳокими дунявӣ тамоми масъалаҳоро танҳо б ҳокимияти худ ҳал мекунад ва ба дахолати рӯҳониён роҳ намедиҳад

Дар асри XVIII асарҳои таърихии «Ҷараёни Ганг ё худ таърих авлодони тиллоии ҳоким Чингис» ва «Таърихи буддизм дар Чин»- Гомбоҷаб, «Таърихи сулолаи Юнъан»-и Рашипунтсаг машҳур ме бошад. Аз рӯйи ақидаи муаррихони муғул шахсе, ки таърихи халк худро намедонад, ба ҳайвони безабону кар монанд аст. Дар асрҳо XVII ва XVIII дар илму фарҳанги муғул ба фаъолияти тарҷумон аҳамияти калон медоданд. Асарҳои зиёд оид ба қоидаҳои буддоӣ б забони тибетӣ тарҷума карда шуданд. Барои маҷмӯаи «Ганҷур», ки а 108 ҷилд ва «Данҷур», ки аз 225 ҷилд иборат буданд, меҳнати зиёд тарҷумонҳо лозим шуд.

Дар байни муғулҳое, ки забони тибетиро медонистанд, **маърі фати фалсафӣ** бо тезӣ паҳн мегардид. Дар нимаи дуюми асри XVI ва асри XIX олимони файласуфи муғул, ба монанди Агвандандар, Аі ванбалдан ва олимони зиёди дигар дар асарҳои худ масъалаҳои гу ногуни фалсафиро аз назари фарзияи фалсафаи Ҳиндустони қади мнкишоф додаанд.

Дар адабиёти бадеии муғул низ пешравӣ мушоҳида карда меша вад. Ҷанбаи муҳимтарини адабиёти муғули асри XIX пайдоиши та моюли гуманистии он мебошад. Инро дар адабиёти дунявии он давр бештар мушоҳида кардан мумкин аст. Дар адабиёт жанру услубҳо нав, ба монанди лирика ва роман пайдо мешаванд, ки асосгузори онх шоир Д.Равҷа ва нависанда В.Инжинаш буданд.

Новобаста аз зулми империяи Тсин фарҳанги асрҳои XVI ва ни маи аввали асри XIX-и Мугулистон давраи эҳё ва пешравии худро а сар мегузаронид.

Ҳуҷҷатҳо

1. Аз «Маҷмӯаи қонунҳои бузурги се хошун»-и соли 1705

Моддаи1. Ҳутуктаи Гэгэн ба куҷое, ки равад, ба ӯ бе маҳдудия асп («улог») ва хӯрокворӣ («шигус») дода шавад, ҳамон тавре к қаблан аз тарафи ҳафт хошун муқаррар карда шуда буд.

Дар ҳолати аз додани улог ва хӯрокворӣ саркашӣ кардан, ҳамаи ашёи гунаҳгор барои хазина мусодира карда шавад, шахси гунаҳгор ва ҳаёти ӯ бошад, бигузор, дар ихтиёри нойон монад.

Моддаи 3. Вакил («Гэгэн») ба куҷое, ки раҳсипор шавад, дар ихтиёри худ 10 улог ва 4 шигусу (яъне 2 гӯсфанд) дорад. Вале ба хотири ҳурмати сухани Гэгэн, ки он чунин омадааст: «Ягон хел мавҷудоти зиндаро накуш, вале шабона гурусна ҳам намон»!... сафирро ҳам шаб гурусна хобонидан мумкин нест.

Агар касе аз ба вакили Гэгэн додани улог ва хӯрокворӣ саркашӣ кунад, пас ба ӯ 3 нуҳи ҷарима андохта мешавад.

Моддаи 4. Агар касе овози вакили наздикшудаистодаро шунида, барои аз иҷрои ӯҳдадорӣ саркашӣ кардан чорвои худро пеш карда барад, пас аз ҳар як соҳиби гов яктогӣ сесола аспи гирифта шавад.

Ҷаримаи («алланги») ҳамин тариқ рӯёнидашуда ба хазинаи нойоне дода шавад, ки аз таъмини вакили он саркашӣ кардааст...

2. Аз «Нишондоди соли 1728»

Агар касе ҳамсар ва ё духтари бегонаро гирифта ... ба мақсади ҳар ду ҳаётро аз ҳамдигар ҷудо накарда пинҳон шавад, пас барои зан (шояд ба соҳиби шавҳар) 8 асп, 7 гов ва 40 гӯсфанд медиҳад. Агар чорво надошта бошад, пас шавҳарро ба зани вай бидиҳад, вале агар нойон одами худро додан нахоҳад, пас бигузор, ин говҳоро бидиҳад. Синну соли говҳо сесола.

3.Аз «Маҷмӯаи қонунҳои Вачирай Тушету Хани Панҷум (соли 1728)»

Агар касе қабри ашрофро вайрон кунад, пас аз ӯ як нуҳи рӯёнида шавад: агар қабри шахси начандон маълумро кофта бошад, пас 5 стегно ва барои кандани қабри одами қаторӣ 1 стегно рӯёнида шавад...

... Агар одаме чоҳи нав канад ва ё онро тоза кунад, лекин шахси дигар обашро бо зӯрӣ кашида гирад, пас аз ин шахс аспи сесола рӯёнида шавад. Вале агар касе чорвои худро аллакай об нӯшонидааст, вале баъди ин ба касе об намедиҳад, пас аз ӯ гӯсфанди сесола рӯёнида шавад.Агар касе бо роҳи фиреб аз аспи саворӣ ба дигар ҳам об диҳад аз ӯ ҳам гӯсфанд рӯёнида шавад. Агар касе дидаю дониста, ба хотири хушҳолӣ обро ифлос кунад, пас аз ӯ асп ва буққаи сесола рӯёнида, инчунин ба шоҳид буққа дода шавад.

4. Аз хотираҳои муҳаққиқони рус. Е.Ф. Тинковский ва Г.Н. Потанин дар бораи Муғулистон (солҳои 20-ум ва 70-уми асри XIX)

Хоҷагӣ ва рӯзгор

... Бо сабаби бепарвоии муғулҳо ғаллакории онҳо дар сатҳи хеле паст қарор дорад: якчанд навъ арзан, ҷав ва гандум мекоранду халос. Онҳоро низ ниҳоят кам мекарданд, чунон кам, ки кори онҳоро ба маънои ҷиддӣ зироаткорӣ номидан мумкин нест.

Хӯрокворӣ ва нӯшокии муғулҳоро шир, панир ва маска ташкил мекунад, ки онро аз пода мегиранд... Гӯштро, ки маъмулан гӯсфандист, ҳар рӯз истеъмол намекунанд ва на дар ҳамаи юртаҳо... Аз ночорӣ гӯшти асп ва уштурро истеъмол мекунанд. Дар сурати тамоман набудани хӯроки хушсифат онҳо маҷбуранд, ки баъзан гӯшти ҳайвони мурдаро низ истеъмол кунанд...

Савол ва супоришҳо:

1. Муғулистон дар арафаи истилои манҷурҳо дар кадом ҳолат қарор дошт?2. Дар бораи таркиби иҷтимоии Муғулистон чиҳо гуфта метавонед?3. Дар бораи вазъи иқтисодии Муғулистон пеш аз истилои Тсин нақл кунед. 4. Муғулистон аз кадом қисматҳо иборат буд? 5. Халхаро манҷурҳо чӣ тавр ба худ тобеъ карданд? 6. Ҷунгар кай ва чӣ тавр ба Тсин ҳамроҳ карда шуд? 7. Манҷурҳо Муғулистонро чӣ тавр идора мекарданд? 8. Муғулҳо дар ҳайати Тсин чӣ тавр ба бозорҳои ҷаҳонӣ кашида шуданд? 9. Дар бораи пешрафти маданияти муғул дар асрҳои XVI ва нимаи аввали XIX маълумот диҳед. 10. Ҳуҷҷатҳоро омӯхта, мазмуни онҳоро фаҳмонед. 11. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

§ 33. ҶОПОН

Усули идораи давлат. Ҳанӯз соли 1598 императори Ҷопон Хидэёси хавфи аз нав сар задани ҷангҳои феодалиро ба назар гирифта, барои мустаҳкам кардани ҳокимияти марказӣ мақоми олии идораи давлатиро иборат аз 5 тайро (вазирони асосӣ) ташкил намуд, ки ба он Токугава Иэясу, Маэда Тосииэ, Уэсуги Кагэкатсу, Мори Тэрумото ва Укита Ундэиэ дохил мешуданд. Вале баъди 2 сол Токугава Иэясу нисбати император хайрхоҳ будани худро як тараф гузошта, амалиётҳои ҳарбиро оғоз кард. Соли 1600 иттиҳоди ҳокимони зидди ӯ ташкилёфтаро дар наздикии Сагихара шикаст дод. Аз ҳамин айём хонадони

Токугава дар мамлакат тамоми ҳокимиятро ба даст мегирад. Сарвари хонадон ба худ унвони «сёгун»-ро гирифта, бо ҳамин ба ҳокимияти нави феодалии Ҷопон ибтидо мегузорад.

Дар аввали асри XVII дар Ҷопон беш аз 260 ҳокими хурду калон ва 18 млн. нафар аҳолӣ зиндагӣ мекарданд.

Ба хонадони Токугава муяссар гардид, ки ба ҷангҳои байниҳамдигарии ҳокимон, ки муддати дуру дароз давом доштанд, хотима дода, Ҷопонро муттаҳид созад ва онро ба як давлати феодалӣ табдил диҳад. Муттаҳидшавии мамлакатро зарурати ташкил кардани ҳокимияти мутамарказ, ки шӯришҳоро пахш ва ҳокимияти феодалиро мустаҳкам карда тавонад, тақозо менамуд. Заминаи асосии раванди муттаҳидсозии мамлакатро зарурати иқтисодӣ ва дифои давлат аз хавфи хориҷӣ ба миён оварда буд.

Дар Ҷопон соҳибони Замин феодалҳои калон ба ҳисоб мерафтанд. Феодали аз ҳама калонтарини Ҷопон Токугава буд, ки мулкҳои ӯ қариб чоряки ҳамаи қаламрави Ҷопонро ташкил мекарданд.

Вақдати хонадони Токугаваро ду гурӯҳи феодалони ҳукмрон таъмин менамуданд (дар асри XVIII ва нимаи авали асри XIX шумораи онҳо аз 200 то 300 нафар буд). Ба гурӯҳи аввал, ки он «даймёи меросӣ» ном дошт, ҷонибдорони наздиктарини Токугава ва ба гурӯҳи дуюм ҳокимоне, ки «даймёи бегона» номида мешуданд ва нисбати хонадони Токугава мавқеи душманона доштанд, дохил буданд.

Барои мустаҳкам кардани диктатураи ҳарбию сиёсии хонадони Токугава тартиби гаравгонгирӣ аҳамияти калон дошт. Мувофиқи он ҳар як ҳоким вазифадор буд, ки ҳар сол чор моҳ дар пойтахти мамлакат шаҳри Эдо зиндагонӣ кунад. Ҳангоми дар гаравгон набудани ҳоким ҳамсараш ва ё яке аз аъзоёни оилаи ӯ дар Эдо ба сифати гаравгон нигоҳ дошта мешуд.

Дар мустаҳкамии режими Токугава табақаи ҳарбию ашрофии «самурай» (хизматгорон) мавқеи калон дошт. Аъзоёни ин табақа хизматгорони содиқи ҳокимони феодалӣ (даймё) буданд. Самурайҳо қариб 17 фоизи аҳолии мамлакатро ташкил мекарданд. Дар ташкили ҳайати афсарон, дастаҳои ҳарбӣ ва амалдорон самурайҳо ҳуқуқҳои васеъ доштанд.

Аз тарафи ҳукумати Сёгун (маънои сёгун-сарлашкарон) бо мақсади мустаҳкам намудани диктатураи ҳарбию феодалии Токугава қонунҳо бароварда мешуданд. Дастгоҳи марказии идора пурра дар зери назорати Токугава буд. Дар маҳалҳо аз ҳисоби ашхоси ба хонадони Токугава наздик мақомоти ҳукуматӣ ташкил карда мешуданд.

Қариб 83 фоизи аҳолии мамлакат дар деҳот зиндагӣ карда, б кишоварзӣ машғул буд. Кишоварзӣ хусусияти натуралӣ дошт. Да баробари заминдории калони хусусӣ заминдории хурди деҳқонӣ ни мавҷуд буд.

Дар Ҷопон ҳуқуқи крепостноӣ амал мекард. Деҳқонон аз за миндорон замин иҷора мегирифтанд. Онҳо наметавонистанд да иҷорагирӣ озод бошанд.

Сиёсати «дарҳои баста»-и Ҷопон. Сёгуни 10-ум Иэхару (173 1786) ва ҳамаи ҳокимони хонадони Токугава сиёсати хориҷии «дарҳо баста»-ро (он дар солҳои 30-юми асри XVII огоз ёфта буд), даво медоданд. Сёгунҳо сиёсати дарҳои бастаро ҳамчун яке аз воситаҳо мустаҳкамкунии ҳокимияти мутлақ истифода мебурданд.

Сиёсати дарҳои баста нисбати ҳамаи мамлакатҳои хориҷӣ б кор бурда намешуд. Чиниҳо ва ҳоландиҳо метавонистанд дар Ҷопо озодона хариду фурӯш кунанд. Ҳатто ба ҳоландиҳо иҷозат дода шуд буд, ки дар ҷазираи хурди Дэсимаи назди соҳили Нагасаки ҷойги шаванд. Дар тамоми давраи «дарҳои баста», яъне то соли 1854, б ин ҷо киштиҳои ҳоландӣ омаду рафт мекарданд. Ин ҷазира дарича ягона ба Аврупо буд.

Сиёсати «дарҳои баста» барои Ҷопон нақши манфӣ дошт. Чуни сиёсат мамлакатро дар ҳолати карахтии феодалӣ нигоҳ медошт. Он б таври сунъӣ Ҷопонро аз бозори ҷаҳонӣ маҳрум сохт. Дар иқтисодиёт мамлакат хоҷагиҳои натуралӣ ва нимнатуралиро ҳукмрон гардонид Халқи Ҷопон аз дастовардҳои фарҳангии мамолики ғарб бебаҳра монд Сиёсати дарҳои баста намегузошт, ки истеҳсолот ва муносибатҳо сармоядорӣ дар Ҷопон амалӣ гарданд. Дар нимаи дуюми асри XI маълум гардид, ки Ҷопон тавассути дарҳои баста наметавонад а ҷиҳати иқтисодию ҳарбӣ ва иҷтимоӣ пеш равад.

Шаҳрҳои Ҷопон. Болоравии тиҷорати дохилӣ ба бунёди шаҳрҳои калон – марказҳои иқтисодию сиёсӣ ва иҷтимоӣ мусоид дат намуданд. Марказҳои асосии тиҷоратӣ шаҳрҳои Эдо, Осака Киото, Сакаи ва Нагасаки тараққӣ намуданд. Сулолаҳои калони савдогарон дар шаҳри Эдо манфиатҳои намояндагони ҳокимияти олиро ҳимоя мекарданд. Дар Киото бошад, онҳо ба манфиати император амал менамуданд. Танҳо дар Осака тоҷирон нисбатан мавқеи озод доштанд.

Иттиҳодияҳои пурзӯри тоҷирон ва устохонаҳои косибӣ Осакаро ба маркази асосии фаъолияти тоҷирӣ табдил доданд. Бозори асосии мамлакат дар ин шаҳр воқеъ буд. Ба ин ҷо аз тамоми гӯшаю канори мамлакат барои хариду фурӯш мол меоварданд.

Ҳокимони феодалӣ ҳокимияти худро аз даст медоданд. Дар асри XVII ноҳияҳое ташкил ёфтанд, ки ба истеҳсоли молҳои алоҳида махсус гардонида шуда буданд. Дар Кюсю чинӣ ва газвор, дар Киото -Нара парча, атлас, маснуоти фулузӣ, дар Нагоя - Сато маснуоти сафолӣ ва чинӣ, дар Сутсумақанд, Тоса ва Тёсю коғаз истеҳсол карда мешуд. Васеъшавии тақсимоти ҷамъиятии меҳнат дар шаҳру маҳалҳои гуногун ташаккули бозори миллиро тезонид.

Сармояи тиҷоратӣ дар ҳаёти шаҳрҳо торафт мақоми мустаҳкамтарро ишғол менамуд. Хусусан иттиҳоди тоҷирони яклухт фурӯш, ки дар қисмати муайяни мамлакат амалиётҳои тиҷоратиро инҳисор (монополия) карда буданд, нуфузи калон доштанд. Масалан, ширкатҳои Осака **«Хиғаки кайсэн»** ва **«Тарк кайсэн»** ба ноҳияҳои Эдо ва Осака хизмат мерасониданд. Ширкати **«Матсумабуна»** борбариро дар Хокайдо назорат мекард ва ба қисматҳои шимолию марказии Хонсю то Осака хизмат мерасонид.

Дар Ҷопон танҳо шаҳрҳои Сакаи ва Хаката мақомоти худидоракунӣ доштанд. Ин шаҳрҳо ҳанӯз дар асрҳои миёна ба вуҷуд омада, тавассути тиҷорати хориҷӣ бой шуда буданд.

Вазъи иқтисодии Ҷопон дар аввали асри XIX. Равандҳои иҷтимоию иқтисодии давраи ҳукмронии сёгунҳои охирин нишон медиҳад, ки дар ҷомеаи Ҷопон мухолифатҳои мураккаб вуҷуд доштаанд. Кишоварзиро бӯҳрон фаро гирифта буд. Майдони кишти зироат аз оғози асри XVIII боз васеъ намешуд. Ба табақаҳо ҷудошавии аҳолии деҳот пурзӯр гардид. Ин зуҳурот аз безамин шудани деҳқонон ба амал меомад. Дар деҳоти Ҷопон оҳиста – оҳиста муносибатҳои феодалӣ шикаст мехӯрданд. Аз дасти ашрофон рафтани инҳисор (монополия) ба замин, заминро аз даст додани деҳқонон ва ба дасти гурӯҳи нави иҷтимоӣ – заминдорон ва тоҷирон, деҳқонони бой (гоно) гузаштани заминҳо нишонаҳои асосии ин раванд дар кишоварзӣ мебошад.

Яке аз нишонаҳои муҳими дар иқтисодиёти Ҷопон пухта расидани **тарзи сармоядории истеҳсолот** ин торафт зиёдшавии шумораи монуфактура буд. Дар нимаи аввали асри XIX дар мамлакат зиёда аз 180 монофактураи нав ба вуҷуд омад, ки ин аз 200 соли гузашта ҳам зиёдтар буд. Монофактураҳоро намояндагони сармояи тиҷоратӣ, ҳокимон ва муассисаҳои ҳукуматии «бакуфу» (бо номи «монофактураи давлатӣ») бунёд мекарданд. Монофактураҳое, ки тоҷирон месохтанд, асосан, истеҳсоли маҳсулоти кулолгарӣ, бофандагӣ ва хӯрокворирро дар бар мегирифтанд. Монофактураҳои ҳокимон бештар ба истеҳсоли силоҳ махсус гардонида шуда буданд. Монофактураҳои давлатӣ асосан ба Токугава тааллуқ доштанд. Бо вуҷуди ин, монофактураҳои

давлатӣ аз ҷиҳати техникӣ аз монофактураҳои тоҷирон ва ҳокимо
ақиб мемонданд.

Ҳамин тавр, то нимаи дуюми асри XIX дар Ҷопон истеҳсолоти
сармоядорӣ кам бошад ҳам, ба вуҷуд омад. Вале муносибатҳои
феодалӣ барои ба таври пурра ба давраи сармоядорӣ гузаштани мам
лакат монеъ мешуданд.

Бӯҳрони низоми сиёсии Токугава. Дар низоми сёгунии Току
гава табақаи аз ҳама беҳуқуқи ҷомеа кишоварзон буданд. Дар баро
бари пайдоиши истеҳсолоти сармоядорӣ аҳволи онҳо боз ҳам ваз
нинтар мешуд.

Яке аз баромадҳои калонтарини зиддиҳукуматӣ шӯриши Оси
Хейхатиро мебошад, ки соли 1837 дар Осака ба амал омадааст. Худи
Осио аз табақаи самурайҳо буда, мансаби сардори муҳофизони
шаҳрро соҳиб буд. Аз гуруснагие, ки дар ин маҳал ба амал омад
биринҷҷаллобон истифода бурда, нархи онро аз ҳад зиёд карданд
Осио ба амалдорони сёгун мурочиат намуд, то ки онҳо фурӯши
биринҷро ба танзим биёваранд. Вале ӯ ҷавоби рад гирифт. Осио ам
воли худ – дастнависҳо ва китобҳои қимматбаҳояшро фурӯхта, ба
пули онҳо биринҷ харида, ба аҳолии шаҳр тақсим кард. Баъди ин
Осио ва ҷонибдоронаш ба аҳолии шаҳр ва гирду атроф, аз он ҷумла ба
музофотҳои Атсу, Кавати, Харима ва Кизуми хитобномаҳо равон кар
данд. 17 феврали соли 1837 300 фидоии мусаллаҳ анборҳои бойҳоро
кушода, биринҷи онҳоро ба мардум тақсим намуданд. Шӯришгарон
анборҳои ду ширкати калонтарин – Митсуи ва Каноикэро низ ғорат
карда, оташ заданд.

Шӯриши Осио бо тезӣ пахш карда шуд. Вале бо вуҷуди ин
шӯриш дар мамлакат ҳамовозии калонро ба вуҷуд овард. Баъди ин
шӯриш дар чандин ҷойи дигари мамлакат ҳам ошӯбҳои зиёде ба
амал омаданд. Яке аз онҳо дар зери роҳбарии Икута дар ноҳияи Ка-
сивадзаки рӯй дод.

Дар солҳои 1830-1843 сёгунҳо барои мустаҳкам кардани мавқеи
сиёсии ҳокимияти заифшудаи худ силсилаи ислоҳотҳо гузарониданд.
Аммо ин амал тақрори ҳамон кӯшишҳое буданд, ки барои мустаҳкам
намудани сохти иқтисодии самурайҳо равона шуда буданд. Ин чораҳо
бӯҳрони низоми сёгунатро бартараф карда наметавонистанд. Дар
мамлакат унсурҳои инқилоби буржуазӣ пухта мерасиданд.

Кушода шудани «дарҳои баста». Дар солҳои 40-уми асри XIX
Англия барои пайдо намудани мавқеъ дар Чин муборизаро оғоз на-
муд. Барои ИМА Шарқи Дур, аз он ҷумла Ҷопон ва Чин ҳамчун бо-
зори бузурги эҳтимолӣ ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, Конгресс ба пре-

зиденти ИМА ваколат дод, ки ба Ҷопон муносибатҳои тиҷоратиро ба роҳ монад. Баъди чанд сафорате, ки натиҷаи дилхоҳ надод, ИМА экспедитсияи ҳарбӣ ташкил намуд. 8 июли соли 1853 эскадраи Перри ба бандари Урага наздик шуд. Перри аз гуфтушунид дар Нагасаки даст кашида, ба сёгун аз ҷониби президенти ИМА мактуб ва нусхаи мошинҳои охирини истеҳсоли Амрикоиро фиристонид.

Сёгун бо маслиҳати император ҷавоби мактубро кашол дода, хост, ки дифои мамлакатро ташкил намояд. Вале Перри ба ҷавоби мактуб интизор нашуда, аз соҳилҳои Ҷопон дур шуда, ба ҷониби бандарҳои Чин равон шуд. Эскадраи ИМА баҳори соли 1854 боз ба соҳилҳои Ҷопон баргашт. 9 киштии ҳарбии дорои 250 тӯп ва 500 баҳрнаварди ҳарбӣ ба ҷанги зидди Ҷопон омода буданд. Сёгун аз тарс барои бастани шартнома бо ИМА розигӣ дод.

Ҳамин тариқ, 31 марти соли 1854 дар шаҳри Канагава (Иокогама) шартномаи аввалини Ҷопону ИМА ба имзо расид. Мувофиқи ин шартнома, акнун киштиҳои Амрико ҳуқуқ пайдо намуданд, ки ба бандарҳои Симодо ва Хакотадэ лангар партоянд. 14 октябри соли 1854 байни Англия ва Ҷопон шартнома баста шуд, ки он нишондодҳои асосии қарордоди Каганаваро такрор мекард. 7 феврали соли 1855 байни Русия ва Ҷопон дар Симода шартнома баста шуд. Мувофиқи ин шарт-

118. Тайёрии хонуми ҷопонӣ ба чойнӯшӣ

нома галачазираҳои Курил қариб пурра ҳамчун мулкҳои Русия шинохта шуданд. Дар солҳои 1856-1857 ду шартномаи байни Ҳоланд ва Ҷопон ба имзо расида муносибатҳои байни ин ду давлатро танзим намуданд. Баъди ин Ҷопон ба мамлакатҳои Ғарб бо номи «Шартномаҳои Ансэ» як қатор шартномаҳои дигарро ба имзо расонид. Ҳамин тариқ, сиёсати «дарҳои баста»-и Ҷопон аз байн рафт ва ин давлат ба бозори ҷаҳонӣ дохил гардид.

Маданияти Ҷопон. Ҳанӯз дар асри XVI ҷараёни дзении дини буддоӣ моҳияти соф динии худро аз даст дод. Инро, пеш аз ҳама, дар меъмории манзаравӣ, мурофиаи чойнӯшӣ ва таҳияи гулдаста дидан мумкин буд. Дар асрҳои XVII-XVIII принсипҳои асосии меъмории миллии ҷопонӣ ташаккул меёбанд, ки анъанаҳои он то замони мо вуҷуд доранд. Қоидаҳои тавассути боғ иҳота кардани бино ташаккул ёфтанд. Яке аз намунаҳои машҳури ин санъат ибодатхонаи Киото Тэнрюдзи, Дайтокудзи, Дайгодзи ва Сайходзи (ибодатхонаи Муххо) мебошанд, ки ба композитсияи он зиёда аз 50 намуди дарахт, бутта ва гул дохил гардидаанд ва бо зебоию дилкашии худ касро мафтун мекунанд.

Ба тарафҳои мухталифи маданияти Ҷопон рушду нумӯи маъракаю мурофиаи «чойнӯшӣ» таъсири калон расонидааст. Фаъолияти машҳуртарин «устоҳои чой» (тядзинҳо) Сенно Рико (асри XVI), Соами

119. Боғдории манзаравии ҷопонӣ

(асри XVI), Фрута Орибэ (асри XVII) на танҳо ба ташаккули қоидаҳои мурофиаи чойнушӣ, хонаи чой (тяситсу), боғи чой (тянива), балки ба тамоми маданияти бадеии Ҷопон таъсири мусбат расонидаанд.

Режими Токугава, ки тартиботи феодалиро дар зери назорати худ дошт, ба навгониҳои маданият монеъ мешуд. "Дарҳои баста" сабаби аз Аврупо ақиб мондани Ҷопон гардид. Ба ин нигоҳ накарда, дар ин вақт оҳиста-оҳиста маркази маданият ба дайру ибодатхонаҳо ва шаҳрҳои тез тараққиёбандаи мамлакат мекӯчид.

Дигаргуниҳои калон дар адабиёт ба амал омаданд. Дар байни адабиёти асримиёнагӣ ва адабиёти нави **тамоюли реалистӣ** ҷузъи пайвасткунандаи онҳо асарҳое шуданд, ки тавассути алифбои ҳиҷоӣ навишта шуда буданд. Вале ҷараёни ҳақиқии демократии адабиёт **уқиётсозӣ** мебошад, ки асосгузори он Ихара Сайкаку (1642-1693) буд.

Театр дар Ҷопон таърихи чандинасра дорад. Соли 1675 дар Киото ва соли 1684 дар Осака театрҳо кушода шуданд. Дар саҳнаҳои ин театрҳо ва театрҳои диғари Ҷопон, асосан, асарҳои драматурги бузурги мамлакат Тикаматсу Мондзаэмон (1653-1725) гузошта мешуданд. Мардуми Ҷопон санъати театриро хеле дӯст медоштанд ва бо хоҳиши зиёд барои тамошои намоишҳои он мерафтанд.

Дар Ҷопони асри XVI-нимаи аввали асри XIX намудҳои дигари маданият низ ташаккул меёфтанд.

Ҳуҷҷатҳо

1.Қонунгузории Ҳукумати Токугава оид ба кишоварзӣ «Фармон дар бораи ба кишоварзон манъ кардани хариду фурӯши абадии Замин»

1. Шахси Заминро фурӯхта ба маҳбас партофта шуда, баъди адои ҷазо бадарға карда мешавад. Дар мавриди фавти ӯ фарзандонаш ба ҷазо гирифтор мешаванд.

2. Эзоҳот. Заминҳои фурӯхташуда аз тарафи дейкан ё дзиго (танҳоҳ)-и ҳамон ноҳияе мусодира карда мешаванд, ки фурӯшанда аз он ҷост.

3. Шоҳидони хариду фурӯш ба маҳбаси қарздорон партофта мешаванд. Дар мавриди фавтидани шоҳид нисбати фарзандони ӯ ҷазо ба кор бурда намешавад.

4. Дар шакли «райно» ба гарав мондан, яъне шахсе, ки қитъаи заминро ҳамчун гарав гирифта кишту кор мекунад, лекин шахси ба гаравмонда пардохти андоз ва иҷрои ӯҳдадориҳоро медиҳад, низ ҳамчун барои хариду фурӯши абадии Замин ҷазо дода мешавад.

Фармон медиҳам, ки хариду фурӯши Замин абадӣ бас карда шавад. Эзоҳот. Вале хариду фурӯши киштзорҳои ғайришолии деҳқонон (хатака), қитъаҳои беша, киштзорҳои навкорами шолӣ ва инчунин киштзорҳои обёришудаи шолие, ки ба ронинҳо (самурайҳои бе пушту паноҳ ва аз таъмини озуқаи ҳармоҳа маҳрумбуда) ва самурайҳо мутааллиқанд, манъ карда намешавад.

2.Шӯриши соли 1837 дар Осаха
Мурочиатномаи Осио Хэйхатиро ба шӯришгарон
Ш. Осака (соли 1837)

Ба ҳамаи оқсақолҳо, ёрдамчиёни онҳо, кишоварзон ва тамоми камбағалоне, ки дар музофотҳои Сэтшу, Кавати, Идзуми ва Харима зиндагонӣ мекунанд.

...вақтҳои охир нархи биринҷ баланд мешавад. Шаҳрдор (бугё)-и Осака ва ҳамаи амалдорон фаромӯш кардаанд, ки ба ҷойи он ки хирадмандона ва одилона ҳукмронӣ кунанд, ба бедодгарии худсарона роҳ медиҳанд. Онҳо биринҷи ғуншударо ба Эдо мефиристонанд ва ба хотир ҳам намеоранд, ки ба Киото низ равон кунанд (ҷойи истиқомати писари Худо - яъне императори Ҷопон) ва онҳоеро, ки биринҷро бо нархи 5 то 1 сё (нархи нисбатан арзони биринҷ) мефурӯшанд, аз гулуяшон дошта ба маҳбас партоянд...

Барои ифодаи хашму ғазаб сухан оҷизӣ мекунад!

Аз ҳар се пойтахти (Эдо, Киото, Осака) мамлакати мо бойбачаҳои Осака аз рӯйи қарзи пешинае, ки онҳо ба ҳокимони гуногун дода буданд, фоизи аз ҳад зиёд ба даст медароранд, биринҷи беандоза зиёди андозро кашида мегиранд ва зиндагии бо карру фар доранд...Инҳо ба камбағалони аз гуруснагӣ мурдаистода ягон заррае ёрӣ намерасонанд. Бойбачаҳои Осака чун ҳарвақта ба кайфу сафо машғуланд.

Шаҳрдори Осака ва амалдорони дигар дар базмҳои ҷамшеди дилхушӣ мекунанд ва ҷонибдорони бойбачаҳо мебошанд. Аз ҳамин сабаб, на лаҷоми тоҷиронро мекашанд ва на ба халқ дасти ёрӣ дароз мекунанд. Онҳо танҳо ба як чиз аҳмият медиҳанд: Дар биржаи Додзима тартиби нархҳо дар кадом ҳолат аст? Амалдорони фурӯхташуда панду ҳикмати хирадманмандонаи ниёгонро, ки бо роҳи қазову қадар мерафтанд, иҷро намекунанд. Инро ҳеҷ гоҳ бахшидан мумкин нест!

... барои иҷрои амри Осмон ба ҷиноятпешагон ҷазо медиҳем! :

Имзо:

Савол ва супоришҳо:

1. Хонадони Токугава кай ва чӣ тавр ба сари ҳокимият омад? 2. «Сёгун» ва «самурай»-ҳо кистанд? 3. Дар бораи тиҷорат ва шаҳрҳои Ҷопон маълумот диҳед? 4. Сиёсати «дарҳои баста»-и ҳукумати сёгунро шарҳ диҳед. 5. Оё дар байни шаҳру музофотҳои Ҷопон таҳсимоти меҳнат вуҷуд дошт? 6. Ба вуҷуд омадани истеҳсолотро сармоядориро дар Ҷопон аз рӯйи кадом далелҳо исбот карда метавонед? 7. Вазъи иқтисодии Ҷопонро дар оғози асри XIX шарҳ диҳед? 8. Бӯҳрони низоми сиёсии сёгунро чӣ тавр исбот мекунед? 9. Чаро мамлакатҳои империалистии Ғарб «дарҳои баста»-и Ҷопонро «кушодан» мехостанд? 10. Сиёсати «дарҳои баста» чӣ тавр барҳам хӯрд? 11. Дар бораи маданияти Ҷопони асрҳои XVI - миёнаҳои асри XIX маълумот диҳед? 12. Дар бораи масъалаҳои асосии мавзӯъ фикри худро баён кунед.

§34. ВЕТНАМ

Дар охирҳои асри XVII ва то солҳои 70-уми асри XVIII дар каламрави Ветнам якчанд давлати феодалӣ-Дайвет, Дангисай, Данг-чаунг ва баъзе давлатчаю князиҳои хурд-хурди дигар вуҷуд доштанд. То ин давра Ветнамро зоҳиран сулолаи Лэй (1428-1789) идора мекард. Дар амал он дар дасти ду сулола – аз арзи 16 болоро Чин ва ҷанубро Нгенҳо идора мекарданд.

Вазъи иқтисодӣ ва муносибатҳои ҷамъиятиро дар мамлакат муборизаи мутлақияти мутамарказ, моликияти давлатӣ, муносибатҳои феодалҳо ба он ва моликияти хусусӣ муайян мекарданд. Кашида гирифтани заминҳои ҷамъиятӣ, муқаррар намудани андозҳои баланд, зиёд кардани ӯҳдадориҳои ҳарбӣ, дароз кардани мӯҳлати хизмат, вазъи кишоварзонро торафт вазнинтар мекарданд. Аҳволи ҳунармандону тоҷирон аз аҳволи кишоварзон беҳтар набуд. Ин боиси ба амал омадани шӯриши тэйшонҳо гардид.

Шӯриши Тэйшонҳо. Роҳи ягонаи халосӣ аз чунин вазъият шӯриш буд. Он соли 1771 дар деҳаи Тэйшон, ки дар наздикии шаҳри Конгтуми Ветнами Марказӣ воқеъ буд, оғоз ёфт. Аз ҳамин сабаб, онро «шӯриши тэйшонҳо» меномиданд. Ба шӯриш се бародар – Нгуен Няк, Нгуен Хюе ва Нгуен Ли роҳбарӣ мекарданд. Деҳқонони шӯришгар амалдорони маҳалдориро несту нобуд карда, бо дастгирии аҳолии маҳаллӣ шаҳри бандарии Кюинъонро ишғол намуданд. Аз рӯзҳои аввал шӯриш мақоми умумихалқӣ пайдо намуда, ҷуғрофияи он васеъ

мешуд. Ғайр аз кишоварзон ба он шаҳриён, косибон ва тоҷирон н
ҳамроҳ шуданд. Шӯриш, асосан, ба муқобили парокандагии феодал
мамлакат, ки ба рушди кишоварзӣ, озодии косибон ва тиҷорат хал
мерасонид, равон карда шуда буд.

Дар огози шӯриш тэйшонҳо нисбат ба Замин сиёсати бароб
риро пеш гирифта, мулки сарватмандонро забт намуда, дар бай
камбағалон тақсим мекарданд.

Дар муддати панҷ соли аввал ба шӯришгарон муяссар гардид,
навоҳии шимолу ҷанубии Ветнамро ба зери назорати худ гиранд.

Тэйшонҳо ҳукмронии феодалҳои Чин ва Нгуенро барҳ
зада, намояндаи хонадони Лиро аз мамлакат пеш карданд ва
онҳо муяссар гардид, ки артиши Тсин ва Сиамро торумор нам
янд. То нимаҳои соли 1789 тэйшонҳо ҳокимияти худро дар там
ми Ветнам барпо намуданд. Баъди ба сари қудрат омадан он
як қатор чорабиниҳои давлатӣ гузаронидаанд. Идораи маъм
риро ба низом оварда, боҷи тиҷоратиро бекор ва ба ҷойи али
бои чинӣ алифбои ветнамиро ҷорӣ намуданд. Нгуенҳо сиёса
феодалҳои сарнагуншударо пеш гирифтанд. Ҳанӯз солҳои 17
пеш аз лашкаркашӣ ба поёноби дарёи Меконг, Нгуен Няк худ
вионг, яъне короли давлати Тэйшонҳо эълон кард. Мамлакат
се вилоят тақсим карда шуд, ки онҳоро се бародар Нгуен, Хюе
Ли, ки байни худ рақобат доштанд, идора мекарданд. Дар давр
ҳукмронии бародарон Нгуенҳо аҳволи халқ беҳтар нашуд. Уме
халқ барбод рафт. Аз норозигии халқ яке аз феодалҳои хонад
ни Нгуенҳо Нгуен- фик-Ан моҳирона истифода бурд. Е қушу
бузург ҷамъкарда, ба муқобили лашкар кашид, то ки ҳокимия
қаблиро дар мамлакат аз нав барқарор кунад

Дар ибтидо Нгуен-фук-Ан ба шикаст дучор мешавад. Ва
баъд ба ӯ ҳукумати Фаронса дасти ёрӣ дароз мекунад. 28 нояб
соли 1787 дар Версал (Фаронса) байни Нгуен-фук-Ан ва Фарон
шартномаи аввалин баста мешавад. Мувофиқи он Фаронса бояд
ёрии Нгуен-фук-Ан ба Ветнам экспедитсия равон мекунад. Вале д
Фаронса инқилоби буржуазии эълон меёбад ва равон кардани эк
педитсия мавқуф гузошта мешавад. Бо вуҷуди ин, ҳукумати Фаро
са муттахассисони ҳарбӣ ва силоҳ фиристонид. Тавассути ин кӯм
артиши Нгуен-фук-Ан зери роҳбарони афсарони Фаронсаи шаҳрҳ
Кюинъон, Дананд ва Фусуан (Хюе)-ро ишғол кард. Якуми ию
соли 1802 ҳукмронии сулолаи Ле ба пуррагӣ хотима ёфт ва ба са
қудрат Нгуенҳои нав омаданд. Ин сулола дар мамлакат аз соли 18
то соли 1945 ҳукмронӣ кардааст.

Империяи Нгуенҳо. Дар таърихи Ветнам салтанати Нгуен- фук-Ан (солҳои 1802 - 1819) бо рамзи «Зялонг» машҳур аст. Ӯ давлатдориро аз ислоҳоти маъмурӣ оғоз намуд. Мамлакат ба ҷойи Дайвет номи Ветнамро гирифта, ба се қисм: шимолӣ (бакки), марказӣ (чунгки) ва ҷанубӣ (намки) тақсим карда шуд. Онҳо мувофиқан аз 13, 5 ва 7 музофот иборат буданд. Пойтахти мамлакат шаҳри Хюге эълон карда шуд. Мақомоти олии ҳокимияти иҷроия аз 6 палата - дарбор, корҳои ҳарбӣ, молия, адлия, маросимҳо ва корҳои ҷамъиятӣ иборат буданд. Барои назорат аз болои дастгоҳи амалдорон додгоҳи махсуси нозирон ташкил карда шуд.

Дар солҳои аввали баъди шӯриши тэйшонҳо вазъи мамлакат ноустувор буд. Дар натиҷаи ҷангҳои феодалӣ иншоотҳои обёрикунӣ аз кор баромада буданд. Бо мақсади аз гуруснагӣ наҷот ёфтан кишоварзон ба таври оммавӣ ҷойҳои сукунати доимии худро тарк мекарданд. Барои гирифтани пеши роҳи ин зуҳуроти манфӣ Нгуен-фук-Ан имтиёзҳои пардохти андози муқарраркардаро бекор намуд.

Сиёсати аграрии Нгуенҳои нав дар нимаи аввали асри XIX барои барқарор кардани муносибатҳои истеҳсолии кӯҳна, пеш аз ҳама барои барқарор намудани заминдории ҷамоавӣ, кишоварзиро аз ҳолати бӯҳрон баровардан ва вазъи иҷтимоии деҳотро ба эътидол овардан нигаронида шуда буд. Акнун Ветнам оҳиста-оҳиста аз бӯҳрон мебаромад. Маҷмӯаи қонунҳои соли 1812-и Ветнам (аз рӯйи кодекси қонунгузории Тсин мураттаб гардида буд) барои мустаҳкам ва бардавом шудани ҳокимияти феодалии бюрократии Нгуенҳо хизмат мекард.

Давраи аввали салтанати Нгуенҳо дар таърихи давлати Ветнам бо хатҳои заррин сабт гардидааст. **Ислоҳоти** Нгуенҳо ба давлатдорӣ ва иқтисоди Ветнам таъсири мусбат расониданд. Дар ин кор саҳми бузурги император Зялонгро махсус таъкид намудан лозим аст. Баъди вафоти ӯ император Минмен (1820 - 1840) ба сари қудрат меояд. Ӯ ҳам барои пурқувват гардидани ҳокимияти мутлақаи Ветнам корҳои зиёдеро анҷом додааст.

Дар сиёсати хориҷии худ Нгуенҳо ба мамлакатҳои ҳамсоя, махсусан ба Камбоҷа ва Лаос таваҷҷӯҳ доштанд. Соли 1805 Камбоҷа маҷбур мешавад, ки вобастагии худро аз Ветнам эътироф кунад. Ин давлат дар давраи ҳукмронии Тейшонҳо аз вобаста будан ба Ветнам озод шуда буд. Кӯшишҳои Ветнам барои забт кардани Лаос ба манфиатҳои табақаи болоии Сиам мухолиф баромад. То оғози асри XIX Лаос дар зери назорати короли Сиам буд. Соли 1827 дар байни Ветнам ва Сиам барои Лаос ҷанг доир гардид, ки дар он Ветнам ғолиб баромад. Бо ҳамин Лаос ҳам ба ҳайъати Ветнам дохил карда шуд.

Англия бисёр мамлакатҳои хурду бузургро ба худ тобеъ намуда буд. Аз ин сабаб, Фаронса кӯшиш намуд, ки заминҳои ҳанӯз аз тарафи Англия ва ё мамлакатҳои сармоядорӣ ишғолнашударо ҳарчӣ тезтар ба даст дарорад. Бо ин мақсад, Фаронса ба Ветнам экспедитсияи ҳарбӣ равон мекунад. Соли 1817 дар соҳилҳои Ветнам киштии «Ля Пэ»-и Фаронса пайдо мешавад. Баъди он дар Бандарҳои Ветнам киштиҳои Фаронса тез-тез лангар мепартофтанд. Таблиғотчиёни дини масеҳӣ низ ба кор шурӯъ намуданд. Вале онҳоро Нгуенҳо таъқиб мекарданд. Ба Ветнам дар баробари Фаронса давлатҳои дигари Аврупо фишор меоварданд. Онҳо талаб мекарданд, ки дар Ветнам ҳуқуқҳои тиҷоратии онҳо васеъ ва ба таъқиби таблиғотчиёни масеҳӣ хотима дода шавад. Дар натиҷаи фишори мамлакатҳои тараққикардаи Аврупо ва махсусан Фаронса императори Ветнам Тхиеучи (1841-1847) маҷбур шуд, ки талаби онҳоро қонеъ гардонида, ба таъқиби таблиготчиёни дини масеҳӣ хотима диҳад.

Баъди ин ҳам киштиҳои Фаронса дар бандарҳои Ветнам пайдо шуда, ҳамлаҳои роҳзанона мекарданд. Соли 1857 Ветнам маҷбур шуд, ки бандари Дананг ва ҷазираҳои Кондаоро ба Фаронса бидиҳад. То миёнаҳои асри XIX ҳокимони Чин Ветнамро хизматгори худ меҳисобиданд. Вале оҳиста-оҳиста Фаронса ин давлатро ба ихтиёри худ даровард. Ҳамин тариқ, лашкари Фаронса ба соҳилҳои Ветнами Ҷанубӣ дохил шуда, ба гарнизони дар Сайгонбудаи худ ҳамроҳ мешавад. Баъди ҷангҳои шадид ба лашкари Фаронса муяссар мешавад, ки музофоти Зядинро низ ишғол кунанд. Моҳи апрел он музофоти Динтионгро ҳам ишғол карданд. Дар Ветнам бар зидди лашкари Фаронса ҷанги чирикӣ оғоз мешавад, вале он муваффақияте пайдо намекунад. Ба Фаронса муяссар мегардад, ки Ветнамро шикаст диҳад. Баъди имзои шартномаи Сайгон Фаронса музофотҳои Зядин, Динтионг, Бъбенхоа ва ҷазираи Кондаоро ба даст медарорад ва инчунин аз Ветнам ба маблағи 20 миллион франк товони ҷанг талаб мекунад. Соли 1867 Фаронса бо баҳонаи барҳам додани бетартибиҳо дар Ветнам се музофоти боқимондаи ҷанубии Ветнам – Зинлонг, Анхианг ва Хатенро низ ишғол мекунад. Бо ҳамин давраи аввали ишғоли Ветнам аз тарафи империализми Фаронса ба охир мерасад. Соли 1863 короли Камбоҷа Нородом ҳам ба Фаронса тобеъ будани мамлакати худро эътироф кард.

Маданияти Ветнам. Маданияти Ветнам мувофиқи ҳокимияти мутақаи императори сурат мегирифт. Мувофиқи амри императорон дар сар то сари мамлакат ва хусусан дар пойтахти мамлакат шаҳри Хюе силсилаи қасрҳо, мақбараҳо ва ибодатхонаҳо бо кандакорию наққошӣ ва зарҳалкорӣ зебу зиннат дода мешуданд. Дар баробари тараққиёти

аҳрҳо дар онҳо растаҳои ко-
ибии мисгарон, бофандагон,
ргарон, силоҳсозон ва ғайра
омат рост мекарданд. Театри
ньанавӣ - тионг рушду нумӯъ
фта, дар мамлакат паҳн ме-
ардид. Санъати тасвирӣ ҳам
еш мерафт.

Маориф рӯ ба тараққи
иҳод. Нгуенҳо анъанаҳои асри-
миёнагиро дар бобати доир гар-
дидани имтиҳонҳо бо мақсади
хоста гирифтани амалдорон
барои дастгоҳҳои ҳокимияти
марказӣ идома медоданд. Шу-
мораи мактабҳои маълумоти
умумӣ хеле зиёд шуд.

120. Пештоқи ибодатгоҳи Шива

Илм дар Ветнам ба дастовардҳои чашмрас ноил гашт. Махсусан, илмҳои таъ-
рих, фалсафа ва тиб хеле пеш рафтанд. Барои ҷамъоварии ҳуҷҷатҳои қадима мақомоти махсус ташкил меёбад. Дар натиҷаи фаъолияти он як қатор асарҳои намоён, аз он ҷумла «Дайнаи тхик лук» («Таърихи ҳуқуқӣ ва пурраи Ҷануби Бузург») ва «Дайнаи лъет чионг» («Тарҷумаи ҳоли одамони машҳури Ҷануби Бузург») таълиф гардиданд. Яке аз олимони барҷастаи Ветнам Лекуанг – Дин асари таърихию ҷуғрофии худ «Тавзеҳи умумии Ветнам»-ро мураттаб месозад, ки дар он оид ба роҳҳо, сарҳадҳо, машғулият ва анъанаҳои мардуми ҳамаи вилоятҳои мамлакат маълумоти муфассал гирд оварда шудааст. Ҳамчун сарчашмаи муҳими таърихӣ асари Фан-Хюн-Тю «Таърихи сулолавӣ», ки аз 49 ҷилд иборат буд, таълиф мегардад. Ин асар ба 10 қисм ҷудо шудааст. Он оид ба таърих, иқтисод, сиёсат ва ҳуқуқи Ветнам маълумоти муфассал (энсиклопедӣ) медиҳад.

Дар адабиёти бадеии Ветнам назм мавқеи муҳимро ишғол мекард. Дар байни шоирони ин давра Нгуен Кхюен (1835-1909) ва Нгуен Зу (1765-1820) мақоми махсус доштанд. Романи назмии «Ким Ван Кеу»-и Нгуен Зу воқеан ифтихори ҳақиқии адабиёти Ветнам мебошад. Дар ин асар масъалаҳои рӯзмарраи ҷомеа воқеӣ ва башардӯстона ба қалам дода шудааст.

Ҳуҷҷат

Ҷанги Тэйшонҳо (солҳои 1771-1802)

Порае аз нақли муаллифони асари 52 – ҷилдаи «Кҳам-дин Въет-ши Тхоунг-Лям Кионг-Мук» (мухтасар Кионг – Мук)

...Аҷдодони Ван Няк, ки аслан аз хюйен Хионг Нгюену Нгеан д данд, тахминан дар солҳои Тхин дик (1653-1657) аз тарафи лашкари дастгир карда шуданд. Ба онҳо иҷозат дода шуд, ки дар хюйени Тю виени вилояти Хоаи – нян зиндагонӣ кунанд.Баъди якчанд насл Нгуен Н дар назди Вандон дар мартабаи биенлаи амалдор шуда кор мекунад қартабозӣ карда, пулҳои хазинаро сарф мекард. Няк ба Тей –шон мегу зад ва роҳзан мешавад. Волайҳо (кишоварзон) ва аксарияти камбағал ӯро дастгирӣ мекарданд. Барои ҳамин дар зери роҳбарии ӯ якчанд ҳаз нафар одам ҷамъ омад. Няк роҳбариро ба бародарони худ Нгуен Ван Х ва Нгуен Ван Ли тақсим кард. Онҳо ба қалъаҳо ҳамла мекарданд. Сар ри ҳарбии чан (вилоят) онҳоро пахш карда натавонист.

Ван Няк шахси доно буд. Боре вай худро дар қафас маҳкам кар ба наздикони худ фармуд, ки онҳо овоза паҳн намоянд, ки «Няк даст карда шудааст ва ба сардори ҳарбии чан супорида мешавад». Сард чан пайхас накард, ки ин кори Няк маккорӣ аст ва дари қалъаро куш то ки Някро ба даст дарорад. Худи ҳамон шаб ҳамфикрони Няк пинҳо ба қаср даромаданд. Няк қафасро шикаста, озод шуд, дари қалъа кушод, сардори чанро кушт ва қасри Кюи-Ньонро ишғол намуд. Ин фаҳмида, мардуми осудаҳол ва бонуфузи ин вилоят сар бардошта, Н ро дастгирӣ карданд. Нерӯҳои исёнгарон рӯз то рӯз зиёд мешуда Няк ба одами худ Тап Дин (номи як шахси тхани –ҷиноӣ) фармуд, ба лашкар роҳбарӣ кунад ва тавассути роҳи баҳрӣ ба резишгоҳи Д тием равад. Худи Няк лашкарро гирифта, бо роҳи кӯтоҳтарин ба Т бон рафт, то ки Куан-гнамро ишғол намояд...

Савол ва супориш:

1. Дар охири асри XVII ва солҳои 50-уми асри XVIII В нам дар кадом вазъият буд? 2. Дар бораи шӯриши Тэйшон маълумот диҳед. 3. Тэйшонҳо кадом ислоҳотро ба амал роварданд? 4. Тэйшонҳо чӣ тавр шикаст хӯрданд? 5. Нгу фук - Ан дар Ветнам чӣ тавр император шуд? 6. Нгуенҳ нав кадом чораҳои ба эътидол овардани мамлакатро ан шиданд? 7 Фаронса Ветнамро чӣ тавр ба зери тасарру худ даровард? 8. Аз далелҳое, ки оид ба маданияти В нам оварда шудаанд, чӣ хулоса баровардан мумкин а 9. Озмуни ҳуҷҷатро баён кунед. 10. Дар бораи таърихи Вет ми асрҳои XVI-нимаи аввали асри XIX чӣ хулоса баровард

§ 35. БИРМА

Ташкилёбии давлати муттаҳидаи феодалӣ. То миёнаҳои асри XVIII Бирма давлати муттаҳид набуд. Сарварони он зоҳиран ҳукмронӣ мекарданд. Дар байни табақаҳои болоӣ ҷангҳои байниҳамдигарӣ беист идома доштанд, ки аз ин, пеш аз ҳама, халқи оддӣ зарар медид. Қатъ гардидани муноқишаҳои сулолавӣ зururияти таърихии муттаҳидшавии мамлакатро ба миён овард.

Соли 1740 сулолаи Монҳо, ки дар шоҳии Пегуи ҷанубии Бирма сокин буданд, аз заифии ҳокимияти марказӣ истифода бурда, лашкари Бирмаро торумор карданд. Аввал қисмати ҷанубии он ва баъди чанд сол пойтахти Бирма шаҳри Авуро ишғол мекунанд. Ба Монҳо муяссар шуд, ки дар Бирма ҳокимияти худро дуру дароз нигоҳ доранд. Ин сабаб дошт. Соли 1752 бирмагиҳо ба муқобили Монҳо шӯриш бардоштанд. Саркардаи ҳаракати озодихоҳони Бирма феодали миёнаҳол Алаумпай буд. Ӯ худро шоҳи Бирма эълон карда, бо номи Конбаун ба ҳукмронии сулолаи нав ибтидо мегузорад. Дере нагузашта, лашкари ӯ Аву ва ноҳияҳои ҷанубии мамлакатро ба даст даровард. Ба муносибати ғалаба номи шаҳри Авуро ба Рангун (тарҷумааш аз забони бирмагӣ – «интиҳои ҷанг»-ро медиҳад) иваз намуданд. Сарфи назар аз галаба, байни бирмагиҳо ва Монҳо ҷанг боз чанд соли дигар давом мекунад. Ба ин дахолати истилогарони Фаронса ва Англия боис шуд. Ширкатҳои ин давлатҳо ҷангҳои байниҳамдигариро дар Бирма ба нафъи худ истифода бурда, дар ин ҷо мавқеи худро зиёд менамуданд. Ширкати Ост-Индияи англисӣ худро дӯсти Бирма нишон дода, ҷазираи Негрэи назди резишгоҳи дарёи Бассейнро бо нархи ниҳоят арзон ба даст медарорад ва дар шаҳри Бассейн дӯкону корвонсаройҳои худро месозад. Ин ҷазира барои Англия базаи такягоҳӣ мешавад. Ширкати фаронсавии Ост-Индия бошад, дар Сириам ҷой мегирад.

Соли 1756 ба бирмагиҳо муяссар гардид, ки Сириамро ишғол намоянд. Баъди ин Монҳо аз дастгирии ҳарбии фаронсавиҳо маҳрум гардиданд. Аз фурсат истифода бурда, англисҳо фаъолияти забткоронаи худро дар Бирма пурзӯр намуданд, то ки дар он ҷо ба ташкилёбии давлати марказиятнок монеъ шаванд. Вале бирмагиҳо англисҳоро торумор карда, дар ҷазираи Негрэ дӯкону корвонсаройҳояшонро ба хок яксон ва онҳоро аз Бирма пеш намуданд. Мардуми Бирма баъди аз мам-

лакат баровардани аврупоиҳо мукобилияти Монҳо ва ҳокимони саркаши феодалиро барҳам зада, навоҳии аз ҷиҳати иқтисодӣ мутараққии шимоли Бирмаро ба даст дароварда, оҳиста-оҳиста ҳокимияти худро дар тамоми мамлакат барпо карданд.

Ҳамин тариқ, дар нимаи дуюми асри XVIII муттаҳидшавии Бирма хотима меёбад. Ташкили давлати марказиятноки Бирма нерӯҳои истеҳ-солкунандаи онро ба ҳаракат даровард ва кобилияти онҳоро ба муқобили истилогарон зиёд намуд. Дар огози асри XIX Бирма ба яке аз давлатҳои калонтарини Осиёи Ҷанубу Шарқӣ табдил ёфт.

Сохти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ. Аз рӯйи сохти идора, Бирма давлати феодалӣ буд. Дар сари давлат шоҳ меистод, ки ӯ хокимияти номаҳдуд дошт. Шоҳ худро «Фармонфармои шафақ ва фили сафед, фармонфармо аз болои ҳаёт, марг ва амволи кулии сокинон» меномид. Шӯрои давлатӣ вазифаи ҳукуматро иҷро менамуд ва он мақоми олии конунгузор ва додгоҳ ба ҳисоб мерафт. Лекин сухани охирин дар ҳудуди мамлакат ба шоҳ тааллуқ дошт.

Дар даҳсолаи аввали ҳукмронии сулолаи Конбаун Бирма гул-гул шукуфт. Сиёсати дохилии ҳокимони Ава ба барҳам задани тамоюлҳои ҷудоихоҳии феодалҳои маҳаллӣ равон карда шуда буд. Дар баробари ин, онҳо дар сиёсати хориҷии худ забткориро ба кор бурда, марзҳои Бирмаро васеъ менамуданд.

Дар Бирма Замин моликияти давлатӣ буд. Дар замони Конбаунҳо ин моликият мустаҳкам шуд. Аз тамоми қаламрави Бирма андоз ғундошта мешуд. Корол ҳамчун соҳиби олии Замин қисми андозҳоеро, ки деҳқонон ба феодалҳои гуногун месупориданд, соҳиб шуда, барои хешу табор ва амалдорони олимақоми дорои мартабаи гуногун, ки онҳоро «мъоз» меномиданд, сарф мекард. Барои иҷрои хизмати давлатӣ ӯ ба чунин одамон иҷозат медод, ки қисми даромади аз Замин гирифтаашонро дар ихтиёри худ монанд. Одатан, ин маблағ қариб 50 фоизи даромади ба дастомадаро ташкил медод.

Мартабаи феодалҳои миёнаҳол ва хурд (мъотуҷи ва мъозҳо) пасттар буд. Онҳо андозро аз заминҳои давлатӣ ғундошта, ба мъозҳо, ё ки бевосита ба хазина месупориданд ва як қисми маблағи ғункардаро аз худ мекарданд. Барои зиёд кардани ҳиссаи даромади мъозҳо аз мардум андози илова ҳам меситониданд. Мъотуҷиҳо фармондеҳи лашкар ба ҳисоб мерафтанд.

Дар гӯшаю канорҳои мамлакат қабилаҳои сершумор зиндагонӣ мекарданд, ки дар зинаи муносибатҳои авлодӣ қарор доштанд. Онҳо тавассути пешвоёни авлодӣ идора карда мешуданд. Қабилаҳои качнҳо, каренҳо ва шанҳои Бирма дар ҳолати нимкӯчманчигӣ зиндагонӣ мекарданд.

Дар иқтисодиёти Бирма ҷойи асосиро кишоварзӣ ишғол мекард. Истеҳсоли газворҳои пахтагӣ ва абрешимӣ, киштисозӣ ва кулолгарӣ васеъ паҳн гардида буд. Заргарони моҳир аз тилло, нуқра ва устухони фил ашёи зебову дилкаш тайёр мекарданд.

Ташкили давлати марказиятнок умумияти иқтисодиёти мамлакатро ба вуҷуд овард. Робитаҳои тиҷоратии байни ноҳия ва минтақаҳои мамлакат васеъ гардиданд. Иқтисодиёти Бирма хусусияти натуралӣ дошт. Муомилоти пулӣ танҳо дар нимаи дуюми асри XIX паҳн мегардад.

Тиҷорати хориҷии Бирма нисбат ба тиҷорати дохилӣ бештар тараққӣ карда буд. Тавассути роҳи тиҷоратии Бамомомейн ба Чин пахта, ранг, сангҳои қимматбаҳо, чиниворӣ, коғаз, чой ва молҳои дигар оварда мешуданд. Тиҷорат бо мамлакатҳои Аврупоро аз сабаби амалиётҳои ғоратгаронаашон ҳукумати Бирма ҳанӯз дар охирҳои асри XVII маҳдуд карда буд.

Ҷангҳои Англияю Бирма. Ҷанги якуми Англияю Бирма дар солҳои 1824-1826 ба амал омадааст. Истилогарони англис баъди аз Бирма пеш кардан ҳам аз мақсади истилои ин давлат даст накашиданд. Онҳо ба муқобили Бирма созишномаҳои мудофиавию ҳуҷум накардан баста, душманони Бирмаро бо силоҳ таъмин мекарданд.

Оғози солҳои 20-ум ИМА ҳам ба Бирма сар даровардан шуд. Ҳукумати Амрико тавассути таблиғотчиёни ҷараёни баптистии дини масеҳӣ ба гузашткуниҳои короли Бирма ноил гардид. Ин ҷидду ҷаҳди ИМА ҳуҷуми англисҳоро ба Бирма тезонид. Барои Англия шароити мусоид фароҳам омад. Англия Ҳиндустонро пурра ба тасарруфи худ дароварда, акнун метавонист нерӯҳои ҳарбии худро ба муқобили Бирма равон кунад. Барои ҳамин англисҳо дар сарҳади Бирма муноқишаеро ташкил намуда, моҳи марти соли 1824 ба ин давлат ҷанг эълон карданд.

Дар ҷанги якуми худ Англия ба муқобили Бирма ширкати Ост-Инд, захираҳои моддӣ ва лашкари дар Ҳиндустонбудаи худро истифода намуд.

Баробари ба қаламрави Бирма дохил шудани мустамликадорони англис на танҳо лашкар, балки тамоми халқи Бирма ба дифои Ватани худ бархестанд. Ҷанг моҳияти умумихалқӣ пайдо намуд. **Сипоҳиёни хиндӣ,** ки барои онҳо мақсадҳои ин ҷанг бегона буд, ба фармондеҳони англис итоат накарда, нисбати бирмагиҳо хайрхоҳӣ зоҳир менамуданд. Чунин ранг гирифтани ҷанг ғалабаи Англияро ба зери шубҳа гузошт. Аз ин рӯ, англисҳо аз баҳри идомаи ҷанг гузашта, моҳи феврали соли 1826 дар маҳаллаи Яндабои наздикии шаҳри Ава бо Бирма сулҳ бастанд. Мувофиқи ин шартнома Ассам, Манипур ва музофотҳои наздибаҳрии Аракан ва Танассерим аз Бирма ҷудо шуданд. Инчунин Бирма бояд ба Англия ба маблағи 1 миллион фунт стерлинг товони ҷанг медод.

Ҷанги якуми Англияю Бирма ба иқтисодиёти Бирма зарари калон расонид.

Ҷанги дуюми Англияю Бирма солҳои 1852-1853 ба амал омадааст. Ба мустамликадорони Британияи Кабир муяссар гардид, ки нуқтаҳои муҳимтарини Бирмаи Ҷанубӣ - Рангун, Бассейн, Мартабан ва баъзе ҷойҳои дигарро ишғол намоянд. Баробари ба Бирма дохил шудани лашкари англисҳо, ҷанги чирикӣ оғоз ёфт. Чирикҳо ба лашкари англисҳо хавфи бештар доштанд. Ин ҷанг талафоти зиёди моддӣ ва ҷонӣ овард. Тавассути ҷанги дуюми худ низ Англия Бирмаро забт карда натавонист. 30 июни соли 1858 ҷанги англисҳо бо Бирма қатъ гардид. Лоиҳаи шартномае, ки аз тарафи ҳукуматдорони Британияи Кабир пешниҳод гардида буд, ба имзо расид.

Ҷанги чирикии солҳои 1852-1860 дар Пегу. Солҳои 1852-1860 дар музофоти Пегу ба муқобили мустамликадорони англис ҷанги чирикӣ оғоз ёфт. Он зуд моҳияти оммавӣ пайдо намуд. Баъзан чирикҳо нерӯҳои мунтазами ҳарбии англисҳоро мағлуб мекарданд. Баъзе шаҳрҳо ва музофотҳои он чандин маротиба аз даст ба даст мегузаштанд. Дар ин ҷанг роҳбарони алоҳидаи дастаҳои чирикӣ шуҷоатнокии бемислу монанд нишон медоданд. Англисҳо, махсусан, аз Мъя Тун ва Маунчжаи сахт метарсиданд. Онҳо барои сари Мъя Тун 100 ҳазор фунт стерлинг ваъда карданд. Англисҳо баъдтар ин маблағро ду баробар зиёд намуданд.

Муборизаи халқ бар зидди англисҳо дар Пегу 8 сол давом кард, вале англисҳо оқибат онро пахш карданд.

Ҷанги чирикии солҳои 1852 -1860 ба англисҳо имкон надод, ки шимоли Бирма бо тезӣ ба Англия мустамлика шавад. Вале сарфи назар аз ин Бирма бо бастани ду шартномаи нобарор – шартномаҳои солҳои 1862 ва 1867 ба Англия тобеъ шуд.

Савол ва супоришҳо:

1. Давлати муштараки феодалии Бирма чӣ тавр ташкил ёфт? 2. Барои муттаҳид намудани Бирма ширкати Ост-Инд чӣ нақш бозид?3. Дар бораи сохти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Бирма маълумот диҳед.4. Ҷанги якуми Англия ва Бирма кай ба амал омадааст? Ин ҷанг чӣ натиҷа дод? 5.Ҷанги дуюми Англияю Бирма кай ба амал омадааст? Мувофиқи шартномаи сулҳ Англия аз Бирма чиҳо гирифт? 6.Ҷанги чирикии солҳои 1852-1860-ро дар Пегу шарҳ дихед. Он чӣ натиҷа дод? 7. Бирма чӣ тавр ба Англия тобеъ шуд? 8.Муборизаи халқи Бирма ба муқобили истилогарони Британияи Кабир дар бораи чӣ шаҳодат медиҳанд? 9. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

§36. ИНДОНЕЗИЯ

Индонезия дар асрҳои XVI-XVII. Индонезия дар чорроҳаи муҳими баҳр воқеъ гардидааст. Бинобар ин, ҳанӯз дар аввали асри XVI дар байни давлатҳои мутараққии Аврупо мубориза барои ба даст овардани он оғоз ёфта буд. Ба Индонезия аввалин шуда португалиҳо, баъд испониҳо, англисҳо ва ҳоландиҳо омаданд. Ба Ҳоландия муяссар мешавад, ки рақибони худро аз Индонезия танг карда барорад. Дар ҷазираҳои сершумори Индонезия даҳҳо давлатҳо вуҷуд доштанд. Ҳоландиҳо аз парокандагии феодалии Индонезия истифода бурда, тавассути шартномаҳои асоратовар аксарияти онҳоро ба худ тобеъ карда буданд. Ин давлатҳо бо ҳамин мустақилияти сиёсии худро аз даст доданд.

Ширкати Ост-Индияи Нидерланд дар Индонезия аз рӯйи як қатор маҳсулот, пеш аз ҳама, доруворӣ ҳуқуқи инҳисори (монополӣ)-ро дар даст дошт. Инчунин он бо роҳи аз аҳолӣ бо нархҳои ниҳоят паст харидани биринҷу равғани нахл ва бо нархи баланд фурӯхтани онҳо даромади ниҳоят калон мегирифт.

Муборизаи Ҳоландия ва Англия барои Индонезия. Ширкати Ост-Инди бо вуҷуди сахт истисмор кардани Индонезия охирҳои асри XVIII ба бӯҳрони шадид гирифтор шуд. Сабабҳои асосии он ба амал омадани шӯришҳо дар Индонезия, суст шудани инҳисор дар тиҷорат ва ришвахӯрӣ дар ҳайати амалдорони он буд.

1 январи соли 1800 мӯҳлати фаъолияти ширкати Ост-Индия дар Индонезия ба охир расид. Мувофиқи қонунҳои ҳамонвақтаи Ҳоландия ин ширкат барҳам хӯрда, тамоми амвол ва қарзҳои он ба ихтиёри ҳукумати Ҳоландия гузаштанд. Ҳукумат тавонист, ки тавассути пардохти 154 миллион гулден (қарзи ширкат ҳамин қадар буд) империяи бузурги мустамликавиро ба даст дарорад. Акнун ба ҷойи ширкати Ост-Индия Индонезияро дастгоҳи короли Нидерландия истисмор мекард.

Аз соли 1795 сар карда, Нидерландия ба Фаронса тобеъ шуд. Бинобар ин, сиёсати дохилию хориҷии он аз тарафи ҳукумати Бонапарт Наполеон муайян карда мешуд. Соли 1796 англисҳо бо баҳонаи муборизаба муқобили Наполеон Малакка ва баъзе мулкҳои Ҳоландияро дар Суматра ва ҷазираҳои Молукка ишғол карданд. Наполеон хуб мефаҳмид, ки дар оянда дар Шарқ ва хусусан дар Ҳиндустон, Индонезия барои мубориза бар зидди Англия такягоҳи боэътимод шуда метавонад. Соли 1807 генерал-губернатори Индонезия маршали ҳоландӣ Данделс таъин мегардад. Ҳукумати Ҳоландия ба ӯ супориш дод, ки Яваро аз ҳуҷуми Англия муҳофизат намояд. Барои ин кор лашкар, лавозимоти ҳарбӣ ва пули зиёд лозим буд. Данделс дар Ява саросема роҳҳо, пойгоҳҳои ҳарбӣ ва истеҳкомҳои наздисоҳилӣ бунёд намуд. Дар муддати як сол роҳе сохта шуд, ки он Яваро аз Ғарб то Шарқ бурида мегузашт. Барои сохтани ин иншоот Данделс бо роҳи зӯрӣ даҳҳо ҳазор нафар кишоварзро сафарбар кард. Ҳазорҳо нафар аз меҳнати тоқатфарсо, гуруснагӣ ва вабо вафот карданд. Баҳри дифои Ява Данделс нисбати халқи Индонезия чораҳои дигари мачбуркуниро низ истифода бурд. Вале ба ӯ муяссар нашуд, ки дифои боэътимоди Яваро таъмин намояд. Баръакс, ин чораҳо нисбати ӯ ҳисси бадбинии мардуми маҳаллиро ба вуҷуд оварданд. Кишоварзони Бентама (Яваи Ғарбӣ) мусаллаҳ шуда, ба шӯриш даст заданд. Данделс ин шӯришро пахш кард, вале дар ҷойҳои дигари Индонези низ шӯришҳо оғоз ёфтанд. Норозигӣ ва хашму ғазаби халқ нисбати Данделс ниҳоят бузург буд. Бинобар ин, ҳукумати Нидерландия Данделсро бозхонд.

Моҳи августи соли 1811 дастаи 12-ҳазорнафараи англисҳо ба Ява дохил шуда, Батанияро ишғол намуданд. Пас аз як моҳ дар муҳорибаи ҳалкунандаи наздикии Семаранг англисҳо ҳоландиҳоро пурра торумор карданд. 18 сентябр намояндаи Ҳоландия ба санади таслимшавии мамлакати худ имзо гузошт. Акнун Индонезия ба зери итоати мамлакати дигари империалистӣ - Англия дохил гардид.

Индонезия дар зери ҳокимияти Англия. Губернатори Англия дар Ява Раффлз таъин мешавад. Сиёсати Раффлз ба манфиатҳои буржуазияи саноатии Англия пурра ҷавоб медод. Мақсади ӯ Индонезияро ба бозори фурӯши мол ва манбаи ашёи хоми Англия табдил додан буд. Раффлз ҳукуқҳои феодалҳои он мулкҳоро, ки дар зери идораи англисҳо буданд, боз ҳам маҳдудтар кард. Онҳоро воқеан ба нимхизматгорони амалдорони англис табдил дод. Ӯ бо зӯрӣ султониҳои Бентамаи Ғарбӣ ва Чиребонро ба мулкҳои англисӣ муттаҳид кард. Яке аз султониҳои пуркувват ва бой - Ҷойякарта сарнагун ва хазинаи ӯ ғорат карда шуд. Раффлз як қисми қаламрави Ҷойякартаро ҷудо карда, дар он ҷо салтанати лӯхтакмонанди Пакуаламанро ташкил намуд. Султонҳои Ява ҳуқуқи лашкар доштанро аз даст доданд. Иттифоқчии англисҳо – султон Палембанг низ зарар дид. Гуноҳи ӯ он буд, ки ҳукуқи инҳисории англисҳоро марбут ба хариди кӯрғошим рад кард. Ба муқобили Палембанг дастаи аскарони англис равон карда шуд. Султон Палебанг гурехт ва бо ҳамин ҷазираҳои Банка ва Биллитон, ки аз захираи қурғошим бой буданд, ба ихтиёри англисҳо гузаштанд.

Чорабинии муҳимтарини Раффлз дар Ява ба амал баровардани ислоҳоти Замин буд. Тамоми Замин моликияти ҳукумати Батав, яъне моликияти англисҳо эълон карда шуда, баъд он ба кишоварзон ба иҷора дода шуд. Кишоварзон аз замини ба иҷора гирифтаи худ рентаи натуралӣ медоданд. Ҳаҷми ин рента аз чоряк то нисфи ҳосилро ташкил медод. Бо мақсади зиёд кардани даромад аксарияти феодалҳо заминҳояшонро ба иҷора медоданд. Раффлз чун Данделс фурӯши заминҳои давлатиро ба хориҷиён идома дод. Ғайр аз ин, бо мақсади рушди баҳрнавардӣ ва тиҷорати Англия Раффлз инҳисори тиҷорати хориҷиро бекор карда, бандарҳои Индонезияро барои хориҷиён кушод. Ӯ боварӣ дошт, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ ягон давлат бо Англия рақобат карда наметавонад. Аз кушодани бандарҳои Индонезия фоидаи калон ба даст овард.

Дар ҳақиқат, ҳамаи ин чораҳо ба Индонезия ворид гардида сармояи англисиро осон ва даромади онро зиёд намуд. Дар бароба ин, англисҳо ба рушди муносибатҳои пулию молии Индонезия мусо дат карданд.

Ба Индонезия баргаштани ҳоландиҳо. Сарнагун шудани и перияи Наполеон ба барқарор гардидани короли соҳибистиқло нидерландиҳо оварда расонид. Моҳи августи соли 1814 барои Ҳоландия баргардонидани ҷазираҳои Индонезия шартнома ба им расид. Лекин англисҳо бо ҳар роҳ ҳаракат мекарданд, ки Индонезия ба нидерландиҳо надиҳанд. Раффлз, ки акнун губернатори Бенкул таъин гардида буд, якчанд маротиба кӯшиши беҳуда ба харҷ дод, Суматраро дар ихтиёри Англия нигоҳ дорад. Ба ӯ муяссар шуд, ки султони Ҷоҳор ҷазираи Сингапурро ба даст дарорад. Дар он ҷо парч ми Британияи Кабир барафрохта шуд. Сингапур барои мустамликад рони англисӣ дар Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ такягоҳи муҳимтарин гарди Муноқишаҳои Англияю Ҳоландия бо ба имзо расидани шартнома охир расид. Мувофиқи он Англия аз даъвои Суматра гузашта, Бенк лен ва ҷазираи Билитонро ба Ҳоландия баргардонид. Ҳоландия б шад, аз мустамликаҳои охирини худ дар Ҳиндустон маҳрум гарди Аз баҳри Малакка ҳам гузашта, маҷбур шуд, ки истиқлолияти султ нии Ачероро, ки дар гарданаи шимолии Суматра воқеъ гардида бу эътироф кунад. Ҳамин тавр, Индонезия аз нав мустамликаи Нидер ландия гардид, ки он то соли 1945 давом мекунад.

Шӯриш дар Ява. Дар солҳои 1825-1830 дар Ява шӯриши халқ ба амал омад. Он дар моҳи июл оғоз ёфт. Сарвари шӯриш шоҳзода Ҷойякарта Дипонегоро буд. Дипонегоро норозигии худро нисбат ҳукмронии ҳоландиҳо дар шакли қасри худро тарк карда, ба кӯҳ рафтан ифода намуд. Вай медид, ки ҳоландиҳо чӣ тавр мамлакат халқи ӯро истисмор мекунанд. Дипонегоро ба хулосае омад, ки ва зифаи асосии ӯ мубориза бар зидди зулми ҳоландиҳо мебошад. Обр ва эътибори Дипонегоро дар байни халқ рӯз то рӯз баланд мешу Ӯро рамзи озодӣ меномиданд. Гӯё пайдоиши Дипонегороро қиссаҳо қадимаи явагиҳо пешгӯй карда будаанд.

Ба мулкҳои Дипонегоро дохил шудани ҳоландиҳо барои оғоз шӯриш баҳона шуд. Ҳаракати зиддиҳоландӣ қисматҳои марказӣ в шарқии Яваро зуд фаро гирифт. Ин шӯриш ҳамчун ҷунбишҳои дигар

халқҳои Индонезия дар шакли динӣ ва исломро аз кофирон дифоъ кардан ба амал омад. Моҳи июли соли 1826 дастаҳои шӯришгарони пойтахти султонии Ҷойякарта – шаҳри Чокякартаро ишғол карданд.

Ба муқобили шӯришгарон ҳоландиҳо ба Ява гарнизонҳои худро аз ҷазираҳои дигари Индонезия оварданд. Бар замми ин, аз Ҳоландия низ ёрӣ омад. Инчунин онҳо аз Индонезия зархаридҳо ҳам ҷамъ карданд. Феодалҳои Яваро тавассути пулу ваъдаҳо ба тарафи худ мекашиданд. Ҳокимони Суракарта ва Мадура бошанд, ба муқобили Дипонегоро ба мубориза бархостанд. Ҳоландиҳо барои ғалаба аз ҳеҷ кирдори нангин рӯй намегардониданд. 28 марти соли 1830 ҳанғоми музокирот онҳо Дипонегороро дастгир намуда, ба Макасари Сулавеси бадарға карданд. Ӯ дар ин ҷазираи дурдасти Индонезия то охири умр ҳамчун маҳбус зиндагӣ кард. Баъди дастгир карда шудани Дипонегоро нуқтаҳои охирини ин шӯриш ҳам пахш карда шуданд.

Ҷангҳои минбаъдаи Ҳоландия ва Индонезия. Баъди аз нав барқарор кардани мавқеи худ дар Индонезия, ҳукумати Ҳоландия қувваҳои худро барои ишғоли мулкҳои берун аз Ява равон кард. Мардуми Суматра алайҳи ҳоландиҳо салтанати Палембангро низ барҳам доданд. Шартномаи соли 1821 бо кӯҳансолони Минангкабау (Суматраи Ғарбӣ) - бастаро вайрон карда, барои ишғоли ин вилоят қариб 25 сол ҷанг карданд. Инчунин онҳо заминҳои батаконро, ки болотар аз вилояти Минангкбау зиндагонӣ мекарданд ва баъзе вилоятҳои дар ҷанубӣ ҷазира воқеъбударо забт намуданд. Ҳоландия ба худ султониҳои соҳилҳои шарқии Суматра – Деҳли, Лангкат, Серданг ва ғайраро тобеъ намуд.

Аз соли 1850 сар карда ҳоландиҳо якчанд маротиба ба соҳилҳои ғарбии Калимантан сафари ҳарбӣ ташкил намуданд.Соли 1860 султонии Барҷармасинро, ки дар ҷанубӣ Калимантан воқеъ гардида буд, шикаст дода, ба мулкҳои Ҳоландия ҳамроҳ карданд.

Низоми зироатҳои маҷбурӣ. Ҳоландиҳо дар Индонезия усулҳои фоидаовари истисморро ҷустуҷӯ мекарданд. Фан ден Восх, ки соли 1830 генерал-губернатори Индонезия таъин гардида буд, таклиф пешниҳод намуд, ки дар сар то сари Ява бо номи «Низоми зироатҳо» тартиботи иқтисодии ҷадид ҷорӣ карда шавад. Аз рӯйи ин низом кишоварзон бояд барои истифодаи Замин рента адо мекарданд. Андозаи он одатан аз панҷ ду ҳиссаи ҳосилро ташкил медод. Деҳқонон вази-

фадор буданд, ки бо амри маъмурияти ҳоландӣ дар аз панҷ як ҳиссаи майдони кишт зироатҳои содиротӣ кишт кунанд. Меҳнати маҷбурӣ мисли пештара дар фабрикаҳои коркарди зироатҳои барои содирот муайяншуда аз нав ҷорӣ карда шуд. Ин фабрикаҳо аз ҷониби ҳукумат ташкил карда шуда, ба аврупоиён ва чиниҳо ба иҷора дода мешуданд. Маҳсулоти ин фабрикаҳо пурра ба анборҳои ҳукуматӣ дохил мегардид. Маъмурияти ҳоландӣ кишоварзонро бе музди меҳнат барои аз як ҷой ба ҷойи дигар бурдани маҳсулот низ истифода мебурд.

121. Ҳайкал аз Яваи Марказӣ

Ин намуди истисморро халки Индонезия «низоми зироатҳои маҷбурӣ» номида буд.

Фарҳанг. Ҳоландиҳо халқи Индонезияро бераҳмона истисмор карда, бо ҳамин роҳ муносибатҳои феодалиро дар ин ҷо нигоҳ медоштанд. Ин ба вазъи фарҳанг низ таъсири манфӣ расонид. Дар Индонезияи асри XIX маориф хеле заиф буд. Танҳо дар Батава якчанд мактаб мавҷуд буд, ки дар онҳо, асосан, фарзандони аврупоиён таҳсил менамуданд. Мактабҳои мусулмонӣ бошанд, аз рӯйи мазмуну мундариҷаи таълим ба талаботи замон ҷавоб дода наметавонистанд. Таълим бо забони ба хонандагон нофаҳмои арабӣ бурда мешуд. Мактаби аввалини тиббӣ дар Индонезия танҳо соли 1850 таъсис дода шудааст.

Зиёда аз 80 фоизи аҳолии Индонезияро мусулмонон ташкил мекарданд. Дар ин ҷо пайравони динҳои ҳиндӣ, буддоӣ, масеҳӣ ва динҳои дигар низ сокин буданд. Дар ҳудуди асрҳои XVIII-XIX дар Индонезия ҷараёни ислоҳотхоҳӣ дар дини ислом-ваҳҳобия бар зидди боқимондаҳои динҳои қадима, авлодӣ ва урфу одатҳои тоисломӣ равона карда шуда буд. Ин ҷараён мавқеи исломро дар ҷомеаи Индонезия мустаҳкам кард.

Дар ҳаёти халқҳои Индонезия фолклор мақоми баланд дошт. ӯяндагон, ки қиссаҳои машҳури халқиро аз забон ба забон ва аз насл а насл медоданд, дорои ҳурмату эҳтироми махсус буданд.

Адабиёти Индонезия хеле суст инкишоф меёфт, бо вучуди ин, он то ндозае қадамҳои устувортар мегузошт. Адибони забардасти миллӣ ҳам ба майдон омаданд. Абдуллоҳи Мунши (1796-1854) дар адабиёти Индонезия давраи навро кушод. Асари ӯ «Таърихи Абдуллоҳ» тарҷумаиҳолӣ бошад ҳам, воқеаҳои Индонезияро хеле хуб ифода намудааст.

Ташаккули наср дар Индонезия бо номи Пурвалелака, Аря, Састрадарма ва Падма Сусастра алоқаманд аст, ки он ба огози асри XIX рост меояд. Жанри асосии ин адабиёт насри ёддоштӣ, сафарнома ва тавсифи ҷуғрофӣ буд. Тамоюли **маорифпарварӣ ва демократиро** ба адабиёти Индонезия шоирон Ронгтоварсито, Вилем Искандар ва Муҳаммад Мусо ворид намудаанд. Халқи Индонезия дар санъат низ комёбиҳои назаррас ба даст овард. Ҳар як халқияти ин мамлакат рақсҳои дӯстдоштаи худро дошт. Дар Бали, Ява ва баъзе ноҳияҳои Суматра унсурҳои рақси ҳиндӣ мақоми ниҳоят баланд доштанд. Дар Индонезия панҷ намуди театр – театри лӯхтакҳои ҳамвори чармин (ваянг кулит), он ҳамчун «Театри сояҳо» (Ваянг пурво) низ маълум аст; театри лӯхтакҳои калони чӯбин (ваянг голек); театри актёрҳои ниқобпӯш (ваянг топенг) ва намуди махсуси театр амал мекарданд. Ин намуди театр (ваянг бебер) бо он фарқ мекард, ки баранда матои печонидашудаи расмдорро кушода истода, мувофиқи матн онро шарҳ медиҳад. Баъдтар дар Индонезия театри актёр (ваянгоранг) ҳам паҳн мегардад.

Ҳуҷҷатҳо

1.Мактуби Дипонегоро ба генерал де Коку (аз 23.08.1825)

Мактуби шуморо гирифтам ва ман фаҳмидам, ки Шумо чӣ мехоҳед. Ба саволи Шумо, барои чӣ ман пойтахт (Чонякарта)-ро тарк кардам, ҷавоб медиҳам, ки сабабаш муомилаи бад нисбати ман аз ҷониби ашхоси ба Шумо тобеъ, мушаххасан аз ҷониби резидент (Смиссаэрта), котиб (Шевале) ва Данурехо дар Ҷокякарта аст. Боз як сабаби баромади ман вуҷуд дорад. Дар ман хоҳиш пайдо шуд, ки халқро аз зулм дифоъ кунам,ба муқобили сӯиқасдҳо алайҳи заминам ва инчунин ба муқобили супоришот ва амалҳои ҳукумат баромадам, ки онҳо ба сокинон танҳо бадбахтиҳо меоваранд.

1. Шартномаи ширкати Ост-Индияи Ҳоланд бо султони Терпате (26.05.1607)

1. Аввалан, адмирал, ки боз ба ин ҷо ба Тернате омадааст, да ҳамин ҷо замоне мемонад, ки хатти истеҳком аз Малейо то соҳилҳ ки ба мустаҳкам кардани он оғоз намудааст, пурра ба мудофиа тай ёр нашавад.

2. Баъди бозгашт дар ин ҷо чор киштӣ мемонад: «Энкхойзен «Де Зоя», «Делфт» ва як қаиқ. Аз киштиҳои номбурда ҳамеша боя аз 30 то 40 маллоҳи мусаллаҳ барои дифои хатти истеҳком ба соҳи фуроянд...

5. Адмирал ӯҳдадор мешавад, ки ба Ҳоландия баргаштан зо мон оид ба корҳо дар Тернате ба Иолоти Кулл иттило расонад в бо қатъият тавсия мекунад, барои кастилягиҳоро аз Тарнате пе кардан одам равон карда шавад. Барои ҳамин тарнатиҳо ҳокимият пурра медиҳанд, ки аз номи онҳо ва барои иҷрои корҳои онҳо амо карда шавад.

6. Ба ивази ин, тернатиҳо Иолоти Куллро ҳамчун пуштибон худ қабул мекунанд ва эътироф менамоянд. Дар ин бора онҳо розиан чунин савганде ёд кунанд, ки ба Иолоти Кулл маъқул бошад.

7. Хароҷоте, ки аллакай доир гардидааст, ё ки доир хоҳа гашт, тернатиҳо аз руйи имкониятҳои худ мепардозанд, мӯҳлат в маблағҳоро Иолоти Кулл ҳаллу фасл мекунад.

8. Гарнизонҳое, ки дар ин ҷо мемонанд, хароҷоти онҳо аз ҳисоб маблағи ғункардаи тернатиҳо ва раияти қаламрави тоҷу тахти Тер нате бароварда мешавад.

12. Дар корҳои динӣ ҳеҷ кас набояд ҳамдигарро масхара кунад, ки ба ӯ монеъ шавад. Ҳар кас чӣ хеле ки мехоҳад, ҳамон тавр зинда кунад ва дар назди Худо ҷавобгӯ бошад.

14. Бе ризоияти ҳар ду тараф ҳеҷ кас наметавонад бо испаниҳ ва ҳам бо тидориҳо сулҳ бандад.

Имзо кардааст

Корнелиус Мателифи Хур

Савол ва супоришҳо:

1. Дар асрҳои XVI ва XVII дар Индонезия кадом давлат ва ширкатҳо ҳукмронӣ мекарданд? 2.Чаро истилогарони аврупоӣ ба Индонезия рағбат ва таваҷҷӯҳ зоҳир намуданд? 3. Нидерландиҳо кай ба Индонезия ворид шуданд? 4. Кай Индонезия ба зери итоати Фаронса гузашт? 5. Дар бораи Индонезияро идора кардани генерал-губернатор Раффлз нақл кунед. 6. Англия Индонезияро чӣ тавр ба зери тасарруфи худ даровард? 8. Аз нав дар Индонезия ҳукмрон шудани Нидерландия чӣ тавр ба амал омад? 8. Дар бораи сабабҳои шӯриш дар Ява (бо сардории Дипонегоро), рафт, шикаст ва оқибатҳои он чӣ гуфта метавонед? 9. Моҳияти низоми «зироатҳои маҷбурӣ»-ро фаҳмонед. 10. Дар бораи пешрафти фарҳанги халқҳои Индонезия дар асрҳои XVII-нимаи аввали асри XIX далелҳо биёред. 11. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

§ 37-38. ҲИНДУСТОН

Дар миёнаҳои асри XVII дар Ҳиндустон беш аз 150 млн нафар аҳолӣ зиндагӣ мекард. Халқиятҳои сершумортарини ин кишвар бенгалҳо, ҳиндуҳо, бихарҳо, орияҳо, маратхҳо, гуҷаратҳо, раҷастониҳо, панҷобиҳо, кашмириҳо, телугиҳо, каннарҳо, тамилҳо ва малаяламҳо буданд. Аз рӯйи мансубияти динӣ 75 фоизи аҳолии мамлакатро пайравони дини ҳиндуия ва зиёда аз 20 фоизи аҳолиро пайравони дини ислом ташкил менамуданд.

Сохти иҷтимоию иқтисодӣ. Иқтисодиёти Ҳиндустон нобаробар тараққӣ мекард. Дар баъзе маҳалҳои кӯҳӣ ва ҷангалзори он қабилаҳою халқиятҳое ба монанди бхилҳо, гондҳо, сангалҳо ва баъзе қабилаҳои дигар сокин буданд, ки дар зинаҳои гуногуни тарққиёти ҷамъиятӣ қарор дошта, ҳатто марҳалаи ибтидоии ҷомеаи феодалиро аз сар мегузарониданд. Умуман, Ҳиндустон дар зинаи феодализми қарор дошт. Хусусияти асосии феодализми ин давлат моликият бар замин ва иншооти обёрикунанда буд.

Тақсимоти табақавӣ яке аз хусусиятҳои муҳимтарини сохти иҷтимоии Ҳиндустон буд. Нишонаи муҳиму фарқкунандаи табақавӣ

умумият ва меросӣ будани шуғли меҳнат, никоҳи дохиликастагӣ, умумияти дин ва анъанаҳои онҳо мебошанд. Табақаҳо ба «олӣ», «миёна» «паст», «пасттарин» ҷудо мешуданд. Ҷудоии онҳо тавассути силсилаи қонунҳои сахттарин дифоъ карда мешуд. Дар зинаи аз ҳама пастгарини иҷтимоӣ «махавҳо» қарор доштанд. Мақсади сохти табақавӣ абадӣ гардонидани нобаробарии иҷтимоӣ ва дар ҷудоӣ нигоҳ доштани гурӯҳҳои гуногуни аҳолӣ буд.

Сарфи назар аз сохти иҷтимоӣ, дар Ҳиндустон муносибатҳои пулию молӣ ташаккул меёфтанд. Васеъшавии фаъолияти сармоядорӣ тиҷорат ва судхӯрӣ барои пайдоиши нобаробарии моликият ба вазъи иҷтимоии деҳот мусоидат мекард.

Барҳам хӯрдани империяи Муғулҳои Бузург. Тезутунд шудани зиддиятҳои феодалӣ сабабгори сар задани ҳаракатҳои халқӣ шуд. Дар баробари кишоварзон ва табақаҳои тиҷоратию косибии шаҳрҳо бар зидди феодалҳо баъзе халқиятҳои Ҳиндустон барои ягонагии қавмӣ қаламрави сукунат ва забони хеш мубориза мебурданд. Ҳамаи ин ба ҳаракатҳои халқӣ таъсир расониданд. Дар натиҷаи муборизаҳои онҳо империяи Муғулҳои Бузург (1526-1761) барҳам хӯрд.

Дар солҳои 50-уми асри XVIII иттиҳоди Маратха нерӯи асосии Ҳиндустон ба шумор мерафт. Сарварони ин давлат дар назди худ вазифа гузошта буданд, ки ҳокимияти худро дар қаламрави Ҳиндустон паҳн кунанд. Вале ин мақсади онҳо амалӣ нагардид.Ҷудоии иқтисодӣ ва мухолифатҳои қисматҳои алоҳидаи Ҳиндустон бартараф карда нашуданд. Ҳокимони нисбатан пуркуввати сулолаи Синдхи дар Гвалиора, Голкхаран, Индур, Гаеквар, Барод, Бхонси ва Нагпур ба сарвари давлати Маратха итоат накарда, даъвои ҳокимияти олиро мекарданд. Дар ин вақт аз тарафи шимолу ғарб ба Ҳиндустон шоҳи Афғонистон – Аҳмадшоҳи Дурронӣ ҳуҷум кард. Муҳорибаи ҳалкунандаи байни қӯшунҳои ин ду давлат дар моҳи январи соли 1761 дар ҳамвории Панипат ба амал омад. Дар он лашкари Афғонистон ғолиб баромад. Вале истилогарони афғон дар ин ҷо ҳокимияти худро мустаҳкам карда натавонист дар охирҳои солҳои 60-уми асри XVIII қаламрави Маратхаро тарк намуданд.

Муҳориба дар Панипат равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии дар ҳаёти Ҳиндустони даҳсолаҳои қаблӣ баамаломадаро ҷамъбаст кард.

122. Яке аз ҳокимони ҳиндӣ бо аҳли риқоби худ ба назди халқ мебарояд.

Оғози истилои Ҳиндустон аз тарафи ширкати Ост-Индия. Дар миёнаҳои асри XVIII дар Ҳиндустон ширкатҳои Ост-Индияи фаронсавӣ ва англисӣ мавқеи калон пайдо карданд. Онҳо мавқеи худро дар минтақаҳои наздисоҳилӣ мустаҳкам карда, барои заиф гардонидани мамлакат дар байни феодалҳои маҳаллӣ тухми низоъ мекоштанд. Моҳи январи соли 1761 ширкати англисии Ост-Индия дар Ҳиндустон бар фаронсавиҳо ғалаба ба даст овард.

Англисҳо дар ибтидо Банголаро забт карданд. Ин музофот яке аз қисматҳои тараққикардаи Ҳиндустон ба ҳисоб мерафт. Дакка, Муршидобод, Қосимбозор, Хуглӣ ва шаҳрҳои дигари он тараққӣ карда буданд. Ширкати Ост-Индия аз ин шаҳрҳо даромади калон мегирифт. Маркази калони тиҷоратӣ ва ҳарбию стратегии Бангола ва Калкутта ба ҳисоб мерафт. Дар ин шаҳр ба ширкати Ост-Индия 15 дӯкон ва 150 анбори тиҷоратӣ тааллуқ дошт. Барои минбаъд дар Ҳиндустон пеш бурдани ҷанг англисҳо дар шаҳри Калкутта истеҳкоми ҳарбии Вилямсро бунёд карданд.

Моҳи апрели соли 1756 ба тахти Бангола Сирочуддавла соҳиб шуд. Ӯ хост, ки англисҳоро аз Бангола пеш кунад. Сирочуддавла бо ин мақсад ба Калкутта лашкар кашид. Ба ӯ муяссар шуд, ки ба лашкари

Ост-Индия шикаст диҳад. Вале ҳукумати Англия ба ихтиёри ширкати Ост-Индия эскадраи киштиҳои пурзӯреро равон кард. Ба лашкари хушкигард ва баҳрии англисҳо амалдори ширкати Ост-Индия Роберт Клайв роҳбар таъин шуд. Ба ӯ муяссар гардид, ки бар лашкари Сироҷуддавла ғолиб барояд. Клайв дар Бангола Мир Ҷаъфари хоинро ба сари қудрат овард. Мир Ҷаъфар ба афсарон ва амалдорони ширкати Ост-Индия барои хизматашон 1 миллиону 250 ҳазор фунт стерлинг тӯҳфа дод. Вале баъди чанде ин шахс ба сарварони ширкат ва Клайв маъқул нашуд. Аз ин сабаб, онҳо ба ҷойи ӯ Мир Қосимро ҳокими Бангола таъин намуданд. Барои чунин табаддулот онҳо аз Мир Қосим 200 ҳазор фунт стерлинг пора гирифтанд. Вале Мир Қосим ба ширкати Ост-Индия итоат накарда, сиёсати мустақилонаро пеш гирифт. Ӯ ба муқобили англисҳо муборизаи ошкорои мусаллаҳонаро оғоз намуд. Дар ин кор ба Қосим ҳокимони баъзе вилоятҳои ҳамсоя ҳамроҳ шуданд.

Муҳорибаи ҳалкунанда ба муқобили англисҳо моҳи октябри соли 1757 дар Плесси ба амал омад. Дар ин муҳориба англисҳо дастболо шуда, мавқеи худро дар Бангола мустаҳкам карданд.

Воқеаҳои солҳои 50-ум ва 60-уми асри XVIII дар тақдири Ҳиндустон марҳалаи ҳалкунанда бозиданд. Бо ҳамин, истилои ин давлат аз тарафи Англия оғоз ёфт.

Забткориҳои ширкати Ост-Индия дар чоряки чоруми асри XVIII. Соли 1775 Ост-Индия ба муқобили давлати Маратха ҷанг оғоз кард. Соли 1778 лашкари Англия аз қӯшуни Маратха сахт шикаст хӯрд.

Давлати калонтарини Ҳиндустони Ҷанубӣ Майсур ба ҳисоб мерафт. Шоҳи Майсур Ҳайдар Алӣ яке аз арбобони дурандеши машҳури Ҳиндустони ҳамонвақта буда, дар мамлакат як қатор ислоҳот гузаронид, ки дар натиҷа Майсур хеле пурқувват гардид. Баъд ӯ бо якчанд давлати ҳамсоя барои мубориза бар зидди англисҳо созишнома ба имзо расонд.

Соли 1778 иттифоқчиён нақшаи ба даст даровардани шаҳрҳои муҳимтарини аз тарафи ширкати Ост-Индия ишғолшударо мураттаб сохтанд. Дар ин ҷанг лашкари Ҳайдар Алӣ ба артиши Англия зарбаи ҳалокатовар зад. Вале баъди якчанд сол нерӯҳои иртиҷойии дохилӣ бо дастгирии англисҳо ба Ҳайдар Алӣ сӯиқасд намуда, ӯро ба ҳалокат расониданд. Вале корҳои ӯро фарзандаш Типу Султон идома дод. Ба

123. Аз деҳқонони ҳиндӣ андоз ҷамъ кардани англисҳо

ӯ муяссар шуд, ки бар лашкари ширкати Ост-Индия ғалаба ба даст оварда, **истиқлолияти давлати** худро муҳофизат намояд.

Дар чоряки чоруми асри XVIII дар Ҳиндустон ба муқобили англисҳо чандин шӯриши калон ба амал омад. Шӯришҳои кишоварзон дар Бангола, Орис, Рангпур, Бенарес аз қабили онҳо буданд.

Англия ба Майсур боз ду маротибаи дигар лашкар кашидааст. Бори сеюм солҳои 1790-1792 ва маротибаи чорум аз моҳи феврал то моҳи майи соли 1799. Дар ҷанги охирин пойтахти Майсур шаҳри Серингапатам ба англисҳо таслим шуд. Типу Султон дар ҷанг ҳалок гардид. Бо ҳамин ширкати Ост-Индия артиши давлати Майсурро торумор карда, ҳукмронии худро дар Ҳиндустони Ҷанубӣ пурра барқарор намуд ва мавқеи муҳимтарин стратегиро ба даст даровард.

Идораи Ҳиндустон аз тарафи Шӯрои нозирон, ки иборат аз 6 нафар буд ва онро короли Англия таъин мекард, ба амал бароварда мешуд. Раиси шӯро узви ҳайати Кабинети вазирони Англия буд.

Давлатҳои сохибистиқлоли Ҳиндустон дар оғози асри XIX. Бо торумор кардани Майсур, истилои пурраи Ҳиндустон ҳанӯз ба охир нарасида буд. Акнун дар муқобили истилогарон давлати Сикх ва иттиҳоди вилоятҳои Маратха истода буданд.

124. Ба Деҳли ҳамла кардани артиши Англия

Дар асри XVIII ва оғози асри XIX ҷангҳои байниҳамдигарии феодалҳои Сикх бо муттаҳидшавии Панҷоб ва ташкилёбии давлати Сикх анҷом ёфт. Асосгузорони ин давлат яке аз арбобони маъруфи давлатии ҳамонвақтаи Ҳиндустон Ранҷит Сингх буд.

Баробари ташкилёбии худ давлати ҷавон ба хавфи истилои хориҷӣ рӯ ба рӯ шуд. Дар шимолу гарб ба он Афғонистон таҳдид мекард. Вале хавфи аз ҳама ҷиддӣ ширкати Ост-Индия буд. Артиши он ба сарҳадҳои Панҷоб хеле наздик омада, онҷоро хеле ноором мекард.

Ранҷит Сингх вазъиятро дуруст дарк намуда, бар зидди Ост-Индия рӯйирост ба ҷанг дохил нашуд. Аз ёрии Маратха даст кашида, соли 1806 бо англисҳо созишнома ба имзо расонид, вале вокеаҳои минбаъда ҳамин хел сурат гирифтанд, ки ин шартнома вайрон карда шуд. Ширкати Ост-Индия бо дастгирии вилоятҳои ҷудоихоҳӣ сикх ба ҷануби дарёи Сатлеҷ ворид мешавад. Шоҳи Панҷоби маҷбур мешавад, ки бо рақибон сулҳ бандад. Мувофиқи он, сарҳади байни ин вилоятҳо ва қаламрави ба Ост-Индия тааллуқдошта дарёи Сатлеҷ ворид мешавад. Бо ҳамин, ба ширкати Ост-Индия муяссар шуд, ки васеъшавии давлати Сикхро боздорад. Сарфи назар аз ин, то соли 1828 ҳамаи заминҳои Сикх муттаҳид гардиданд.

Дар охири асри XIX ширкати Ост-Индия бар зидди иттиҳоди Маратха беист ҷанг мекард. Баъди ҳар як ҷанг он бо Маратха созишнома баста, ягон қисмати ин давлатро ба тобеияти худ медаровард. Биҷи Раси II кӯшиш ба харҷ дод, то вилоятҳои норозиро дар атрофи худ муттаҳид кунад. Вале ин ба ӯ муяссар нагардид. Аскарони ӯ ба муқобили дастаҳои англисӣ танҳо ба ҷанг даромаданд. Дар муҳорибаи назди Кирки артиши Биҷи Раси торумор карда шуд. Худи ӯ ба англисҳо таслим шуд. Мувофиқи созишномаи соли 1818 иттиҳоди Маратха мавҷудияти худро аз даст дод.

Истилои пурраи Ҳиндустон дар солҳои 40-уми асри XIX ба амал меояд. Баъди вафоти Ранҷит Синғх соли 1839 дар мамлакат вазъи сиёсӣ тезу тунд мешавад. Феодалҳои калон хостанд, ки алоқаи худро аз ҳукумати марказӣ кананд. Барои тахту тоҷи мамлакат мубориза оғоз ёфт. Дар Панҷоб артиш чун ифодакунандаи асосии кӯшиши истиқлолиятхоҳӣ ба майдон баромад. Соли 1841 онҳо амалдорону сарватмандонро торумор карда, ҳокимиятро ба даст гирифтанд ва дар шакли шӯроҳо (панҷаятҳо) ҳокимияти худро ташкил намуданд.

Дар чунин шароит солҳои 1845-1846 Англия ба муқобили давлати Сикх ҷанги якуми худро оғоз кард. Муҳорибаи ҳалкунанда дар наздикии Собраун ба амал омад. Дар натиҷаи хиёнати баъзе афсарон нақшаи ҷойгиршавии ҷузъу томҳои аскарони синкхҳо ба дасти сарфармондеҳи лашкари англисӣ меафтад ва ин масъалаи ғалабаро ҳал кард. Дере нагузашта, пойтахти Панҷоб шаҳри Лоҳур аз тарафи англисҳо ишғол карда мешавад. Моҳи март байни Сикх ва Англия созишномаи сулҳ ба имзо расид, ки мувофиқи он ғолибон аз Сикх 1,5 миллион фунт стерлинг товони ҷанг гирифтанд. Артиши Сикх кам карда шуда, водии байни ду дарё – Ҷаландхар ба ширкати Ост-Индия гузашт. Ба ивази маблағи боқимондаи товони ҷанг Ост-Индия Кашмирро ба даст даровард. Ин вилояти бузург ба маблағи 1 млн фунт стерлинг ба ҳокими Ҷаму Гулоб Синғу фурӯхта шуд.

Дар оғози соли 1848 дар Мултон зидди Анлия шӯриши калоне ба амал омад, ки он дар тамоми Панҷоб ҳамовозӣ пайдо намуд. Артиши камшумори Сикх аз ҷониби шӯришгарон ба ҷанг даромад, вале моҳи феврал дар муҳорибаи наздикии Гуҷарат аз ҷониби лашкари англисӣ торумор карда шуд. Бо ишғол карда шудани Панҷоб (с. 1849) ширкати Ост-Индия истилои Ҳиндустонро ба охир расонид.

125. Шӯриши сипоҳиёнро тирборон кардани артиши англис

Шӯриши сипоҳиён дар солҳои 1857-1859. Баъди аз ҷониби ширкати Ост-Индия забт шудани Панҷоб, дигар ягон давлати Ҳиндустон ба Англия муқобилият нишон дода натавонист. Акнун дастаҳои артиши англисию ҳиндӣ барои истилои давлатҳои дигар, аз он ҷумла Бирма ва Афғонистон сафарбар карда мешуданд. Аз ин кор сипоҳиён, ки аслан аҳолии маҳаллӣ буданд, норозигии худро баён менамуданд. Артиш аз такягоҳ будан ба ширкати Ост-Индия ва Англия ба маркази муқобилияти зидди онҳо табдил меёфт. Ҳамин тариқ, дар артиши аз ҳисоби миллату халқиятҳои маҳаллӣ ташкилкардаи англисҳо оҳиста-оҳиста шӯриш пухта мерасид.

Барои сар задани шӯриш баҳонае лозим буд. Он ҳам пайдо шуд. Сипоҳиён аз мусаллаҳшавӣ бо тирҳои наве, ки бо чарбуи гов ва хук пур карда шуда буданд, ошкоро эътироз баён намуданд, чунки мусулмонон равғани хук ва ҳиндуён равғани говро истеъмол намекарданд. Вале ҳукуматдорони мустамликавӣ хусусияти динию қавмии Ҳиндустонро ба назари эътибор нагирифтанд. Ин муносибати англисҳо қаҳру ғазаби сипоҳиёнро ба вуҷуд овард.

Шӯриши бузурги сипоҳиён 10 майи соли 1857 дар Мирут оғоз ёфт. Сипоҳиёнро аҳолии маҳаллӣ дастгирӣ мекард. Марказҳои асосии

126. Тоҷмаҳал. Яке аз шоҳкориҳои беҳтарини меъмории ҷаҳон

ин шӯриш Деҳли, Ауд ва Канпур буданд. Дар ин маҳалҳо шӯришгарон худидоракунии маҳаллии давлатиро ташкил карданд. Мақомоти асосии ҳокимияти шӯришгарон Шӯро ба ҳисоб мерафт. Он, асосан, аз афсарони дастаҳои сипоҳиён иборат буд. Шӯроро собиқ афсари лашкари англисӣ Бахт Хон сарварӣ мекард.

То моҳи сентябри соли 1857 англисҳо тавонистанд нерӯҳои зиёди худро дар наздикии Деҳли ҷамъ ованд. 11 сентябр англисҳо маркази муҳимтарини ҳаракати озодихоҳӣ – шаҳри Деҳлиро ба даст даровардand.

Дар Канпур полкҳои сипоҳиён 4 июни соли 1857 шӯриш бардоштанд. Дар ин шӯриш деҳқонон ҳам ширкат варзида, ҳокимиятро ба даст даровардand.

Шӯриши сипоҳиён то соли 1859 давом кард ва оқибат торумор карда шуд. Ҳазорон нафар иштирокчии шӯриш ба қатл расонида шуданд. Шӯриши сипоҳиён дар Ҳиндустон ба давраи нави таърихи ин мамлакат ибтидо гузошт: давраи ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон фаро расид.

Фарҳанг. Фарҳанги Ҳиндустон дар тӯли ҳазорсолаҳо инкишоф ёфтааст. Яке аз ёдгориҳои бузурги давраи империяи Муғулҳои Бузург

дар соҳаи адабиёт «Рамаяна» мебошад, ки ба қатори дурдонаҳои маданияти ҷаҳонӣ дохил гардидааст.

Олими бузурги инсондӯст, файласуф, таърихнигор, ватанпарвар ва шоир Абдураҳим Валиоллоҳ (1703-1762) дар рисолаҳои худ ба муқобили маҳдудияти табақавӣ баромад карда, ҳокимони феодалию тангназарро зери танқид гирифтааст. Ӯ ҷонибдори ҷомеае буд, ки ба адолат ва некӣ асос ёфта бошад.

Дар охирҳои асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX дар қаламрави аз тарафи ширкати Ост-Индия ишғолкардаи Ҳиндустон дар соҳаи фарҳанг ягон ёдгорие офарида нашудааст, ки ба асарҳои баландмазмуни садсолаҳои гузашта баробар шуда тавонад. Танҳо эҷодиёти шифоҳии халқ - фолклор, суруду рақсҳо, имову ишора (пантомима) ва театри халқӣ амал мекарданд. Сюжети асосии онҳо ба дин алоқаманд буд.

Дар пешрафти индавраинаи фарҳанги Ҳиндустон нақши маорифпарвар Рай Моҳан Рой (1772-1833) бузург буд. Ӯ, асосан, ба принсипҳои дини ҳиндуия содиқ монда, ба муқобили ифротгарой баромад намудааст. Бо ташаббуси вай дар Калкутта барои ҳиндуҳо коллеҷи аввалини аврупой кушода мешавад. Соли 1821 ӯ аввалин шуда, дар Ҳиндустон бо забони банголӣ ба нашри маҷалла шурӯъ мекунад. Дар ин солҳо шоирони бузурги Ҳиндустон Мирзо Ғолиб, Ишор Чандро Гупто ва драматург Динобандх Митро зиндагӣ ва эҷод кардаанд.

Ҳуҷҷатҳо

1. Хартияи Ширкати Ост –Инд (с.1833)

Аз санади парлумонӣ дар бораи идораи Ҳиндустон, ки 30 апрели с.1833 қабул карда шудааст.

3...баъди 22 апрели соли 1834 ҳуқуқи фавқулодда оид ба тиҷорат дар мулкҳои императори Чин ва дар чойфурӯшӣ, ки қонуни Георги III дода буд, қатъ карда мешавад.

4. Ширкат бояд баъди 24 апрели соли 1834-и нишондодашуда, ки қаламрави тобеи ҳукумати президентии Форт-Вилямси Бангола бояд ба ду президентии алоҳида тақсим гардад. Яктояш, ки ба он Форт-Вилямси номбурда дохил аст, президенти Форт-Вилямс дар Бангола ва дигараш президентии Агра номида мешавад...

39. Инчунин қарор карда шуд, ки назорат ва роҳбарӣ аз болои

идораи шаҳрвандӣ ва ҳарбии ҳамаи қаламрави дар боло номбаршуда ва инчунин аз Ҳиндустон ҷамъоварӣ кардани андоз ба зиммаи генерал-губернатор ва мушовирони ӯ... гузошта шавад...

87. Ягон сокини маҳаллии қаламрави номбаршуда ва ягон раияти Аълоҳазрат, ки дар он ҷо зиндагонӣ мекунанд, танҳо дар асоси он, ки ба кадом дин эътиқод дорад, ҷойи таваллуд, пайдоиш ва ранги пӯсташон барои дар ширкати номбурда ишғол кардани ҷой, вазифа ва ё хизмат маҳрум карда намешаванд...

2. Анҷомёбии истилои Ҳиндустон (аз шартномаи англисию сикхи соли 1846)

1. Дар байни ҳукумати Британия, аз як тараф, ва махараҷа Дхуши Синх ва меросхӯрону ҷойгирони ӯ, аз тарафи дигар, сулҳ ва дӯстии доимӣ муқаррар карда мешавад.

2. Махараҷии Лаҳор аз номи худ, меросхӯрон ва ҷойгиронаш аз ҳама гуна даъвоҳо ва робита бо заминҳое, ки дар ҷанубтари дарёи Сатлеҷ воқеъ гардидаанд, даст мекашад ва ӯҳдадор мешавад, ки ҳеҷ вақт ба ин қаламрав ё аҳолии он кордор намешавад.

3. Махараҷа ҳамаи истеҳкомҳо, қаламрав ва ҳуқуқҳоро дар Доиб ё ки вилоят, водиҳо ва теппаҳои дар байни дарёҳои Беас ва Сатлеҷ воқеъбударо ҳамчун соҳибистиқлоли абадӣ ба ихтиёри ширкати барӯманд месупорад...

5. Махараҷа ба ҳукумати Британия маблағи 50 лакҳ рупияро то ё баъди тасдиқи ин шартнома мепардозад...

7. Минбаъд лашкари мунтазами давлати Лаҳор бояд ба 25 баталёни пиёданизоми ҳар кадомаш дорои 800 найза ва 12 ҳазор савора маҳдуд карда шавад. Ин миқдор ҳеҷ гоҳ набояд бе ризоияти ҳукумати Британия зиёд карда шавад.

3.Шартнома бо Мир Ҷаъфар Алихон (с. 1757)

23 июни соли 1757 дар муҳорибаи назди Плесси лашкари англисӣ дар зери роҳбарии Клайв бар лашкари Сироҷуддавлат ғалабаи қатъӣ ба даст оварда. Баъди ин Клайв ба тахти Бангола Мир Ҷаъфарро (1757-1760) шинонид. Шартномае, ки Клайв бо ӯ баст, маънои онро дошт, ки ҳукмронии сиёсӣ ва ҳарбии Англия дар Бангола муқаррар гардидааст.

Моддаи 1. Ман ба ҳамаи он моддаҳое, ки дар замони осоишта бо навоб Сироҷуддавла... мувофиқат ба даст омада буд, розӣ ҳастам.

Моддаи 2. Душманони англисҳо-душманони ман, сарфи назар аз он, ки онҳо ҳиндуянд ва ё аврупоӣ.

Моддаи 3. Дар музофоти Бангола- «Биҳишти халқҳо». Биҳор ва Орисс ҳамаи ашё ва дӯконҳои фаронсавиҳо дар ихтиёри англисҳо мемонанд ва ман минбаъд ба фаронсавиҳо имконият намедиҳам, ки дар ин се музофот сокин шаванд...

Моддаи 5. Барои молу мулке, ки аз сокинони англисии Калкутта ғорат карда шудааст, ҳамчун ҷуброн 50 лакҳ рупия мепардозам...

Моддаи 10. Вақте ки аз англисҳо ёрӣ мепурсам, хароҷоти қуввaҳои ба ман додашударо ҳамеша ба зиммаи худ мегирам.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар бораи сохти иҷтимоию иқтисодии Ҳиндустон маълумот диҳед. 2. Империяи Муғулҳои Бузург чӣ тавр барҳам хӯрд? 3. Дар бораи иттиҳоди Маратхаи асри XVIII чиро медонед? 4. Оғози Ҳиндустонро ишғол кардани ширкати Ост-Индия кай сурат гирифт? 5. Дар солҳои 70-ум ва 90-уми асри XVIII Англия тавассути ширкати Ост-Индия кадом қисматҳои Ҳиндустонро забт намуд? 6. Давлати Майсур ва шоҳони вай бар зидди Ост-Индия чӣ тавр мубориза мебурданд? 7. Дар бораи муборизаи озодихоҳонаи давлатҳои Майсур ва Маратха дар оғози асри XIX нақл кунед. 8. Мардуми Сикх барои истиқлолияти давлати худ чӣ тавр мубориза мебурд? 9. Чаро сипоҳиён дар солҳои 1857-1859 шӯриш бардоштанд? 10. Дар бораи фарҳанги Ҳиндустони асрҳои XVI- нимаи аввали асри XIX маълумот диҳед. 11. Аз хӯҷатҳои мавзӯъ чӣ фаҳмидед?

§ 39. АФҒОНИСТОН

Ташаккулёбии давлати Афғонистон. Дар асри XVI Афғонистон аз тарафи империяи Муғулҳои Бузург ва Сафавиҳои Эрон забт карда мешавад. Дар муборизаи дуру дарози зиёда аз 200-сола худшиносии миллӣ ва анъанаҳои ватанпарварии халқҳои Афғонистон ташаккул меёбанд.

Моҳи октябри соли 1747 дар Нодиробод, ки дар наздикии Қандаҳор воқеъ гардида буд, ҷиргаи хонҳои бонуфузи афғонҳо ҷамъ омад. Онҳо дар ин ҷаласаи худ Аҳмадхон ном шахсро шоҳи Афғонистон эълон карданд.

Аҳмадхон то ин вақт ҳамчун фармондеҳи дастаи афгонҳо дар хизмати шоҳи Эрон-Нодиршоҳ буд. Аҳмадхон ба авлоди Садузай ном қабилаи абдалӣ тааллуқ дошт. Баъди кушта шудани Нодиршоҳ Аҳмадхон аскарони худро аз урдугоҳи эрониён бароварда, дар баробари ин хазинаи шоҳро қариб пурра бо худ мебарад.

Ширкаткунандагони ҷирга ба шоҳи интихобкардаи худ номи «Дурронӣ»-ро ҳамроҳ карда, ӯро Аҳмадшоҳи Дурронӣ номгузорӣ карданд. Аз ҳамин вақт сар карда, қабилаи абдалӣ номи Дурроиро мегирад.

Давлати Аҳмадшоҳи Дурронӣ ҳангоми Кобул ва Қандаҳорро забт кардани ӯ ташаккул меёбад. Дере нагузашта, ҳокимияти Аҳмадшоҳи Дурроиро аксарияти шоҳону хонҳои қабилаҳои афғонӣ эътироф менамоянд, аз он ҷумла, онҳое, ки дар тарафи рости дарёи Ҳинд зиндагонӣ мекарданд ва дар зери ҳокимияти ҳокимони Ҳиндустони Шимолӣ буданд. Гилзоиҳо, ки ба абдалиён муддати дуру дароз дар муноқиша буданд, низ ба Аҳмадшоҳи Дурронӣ тобеъ шуданд. Дар тарафи рости дарёи Ҳинд соли 1750 лашкари Аҳмадшоҳ Ҳиротро ба даст даровард. Баъди ин навбати Сиистон расид. Сипас лашкари афғонӣ ба шимолу гарбии Ҳиндустон ҳуҷум карда, Балуҷистон ва Панҷобро то сарҳадҳои Ҳиндустон ба Афғонистон тобеъ намуд. Аҳмадшоҳ ба Шикарпур ва Лоҳур ҳам ҳуҷум мекунад, вале ӯро Темуриҳои Ҳинд аз ин ҷо фишор дода, ба ақиб мепартоянд. Ба ин самт Аҳмадшоҳ аввалин бор лашкар кашида буд. Он бо бастани шартномае, ки пардохтани андози ҳарсоларо аз аҳолии Панҷоб дар назар дошт, анҷом мепазирад. Дар натиҷаи ин лашкаркашӣ, ҳокими Синд низ ба Аҳмадшоҳ тобеъ мешавад.

Ҳангоми лашкаркашии сеюми худ (соли 1752) Аҳмадшоҳ Кашмир ва баъди муҳосираи дуру дароз яке аз шаҳрҳои калон ва ободу зебои Эрон Машҳадро низ ишғол мекунад. Уламо ва сарварони ин шаҳр Аҳмадшоҳро ҳамчун шоҳи худ қабул намуда, ба шарафи ӯ танга сикка мезананд. Баъди ин пирӯзиҳо Аҳмадшоҳ артиши худро барои гирифтани шаҳри Деҳли сафарбар мекунад. Бо вуҷуди аз ин шаҳр 12

миллион рупия ғанимат ба даст овардан, аз сабаби паҳн шудани касалии вабо, ӯ маҷбур мешавад ба Афғонистон баргардад.

Ҳангоми ҷанғҳои дохилии Ҳиндустон Аҳмадшоҳ бо қуввахои худ аз Панҷоб маратххоро пеш мекунад. Ҷанги ҳалкунандаи байни маратххо ва афғонхо соли 1761 дар наздикии Панипат ба амал меояд. Дар ин ҷанг Аҳмадшоҳ ғолиб меояд. Вале ба Аҳмадшоҳ лозим омад, ки зуд ба Афғонистон баргардад, зеро дар ин ҷо ба муқобили ӯ исён ба амал омада буд.

Қаламрави Афғонистон дар замони ҳукмронии Аҳмадшоҳи Дурронӣ ниҳоят васеъ шуд. Соли 1761 сарҳади давлати ӯ дар ҷанубу шарқ то наздикии Деҳли расида буд. Вале дар натиҷаи муборизаи сикххо Дурроніхо қариб тамоми Панҷобро аз даст доданд. Бо вуҷуди ин, Кашмир, Синд, Бахавалпур ва Калот то барҳам хӯрдани империяи Дурроніхо дар ҳайати ин давлат буд. Соли 1769 Хуросон аз ҳайати Афғонистон баромада, ба итоати шоҳи Эрон дохил мегардад.

Сохти ичтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ. Дурроніхо, асосан, дар вилояти Қандаҳор ва шимоли Ҳирот сокин буданд. Ба ҳайати қабилаҳои паштунии дурроніхо (абдолӣ) қариб 30 қабила дохил мешуд, ки калонтарини онҳо Баракзай буда, он тахминан 30 ҳазор оиларо ташкил медод. Дар оғози асри XIX шумораи умумии аҳолии дар қаламрави ин қабилаҳо сокинбуда беш аз 800 ҳазор нафар буданд. Дар Ғазна ва вилоятҳои ба он ҳамсоя (кӯҳҳои Сулаймон) ғилзайҳо сокин буд. Қабилаҳои **юсуфзой, вазир, борикзай** ва **турӣ** аз ҷумлаи қабилаҳои калонтарине буданд, ки дар қисми водии Пешовар ва вилоятҳои кӯҳии шимол зиндагонӣ мекарданд.

Дар давлати феодалии Афғонистон унсурҳои сохти авлодию қабилавӣ устувор буданд. Баъзе қабилаҳои он дар дохили мамлакат мустақил буда, мувофиқи анъанаҳои қадима аз тарафи хонҳои меросӣ ва хонҳое, ки аз тарафи ҷирга интихоб мегардиданд, идора карда мешуданд. Шакли асосии заминдорӣ- заминҳои давлатӣ (ба онҳо заминҳои хонадони шоҳ ва замини девон дохил буданд), заминҳои хусусии заминдорон, заминҳои ҷамоаҳои ғайри афғон ва ҷамоаҳои афғонӣ буданд. Давлат аз ҳамаи ин заминҳо андоз меситонид, ки он шакли натуралӣ дошт. Як қатор қабилаҳо аз андоз озод буданд ва ё ки ба хазинаи давлат андози кам месупориданд. Ҳаҷми андоз аз даҳяк то сеяки ҳосилро ташкил медод.

Маблағҳои давлатӣ барои таъмини артиш, идораи давлатӣ ва табақаи рӯҳониён харҷ карда мешуд. Инчунин давлат барои таъмири роҳҳо ва сохтану таъмири биноҳои давлатию ҷамъиятӣ ва кандани ҷӯйҳои пешбинишуда маблағҳо захира менамуд.

Афғонистон ба вилоятҳо ё худ музофотҳо ва ба ноҳияҳои алоҳида тақсим шуда, аз тарафи ҳокимони таъинкардаи шоҳ идора карда мешуданд. Дар баробари вилоятҳо ва ноҳияҳо дар Афғонистон хониҳо ва аморатҳо низ мавҷуд буданд. Онҳо низоми пештараи маъмурии худро нигоҳ медоштанд. Ҳокимияти олии қонунгузор ва иҷроия дар дасти шоҳ буд. Ӯ бе маслиҳат бо Шӯрои ашрофони афғон ягон қарори ҷиддиеро қабул карда наметавонист. Масъалаҳои махсусан муҳими давлатӣ дар маҷлисҳои умумии намояндагони ҳамаи қабилаҳои афғон қабул карда мешуданд. Ин маҷлисҳоро «Луя Ҷирга» меномиданд. Луя Ҷирга масъалаҳои тоҷу тахти давлатиро низ ҳаллу фасл мекард. Ёрдамчии наздиктарини шоҳ вазир буд. Ӯ ба ҳамаи муассисаҳои мақомоти давлатӣ-молия, дафтари шоҳ (ба тайёр кардани амрҳо ва мукотибаи дипломатии шоҳ машғул буд), муассисаҳои дарборӣ, муассисаҳои хабардиҳӣ ва мақомоти ҳарбӣ роҳбарӣ мекард.

Барҳам хӯрдани империяи Дуррониҳо. Баъди вафоти Аҳмадшоҳи Дурронӣ соли 1773 ба тахти подшоҳии Афғонистон писари ӯ Темуршоҳ мешинад. Ҳокимияти Темуршоҳ аз исёни хонҳо ва амирҳо оғоз меёбад. Барои аз хавф эмин нигоҳ доштани ҳокимияти худ Темуршоҳ пойтахти давлати Афғонистонро аз Қандаҳор ба Кобул мекӯчонад. Кӯшиши Темуршоҳ барои пурзӯр кардани ҳокимияти марказӣ натиҷаи дилхоҳ надод. Валиаҳди Темуршоҳ-Замоншоҳ (1793-1801) кӯшиш ба харҷ дод, ки муқовимати хонҳои дурроniро бишканад, вале ин кор ба ӯ низ муяссар нагардид. Замоншоҳ ба Ҳиндустон лашкар кашид, лекин хабари исёнро шунида, барои пахши он ба Афғонистон баргашт. Дар ин вақт ба Ҳирот ва Балх Кӯчорҳои Эрон ҳуҷум карданд. Дар оғози асри XIX дар Афғонистон давраи ҷангҳои дуру дарози байниҳамдигарии сулолаҳои афғонӣ барои тоҷу тахти давлатӣ оғоз меёбанд. Ғилзойҳо бар зидди дурроniҳо силоҳ ба даст гирифтанд. Соли 1818 сулолаи садозай сарнагун карда шуд. Намояндаи садозайи охирин Маҳмуд ва писари ӯ Комрон ба Ҳирот гурехтанд.

Мулкҳои калонтарини Афғонистони феодалӣ Кобул, Қандаҳор, Пешовар ва Ҳирот буданд. Аз парокандагии сиёсии Афғонис-

тон истифода бурда, сикхҳо солҳои 1818-1819 Кашмиру Мултон ва солҳои 1819-1828 вилоятҳои тарафи рости дарёи Ҳиндро, ки мулки Афғонистон буданд, забт намуданд. Моҳи марти соли 1823 Ранҷит Сингх дар наздикии Нашвар бар афғонҳо ғолиб омада, Пешоварро ба даст медарорад. Ин маркази муҳими хоҷагӣ ва фарҳангӣ ҳамон вақт аз Афғонистон берун мемонад.

Оғози аз нав муттаҳидшавии Афғонистон. Солҳои 20-уми асри XIX сардори яке аз қабилаҳои борикзай Дӯстмуҳаммад машҳур мегардад. Ба ӯ муяссар мешавад, ки Ғазна, Ҷалолобод ва Кобулро ишғол намояд. Дӯстмуҳаммад пойтахтро ба даст дароварда, бар зидди парокандагии сиёсии Афғонистон мубориза мебарад. Вале ин иқдом бо сабаби бадшавии вазъияти байналхалқӣ натиҷаи дилхоҳ надод. Англисҳо рӯирост ба корҳои дохилии Афғонистон дахолат мекарданд. Дӯстмуҳаммад дарк намуд, ки ба Афғонистон хавфи асосӣ аз ҷониби Англия таҳдид мекунад. Аз ин хотир, ӯ Русияро иттифоқчии худ интихоб карда, ба Петербурғ сафир равон мекунад. Соли 1837 дар байни Англия ва Русия барои Ҳирот мухолифат ба амал омад. Англия мехост, ки онро ишгол намояд. Ҳукумати Русия, ки бо Англия ракобат дошт, намехост ин давлат ба сарҳадҳои Осиёи Марказӣ наздик шавад. Аз ин сабаб, Англия дар Афғонистон сиёсати истилогаронаи Коҷорҳои Эронро дастгирӣ менамояд. Тирамоҳи соли 1837 эрониён Ҳиротро муҳосира мекунанд. Дӯстмуҳаммад ва бародарони ӯ, ки дар Қандаҳор ҳукмронӣ мекарданд, тавассути миёнаравии намояндаи русҳо, поручик Ян Виткевич бо Эрон шартномаи дӯстӣ бастанд. Ҳамин тариқ, аз нав муттаҳидшавии Афғонистон бо мушкилиҳои зиёде амалӣ мешуд.

Ҷанги якуми Англияю Афғонистон. Баъди аз Афғонистон даст кашидани Русия, моҳи сентябри соли 1838 қӯшунҳои Эрон низ аз вилояти Ҳирот бароварда шуданд. Англия дар зери ниқоби аз нав барқарор кардани тоҷу тахти Шуҷоъ, ки лӯхтаки он буд, ба Афгонистон лашкари 22-ҳазорнафараи ширкати Ост-Индро равон намуд, ки он моҳи апрели соли 1839 Қандаҳорро ишғол намуд. Амалдорон ва фармондеҳони ҳарбии ба англисҳо фурӯхташудаи афгон ба Дӯстмуҳаммад хиёнат карданд. Ӯ маҷбур шуд, ки аввал ба Балх ва баъд ба Бухоро фирор намояд. Баъди 30 соли дар хориҷи кишвар зиндагонӣ кардан Шуҷоъ тавассути лашкар ва сарнайзаҳои англисӣ ба Кобул даромада, ба тахту тоҷи Афғонистон соҳиб мешавад. Лекин

мардуми Кобул ва минтақаҳои дигари Афғонистон ба муқобили истилогарони англисӣ ба мубориза бархестанд.

Дӯстмуҳаммад худи ҳамон сол аз Бухоро ба Афғонистон баргашта, ба муқобили англисҳо муборизаи мусаллаҳона оғоз намуд. Вале моҳи ноябри соли 1840 Дӯстмуҳаммад бо сабабҳои номаълум, ғайричашмдошт аз мубориза даст кашида, худро ба асирии англисҳо месупорад. Онҳо ӯро ба Ҳиндустон мефиристанд.

Баҳори соли 1841 дар Афғонистон ҷанги умумихалқии зидди англисҳо авҷ гирифт, ки дар он тоҷикон фаъолона ширкат варзиданд. Ватандӯстон дар Кобул шаби 2 ноябри соли 1841 ба англисҳо зарбаи сахт зада, ҳокимиятро ба даст гирифтанд. Аз маҳалҳо ба ёрии шӯришгарон дастаҳои фидоиёни қабилаҳои афғон омаданд. Урдугоҳи англисҳо ба муҳосира афтид. Лашкари истилогарон маҷбур мешавад, ки қисми зиёди силоҳи вазнини худро ба ихтиёри шӯришгарон гузошта, ақибнишинӣ кунад. Бо мақсади аз даст надодани мавқеи худ ва аз афғонҳо қасос гирифтан ширкат Кобулро ишғол намуда, онро талаву тороҷ ва ҳазорон нафар шаҳвандро ба қатл мерасонад. Вале халқ ба муқобили англисҳо бо қувваи даҳчанд ба ҳуҷум ғузашт. Ин буд, ки истилогарон аввал Кобул, баъд тамоми Афғонистонро тарк карда, тоҷу тахти онро ба Дӯстмуҳаммад супориданд. Бо ҳамин ҷанги якуми Англияю Афғонистон бо ғалабаи мардуми Афғонистон ба охир мерасад.

Дӯстмуҳаммад баъди аз нав ба сари қудрат омадан сиёсати муттаҳидсозии мамлакатро идома медиҳад. Дар ин кор ӯ ба лашкари худ такя мекунад. Англисҳо ба нокомии худ нигоҳ накарда, аз ишғоли Афғонистон даст накашида, истилои ин мамлакатро вазифаи наздиктарин ва муҳимтарини худ қарор доданд. Соли 1849 ба англисҳо муяссар мешавад, ки Панҷобро бо мушкилиҳои зиёд ишғол кунанд. Дӯстмуҳаммад кӯшиши аз дасти англисҳо баргардонидани ин қаламрави Афғонистонро накард. Баръакс, ӯ лашкари худро барои ишғоли Қандаҳор ва Ҳирот, ба худ тобеъ кардани хонигариҳои хурди тоҷику ӯзбек, ки дар байни Ҳиндукушу Амударё воқеъ буданд, равон мекунад. Дӯстмуҳаммад ин хониҳоро ҳам ба давлати худ тобеъ намуда, баъд соли 1856 Қандаҳор ва соли 1863 Ҳиротро, ки то ҷанги афғону англис ба амири Кобул итоат намекарданд, ба даст даровард.

Сарфи назар аз кӯшишҳои муттаҳид кардани Афғонистон ва да ин роҳ муваффақият пайдо намудан, ба Дӯстмуҳаммад муяссар наға дид, ки давлати мутамаркази Афғонистонро аз нав ташкил намояд.

Ҳуҷҷат

Қабилаи Дуррониҳо

... Дуррониҳо яке аз қабилаҳои нисбатан калонтарини афғон ба шумор меравад. Мувофиқи барӯйхатгирии соли 1748, ки бо амр Нодиршоҳ гузаронида шуда буд, онҳо 60 ҳазор оиларо ташкил м карданд. Аз рӯйи маълумоти Элфинстон (оғози асри XIX) шумор дуррониҳо 100 ҳазор оила ё худ тахминан 600 ҳазор нафар шуморӣ шудааст. Ин қабила аз ду шоха - зирак ва панҷпай иборат буд. Ва онҳо дар асри XVIII аллакай воҳиди ташкилоти авлодию қабила набуданд ва номи онҳо танҳо насаби дуррониҳоро ифода менамуд қисматҳои асосии дуввуми зирак тааллуқ доштанд. Ба шохаи панҷп ҷузъҳои нурзайҳо, ализайҳо, исҳоқзайҳо ки аз ҷузъҳои дуюми дурроних сершумортарин буданд (дар замони ҳукумронии Аҳмадшоҳ 30 ҳаз нафарро ташкил менамуданд), сахт метарсид. Барои заиф гардон дани борайкзайҳо Аҳмадшоҳ аз онҳо мустақил ҳисобида шуда, ба он пешвои алоҳида таъин намуд. Дар қисмати дуррониҳо – папулазайҳ боракзайҳо, ачакзайҳо, алказайҳо, нурзайҳо, ализайҳо, исҳоқзайҳ кугианҳо ва маку дар амал қабилаҳои алоҳидаи хеле калон ҳисоби мешуданд. Дар байни қисматҳои дигари дуррониҳо популзайҳо дор обрӯи калон буданд, чунки хон-хели садозайҳо ба онҳо тааллуқ доиш ва ӯ барои папулзайҳо таъминкунандаи пешвоёни меросӣ ва дар вақт доҳиёни олии ҳамаи дуррониҳо буд.

Асосгузори давлати Афғонистон Аҳмадшоҳ низ аз сулол садузайҳо баромадааст.

(Рейснер И.М. Развитие феодализма и образование государст у афганцев. М.: Из-во АН СССР, 1954. - С. 256-2

Савол ва супориш:

1. То соли 1747 Афғонистон ба ҳайати кадом давлатҳо дох буд? 2. Афғонистон чӣ тавр истиқлолият ба даст оварда?
3. Аҳмадшоҳи Дурронӣ кӣ буд? Чаро ӯро «Дурронӣ» номидаан
4. Барои муттаҳид кардани Афғонистон Аҳмадшоҳи Дурро

чӣ кушишҳо кард? 5. Дар барои сохти иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии Афғонистон маълумот диҳед. 6. Дар бораи идораи давлати Афғонистон чӣ гуфта метавонед? 7. Империяи Дурронихо кай барҳам хӯрд? 8. Аз нав муттаҳидшавии Афғонистон чӣ тавр ба амал омад? Кадом давлатҳо ба ин раванд халал расониданд? 9. Дар бораи ҷанги якуми Англияю Афғонистон нақл кунед. Дар он кадом давлат дастболо шуд? 10. Баъд аз шикаст хӯрдани Англия дар Афғонистон кӣ ба сари ҳокимият омад. Ӯ кадом сиёсати давлатдориро пеш гирифт? 11. Оё Дӯстмуҳаммад тавонист, ки давлати парокандаи Афғонистонро аз нав муттаҳид кунад? 12. Аз ҳуҷҷат чӣ фаҳмидед? 13. Аз омӯзиши мавзӯъ ба хулоса чӣ омадед?

§ 40. ЭРОН

Ба сари қудрат омадани Қоҷорҳо. Ҷангҳои байниҳамдигарии ҳокимони Эрон дар охири асри XVIII сулолаи Қоҷорҳоро бо роҳбарии Оқомуҳаммадхон ба сари қудрат оварданд. Соли 1791 ҳокимияти Қоҷорҳо дар Астаробод, Мозандарон, Теҳрон, Қум ва Озарбойҷон мустаҳкам шуд. Соли 1794 аз тарафи Қоҷорҳо дар Кирмон дастаҳои охирин намояндаи сулолаи Зандия – Лутфуллохон торумор карда шуданд. Соли 1795 Оқомуҳаммадхон баъди лашкаркашии харобиовар ба Гурҷистон худро шоҳи Эрон эълон намуд. Бо ҳамин, дар мамлакат сулолаи нав – Қоҷорҳо ба сари қудрат омад. Пойтахти Эрон шаҳри Теҳрон эълон карда мешавад. Соли 1797 дар сӯиқасд аз тарафи хонҳои норозӣ асосгузори сулолаи Қоҷорҳо Оқомуҳаммадхон кушта мешавад ва ба тахти подшоҳии Эрон Фатҳалишоҳ (1797-1834) менишинад.

Сохти сиёсӣ ва иқтисодӣ. Дар Эрон охирҳои асри XVIII ибтидои асри XIX муносибатҳои феодалӣ ҳукмрон буданд. Замин комилан дар дасти шоҳ ва феодалону рӯҳониён буд. Шоҳ соҳиби асосии Замин ба ҳисоб мерафт. Дар мамлакат шаклҳои зерини заминдорӣ вучуд доштанд: заминҳои давлатӣ (холиса), заминҳои аз тарафи шоҳ тӯҳфакардашуда, замини масҷидҳо ва муассисаҳои динӣ (вақф), замини қабилаҳо, моликияти хусусӣ, замини арбобҳо, заминҳои ҷамоавӣ ва заминдорони хурд.

Чоряки аҳолии мамлакатро мардуми кӯчманчӣ ташкил мекар
Кӯчманчиён, асосан, ба чорводорӣ машғул буданд. Дар деҳоти Эр
ҳанӯз ҳам хоҷагиҳои натуралӣ ҳукмронӣ мекарданд. Дар бароб
ри зироаткорӣ ва чорводорӣ як қисми кишоварзон ва кӯчманчи
ба бофандагӣ, махсусан ба қолинбофӣ ва баъзе намудҳои дига
косибӣ низ машғул буданд. Дар шаҳрҳо косибӣ тараққӣ карда бу
Мануфактураҳои оддитарин ҳам амал мекарданд. Дар ин корхона
маснуоти пахтагӣ, шоҳӣ, моҳут, гилем, қолин, оҳан, мис ва ғай
истеҳсол карда шуда, қисми зиёди онҳо дар бозорҳои дохилӣ фурӯх
мешуданд. Ба хориҷа бештар қолин ва газвор мебароварданд.

Давлати Эрон аз тарафи шоҳ идора карда мешуд. Баъзан ш
аз ҳисоби ашрофон ва рӯҳониёни баландмақом шӯрои маслиҳати
даъват мекард. Идораи корҳои давлатӣ дар ихтиёри садри аъзам бу
Ғайр аз садри аъзам шоҳ боз се вазири дигар низ дошт - вазири ҳарб
вазири молия ва вазири дафтари шоҳ, ки ӯ масъалаҳои робита ба м
молики хориҷиро ихтиёрдорӣ мекард.

Мамлакат ба вилоятҳо ва музофотҳо тақсим шуда буд. Вилоятҳо
ҳокимони аз тарафи шоҳ таъин кардашуда ва музофотҳоро ноибо
шоҳ, ки нисбат ба ҳокимони вилоятҳо ваколатҳои васеътар дошта
идора мекарданд. Одатан, дар музофотҳо ноибони шоҳ-писарони ш
(шоҳзода)-хешу табор ва ё ашхоси дигари ба шоҳ наздик таъин ка
да мешуданд. Масалан, дар нимаи аввали асри XIX ноиби шоҳ д
Озарбойҷон писари Фатҳалишоҳ - Амир Аббос буд.

Дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсии мамлакат рӯҳониёни шиа мақом
калон доштанд. Онҳо ба ғайр аз шарҳи «Қуръон» боз ба иҷр
корҳои оид ба маорифи халқ ва судҳои халқӣ (судҳои шариат
машғул буданд.

Талоши давлатҳои Аврупо барои ба даст даровардани Эро
Баъди табаддулоти саноатӣ дар Англия ва инқилоби буржуазӣ д
Фаронса байни ин ду давлат барои ҳукмронӣ дар Аврупо ва ишғо
мустамликаҳо рақобат пурзӯр мегардад. Соли 1796 ду намояндаи Ф
ронса – Оливье ва Брюгер ба Теҳрон омаданд, то ки Эронро ба ҷан
зидди Русия равона кунанд. Наполеон бошад, Эронро дар мубори
ба муқобили Англия истифода бурданӣ буд. Баъди лашкаркашиҳ
бебарор (соли 1798) дар Шарқи Наздик Наполеон нақшаи ҳуҷум
Ҳиндустонро мекашад. Ин лашкаркашӣ бояд тавассути Эрон сур

127. Саҳнае аз ҷангҳои Эрон ва Русия

мегирифт. Соли 1800 ба Наполеон муяссар шуд, ки бо императори рус Павели I оид ба хуҷуми якҷоя ба Ҳиндустон шартнома ба имзо расонад. Вале дар натиҷаи сӯиқасд Павели I кушта мешавад ва ин нақша амалӣ намегардад.

Барои гирифтани пеши роҳи ба Эрон сар даровардани Фаронса англисҳо ба он ҷо намояндаи худ - капитан Мелколтро равон мекунанд. Ба ӯ маяссар мешавад, ки бо шоҳи Эрон шартномаи сиесӣ ва тиҷоратӣ бандад. Мувофиқи он, шоҳ ӯҳдадор шуд, ки Ҳиндустонро аз ҳамлаи Афғонистон дифоъ кунад ва барои ба Эрон сар даровардани Фаронса роҳ надиҳад. Англисҳо ӯҳдадор шуданд, ки дар сурати ба амал омадани ҷанг, Эронро бо силоҳ таъмин мекунанд. Ин шартнома дар хоки Эрон ба тоҷирони англис имтиёзҳои калон медод.

Дар охирҳои асри XVIII дар байни Эрон ва Русия барои забти Қафқоз рақобат оғоз мешавад.Хонигариҳои Қафқоз, Арманистон ва Озарбойҷон ба Эрон тобеъ буданд. Русия ният дошт, ки онҳоро ба худ тобеъ кунад. Чунин муборизаҳо ба ҷанги Русияву Эрон оварда расонид. Ҷанги мазкур бо ишғоли шаҳри Ганҷа аз тарафи русҳо оғоз меёбад. Дар ҷанг Русия ғолиб омада, хонигариҳои Шекин, Ширвон ва Қаробоғро ба даст медарорад.Соли 1805 Англия иттифоқчии Русия шуд. Аз ин рӯ, ба Эрон ёрӣ нарасонид. Ин воқеа муносибатҳои байни Эрон ва Англияро вайрон кард. Наполеон аз вазъи баамалома-

128. Ба имзо расидани созишномаи сулҳ дар байни Эрон ва Русия

да тез истифода бурд. Намояндаи Фаронса Хобер дар Эрон ба шо
пешниҳод намуд, ки ба муқобили Русия ва Англия бо Фаронса с
зишнома бандад. 4 майи соли 1807 дар байни Фаронса ва Эрон с
зишнома ба имзо расид. Мувофиқи ин созишнома, шоҳ ӯҳдадор шу
ки ҳама созишномаҳои бо Англия басташударо бекор карда, бар зидд
он ҷанг эълон намояд. Инчунин Эрон шоҳи афғонҳоро маҷбур наму
ки гузаштани лашкари Фаронсаро ба Ҳиндустон аз тариқи хоки ху
ичозат бидиҳад. Ғайр аз ин, Эрон бояд лашкари худро бо артиши Ф
ронса бипайвандад. Дар баробари ин, шоҳи Эрон боз ӯҳдадор шуд, к
дар халиҷи Форс барои эскадраи киштиҳои Фаронса бандарҳои худ
мекушояд. Наполеон Эронро барои идомаи ҷанг бо Русия водор нам
да, ваъда кард, ки баъди ғалаба ба Русия Гурҷистон ва ҳама хониҳо
Қафкозро ба Эрон медиҳад.

Баъди ба имзо расидани шартномаи соли 1807 аз Фаронса ба Эр
сафирони сершумор бо сардории генерал Гордон барои ташкили лашк
ри аврупоинизом омаданд. Вале дере нагузашта, вазъияти байналхалқ
тағйир ёфт. 7 июли соли 1807 дар Тилзит байни Фаронса ва Русия с
зишномаи сулҳ ба имзо расид. Фаронса ба Эрон дигар ёрӣ нарасони
Ин буд, ки лашкари Эрон дар Қафқоз паси ҳам ба нокомӣ дучор мешу
Чунин вазъият шоҳро маҷбур кард, ки боз ба Англия наздик шава

Аммо вазъи байналхалқӣ боз ҳам тағйир ёфт. Баъди чанде Фаронса дар ҷанги зидди Русия ба Эрон ёрии худро давом дод. Лекин ин ёрӣ имкон надод, ки Эрон дар Қафқоз ба Русия ғалаба ба даст орад.

Дар ҷанг Эрон шикаст хӯрд ва 12 октябри соли 1813 дар маҳаллаи Гулистон байни Русия ва Эрон созишномаи сулҳ ба имзо расид. Шартномаи сулҳи Гулистон ба манфиатҳои Англия дар Эрон зарбаи сахт зад. Барои барқарор кардани нуфузи худ Англия бо Эрон шартномаи нав мебандад. Ин шартнома кӯшиши наве барои аз нав бар зидди Русия равон кардани Эрон буд. Дар асоси ин шартнома, робитаҳои байналхалқии Эронро Англия ба зери назорати худ гирифт. Бо ҳамин, Эрон то дараҷае истиқлолияти худро аз даст дод.

Солҳои 1821-1823 дар байни Эрон ва Туркия дар атрофи масъалаи роҳи сафари ҳоҷиён ба Макка ҷанг ба амал омад, ки он бо ба имзо расидани созишномаи Эрзурум анҷом ёфт. Баъди ба имзо расидани ин шартнома, моҳи июли соли 1826 артиши Эрон дар Қафқоз ногаҳон ба лашкари Русия ҳамла мекунад, вале артиши бо ёрии мушовирони англисӣ ташкилкардаи Аббос Мирзо шикаст хӯрда, пароканда мешавад. Дар чунин вазъият Эрон ба муқобили Русия ҷангро давом дода натавонист. Аз ин рӯ, дар деҳкадаи Туркманчӣ 10 феврали соли 1828 дар байни Русия ва Эрон созишномаи сулҳ баста шуд, ки мувофиқи он Арманистон ба ҳайати Русия дохил гардид. Ин созишнома ба Русия дар Эрон имтиёзҳои калон дод. Русия ҳуқуқ пайдо намуд, ки дар баҳри Хазар флот дошта бошад ва раияти Русия дар Эрон ҳуқуқи дахлнопазир пайдо кунанд. Тоҷирони Русия дар Эрон бе пардохти боҷ молҳои худро озодона мефурӯхтанд.

Ба Русия ҳамроҳ карда шудани Қафқоз шикасти сиёсати Англия ва Фаронса барои воридшавӣ ба Эрон буд.

Масъалаи Ҳирот. Дар нимаи аввали асри XIX дар Хуросон ва баъзе маҳалҳои дигари Эрон шӯришҳои хонҳо қатъ нагардиданд. Ҳирот аз ҷиҳати стратегӣ барои истилогарони англис дар Осиёи Марказӣ ва ҳавзаи баҳри Хазар такягоҳи муҳим шуда метавонист. Аз ин рӯ, онҳо барои ба даст даровардани Ҳирот аз тамоми имкониятҳо истифода мебурданд.Ҳокимони Ҳирот аз сулолаи Дурронӣ мустақил буданд. Соли 1833 баъд аз баста шудани созишномаи сулҳи Туркманчӣ лашкари шоҳ Ҳиротро муҳосира кард. Вале Аббос Мирзо вафот мекунад ва бо ҳамин муҳосираи Ҳирот бардошта мешавад.

129. Аббос Мирзо

130. Муҳаммадшоҳи Қоҷор

Англисҳо ба мақсади мустаҳкам кардани мавқеи худ ба муноқишаи ишголи тахту тоҷи Фатҳалишоҳ дахолат карда, дар Эрон писари Аббос Мирзо - Муҳаммадро (1834-1848) ба сари қудрат меоранд. Онҳо ба Муҳаммад ҳарҷониба ёрӣ мерасониданд. Англисҳо ҳокимони Ҳирот, Қандаҳор ва Кобулро ба ҳар баҳона ба муқобили Эрон равона мекарданд. Аз тарафи дигар, онҳо мекӯшиданд, ки Эронро пурра ба худ тобеъ кунанд. Ғайр аз ин, Англия Эронро ба муқобили Русия ба мубориза даъват менамуд. Муҳаммадшоҳ бо мақсади ҳокимияти худро дар Ҳирот барқарор кардан, дар сарҳадҳои шарқии мамлакат ба моҷароҳо хотима бахшидан ва истилои Англисҳоро дар ин самт боздоштан, Ҳиротро маҳосира мекунад. Ҷавобан ба ин, соли 1838 аз эскадраи Англия ба халиҷи Форс дохил шуда, ба шоҳ таҳдид кард, ки муҳосираи Ҳиротро қатъ намуда, бо Англия созишнома бандад. Муҳаммадшоҳ ҳарчанд муҳосираи Ҳиротро қатъ намуда бошад ҳам, вале талаби Англияро дар бобати бастани шартномаи тиҷоратӣ рад кард. Ҷавобан ба ин, Англия алоқаи дипломатии худро аз Эрон канд. Бо вуҷуди ин, англисҳо ба Муҳаммадшоҳ бо ҳар восита фишор меоварданд. Моҳи октябри соли 1841 ба англисҳо муяссар шуд, ки муносибатҳои дипломатии худро бо Эрон аз нав барқарор кунанд. Англия бо Эрон шартномаи тиҷоратӣ баст, ки он ба ин давлат имтиёзҳои калон медод. Соли 1854 бо Эрон Фаронса, Австрия ва соли 1856 ИМА

ва баъзе давлатҳои диғари Аврупо чунин созишномаҳо бастанд.

Тавассути ин шартномаҳо давлатҳои Аврупо ва ИМА имконият пайдо намуданд, ки ба Эрон сармояи худро ворид сохта, онро ба бозори молфурӯшӣ ва манбаи ашёи хоми арзон табдил диҳанд.

131. Мирзо Тақихон

Шӯриши Бобиён дар солҳои 1848-1852. Номи ҳақиқии Боб Алимуҳаммад буда, соли 1820 дар оилаи газворфурӯш таваллуд шудааст. Ӯ баъди ба воя расидан, чун падараш ба савдо машғул мешавад.

Соли 1844 Алимуҳаммад худро Боб - дарвозае эълон мекунад, ки имом Маҳдӣ тавассути ӯ фармони худро ба халқ мерасонид.

Соли 1847 Боб китоберо бо номи «Баён» таълиф намуда, дар он нуктаҳои асосии таълимоти худро зикр мекунад. Дар китобаш меорад, ки ҳадисҳои Муҳаммад(с) оид ба қоидаҳои мусулмонӣ акнун кӯҳна шудаанд. Биноан, онҳо бояд бо қонуну қоидаҳои нав иваз карда шаванд. Боб барпо кардани шоҳигарии муқаддасро дар панҷ вилояти асосии Эрон – Озарбойҷон, Мозандарон, Ироқи Форс, Форс ва Хуросон эълон мекунад. Барои таълимоти худ Боб ба зиндон партофта мешавад. Шогирдони ӯ тобистони соли 1848 дар деҳкадаи Бедашти назди шаҳри Шоҳруд дар маҷлиси худ қонунҳои марбут ба андозҳо, ӯҳдадориҳои моликияти хусусӣ ва ғайраро бекор карда, моликияти умумӣ ва баробарии марду занро эълон мекунанд. Бобиён барои тарғиби таълимоти худ ба чор тарафи Эрон паҳн мешаванд.

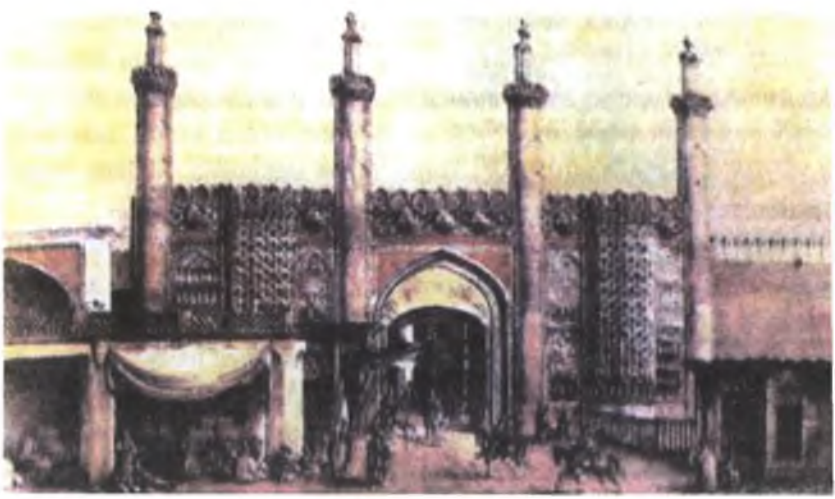
Моҳи сентябри соли 1848, баъди вафоти Муҳаммадшоҳ, бенизомиҳо ба амал омаданд. Бобиён аз ин истифода бурда, дар Мозандарон бо сардории Мулло Маҳмадалӣ ва Мулло Ҳусайни Бошрӯй шӯриш бардоштанд. Ҳукумат ин шӯришро зуд пахш намуд.

Соли 1850 дар Зинҷон шӯриши Бобиён зери роҳбарии Маҳмадалии Зинҷонӣ ба амал омад. Ин шӯриши Бобиён низ ба нокомӣ анҷом ёфт.

Моҳи сентябри соли 1850 шӯриши сеюми Бобиён дар Найрез ба амал омад, ки он ҳам шикаст хӯрд. Баъди пахши ин шӯриш

ҳаракати Бобиён рӯ ба таназзул ниҳода, як қисми онҳо аз мубориз даст кашиданд. Қисме аз онҳо ба Насриддиншоҳ сӯиқасд мекунан Дар натиҷаи сӯиқасд шоҳ захми сабук бардошт ва сӯиқасдчиён да ҷояшон боздошта шуданд. Баъди ин ҳукумат дар Теҳрон ва тамом мамлакат Бобиёнро ба таври оммавӣ несту нобуд кард. Бо ҳамин, да Эрон ҳаракати Бобиён қатъ гардид.

Ислоҳоти Амир Низом. Шӯриши Бобиён нишон дод, к зиддиятҳои иҷтимоӣ дар Эрон хеле тезу тунд шудаанд. Қисм пешқадами табақаҳои ҳукмрон бар он ақида буданд, ки дар мамлака ислоҳот лозим аст. Ба ин ислоҳот, пеш аз ҳама, заминдороне, ки б бозор робита доштанд, манфиатдор буданд. Ифодагари манфиатҳо онҳо садри аъзами Насриддиншоҳ-Мирзо Тақихон буд. Ӯ дар як ва вазифаи сарфармондеҳи қувваҳои мусаллаҳро низ ба ӯҳда дош Аз ин сабаб, ӯро Амир Низом меномиданд. Амир Низом бар зидд дуздӣ, порахӯрӣ ва сӯистеъмоли амалдорони марказию маҳаллӣ м бориза мебурд. Дар натиҷаи ислоҳоти ӯ пеши роҳи ин беадолатих як дараҷа гирифта шуд. Шоҳзодаҳое, ки аз вилоятҳо бевосита дар мад мегирифтанд, аз он маҳрум карда шуданд. Шумораи амалдор ва андозаи маоши онҳо кам карда шуд. Амир Низом кӯшиш мекар ки истиқлолияти миллии Эронро мустаҳкам ва ба тараққиёти саноат (фабрикаю заводҳо) миллӣ ибтидо гузорад.

132. Теҳрон дар замони салтанати Қоҷорҳо. Яке аз дарвозаҳои шаҳр

Вале нерӯҳои иртиҷоӣ, ки онҳоро модари шоҳ, англисҳо ва роҳбари рӯҳониёни Теҳрон дастгирӣ мекарданд, тавонистанд, ки Насриддиншоҳро ба тарафи шоҳ кашанд. Дар охири соли 1851 Мирзо Тақихон аввал аз вазифаи садри аъзам сабукдӯш карда мешавад. Баъд ислоҳоти ӯ бекор ва ниҳоят худаш ба қатл расонида мешаванд.

Ҷанги Англияю Эрон дар солҳои 1856-1857. Ҳангоми ҷанги Қрим (солҳои 1853-1856) рақобати Англияю Русия дар қитъаи Осиё ниҳоят тезу тунд мешавад. Англия ният дошт, ки мавқеи Русияро дар Қафқоз танг намуда, ба он имконият надиҳад, ки Осиёи Марказиро забт намояд. Англия мекӯшид, ки ҳокимияти худро дар Ҳиндустон мустаҳкам намуда, Эронро ба худ тобеъ ва аморати Бухорову хонигариҳои Қӯқанду Хеваро забт кунад.

Дар ҷанги Қрим банд будани Англияро шоҳи Эрон истифода бурда қарор дод, ки Ҳиротро забт кунад ва нагузорад, ки онро шоҳи Афғонистон - Дӯстмуҳаммад ва англисҳо ишғол намоянд. Бо ин мақсад, лашкари Эрон шаҳри Ҳиротро муҳосира намуд. Ҷавобан ба ин, нояб-ри соли 1856 Англия ба муқобили Эрон ҷанг эълон мекунад. 4 декабр артиши англисҳо ҷазираи Корк ва 10 декабр бандари Буширро ишғол намуда, ба сӯйи Шероз ҳаракат мекунанд. Вале онро гирифта наме-тавонанд. Моҳи марти соли1857 англисҳо бандари Хуррамшаҳр ва 1 апрел шаҳри Аҳвозро ишғол мекунанд. Вале дар Ҳиндустон шӯриши сипоҳиён ба амал омад. Чунин вазъият англисҳоро маҷбур сохт, ки ҷангро бо Эрон қатъ кунанд. 4 марти соли 1857 дар шаҳри Париж со-зишномаи сулҳ байни Эрон ва Англия ба имзо мерасад. Мувофиқи он шоҳ ӯҳдадор шуд, ки қӯшуни Эронро аз Ҳирот ва Афғонистон баро-варда, истиқлолияти онҳоро эътироф намояд. Англия бошад, ӯҳдадор шуд, ки артиши худро аз Эрон бозмехонад. Соли 1857 муносибатҳои дипломатӣ дар байни Эрон ва Англия аз нав барқарор карда шуданд.

Дар ҷанги солҳои 1856-1857 Эрон аз Англия шикаст хӯрда, ба давлати ниммустамлика табдил меёбад.

Ҳуҷҷатҳо

1. Аз тахт фуровардани сулолаи Сафавиҳо

(Порае аз «Шагокакан»-и Акан Шемахетс. С.1743)

Бояд гуфт, ки соли 1170-и солшумории арманӣ (с.1721-и солшу-мории милодӣ) афғонҳо аз Қандаҳор бо қувваи бузург зада даромада,

аз шоҳ Султон Ҳусейн пойтахти ӯ – Исфаҳонро кашида гирифтан ва шаҳрҳои зиёди ин мамлакатро ба даст даровардand...

Ҳамсояҳои бадхоҳи шоҳи форсҳо бархеста, вилояту шаҳрҳои Фор ро забт карданд ва ҳамин тариқ қизилбошиҳо талафоти калон доданд

Вале яке аз писарони шоҳ султон Ҳусейн, ки Тамас (Таҳмост) но дошт, аз дасти афғонҳо гурехта, ба шаҳри Машҳади Хуросон меоя Ӯ қизилбошиҳои он ҷоро ғун карда, аз болои онҳо фармонфармоӣ ме кунад. Тамас марди бобарор, қобилиятнок ва ҷасуреро аз вилояти Б варти Хуросон, ки Нодирқулӣ ном дошт, сардори лашкари гункарда худ таъин мекунад.

Нодир баъди якчанд рӯз тайёрии хуб дида, бо лашкари калон б ҷониби Шероз ҳаракат карда, онро бо ҳамроҳии ҳамаи шаҳрҳои и мамлакат забт мекунад.

Ӯ аз он ҷо ба Ҳамадон, Урмия ва Кирмоншоҳ рафт ва ин шаҳрҳов вилоятҳоро аз авғонҳо (афғонҳо) кашида гирифт. Баъд ба Табре рафта, онро ҳам аз они худ кард. Ардабилро низ ҳамин тариқ ба дас даровард. Нодир аз Табрез ба Хуросон омада, дар роҳ шаҳри афғонҳо Ҳиротро муҳосира карда, онро ба худ таслим намуд.

Вақте ки Нодир ин қадар шаҳру вилоятҳоро забт кард, корҳои ӯ пеш рафтанд ва пуриқтидор шуд. Баъди ин бар зидди шоҳ Тамас (Таҳмосп ба душмании маккорона даст зад... ӯро ба шаҳри Сабзавори Хуросон фи ристонид ва фармуд, ки посбонӣ кунанд...Ин воқеа биступ дуюми августа соли 1181(1732- солшумории мо) ба вуқӯъ пайвастааст.

2.Аз созишномаи Англияю Эрони соли 1814.

Моддаи 1. Ҳукумати Форс худро ӯҳдадор меҳисобад эълон на мояд, ки баъди ба имзо расидани созишномаи хотимавии мазкур ҳар гуна иттифоқе, ки бо давлатҳои аврупоии Британияи Кабир дар ҳолати душманона қарордошта баста шудаанд, беэътибор донистa мешаванд; (ҳукумати Форс) ваъда медиҳад, ки ба лашкари ягон мам лакати аврупоӣ иҷозат намедиҳад, ки на ба хоки Форс қадам гузорад ва тавассути он ба тарафи Ҳиндустон раҳсипор шаванд, на ба ягон бандари ин давлат иҷозат медиҳад ва инчунин ӯҳдадор мешавад, ки ба лашкари ягонтои се давлати аврупоие, ки нияти ба Ҳиндустон зада даромадан доранд ва ё душманони Англия мебошанд, иҷозат намедиҳад, ки ба қаламрави Форс дароянд.

Агар ягон давлат аз тариқи Хоразм, Тоҷикистон, Бухоро, Самарқанд ва тавассути ягон роҳи дигар ба Ҳиндустон зада даромадани шавад, пас Аълоҳазрати Форс ӯҳдадор мешавад ба садрҳо ва ҳокимони он мамлакатҳо фаҳмонад, ки онҳо то он дараҷае, ки имконият доранд, ба чунин зада даромадан аз тариқи қувваи силоҳ таҳдид кунанд ва ё ки ба воситаҳои осоишта монеъ шаванд...

Моддаи 3. Мақсади созишномаи мазкур қатъиян мудофиавӣ буда, мазмуни он тавассути ёрии тарафайн мустаҳкам ва пурзӯр кунонидани ҳар ду давлат мебошад ва ин созишнома танҳо бо мақсади зада гардонидани таҷовузи душман баста мешавад; ибораи «таҷовуз» дар созишномаи мазкур маънои ҳуҷум ба қаламрави давлати дигарро дорад. Сарҳадҳои қаламрави ҳар ду давлат - Русия ва Форс бояд бо ризоияти Британияи Кабир, Форс ва Русия муайян карда шаванд.

Моддаи 4...Дар сурати ба Форс зада даромадани ягон давлати аврупоӣ, агар ҳукумати Форс аз англисҳо ёрӣ пурсад, пас генерал-губернатори Ҳиндустон аз номи Британияи Кабир хоҳиши ҳукумати Форсро қонеъ кунонида, аз Ҳиндустон лашкар...мефиристонад.

Моддаи 5. Агар ҳукумати Форс дар қӯшунҳои худ майли ҷорӣ кардани интизоми аврупоиро дошта бошад, пас он бе ягон маҳдудият метавонад барои ин мақсад афсарҳоро ба хизмат бигирад...

Моддаи 8. Дар сурате, ки агар афғонҳо ба муқобили Англия ҷанг оғоз кунанд, Аълоҳазрати Форс ӯҳдадор мешавад, ки ба муқобили афғонҳо ҳамон қадар лашкар ва ҳамон тавре равон кунад, ки бо ҳукумати Англия мувофиқат ба даст оварда шудааст. Хароҷоти ин лашкарро Англия ба ӯҳда мегирад.

Моддаи 9. Агар ҷанг дар байни афғонҳо ва форсҳо эълон гардад, пас ҳукумати Англия то барои барқарор кардани сулҳ ба миёнарав майлу хоҳиш пайдо намудани ҳар ду тараф ба корҳои онҳо дахолат намекунад...

Моддаи 11. Агар Аълоҳазрати Форс дар халиҷи Форс аз ҳукумати Англия ёрӣ пурсад, он ба ӯ киштиҳои ҳарбӣ ва лашкар медиҳад, ба шарте ки ин кор қуллай ва дар амал ичрошаванда бошад. Хароҷоте, ки ин экспедитсияро бояд ҳисобу китоб кард ва он аз тарафи ҳукумати Форс пардохта мешавад: киштиҳои дар боло номбаршуда ба ҳамон бандарҳое лангар мепартоянд, ки ҳукумати Форс нишон диҳад.

25 ноябри соли 1814

Савол ва супоришҳо:

1. Коҷорҳо дар Эрон чӣ тавр ба сари ҳокимият омаданд?2. Дар бораи сохти иҷтимоию иқтисодии Эрони асри X VIII маълумот диҳед?3. Дар бораи муносибатҳои байни Эрон ва Англия чӣ гуфта метавонед? 4. Русия барои дар Эрон ва Қафқоз мавқеъ пайдо намудан бо Эрон чӣ тавр мубориза мебурд? 5. Сиёсати Англия, Фаронса ва Русия бо Эрон ягон фарқе дошт? 6. Чаро масъалаи Ҳирот ба миён омад. Оё он ҳалли худро ёфт? 7. Ҳирот ба сиёсати Англия дар Ҳиндустон ва Осиёи Марказӣ чӣ муносибат дорад? Сармояи мамлакатҳои хориҷӣ чӣ тавр ба Эрон ворид мегардид? 8. Оё Англия ба корҳои дохилии Эрон дахолат мекард? 9. Дар бораи шӯриши Бобиён дар Эрон фикри худро баён кунед. 10. Моҳияти ислоҳоти амир Низомро фаҳмонед. 11. Сабабҳо ва натиҷаи ҷанги Англияю Эрони солҳои 1856-1857-ро шарҳ диҳед. 12. Аз мазмуни ҳуҷҷат хулоса бароред.

§ 41. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Давлати Ҷониён. Соли 1599 дар Осиёи Марказӣ аз сулолаи Шайбониҳо ҳокимият ба дасти Ҷониён гузашт. Асосгузори ин сулола Ҷонимуҳаммад аз авлоди хони Аштархон буд. Аз ҳамин сабаб, сулолаи мазкурро Ҷониён ва ё Аштархониён номидаанд. Ҷонимуҳаммад баъди ба Русия ҳамроҳ карда шудани Аштархон (соли 1556) маҷбур мешавад, ки ба Бухоро фирор кунад. Дар ин ҷо ӯ соҳиби мартабаи баланд шуда, дере нагузашта Сарвари ин давлат мешавад, ки он баъд номи давлати Ҷониёнро мегирад.

Давлати Ҷониён ба таври бояду шояд мутамарказ ва мустаҳкам набуд. Дар аввал Ҷониён, махсусан ба Имомқулихон (1611-1642) муяссар гардид, ки ҳучумҳои лашкари Эронро зада гардонида, фишори казокҳоро бартараф намояд ва аз онҳо шаҳри Тошкентро кашида гирад. Имомқулихон дастаҳои қарақалпоқҳо ва қалмиқҳои ба қаламрави давлати Ҷониён хавфнокро торумор намуд. Бо вуҷуди ин, дар ибтидо лашкари Ҷониён ба муқобили империяи Темуриёни Ҳинд истодагарӣ карда натавонист. Ба онҳо муяссар шуд, ки аз Ҷониён шаҳри Балхро бигиранд. Баъди чандин соли мубориза Абдуллохони Ҷонӣ натавонист

ин шаҳрро аз нав ба давлати худ ҳамроҳ намояд. Ба қаламрави давлати Ҷониён хевағиҳо низ тохтутоз мекарданд. Онҳо ҳатто шаҳрҳои Бухоро ва Самарқандро ба даст даровардан буданд. Самарқандиҳо дар аввал хони Хеваро ҳамчун шоҳи худ эътироф карданд, вале баъди чанде онҳоро шикаст дода, аз шаҳр пеш карданд. Барои хиёнаташон самарқандиҳо ба Ҷониён маблағи калони товони ҷанг доданд.

Дар оғози асри XVIII ашрофони қабилаҳо пурқувват мешаванд ва муборизаи байни онҳо барои ҳокимият авҷ мегирад. Ин тамоюл давлати Ҷониёнро заиф гардонид. Убайдуллохон (1702-1711) охирин шоҳи давлати Ҷониён буд, ки барои муттаҳид кардани ҳокимияти давлатӣ ҷидду ҷаҳд намуд. Бо ин мақсад, қисми заминҳои аз тарафи Шайбониён тӯҳфакардаро ба давлат баргардонид, масоҳати замини рӯҳониёнро маҳдуд карда, ба вазифаҳои баланди давлатӣ ашхоси ғайри ашрофро таъин намуд. Убайдуллохон ислоҳоти пулӣ гузаронид. Мувофиқи фармони ӯ тангаҳои нукрагие сикка зада шуданд, ки қурби онҳо ба қурби тангаҳои қаблан сикказада баробар, вале вазнашон аз онҳо чор маротиба сабуктар буд. Аз чунин ислоҳоти пулӣ бисёр тарафдорони ӯ зарар дида, аз вай рӯй гардониданд. Убайдуллохон яккаю танҳо монд ва дар сӯиқасд кушта шуд.

Фарғона аз давлати Ҷониён ҳанӯз дар охирҳои асри XVII-нимаи аввали асри XVIII ҷудо шуд. Дар Балх ва Бадахшон, ки аз вилоятҳои калонтарини давлати Ҷониён буданд, ҳокимияти сулолаҳои нав барпо гардиданд. Соли 1722 дар Самарқанд як гурӯҳ ашрофон хони худро ба сари ҳокимият нишониданд ва қазоқҳоро барои ишғоли Бухоро ба ёрӣ даъват намуданд. Қазоқҳо дар зарфи 7 сол водии Зарафшонро талаву тороҷ карданд.

Тахминан дар миёнаҳои асри XVIII дар Осиёи Марказӣ якчанд давлати феодалӣ –хониҳо ва вилоятҳои мустақил ташкил ёфтанд. Хониҳои Бухоро, Қӯқанд ва Хева калонтарини онҳо ба ҳисоб мерафтанд. Ӯротеппа, Ҳисор, Кӯлоб, Кубодиён, Ургут, Қаршӣ, Шаҳрисабз, Қаротегин, Дарвоз ва баъзе шаҳру вилоятҳои дигар низ мустақил шуда, ба ягон хонии дигар итоат намекарданд. Дар ин вақт дар Осиёи Марказӣ парокандагии сиёсӣ ҳукмрон буд. Ҳокимони маҳаллӣ кӯшиш мекарданд, ки барои қаламрави худ истиқлолият ба даст оранд. Бинобар ин, ба хониҳои нав ташкилёфта лозим меомад, ки ҳокимони саркаши маҳаллиро бо роҳи зӯрӣ мутеъ гардонанд.

Хониҳои Бухоро ва Қӯқанд. Ҳангоме ки давлати Ҷониён р
ба таназзул ниҳод, дар Эрон Нодиршоҳ (1729-1747) ба тахту точ
подшоҳӣ соҳиб мешавад. Баъд аз ба тахти подшоҳӣ нишаста
Нодиршоҳ ҳокимияти худро мустаҳкам карда, сипас ҷангҳои исти
логаронаро оғоз намуд. Дар натиҷа, ҳудудҳои давлати ӯ ба пойтахт
империяи Темуриёни Ҳинд – шаҳри Деҳли рафта расид. Нодиршо
соли 1740 ба Мовароуннаҳр лашкар мекашад. Ашрофони Бухоро б
Абдулфайзхон хиёнат карда, ба тарафи Нодиршоҳ гузаштанд. Абду
файзхон яккаю ҷанҳо ба пешвози Нодиршоҳ баромада, изҳори садоқа
мекунад. Нодиршоҳ Абдулфайзхонро аз вазифааш сабукдӯш накар
вале дар хонии Бухоро намояндаи яке аз сулолаҳои ӯзбекҳои манғит
– Муҳаммад Раҳимро ба сари қудрат овард. Дар Бухоро дуҳокимият
дуру дароз давом карда наметавонист. Аз ин рӯ, соли 1747 Муҳамма
Раҳим Абдулфайзхонро ба қатл раонида, асосгузори сулолаи хонҳо
манғитии Бухоро мешавад.

Баробари ба тахти хонии Бухоро нишастан (1753), Муҳамма
Раҳим барои марказонидани он шурӯъ мекунад. Дар ин кор ӯро аш
рофон, тоҷирону косибон дастгирӣ карданд, зеро онҳо ба таъмин
бехатарии ҷомеа ва барҳам хӯрдани ҷангҳои байниҳамдигарии хар
биовари ҳокимони марказию маҳаллӣ манфиатдор буданд. Дар замон
ҳукмронии Муҳаммад Раҳим мутамарказ гардидани мамлакат ба охи
нарасид. Валиаҳди ӯ Дониёлбӣ (1758-1785) кори Муҳаммад Раҳимр
давом дод. Ҳарчанд Дониёлбӣ дар ин кор муваффақият дошт, вале ба
низ муяссар нагардид, ки хонии мутамаркази Бухороро ташкил бидиҳад
Муваффақияти ин кор ба сиёсати дохилии мамлакат вобаста буд. Зер
дар тӯли даҳсолаҳои зиёд иқтисодиёти мамлакат аз ҳад зиёд хароб гарди
да, қувваи ҳокимияти марказиро суст карда буд. Аз ин сабаб Шоҳмуро
(1785-1800) ҳукмронии худро дар хонии Бухоро аз ислоҳоти иқтисод
оғоз намуд. Ислоҳоти молиявии Шоҳмурод сазовори таваҷҷӯҳ аст. С
манфиатҳои тоҷирон, косибон ва кишоварзонро ифода менамуд.

Шоҳмурод ғайр аз ин, додгоҳро ба низом даровард. Рӯҳониён
ба тарафи худ ҷалб намуд. Барои ин кор ҳуҷҷатҳои аз эътибо
соқитшудаи вақфро аз нав баркарор кард. Ба ташкили артиш диққат
ҷиддӣ дод.

Ба хотири дар байни мардуми мусулмон баланд гардидан
обрӯи худ, унвони амириро қабул кард. Чунин чораҳо ба Шоҳмуро

имкон дод, ки аморати Бухороро пуркувват гардонад. Хонии Бухоро ба Аморати Бухоро табдил ёфт. Ин ислоҳот имкон дод, ки аксарияти вилоятҳои саркаш ҳокимияти ӯро эътироф кунанд.

Барои васеъ кардани қаламрави аморати Бухоро чораҳои ҷадид андешид. Шоҳмурд лозим донист, ки барои ба Аморати Бухоро тобеъ намудани заминҳои назди дарёи Аму ба муқобили Афғонистон мубориза барад. Соли 1752 бо Афғонистон созишномаи сулҳ баста шуд. Мувофиқи ин созишнома мулкҳои назди дарёи Аму ба Аморати Бухоро ҳамроҳ карда шуданд.

Вақте ки манғитиҳо хонии Бухороро ба даст оварда, онро мустаҳкам ва васеъ карданд, хонии Қӯқанд боло рафт. Аз оғози асри XVIII сар карда, дар он ҷо хонҳои сулолаи Минг ҳукмронӣ мекарданд. Ин хонӣ, асосан, қаламрави Фарғонаро дар бар мегирифт. Вале дар оғози асри XIX он аз қаламрави вилоят берун баромада, дар масофаи садҳо километр доман паҳн намуд.

Мингҳо низ барои мутамарказ кардани хонии Қӯқанд мубориза мебурданд. Дар ин мубориза онҳо бо манфиатҳои амирони манғитӣ рӯ ба рӯ шудаанд.

Дар нимаи дуюми асри XVIII хонҳои Қӯқанд барои мулкҳои хурд бар зидди хонии Бухоро тез-тез ба ҷанг медаромаданд. Ҷангҳои хунин байни онҳо махсусан барои Ҷиззах, Ӯротеппа ва Хуҷанд ба амал меомаданд. Ин ҷангҳо зиёда аз 50 сол давом карданд. Дар муддати 20 соли аввал ба ягон тараф муяссар нашуд, ки рақиби худро мағлуб гардонад. Бинобар ин, амири Бухоро Ҳайдар ва хони Қуқанд Умар маҷбур мешаванд, ки амалиётҳои ҷангиро қатъ карда «сулҳи абадӣ» банданд. Онҳо ҳатто ба ворисони кунунию ояндаи худ васият карданд, ки ин созишномаи сулҳро «муқаддас» шуморида, ба вайроншавии он роҳ надиҳанд. Лекин хони ояндаи Қӯқанд Муҳаммадалӣ (1822-1842) ва амири Бухоро Насрулло (1826 - 1860) байни худ барои Хуҷанд, Ӯротеппа ва мулкҳои дигар ҷангҳои хунинро аз нав огоз намуданд. Дар охири соли 1842 амир Насрулло Қӯқандро забт карда, Муҳаммадалӣ ва аҳли оилаи ӯро ба қатл мерасонад. Ӯротеппа ба аморати Бухоро ҳамроҳ карда мешавад.

Идораи давлатӣ дар хониҳои Бухоро ва Қӯқанд. Дар ин хониҳо муносибатҳои феодалӣ ҳукмрон буданд. Қӯқанд ва Хеваро хонҳо, аморати Бухороро то соли 1785 хонҳо ва баъди он амирон

идора мекарданд. Ҳокимияти онҳо меросӣ ва номаҳдуд буд. Дар ин хониҳо вазифаҳои давлатӣ бо номҳои гуногун истифода шаванд ҳам, мазмуни кори онҳо якхела буд. Дар Бухоро ҳокимияти олии маъмури дар дасти қушбегӣ, дар Қӯқанд дар дасти минғбошӣ буд. Онҳо корҳои маъмурӣ ва хоҷагиро иҷро менамуданд. Ҳокимони шаҳру вилоятҳо аз хешу табор ва наздикони амир ва хонҳо таъин карда мешуданд. Дар Ӯротеппа ва Нов онро ҳоким, дар Тошкент бегларбек, дар Ҳисор бек, дар Мастчоҳ мир ва дар Дарвоз шоҳ меномиданд. Дар деҳоти Бухоро ва Қӯқанд бошад, ҳокимият ба амлокдор тааллуқ дошт.

Ҳар як хонӣ қозикалон ва шаҳру вилоятҳо қозиҳои худро доштанд. Қозиҳои шаҳру вилоятҳо ба қозикалон итоат мекарданд. Баъди қозикалон раис шахси дуюмин буд. Ӯ дар кори тартиботи шаҳру деҳот, бозорҳо, аниқии ченакҳо ва аз тарафи мардуми мусулмон иҷро кардани намозу рӯза ва аҳкоми шариат назорат менамуд.

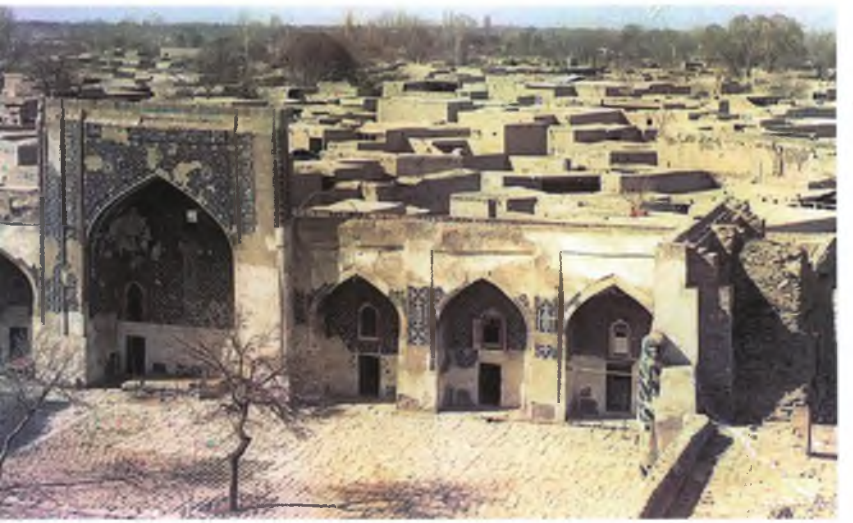
Кӯчманчиёнро сарварони авлод ё қабила, ки онҳоро бек ва ё бий меномиданд, идора мекарданд. Бекҳо ва ё бийҳо дар байни ҳамқавмҳои худ обрӯй ва эътибори калон доштанд.

Рӯҳониён дар давлатҳои Осиёи Марказӣ мақоми калон дошта, дар тарбияи мардум, аз он ҷумла ҷавонон, тозагии ахлоқ, корҳои маориф ва додгоҳ мақоми муҳими давлатиро иҷро менамуданд.

Иқтисодиёти хониҳо ва аморати Бухоро. Дар аморати Бухоро ва хонигариҳои Қӯқанд ва Хева сифати олоти кишоварзӣ қариб тағйир

133. Коргарони яке аз аввалин заводҳои пахтатозакунӣ

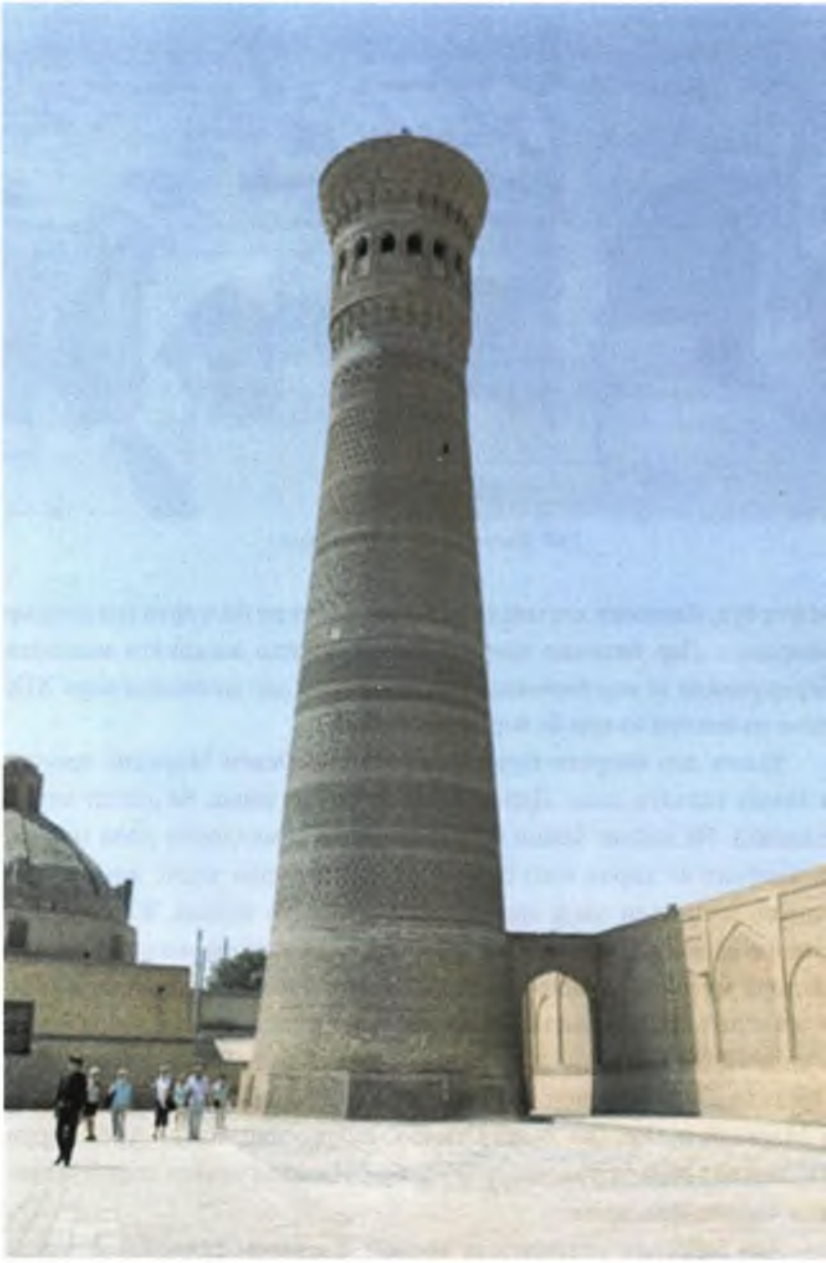

134. Яке аз дарвозаҳои Бухоро

наёфта буд. Кишоварзон мисли пештара заминро бо ҷуфти гов шудгор мекарданд. Дар натиҷаи ҷангҳои байни хониҳо аксарияти иншооти обёрикунанда аз кор баромада буданд. Танҳо дар миёнаҳои асри XIX қисме аз онҳоро аз нав ба кор даровардаанд.

Замин дар аморати Бухоро ва хониҳои Осиёи Марказӣ, асосан, ба давлат тааллуқ дошт. Дар он кишварзон кор карда, ба давлат хироҷ медоданд. Як қисми Замин барои хизмат ба амалдорон дода мешуд. Ин заминҳо аз хироҷ озод буданд ва мулки хурри холис номида мешуданд. Заминҳои вақф дар ихтиёри масҷидҳо буданд. Кишоварзон заминро аз давлат, заминдорон ва масҷидҳо ба иҷора мегирифтанд ва миқдори муайяни ҳосилро ба соҳибони замин месупориданд. Қисме аз деҳқонон соҳиби қитъаҳои Замин ҳам буданд. Ҳанӯз ҳунармандӣ аз кишоварзӣ ба таври пурра ҷудо нашуда буд. Як қисми косибон ғайр аз касби асосиашон ба кишоварзӣ низ машғул буданд. Дар Осиёи Марказӣ истеҳсоли дастии тилло, нуқра, мис, оҳан, сурб, поруи маъданӣ ва ғайра ба роҳ монда шуда буд. Ин машғулияти косибон таърихи чандинасра дошт.

Дар баробари истеҳсолоти косибӣ, алоқаҳои тиҷоратӣ низ пеш мерафтанд. Тиҷорати дохилии хониҳо ва аморат, асосан, дар байни шаҳрҳо сурат мегирифт. Тоҷирони калон молҳоро аз як шаҳр ба шаҳри

135. Шаҳри Бухоро. Манораи калон.

дигар яклухт бурда мефурӯхтанд. Шаҳрҳо ба истеҳсоли молҳои алоҳида махсус гардида буданд. Масалан, Хуҷанд бештар калобаҳои абрешимӣ ва газвор истеҳсол мекард, Ҳисор шамшеру найза, Ӯротеппа корд ва рӯймолҳои пашмин, Бухоро газворҳои абрешимӣ ва ҳоказо. Амирати Бухоро ва хониҳои Осиёи Марказӣ бо давлатҳои зиёди хориҷӣ– Ҳиндустон, Афғонистон, Эрон, Чин, Русия, Туркия, мамолики Араб ва гайра алоқаи тиҷоратӣ доштанд. Аз солҳои 30-юми асри XIX ин давлатҳо бо Англия ҳам робитаҳои тиҷоратӣ пайдо намуданд.

Кишоварзон ба давлат хироҷ ва тоҷирон боҷ медоданд. Хазинаи давлатӣ даромади калонро аз ҳисоби хироҷ мегирифт. Мардум аз рӯйи чорвои худ ба хазина закот низ месупорид.

Шаҳрҳо. Дар асри XVII нимаи аввали XIX шаҳрҳои Осиёи Марказӣ тараққӣ карданд. Шумораи аҳолии шаҳрҳо аз рушди косибӣ, бинокорӣ ва илму фарҳанги онҳо шаҳодат медиҳанд. Дар оғози асри XIX аҳолии Бухоро 70 ҳазор, Самарқанд 30 ҳазор, Хуҷанд 17 ҳазор, Ӯротеппа 12 ҳазор ва Қаршӣ 10 ҳазор нафар буд.

Шаҳри аз ҳама калонтарини амирати Бухоро-Бухоро буд. Дар Бухоро ва шаҳрҳои дигари амират, хониҳои Қӯқанд ва Хева бозорҳо ва корвонсаройҳои калон мавҷуд буданд. Масалан, дар миёнаҳои асри XIX дар 2 бозори Хуҷанд то 200 дӯкони молфурӯшию молистеҳсолкунӣ ва корвонсарой мавҷуд буд. Дар аксарияти шаҳрҳои Осиёи Марказӣ косибӣ, аз он ҷумла кулолгарӣ, чӯянрезӣ, заргарӣ, шамъбарорӣ, собунпазӣ, оҳангарӣ, дуредгарӣ, коркарди чарм ва пойафзолдӯзӣ, газвору моҳут ва абрешимбофӣ мавҷуд буд.

Шаҳрҳои калони Осиёи Марказӣ марказҳои маъмурии ҳунармандӣ ва илму фарҳанг ба ҳисоб мерафтанд. Онҳо таърихи бой дошта, баъзеи онҳо ба монанди Самарқанд, Бухоро, Марв, Хуҷанд, Тошкент, Қӯқанд таърихи 2000-2500-сола доранд.

Маданият. Дар асри XVII дар Бухоро ва Самарқанд регистонҳо сохта шуданд. Дар ин шаҳрҳо инчунин силсилаи биноҳои таъиноти маъмурию фарҳангии зебо ва боҳашамат ҳомат афрохтанд. Дар Бухоро ва Самарқанд санъати минётура вусъат ёфт. Китоби «Зафарнома»-и Темурро, ки соли 1628 таълиф шудааст, 12 минётура зебу зиннат медиҳанд. Онҳоро рассомон, аз ҷумла Камолиддини Беҳзод бо рангу бори дилкашу гуворо ва бо расмҳои дар ҳолати ҳаракат тасвирёфта офаридаанд.

152. Минётур ба «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ

Дар байни шоирони асри XVII Мулҳами Бухоро, Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ ва Сайидои Насафии Бухоро бо шеърҳои баландмазмуни худ маълуму машҳуранд.

Дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX дар давлатҳои Осиёи Марказӣ ҳаёти илмию адабӣ як дараҷа бӯҳронро аз сар мегузаронд. Дар ин давра асарҳои илмӣ, асосан, дар мавзӯъҳои таърихӣ офарида шуданд. Дар байни онҳо «Таърихи Раҳимхон», «Таърихи Абдулфайзхон», «Фатҳномаи Султон», «Мунтахаб-ут-таворих», «Гулшан-ул-мулук» ва «Таърихи амир Ҳайдар» буданд. Муаллифони ин асарҳо худ шоҳидони воқеӣ буданд, ҳодисаҳо ва раванди таърихии замони худро хеле хуб шарҳу эзоҳ додаанд.

Аз намояндагони адабиёти ин давра Махмур, Гулханӣ, Ҳозиқ ва баъзе шоирони дигарро ном бурдан мумкин аст, ки онҳо бо асарҳои худ дар таърихи адабиёти халқи тоҷик мавқеи махсусро соҳибанд.

Савол ва супоришҳо.

1 Давлати Ҷониён кай ташкил ёфтааст ва он чӣ тавр барҳам хӯрд? 2. Асосгузори сулолаи Манғитиён кист? Муҳаммад Раҳим кай ба сари ҳокимият омад? 3. Дар давраи кадом амир аморати Бухоро ба мамлакати мутамарказ табдил ёфт? 4. Хонҳои Қӯқанд бо аморати Бухоро барои кадом мулкҳо ҷанг мекарданд? 5. Давлатҳои Осиёи Марказӣ чӣ тавр идора карда мешуданд? Оё дар усули идораи давлат дар байни онҳо тафовут мавҷуд буд? 6. Хусусиятҳои иқтисодии аморати Бухоро ва хониҳои Қӯқанду Хеваро баён кунед? 7. Шаҳрҳои сераҳолии Осиёи Марказиро номбар кунед? 8. Дар бораи шаҳрсозӣ, меъморӣ, санъат, илм ва адабиёти халқҳои Осиёи Марказии онвақта боз чиҳо медонед? 9. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

§ 42-43. ТУРКИЯ

Империяи Туркҳои Усмонӣ дар арафаи давраи нав. Дар арафаи давраи нав Туркия аз мамлакатҳои пешқадами Аврупои Ғарбӣ ақиб монд. Вақте ки дар Англия, Ҳоландия, Швейтсария, Белгия, Италия, Фаронса ва дигар давлатҳои Аврупои Ғарбӣ тартиботи сармоядорӣ муқаррар мегардид, дар Туркия ҳанӯз ҳам тартиботи феодалӣ ҳукмрон буд. Дар асрҳои XVII ва XVIII империяи Туркҳои Усмонӣ аз ҷиҳати ҳарбӣ ҳанӯз ҳам пурқувват буда, дар Аврупо, Осиё ва Африқо мулкҳои бекаморро дар ихтиёри худ дошта, ба роҳҳои муҳимтарини тиҷоратӣ назорат карда, халқияту қабилаҳои сершумарро дар зери итоати худ нигоҳ медошт. Робитаҳои дохилии империя бо мустамликаҳои он бо сабабҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва фарқияти этникию динии халқҳо хеле заиф буданд. Зулми аз ҳад зиёд ва режими ҳарбию феодалии Усмониён ба пешрафти иқтисодиёт ва маданияти халқиятҳои нисбатан пешқадами империя монеъ мешуд.

Аз Туркия пеш рафтани мамлакатҳои Аврупоро нишонаи бозистии пурраи ин давлат шуморидан комилан нодуруст аст. Навгониҳое, ки дар соҳаҳои иҷтимоию сиёсии мамлакат ба амал омаданд, аз пешрафти сохти феодалии ин давлат шаҳодат медиҳанд. Аз нимаи дуюми асри XVI сар карда, дар Туркия сохти ҷамъиятию сиёсие ташаккул меёбад, ки он ба муносибатҳои баркамоли ҷомеаи феодалӣ марбут мебошанд. Ин раванд то охирҳои асри XVIII идома меёбад.

153. Муроди IV (1623-1640)

154. Иброҳимпошо (1640-1648)

Бӯҳрони империяи Усмониён. Охирҳои асри XVIII ва ибтидои асри XIX барои Туркия давраи тезутундшавии бӯҳрони иқтисодию сиёсие мебошад, ки он қариб дусад сол қабл аз он оғоз ёфта буд. Ба чунин вазъият вокеаҳои бузурги ду мамлакати пешқадами Аврупо - Инқилоби буржуазии соли 1789 дар Фаронса ва инқилоби саноатӣ дар Англия мусоидат карданд. Инқилоби буржуазии Фаронса ба вазъияти сиёсии империяи Усмониён таъсири сахт расонид. Ғояҳои демократии он якдилии халқҳои мустамликаҳои Туркияро ба вуҷуд оварданд. Дар охирҳои асри XVIII тараққиёти иҷтимоию иқтисодии империяи Усмонӣ халқҳои мазлумро ба қабули ғояҳои демократӣ тайёр карда буд. Сониян, инқилоби Фаронса буржуазияро ба сари қудрат оварда рақобати байниҳамдигарии мустамликадорон, махсусан, Фаронса ва Англияро барои ба даст даровардани он мулкҳое, ки дар ҳайати империяи Туркҳои Усмонӣ буданд, пурзӯр намуд. Инқилоби саноатӣ дар Англия низ чунин таъсир дошт.

Соҳаи асосии иқтисодиёти Туркия – зироаткорӣ дар ҳолати вазнин буд. Дар охирҳои асри XVIII талаботи давлатҳои Аврупо ба маҳсулоти кишоварзии дар империяи Усмониён истеҳсолшаванда зиёд шуд. Чунин вазъият заминдорони Туркияро водор намуд, ки истисмори кишоварзонро пурзӯр карда, ҳосили зиёд ба даст дароранд.

155. Сулаймони II (1687-1691)

156. Усмони I (1754-1757)

Зулми ҳокимияти давлатӣ на танҳо ба кишоварзон, балки ба косибон ва тоҷирон низ меафзуд. Аз мардум ситонидани андоз зиёд шуд. Дар баробари ин раванд давлат ба бӯҳрони молиявӣ дучор омад.

Яке аз нишонаҳои бӯҳрони Туркия ҳаракати ҷудоихоҳии феодалҳо - ҳокимони маҳаллӣ буд. Баромадҳои ҷудоихоҳии онҳо дар сар то сари мамлакат ба амал омаданд. Махсусан дар байни онҳо баромадҳои Пазвантоглу (пошои Видина), Алипошо Янински (пошои Албания) Ҷупоноглу (пошои Анқара) машҳуранд. Бо вуҷуди ин, фаъолияти ҷудоихоҳон барои ҳукумати марказӣ ба муқобили халқи турк мубориза бурда наметавонистанд. Баръакс, чунин вазъият ҷудоихоҳонро бо ҳукумати Туркия ҳамфикру муттаҳид месохт.

Сиёсати хориҷии Иброҳимпошо. Соли 1683 артиши сершумори Туркия бо сардории вазири бузург Мустафопошо, ки ба он сарбозони савораи хони Қрим низ ҳамроҳ буданд, ба қаламрави Маҷористони Ғарбӣ ворид шуда, баъд ба ҷониби пойтахти Австрия – шаҳри Вена ҳаракат карданд. Муҳосираи Вена аз тарафи лашкари Туркия ду моҳ давом кард. Шоҳи Лаҳистон Ян Собесский аз шароити мусоид истифода бурда, 12 сентябр лашкари 25 ҳазорнафараи худро пинҳонӣ ба ёрии австриягиҳо ба Вена расонид. Сарбозони турк сару калобаашонро гум карда, ба ҳар тараф гурехтанд. Дар ин муҳориба онҳо аз дасти артиши Ян Сабеский беш аз 20 ҳазор сарбози худро талаф доданд.

лабрез мешуд. Бинобар ин, тирамоҳи соли 1730 дар Истамбул бо сардории Патрон Халил шӯриши калон ба амал омад. Пагоҳии барвақти 28 сентябр гурӯҳи на чандон калон дар яке аз майдонҳои шаҳр ҷамъ омаданд ва Патрон Халил парчами сабзро бардошта, мардумро ба шӯриш даъват кард. Даъвати ӯро ҷамъомадагон гарму ҷӯшон пазируфтанд.

Хабари шӯриш вазиронро ба таҳлука овард. Шӯришгарон то охири ҳамон рӯз қисми зиёди шаҳрро ба зери назорати худ даровардаанд. Сафи шӯришгарон зиёд шуда, ба 12 ҳазор нафар расид. Корпуси яничарҳо ва қисми зиёди рӯҳониён ба тарафи шӯришгарон гузаштанд.

Мардуми бағазабомада қасри султонро муҳосира намуда, Султон Аҳмади III-ро маҷбур намуданд, ки ба шӯришгарон гузашт кунад. Бар замми ин, ӯ маҷбур шуд, ки вазири бузург ва якчанд вазири дигарро ба истеъфо равон кунад. Бо вуҷуди ин, Султон Аҳмад рӯзи дигар маҷбур шуд, ки аз тоҷу тахти султонӣ даст кашад.

Пагоҳии 2-юми октябр султони нав-Маҳмуди 1 роҳбари шӯришгарон Патрон Халилро қабул кард. Дар вохӯрӣ бо Султон Патрон Халил талаб кард, ки ҳамаи андозҳо ва боҷҳои нав бекор карда шаванд. Маҳмуди 1 талаби шӯришгаронро ҳамон замон қонеъ кард. Вале баъди чанде дар сафи иштирокчиёни шӯрикӣ ҷудоӣ ба амал омад, зеро қисме аз онҳо, махсусан яничарҳои касбӣ аз ҳайати шӯришчиён баромада, Маҳмуди 1-ро дастгирӣ карданд. Дарбориёни султон аз ин истифода намуда, нерӯҳои худро барои ба шӯриш зарба задан тайёр карданд ва 25 ноябри соли 1730 18 роҳбари бесилоҳи шӯришгаронро бо сардории Патрон Халил бо баҳонаи маҷлиси девон ба қаср даъват намуда, ба қатл расониданд.

Султон фармон бароварда, ки барои сари ҳар як иштирокчии шӯриш 50 куруш мукофот дода шавад. Мувофиқи ин фармон аз 4 то 7 ҳазор нафар шӯришчӣ қатл карда шуданд. Ҳамин тариқ, шӯриши Патрон Халил шикаст хӯрд.

Ислоҳоти Салими III. Мухолифатҳои дохилӣ, ҷудоихоҳии феодалҳо ва болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ, аз як тараф, бадшавии вазъи байналхалқии Туркия, аз ҷониби дигар, барои доираҳои ҳукмрони мамлакат ҳолати хавфнокро ба вуҷуд оварданд. Дар чунин вазъияти ногувор онҳо махсусан ба лашкари дорои қобилияти баланди ҷангӣ ниёз доштанд. Артиши мавҷудаи Туркия хеле заиф буда, ба талабот ҷавоб дода наметавонист.

Соли 1791 Султон Салими III бо роҳбарони баландмақом в рӯҳониёни мамлакат ҷаласае доир карда, роҳҳои беҳтар кардани вазъ мамлакатро ҳаллу фасл намуд. Дар ҷаласа, асосан, оид ба бад будан вазъи артиш ва дигаргун намудани сохтори он таклифҳо пешниҳо гардиданд. Дар солҳои 1792-1793 Салими IV ба ислоҳот шурӯъ намуд ки он дар таърих номи «Низоми ҷадид»-ро гирифтааст. Мувофиқ фармони Султон ашхосе, ки ӯҳдадориҳои ҳарбиро иҷро намекард, за мини вай мусодира карда мешуд. Ин фармон корпуси ҳарбии аврупои низом ва хазинаи махсуси маблағгузории ислоҳотро дар назар дошт Ислоҳоти ҳарбии артиши Туркия дар зери роҳбарии мутахассисон ҳарбии Фаронса ба амал бароварда мешуд.

Ислоҳоти «Низоми ҷадид» бояд натиҷаи хуб медод, лекин унсурҳои муҳофизакор (консервативӣ), ки асосан ба яничарҳо так мекарданд, ба он муқобилияти сахт нишон доданд.

Соли 1805 яничарҳо шӯриш бардоштанд. Он аввал дар қисмат аврупоии Туркия огоз ёфта, баъд ба Истамбул гузашт. Дар вазъия ти ҳалкунанда Салими III бечуръатӣ зоҳир намуд. Ӯ фармони худр дар бораи ислоҳоти ҳарбӣ бекор ва корпуси навро пароканда кард Вале ин чораҳо ҳокимияти ӯро наҷот дода натавонистанд. 29 май соли 1807 Салими III аз тахти султонӣ маҳрум карда шуд. Ҷонибдор ӯ Мустафопошо Байрақтар Истамбулро ба даст дароварда, хост, к тахти султониро ба Салими III баргардонида, ислоҳотро аз нав да амал татбиқ намояд. Валиаҳди Салими III Мустафои IV аз тарси тах ту тоҷро аз даст додан, фармон дод, ки Салими III-ро буғӣ кунанд Бо вуҷуди ин, Мустафои IV аз тахти султонӣ маҳрум карда мешавад Байрақтар ва ҷонибдорони ӯ 28 июли соли 1808 ба тахти султонии Тур кия Маҳмуди II-ро шинониданд. Кӯшиши Байрақтар оид ба татбиқ ислоҳот бенатиҷа анҷом ёфт.

Сабаби асосии бебарории ислоҳоти Салими III дар он буд, ки хост артиши Туркияро мисли артиши давлатҳои буржуазии Аврупо а нав сохта, асосҳои сохти феодалии империяи Усмониро нигоҳ дорад

Сиёсати хориҷии Туркия дар охирҳои асри XVIII ва нима аввали асри XIX. Пурзӯршавии рақобат байни Англия ва Фарон ба тезу тундшавии муносибатҳои байналхалқӣ оварда расонид. Да давраи аввал муносибатҳои байни Бонапарт Наполеон ва Салим III душманона буданд. Наполеон намехост, ки мақоми Англияро да

157. Салими III (1789-1807)

158. Маҳмуди II (1808-1839)

Шарқи Наздик суст кунад. Барои ҳамин ба Миср, ки он яке аз мулкҳои арабии Туркия буд, ворид шуд, вале он бебарор анҷом ёфт. Флоти англисҳо дар наздикии Абукираи шарқтари Искандария флоти Фаронсаро торумор кард. Дар Сурия лашкари Фаронса дар наздики Акка боздошта шуд. Он маҷбур шуд, ки ба Миср баргардад. Сиёсати зиддитуркии Бонапарт Наполеон Туркияро бо мухолифони Фаронса, аз он ҷумла бо Русия наздик кард. Бо хоҳиши Салими III эскадраи русҳо ба ёрии туркҳо омад. Эскадраи Фаронса дар баҳри Ион ҷойгир буд. 3 январи соли 1799 дар Истамбул Туркия бо Русия созишномаи ҳарбӣ баст. Қувваҳои муттаҳидаи баҳрии русҳо ва туркҳо фаронсавиҳоро маҷбур сохтанд, ки ҷазираҳои баҳри Ионро тарк намоянд. Солҳои 1800, 1802 ва 1805 дар байни Туркия ва Русия шартномаҳои дигар баста шуданд, ки онҳо дар масъалаҳои баҳри Ион, князиҳои Молдова ва Валахия муносибатҳои ин ду давлатро танзим карданд. Сарфи назар аз ин, дӯстии Туркияю Русия дер давом накард. Ҳукмронии русҳо дар Молдова ва Валахия дар Туркия норозигӣ ба вуҷуд овард. Соли 1805 вақте ки лашкари Русия дар наздикии Аустерлитс шикаст хӯрд, муносибатҳои байни Туркия ва Фаронса аз нав барқарор шуданд. Муносибатҳои байни Туркия ва Русия сард гардида, оқибат ба ҷанг овард. Ин ҷанг солҳои 1806-1812 ба амал омад. Моҳҳои июн-октябри соли 1811 лашкари рус дар зери роҳбарии М.И.Кутузов артиши Тур-

кияро дар Дунай торумор кард. Туркия маҷбур шуд, ки дар шаҳри Бухарест бо Русия созишномаи сулҳро имзо кунад. Дар натиҷаи ин Русия Бессарабияро ба даст даровард ва мавқеи худро дар Қафқоз то дарёи Арпачай, кӯҳҳои Оҷар ва баҳри Сиёҳ мустаҳкам кард. Молдова ва Валахия ба Туркия баргардонида шуданд.

Огози асри XIX дар нимҷазираи Балкан бар зидди мустамликадорони Туркия ҳаракати миллию озодихоҳӣ вусъат меёбад. Соли 1821 мардуми Молдова ва Валахия дар зери роҳбарии румин Тодор Владимиреско ба муқобили туркҳо шӯриш бардоштанд. Худи ҳамин сол бар зидди туркҳо дар Юнон ҳам шӯрирш ба амал омад. Соли1822 ҳукумати миллии Юнон таъсис меёбад. Юнониҳо 5 сол истиқлолияти давлатии худро муҳофизат намуданд. Ба султони Туркия Маҳмуди II (бо ёрии пошои Миср Муҳаммад Алӣ) муяссар гардид, ки Юнонро аз нав ба итоати худ дарорад. Соли 1824 артиши Миср бо сардории писари Муҳаммад Алӣ – Иброҳимпошо ба Юнон равон карда мешавад. Ба лашкари Миср муяссар гардид, ки соли 1826 қариб тамоми Мореяро ишғол намояд. Вале вазъияти байналхалқӣ ба фоидаи юнониҳо тағйир ёфт. Туркия натавонист, ки Юнонро аз нав ба тобеияти худ дарорад.

Ҷанги дигари Туркия бо Русия солҳои 1828-1829 ба амал омадааст. Амалиётҳои ҳарбӣ дар Балкан ва Қафқоз сурат гирифтанд. Қӯшунҳои рус аз дарёи Прут гузашта, ба туркҳо ҳамла карданд. Дар сарҳади қафқозии Туркия низ амалиётҳои ҳарбӣ оғоз ёфтанд. Моҳи июни соли 1829 дар зери роҳбарии генерал Дибич лашкари Русия дар фронти Балкан ба лашкари Туркия шикаст дода, ба тарафи Адрианопол ҳаракат намуд. Лашкари туркҳо шикаст хӯрда, бетартибона ақибнишинӣ кард. Баъди ишғоли ин шаҳр роҳ ба сӯйи Истамбул кушода шуд. Ин ҷанги Туркияю Русия 28 августи соли 1829 дар қароргоҳи Дибич (воқеъ дар Адрианопол) бо бастани шартномаи сулҳ анҷом ёфт.

Ислоҳоти Маҳмуди II. Тараққиёти иҷтимоию иқтисодии нимаи аввали асри XIX ислоҳот дар муносибатҳои заминдорӣ ва сохтори давлатиро тақозо мекард.Султон Маҳмуди II дар солҳои 1831-1833 онро ба амал бароварда.Низоми заминдории хизматчиёни ҳарбӣ бекор карда шуд. Заминҳои аз ҳарбиён мусодиракардашударо ба ихтиёри деҳқонон доданд. Қисми заминҳо, хусусан заминҳои бекорхобидаро фурӯхтанд. Ин ислоҳоти аграрӣ хеле муҳим буд.Татбиқи он то охири

солҳои 40-ум идома ёфт. Бо вуҷуди камбудиҳояш ислоҳоти аграрии Маҳмуди II пешқадам буд.

Ислоҳоти дигари Маҳмуди II низ ҷолиби диққат аст. Ӯ нисоми гумрукро ба тартиб даровард, инҳисори давлатиро дар хариди тандум ва пашм бекор кард. Солҳои 1836-1837 вазоратҳои корҳои хориҷӣ, корҳои дохилӣ ва ҳарбӣ, муассисаҳои сафоратхонаҳои доимӣ дар Париж, Вена, Лондон ва Берлинро таъсис дод. Дар бораи намуди зоҳирии амалдорони идорпаҳои давлатӣ низ фармони Маҳмуди II интишор мегардад. Мувофиқи фармони соли 1837 риши онҳо бояд баробари дарозии абрӯй бошад.

Мувофиқи ислоҳоти нави маъмурӣ, мамлакат аз рӯйи нишондодҳои қаламрав ва вилоятҳо ба санҷақҳо (округҳо) тақсим карда шуданд. Ба онҳо амалдорони аз тарафи ҳокимияти марказӣ таъингардида роҳбарӣ мекарданд.

Мувофиқи ислоҳоти ҳарбӣ, хизмат дар артиш 15 сол муқаррар гардид. Бо фармони Маҳмуди II лоиҳаи ислоҳоти навро комиссияи босалоҳияте бо сардории арбоби намоёни давлатӣ ва дипломатӣ Мустафо Рашидпошо таҳия кард. Ин шахс ғарбпараст буд. Барои ҳамин ҳам мазмуни ислоҳот моҳияти ғарбӣ дошт.

Танзими вазъият. Лоиҳаи ислоҳоти тайёркардаи Мустафо Рашидпошо ба султони нав Абдулмаҷид пешниҳод карда шуд. Ин ислоҳот бо номи «Хати Шариф» моҳи ноябри соли 1836 дар наздикии қароргоҳи тобистонаи султон – Гулхона (Гюлхане) ба омма эълон карда шуд. Аз ин рӯ, он «Хати Шарифи Гулхона» ном гирифт. «Хати Шарифи Гулхона» 3 мақсади асосии дигаргунсозӣ дошт: таъмини бехатарии ҳаёт, шаъну шараф ва ҳифзи моликияти тамоми раияти империя қарфи назар аз мансубияти динию мазҳабӣ; тақсимоти дурусти андоз ва рӯёнидани он; ба тартиб даровардани сафарбаркунии рекрутӣ ба артиш ва кам кардани мӯҳлати хизмати ҳарбӣ. Вале унсурҳои иртиҷоӣ наметавонистанд, ки ислоҳоти танзими вазъият муттасил давом кунад.

Ташаббускорони санад ба татбиқи нишондодҳои он оид ба дахлнопазирии ҳаёт, моликият ва ҳифзи шаъну шарафи раъият диққати кофӣ медоданд. Бо ин мақсад, кодексҳои ҷиноӣ ва тиҷоратӣ қабул карда шуданд. Аз ҳисоби ҷамоаҳои мусулмонон ва ғайримусулмонон шӯрои давлатӣ ва шӯроҳои маслиҳатии музофотӣ - маҷлисҳо ташкил карда шуданд. Ҳамаи ин чораҳо барои гирифтани пеши роҳи сӯистеъмолкунии

амалдорон ва маҳдуд кардани мусодираи молу мулк ҳангоми истинто кор набурдани шиканҷа ва кам кардани ҳукми қатл мусоидат кардан, Барои солим гардонидани иқтисодиёти мамлакат Мустафо Раши ба тағйир додани низоми андозҳо камар баст. Андозҳои фавқулодд ва коркардадиҳӣ бекор карда шуданд, андози сарикасӣ аз мардум ғайримусулмон ба низом дароварда шуд. Нисбат ба ислоҳоти соҳаҳо дигар ислоҳоти ҳарбӣ бобарортар буд.Мувофиқи он мӯҳлати хизмат рекрутӣ дар артиши мунтазам дар асоси ӯҳдадории умумии ҳарбӣ 15 сол то 7-8 сол фуроварда шуд.

Мустафо Рашид барои дар мамлакат паҳн гардидани низом маорифи дунявӣ қадамҳои муҳим гузошт. Бо ташаббуси ӯ мактабҳо ибтидоӣ ва миёна, омӯзишгоҳҳои педагогӣ ва таълимгоҳҳои дигар к шода шуданд. Онҳо дар тайёр намудани кадрҳои миллӣ саҳми кало гузоштанд.

Ҷанги Қрим дар солҳои 1853-1856 пеши роҳи фаъолият ислоҳоти Мустафо Рашид ва тарафдорони ӯро гирифт.

Давраи аввали танзим (солҳои1839-1853) дар соҳаҳои маъмур идораи давлатӣ, иқтисодиёт ва маданияти Туркия давраи нисбат босуръати дигаргунсозиҳо буд. Он ба Туркия роҳ ба сӯйи ҷомеаи са моядориро кушод.

Ҳуҷҷат
«Хати Шарифи Гулхона» (3.11.1839)

Дар яксаду панҷоҳ соли охир як қатор рӯйдодҳо ва сабабҳо ба оварда расониданд, ки мисли пештара қонунҳои муқаддас ва қоидаҳ ки аз онҳо бармеоянд, риоя карда намешуданд...

...Ҳар як давлате, ки қонунҳоро риоя намекунад, ҳама гу иқтидори худро аз даст медиҳад... Мавқеи ҷуғрофии вилоятҳои О томан, заминҳои ҳосилхез, қобилият ва ақли солими сокинони он касро бовар мекунонанд, ки агар чораҳои таъсирнок андешида и ванд, бо ёрии Худованд баъди якчанд сол натиҷаи дилхоҳ ба даст хоҳ омад. Ҳамин тариқ, ...мо мулоҳиза кардем, ки бо ёрии муқаррарот нав ба идораи вилоятҳо, ки империяи Оттоманро ташкил мекунан шароити хуб фароҳам оварем. Ин муқаррарот, хусусан бояд ба тараф дахл дошта бошанд.

1. Таъмин намудани амнияти пурраи ҳаёт, шаъну шараф ва моликияти раияти мо;

2. Дурустӣ дар тақсим ва рӯёнидани андозҳо;

3. Ба низом даровардани ба хизмати ҳарбӣ гирифтан ва мӯҳлати он....

... Ҳар он касе, ки ба муқаррароти мазкур муқобилият нишон медиҳад, гирифтори лаънати Худованд шуда, аз бахту саодат абадӣ маҳрум мешавад.

Савол ва супоришҳо:

1. Бӯҳрони империяи Усмонӣ дар охирҳои асри XVIII дар чӣ ифода ёфтааст?
2. Сиёсати хориҷии Иброҳимпошо дар кадом воқеаҳо инъикос ёфтааст?
3. Дар бораи сабабҳо, рафт ва шикасти шӯриши Патрон Халил нақл кунед. Чаро ин шӯриш бемуваффақият анҷом ёфт?
4. Кадом ҷиҳатҳои ислоҳоти Салими III ба шумо маъқул шуданд?
5. Дар бораи сиёсати хориҷии Туркияи охирҳои асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX нақл кунед. Аз он ҷо чӣ хулоса баровардан мумкин аст?
6. Моҳияти ислоҳоти Маҳмуди II-ро фаҳмонед.
7. Дар бораи ислоҳоте, ки «Танзим» номида шудааст, маълумот дихед.
8. «Хати Шарифи Гулхона» чӣ мақсадҳо дошт?
9. Аз таърихи нимаи дуюми асри XVII ва нимаи аввали асри XIX Туркия чӣ хулосаҳо баровардед?

БОБИ V
МАМЛАКАТҲОИ АРАБИ ОСИЁ ВА АФРИҚО

§ 44-45. МАМЛАКАТҲОИ АРАБ

Дар байни мамлакатҳои Араб, ки аз тарафи истилоғарони турк ишғол карда шуда буданд: Сурия, Лубнон, Фаластин, Ироқ, Ҳичоз, Миср, Триполи, Тунис, Алҷазоир мавқеи муҳим доштанд. Онҳоро империяи Усмониён ҳанӯз дар асри XVI ба ҳуд тобеъ карда буд. Ба туркҳо танҳо муяссар нашуд, ки Марокаш ва қисми ҷанубу шарқии нимҷазираи Арабистонро ишғол намоянд. Яман бошад, соли 1645 аз зери асорати мустамликавии Усмониён озод шуд, вале он солҳои 70-уми асри XIX бо зӯрӣ аз нав ба ҳайати империяи Усмониён дохил карда мешавад.

Аз рӯйи рушди иҷтимоию иқтисодии ҳуд, вилоятҳои арабии ишғолкардаи туркҳо аз ҳамдигар фарқ доштанд. Дар байни онҳо Миср, Сурия, Лубнон ва Фаластин нисбатан пешқадамтар ва вилоятҳои нимҷазираи Арабистон, ҷанубии Ироқ, Алҷазоир, Тунис ва Триполи дар дараҷаи пасттари тараққиёт меистоданд.

Мамлакатҳои нимҷазираи Арабистон. Дар асри XVIII дар нимҷазираи Арабистон якчанд давлат вуҷуд дошт. Ҳокими шарифи Макка, ки ба сулолаи Ҳошимиён тааллуқ дошт, зоҳиран вассали Туркия ба ҳисоб мерафт. Аз нимаи дуюми асри XVIII сар карда, дар Умон султонии пурзӯри соҳибистиқлол мавҷуд буд. Қувайт ва Баҳрайн низ мустақил буданд.

Дар оғози асри XVIII дар нимҷазираи Арабистон сулолае ташаккул ёфт, ки асосгузораш Сауд (соли 1725 вафот кардааст) буд. Писари ӯ Муҳаммад (1727-1767) соли 1745 ақидаҳои ислоҳотхоҳии динии Муҳаммад ибни Абдулваҳҳобро қабул мекунад.

Ваҳҳобиён ба исломи азалӣ баргаштани мусулмононро ташвиқу тарғиб карда, хурофотҳое, ки ба дини ислом дохил гардида буданд, рад мекунанд. Онҳо эътиқодро ба Худои яккаву ягона, муносибати одилонаи ҳокимонро ба раият, бародарии мусулмонон, риояи ахлоқ ва муносибати манфӣ ба сарватмандиро тақозо мекарданд.

159. Шаҳри Макка

Таълимоти Ваҳҳобиён ба парчами динии Аморати Саудиён табдил ёфт. Баъди ҷангҳои дуру дароз ба Муҳаммад ва писари ӯ Абдулазиз (1765-1803) муяссар шуд, ки қисми зиёди нимҷазираи Арабистонро забт намуда, бо империяи Туркияи исломӣ рӯ ба рӯ шавад.

Соли 1798 Ваҳҳобиён ба артиши подшоҳи Бағдод шикаст дода, ҳокимияти худро дар соҳилҳои халиҷи Форс васеъ намуданд. Солҳои 1802-1805 Ҳиҷоз, Макка ва Мадинаро забт намуда, баъд аз он ба Сурия ва Ироқ ворид шуданд. Ваҳҳобиён дар нимҷазираи Арабистон аморати худро ташкил карданд. Султони Туркия Маҳмуди II маҷбур шуд, ки подшоҳи Миср Муҳаммад Алиро ба ёрӣ даъват намояд. Солҳои 1811-1818 лашкари Миср, ки бо силоҳи аврупоии замонавӣ хуб мусаллаҳ буд, лашкари ваҳҳобиёнро торумор карда, давлати онҳоро барҳам дод. Англия барои ба худ тобеъ кардани арабҳои соҳилҳои шимолии Уммон аз чунин вазъият мстифода мебарад. Шайхҳои онҳо маҷбур шуданд, ки бо Англия шартнома баста, ба итоати ин давлат даромоянд. Ҳамин тавр, Уммони Шартномавӣ ба миён омад.

Ба Муҳаммад Алӣ муяссар нашуд, ки ҳокимияти худро дар Арабистон мустаҳкам кунад. Соли 1820 арабҳои Наҷд алайҳи ҳокимияти

туркию мисрӣ шӯриш бардоштанд. Ин шӯриш қариб 20 сол дав кард. Дар рафти он аморати Ваҳҳобиён аз нав эҳё гардид. Пойтах нави аморат шаҳри Арриёз мешавад. Соли 1840 лашкари Миср маҷбу шуд, ки Арабистонро тарк намояд.

Дар Наҷд ва Хоса ҳокимияти Ваҳҳобиён, ки онро солҳои 184 1867 **Амир Файсари Суадӣ** дар ихтиёри худ дошт, мустаҳкам га дид. Дар замони ҳукмронии ӯ идораи давлатии Ваҳҳобиён марказ нида мешавад. Соли 1867 баъди вафоти Файсар дар Наҷд ҷангҳ байниҳамдигарии ҳокимони маҳаллӣ оғоз меёбанд, ки онҳо амора Ваҳҳобиёнро суст карданд.

МИСР

Охирҳои асри XVIII Миср ба ҳайати империяи Туркҳои Усмо дохил буд. Мисрро ҳоким, ки онро аввал валӣ ва баъд пошо меном данд, идора мекард.

Дар назди подшоҳ мақоми маслиҳатӣ – девон мавҷуд буд. он фармондеҳони панҷ корпуси лашкари туркӣ, бейҳои мамлюк додхоҳи шариатӣ, раисони чор дорулфununи ҳуқуқии исломӣ, н мояндагони уламои исломӣ ва зурётҳои пайғамбар - шарифҳо дох буданд.

160. Қоҳира дар аҳди мамлюк Султон Ҳасан Камли. Дар пеш намуди мадра

Ҳокимони Миср аз ҳисоби мамлакатҳо таъин карда мешуданд. Дар мамлакат ҳангоми 24 мамлюки бей мавҷуд буд. Бейи аз ҳама пуриқтидори мамлюкҳо дар Қоҳира қароргоҳ дошт ва унвони шайхалбалидиро соҳиб буд, сарвари ҳамаи мамлюкҳо ба ҳисоб мерафт. Ҳар як мамлюк дастаи сарбозони худро дошт. Ӯ ҳар сол аз ҳисоби хариди ғуломон – черкесҳо, гурҷиҳо, абхазҳо, лаххо, русҳо, маҷорҳо, немисҳо, итолиёвиҳо ва гайра ҳайати дастаи худро пурра мекард.

Ҷунбиши халқӣ дар Қоҳира. Соли 1795 аҳолии Қоҳира ба муқобили режими туркию мамлюкӣ шӯриш бардошт. Роҳбарони шӯриш намояндагони уламои ислом, пеш аз ҳама, шайхҳои Ал-Азхар, пешвоёни онҳо Умар Мукаррам, Ал-Шарқавӣ, бо Ас-Саодат, Ал-Бакрӣ ва Ал-Амир буданд.

Моҳи июн сокинони шаҳри Билбайс ба назди шайхҳои дорулфунуни Ал-Азхар омада, дар бораи зулми беандозаи мамлюкҳо шикоят мекарданд. Маҷлиси шайхҳо баъди баррасии шикояти мардум қарор кард, ки бо нишони эътироз бар зидди беадолатии мамлюкҳо баромади халқ шавад. Бо даъвати шайхҳо сокинони шаҳри Қоҳира корро қатъ карданд. Дӯконҳо, бозорҳо ва устохонаҳоро баста, ба намоиш баромаданд. Мурод ва Иброҳим аз авҷи намоиш тарсида, бо шайхҳо гуфтушунидро огоз намуданд. Шайхҳо талаб карданд, ки роҳбарони Миср фишор ва зӯровариро бар халқ барҳам диҳанд, қонуниятро мувофиқи тақозои шариат аз нав барқарор, андозҳои беадолат ва мусодиракуниҳои худсаронаро бекор кунанд. Мурод ва Иброҳим ин талабҳои халқ ва уламоро қабул карданд. Лекин дере нагузашта бар сари халқи Миср бадбахтии дигар омад. Мамлакат ба маркази татбиқи сиёсати мустамликадории мамлакатҳои калонтарини Аврупо ва пеш аз ҳама Фаронса табдил меёбад.

Лашкаркашии Фаронса ба Миср. 30 июни соли 1798 бо сардории Бонапарт Наполеон лашкари 38-ҳазорнафараи Фаронса дар наздикии шаҳри Искандария ба соҳил фуромад. Лашкари Фаронса аз 50 ҳазор нафар аскари хушкигард ва 400 киштӣ иборат буд. 2 июл ба лашкари Фаронса муяссар шуд, ки Искандарияро ишғол кунад. 21 июл фаронсавиҳо дар наздикии аҳромҳо қӯшуни мамлюк Муродро пурра торумор карда, баъд Қоҳираро ишғол карданд. Вале 1 август эскадраи англисҳо, ки ба ёрии туркҳо омада буд, флоти Фаронсаро дар наздикии Абуқир торумор кард. Моҳи сентябр султони Туркия Салими III

ба Фаронса ҷанг эълон кард. Бо вуҷуди ин, Фаронса тавонист Мисрр
ишғол намояд. Халқи Миср ба муборизаи зидди фаронсавиҳо бархо
21 октябри соли 1798 дар Қоҳира бар зидди онҳо шӯриши калон
амал омад, ки маркази он дорулфununи Ал-Азҳар буд. Наполеон
шӯришро бо мушкилии зиёде пахш намуд.

Оғози соли 1799 Наполеон ба Сурия лашкар кашид, вале дар на
дикии Аккаи шимолии Фаластин боздошта шуд. Барои Наполеон
ҷанг бисёр вазнин буд. Аз ин рӯ, фармондеҳии қӯшунро ба генер
Клебер супорида, ба Фаронса баргашт. Клебер бефоида будани
ҷангро дарк намуда, бо туркҳо ва англисҳо ба гуфтушунид оғоз наму
24-уми январи соли 1800 музокирот бо қабули қарордоде анҷом ёф
ки мувофиқи он бояд лашкари Фаронса Мисрро тарк намояд. Ва
Туркия ва Англия бо мақсадҳои муайян шартҳои ин қарордодро иҷ
накарданд. Клебер маҷбур шуд аз нав ба ҷанг дарояд ва ниҳоят д
муҳорибаи назди Гелиополис ба лашкари Туркия ғалаба кард.

Мисрро бори дуюм забт карда, Клебер хост, ки бо Туркия бе ин
тироки Англия гуфтушунид кунад, вале ӯ дар ҷанг кушта мешава
Баъд аз ин, фармондеҳии артиши Фаронса дар Миср ба дасти Ме
мегузарад. Баҳори соли 1801 лашкари Англия ба соҳилҳои Миср в
рид шуд, то ки ба Туркия ёрӣ расонад. Дар ин муҳориба лашкари Ф
ронса шикаст хӯрд.

Лашкари Фаронса мувофиқи қарордоди нав Мисрро тарк кард
ба Фаронса баргашт. Фаронса дар зарфи чор соли ин ҷанг 27 ҳазор н
фар аскару афсари худро талаф дод.

Миср дар нимаи аввали асри XIX. Моҳи марти соли 1804 с
кинони Қоҳира аз нав шӯриш бардоштанд. Шайхҳои Қоҳира ама
дори турк Хуршедро шоҳи Миср ва Муҳаммадхонро муовини ӯ и
тихоб карданд. Мамлюкҳо ба муқобили Хуршед баромада, Қоҳира
муҳосира карданд, вале аз тарафи тирандозони албанӣ торумор кард
шуданд. Моҳи апрели соли 1805 мардуми Қоҳира барои ҷорӣ карда
андозҳои вазнин бар зидди Хуршед шӯриш бардоштанд. Муҳаммада
ба тарафи шӯришгарон гузашт. 14 майи соли 1805 шайхҳои Қоҳира
ҷойи Хуршед Муҳаммадалиро подшоҳи Миср эълон карданд.

Муҳаммадалӣ кӯшиш менамуд, ки мамлюкҳоро несту нобуд с
зад, то ки Мисрро яккаву танҳо идора намояд. Дар чандин муҳориба
ба ӯ муяссар шуд, ки дастаҳои мамлюкҳоро шикаст диҳад. 1 март

соли 1811 Муҳаммадалӣ дар қасри Қоҳира қабули ботантана орост. Ӯ ба ин базм бейҳои мамлюкиро бо аҳли рикобашон даъват намуд. Вақте ки бейҳо вориди қаср шуданд, Муҳаммадалӣ ба тирандозони албанӣ фармон дод, ки онҳоро нобуд кунанд. Ин фармон зуд ба иҷро расонида шуд. Ҳамин тариқ, табақаи феодалии имтиёзнок –мамлюкҳо (ки 560 сол дар Миср ҳукмрон буданд) аз тарафи Муҳаммадалӣ нобуд карда шуданд.

Муҳаммадалӣ баъди ҳукмрони мутлақ шудан, дар Миср ислоҳот гузаронида, иқтисод, идораи давлатӣ ва фарҳанги онро як дараҷа ба низом даровард. Ислоҳоти ӯ барои пешрафти Миср натиҷаи хуб дод. Кишоварзӣ, косибӣ ва тиҷорат пеш рафт. Дар Миср мануфактураҳо пайдо шуданд.

Миср ҳанӯз ҳам ба Туркия тобеъ буд.Солҳои 1811-1818 Муҳаммадалӣ бо супориши султони Туркия Маҳмуди II нимҷазираи Арабистон, Арабистони Ғарбӣ, Марказӣ ва як қисми Арабистони Шарқиро ишғол мекунад. Солҳои 1820-1822 лашкари Миср қисми зиёди Судонро низ истило кард.

Соли 1824 бо супориши Маҳмуди II Муҳаммадалӣ бар зидди юнониён лашкар кашид.Ба ӯ муяссар шуд, ки қариб тамоми қисматҳои ҷанубӣ ва марказии Юнонро ишғол намояд. Акнун лашкари Миср ба қувваи бузург табдил ёфта буд. Он солҳои 1831-1833 бар зидди Туркия низ ҷанг эълон кард. Бо дахолат ва ёрмандии Русия Туркия аз шикаст наҷот ёфт. Дар натиҷаи ин ҷанг султони Туркия маҷбур шуд, ки Фаластин, Сурия ва Киликияро ба зери итоати Муҳаммадалӣ супорад.

Мамлакатҳои абарқудрати Аврупо манфиатдор набуданд, ки Миср давлати пуриқтидори соҳибистиқлол бошад. Барои ҳамин, бо ҳар роҳ ба истиқлолияти он монеъ мешуданд. Ин буд, ки дере нагузашта Муҳаммадалӣ ба ғайр аз Судон аз тамоми мулкҳои забткардаи худ маҳрум карда мешавад. Дар ин кор ба Туркия мамлакатҳои абарқудрати Аврупо ёрӣ расониданд.

ИРОҚ

Дар миёнаҳои асри XVIII ҳокимияти Ироқ дар дасти кёлманҳо буд. Аслан онҳо гурҷӣ буданд. Солҳои 1780-1802 волии Багдод гурҷӣ Сулаймон Буюк буд. Ӯ соле то 7,5 млн пиастр даромад мегирифт. Дар оғози асри XIX Ваҳҳобиён хостанд, ки Ироқро забт кунанд. Вале ин

160. Кулбаи қамишии ироқӣ

ба онҳо муяссар нашуд. Баъд аз ин барои ҳокимият дар Ироқ гурӯҳҳо гуногуни кёлманҳо мубориза бурданд ва оқибат домоди Сулаймо Буюк Довуди гурҷӣ ғолиб баромад.

Довуд дар мамлакат як қатор ислоҳот гузаронид. Ӯ ба худсари амалдорон хотима гузошта, лашкари Ироқро ба тарзи аврупоӣ аз на сохт. Ислоҳоти ҳарбиро бо ёрии афсарони англисию фаронсавӣ б амал бароварда. Барои аз нав барқарор кардани иншооти обёрикун чораҳо андешид. Флоти баҳрии Ироқро ташкил намуд. Дар мамлака матбаа ва фабрикаи коғазбарории аввалинро кушод.

Довуд давлати худро аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳарбӣ пурқувват кар да, хост, ки Ироқро аз зери итоати Туркия озод кунад. Соли 1828 бар зидди Русия равон кардани аскарони худро рад карда, ба Турки додани андозро қатъ намуд. Соли 1830 сафири аз тарафи Маҳмуд II равонкардаро ба қатл расонид. Охирҳои соли 1830 султони Турки ба Ироқ лашкар кашид. Довуд онҳоро дар Бағдод интизор буд. Вал вабои моҳи апрели соли 1831 дар Ироқ даҳҳо ҳазор нафар одам, а он ҷумла лашкари Довудро нобуд кард. Ба туркҳо муяссар шуд, к Ироқро аз нав ба зери итоати худ дароранд.

МАҒРИБ

Дар асри XVIII Мағриб Марокаш, Алҷазоир, Тунис ва Либияи ҳозираро дар бар мегирифт.

Ҳукмронии туркҳо дар ин кишварҳо ҳанӯз аз охирҳои асри XVI суст шудан гирифт. Аз соли 1671 дар сари ҳокимияти Алҷазоир дей меистод, ки онро аввал раисҳо ва аз соли 1689 сар карда афсарони яничарҳо интихоб мекарданд. Дар Тунис сарвари лашкари савоҳаи турк Ҳусейн ҳокимиятро ба даст дароварда, ба сулолаи бейҳои Ҳусейниён асос гузошт. Дар Триполи бошад, соли 1711 Аҳмад Қараманлӣ ба пошои Бейлербейи меросии Триполӣ, Киренаика ва Фаззан соҳиб мешавад. Вазъияти Марокаш дигар хел буд. Халқи он дар асри XVI тавонист, ки ҳуҷумҳои туркҳо ва португалиҳоро зада гардонида, истиқлолияти ватани худро дифоъ кунад. Дар миёнаҳои асри XVIII дар Марокаш ба сари ҳокимият сулолаи султонҳои шарифи Филалиён ё худ Ҳусейниён меояд.

Дар охирҳои асри XVIII ва ибтидои асри XIX чандин задухӯрди лашкари ИМА бо артиши мамлакатҳои Мағриб ба амал омад. Вале бо вуҷуди ин, ИМА дар талоши ба даст даровардани мамлакатҳои Мағриб набуд.

161. Саҳнаи тӯйи арабҳо

Барои ишғоли мамлакатҳои араби Мағриб аз ҳама зиёдтар Фа
ронса талош мекарад. 14 июни соли 1827 лашкари 37 ҳазорнафара
Фаронса ба соҳилҳои Алҷазоир ворид шуд. Роҳбарияти Алҷазоир б
Фаронса муқовимат карда натавониста, таслим шуд. 5 июл шаҳр
Алҷазоир аз тарафи фаронсавиҳо гирифта мешавад. Вале халқ
Алҷазоир зери роҳбарии қаҳрамони миллии худ Абдулқодир ба
зидди истилогарони Фаронса муборизаро давом дода, борҳо артиш
фаронсавиҳоро шикаст дод. Абдулқодир соли 1847, дар натиҷаи хи
нати султони Мароккаш, асири фаронсавиҳо гардида, 5 соли ҳаёташ
дар яке аз маҳбасҳои Фаронса ва умри боқимондаи худро дар Димиш
(Сурия) гузаронида, соли 1883 дар ҳамон ҷо вафот мекунад.

Дар вазъияти барои Тунис мураккаб бей Аҳмад дар мамлака
ислоҳот гузаронид. Ӯ ғуломдориро бекор карда, мактаби ҳарбии по
литехникии аввалини аврупоӣ сохт, мактаби миссионерӣ (таблиғоти
кушода, почтаи Тунисро ташкил намуд. Бейи Муҳаммад, ки ба ҷой
Аҳмад ба сари ҳокимият омада буд, тавассути ислоҳоти худ дар мам
лакат баъзе диғаргуниҳои демократиро ҷорӣ намуд. Кори оғозкарда
ӯро бей Муҳаммад ас-Содиқ давом дод. Сарфи назар аз ин, навгониҳо
Тунис оҳиста-оҳиста ба сармояи хориҷӣ, пеш аз ҳама, ба сармояи Ф
ронса тобеъ мешуд.

Соли 1835 ба Туркия муяссар шуд, ки идораи бевоситаи худр
дар Триполи ва Киренаик аз нав барқарор кунад. Сулолаи Қараманл
ки дар ин ҷо ҳукмронӣ мекард, аз ҳокимият дур карда мешавад.

Дар нимаи аввали асри XIX султонҳо Слиман (1792-1822) и
Абдураҳмон (1822-1859) ба муқобили қабилаҳои саркаш мубориза м
бурданд. Фаронса аз ин вазъият истифода бурда, ба лашкари заифгар
дидаи Марокаш паси ҳам якчанд зарба зад. Абдураҳмон маҷбур шу
ки ба шартҳои Фаронса розӣ шавад. Ҳанӯз соли 1767 байни Марока
ва Фаронса шартнома баста шуда буд. Мувофиқи он фаронсавиҳо да
Мароккаш ҳуқуқи дахлнопазирӣ ва аз ҷиҳати пардохти андоз имти
доштанд. Созишномаи соли 1767 қабулкардашуда дар соли 1824 в
сеъ ва аз нав тасдиқ карда шуд. Мувофиқи ин созишнома ҳуқуққо
фаронсавиҳо дар Мароккаш боз ҳам зиёдтар гардиданд. Тавассут
созишномаҳои дахлдор ҳуқуқҳои таслимкоронаро дар Марокка
дар баробари Фаронса, Испания, Австрия, Италия, Англия, ИМА
Ҳоландия ва Белгия ҳам ба даст даровардand.

Моҳи ноябри соли 1859 артиши Испания ба Марокаш ҳуҷум карда, ғалаба ба даст овард. 26 апрели соли 1860 онҳо ба созишномаи сулҳ имзо гузоштанд, ки мувофиқи он Испания аз Мароккаш иҷора (концессия) ва бо маблағи 100 млн риёл товони ҷанг гирифт.

Ҳамин тариқ, дар нимаи аввали асри XIX Мароккаш мутеи давлатҳои пурзӯри Ғарб мегардад.

* * *

Мамлакатҳои араб дар асри XVI ва нимаи якуми асри XIX маҷбур буданд, ки бар зидди империяи Туркҳои Усмонӣ муборизa баранд. Мамлакатҳои Абарқудрати Ғарб оҳиста-оҳиста ба ин мустамликаҳои арабии туркӣ сар медаровардand. Бо баҳонаҳои гуногун ба ин мамлакатҳо таҷовуз ташкил карда, мехостанд, ки мамлакатҳои арабро аз дасти султонҳои Туркия гирифта, ба бозорҳои молфурӯшӣ ва сарчашмаи ашёи хоми худ табдил диҳанд.Дар натиҷаи ин раванд ба мамлакатҳои араб сармояи хориҷӣ ворид гардида, барои ба вуҷуд омадани унсурҳои ҷомеаи сармоядорӣ замина мегузоштанд.

Аз тарафи дигар, ба мулкҳои туркҳои Усмонӣ сар даровардани мамлакатҳои пурқуввати Ғарб аз он шаҳодат медиҳад, ки ин империя давраи бӯҳрони сиёсии худро аз сар мегузаронид. Аз ин рӯ, Туркия дигар мулкҳои худро дифоъ карда натавонист. Мустамликаҳои Туркия оҳиста-оҳиста ба тобеияти мамлакатҳои Ғарб дохил мешуданд.

Ҳуҷҷат

Сохти сиёсии Алҷазоир

Аз китоби Томас Шоу (1692-1751)

Гарчанде ки қисми зиёди арабҳо дар тӯли асрҳои зиёд дар зери зулми туркҳо бошанд ҳам, ба онҳо иҷозат дода шудааст, ки магистрати худро дошта бошанд ва кори додгоҳро мувофиқи урфу одатҳои худ ба роҳ монанд. Барои дар ин диёр зиндагонӣ кардан, онҳо мутассил аз заминҳои худ ҳаштяки ҳосилро месупоранд ва ғайр аз ин андози начандон калони сарикасӣ, ки туркҳо ҳар сол барои дар ҳолати осоишта аз қонунҳо ва урфу одатҳои худ лаззат бурдан, ба онҳо халал нарасонидан талаб мекунанд, месупоранд. Ҳамин тариқ, ҳар як дуар (нуқтаи аҳолинишин)-ро вилояти хурде шуморидан мумкин аст, ки ба он одатан сардори оилаи аз ҳама пуриқтидортарин , аз ҳама

бой ва нисбатан баобрӯтарини деҳа роҳбарӣ мекунад...

Ҳукумати Алҷазоир аз ҳукумати Тунис кам фарқ мекунад. Он д дей, ки ӯро ноиби корол шуморидан мумкин аст ва аз дувон (девон ё худ шӯрои калон иборат аст. Шӯро, асосан, аз сӣ рутбаи ҳарби лашкари Туркияи дар Алҷазоирбуда таркиб ёфтааст... Баъзан ҳама масъалаҳои муҳимтарин то ба қувваи қонун даромадан ва то о вақте ки дей онҳоро ба иҷро мерасонад, дар шӯро муҳокима карда мешаванд. Вале якчанд сол аст, ки ба шӯро аҳамият намедиҳанд.

Савол ва супориш:

1. Мамлакатҳои арабии асри XVI-ро аз харита нишон диҳед Кадоми онҳо нисбатан тараққӣ карда буданд?
2. Мамлакатҳои араб мустамликаҳои кадом давлат буданд?
3. Давлатҳои нимҷазираи Арабистонро номбар кунед ва дар бораи ҳар яки онҳо маълумот диҳед
4. Дар бораи фаъолияти Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоб ва Ваҳҳобиён чиро медонед?
5. Султонҳои Туркия Мисрро чӣ тавр идора мекарданд?
6. Мамлюкҳо киҳо буданд?
7. Соли 1795 чаро дар Қоҳира шӯриш ба амал омад
8. Дар бораи лашкаркашии Наполеон ба Миср ва Сурия нав кунед.
9. Муҳаммадалӣ чӣ тавр дар Миср ба сари қудрат омад?
10. Ироқро киҳо идора мекарданд?
11. Дар бораи Сулаймон Буюк ва Довуд чиро медонед?
12. Давлатҳои араби Мағрибро номбар кунед?
13. Дар бораи Абдулқодир чиҳо медонед?
14. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

БОБИ VI
МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

§ 46. ҲАБАШИСТОН

Ҳабашистон дар асрҳои XVII–XVIII. Дар асри XVII заифшавии минбаъдаи мутлақияти Ҳабашистон давом мекард. Дар баробари хавфи ҳуҷуми туркҳо, султонҳои исломӣ, Сомалӣ ва қабилаҳои судонии фунг, дар мамлакат ҷангҳои байниҳамдигарии феодалҳо ва шӯришҳои зидди ҳокимияти марказӣ ба амал меомаданд. Дар ин ҷангҳо галлҳои ҷанубӣ фаъол буданд. Онҳо барои ба даст даровардани мулкҳои негусҳо мубориза мебурданд. Давраи ҳукмронии Сусниёс (1606-1632), асосан, ба ҷангҳои зидди қабилаҳои галлҳо ва агау рост омад. Ӯ қабилаи анауро ба худ тобеъ карда, ба зӯрӣ насронӣ гардонид. Ба Сусниёс лозим омад, ки бар зидди қабилаи фалаш мубориза бурда,

162. Хонуми ҳабашӣ дар вақти кор

қисми зиёди онро несту нобуд кунад. Қисми ками ин қабила аз тар дини насрониро қабул кард. Сусниёс дар зери таъсири католикхо иезуитӣ, испанӣ ва португалӣ монда, ин мазҳабро қабул кард ва б ин кирдори худ қаҳру ғазаби халқро ба вуҷуд овард. Ӯ маҷбур шуд ки аз мазҳаби католикӣ баромада, ба фоидаи писари худ Фасилиде (1632-1667) аз тахту тоҷи Негус даст кашад. Мавқеи Фасилидес да муносибат бо незуитҳо нисбат ба падараш баръакс буд. Ӯ незуитҳор чашми дидан надошт ва онҳоро аз Ҳабашистон пеш кард.

Барои рушди давлат ва бехатарии он Фасилидес як қатор чораҳ андешид. Муносибатҳои Ҳабашистонро ба ҳамсояҳои мусулмон б эътидол овард. Шаҳри Гондэраро пойтахти нави мамлакат эълон кард Бо вуҷуди ин чораҳо, муборизаи ҷудоихоҳонаи ҳокимони феодалии Тигре ва Шоаро бартараф карда натавонист. Соли 1642 лашкари Фаси лидес дар Тигре аз тарафи артиши Галла торумор карда шуд. Ин воқеа таъсири ҳокимияти марказиро дар музофотҳои Тигре ва Бегемдир а байн бурд. Тамоюли ҷудоихоҳӣ аз рӯйи нишонаҳои динию этникӣ барои Ҳабашистон хатари ҷиддиро ба миён овард. Ин моҷароҳо да замони ҳукмронии писари Фасилидес – Ёханнеси 1 низ давом кард Муқобилони Ёханнес писари ӯ Иясуро ба сари ҳокимият оварданд Ба негуси нав лозим омад, ки дар зарфи 25 соли ҳукмрониаш бар зид ди ҳокимони ҷудоихоҳи қабилаҳои гуногун мубориза барад. Боре баъди аз лашкаркашии навбатӣ баргаштан, Иясу бемор мешавад Сӯиқасдчиён аз ин истифода бурда, ӯро ба қатл мерасонанд ва ба тахт писари ӯ Такле Хаймонотро мешинонанд. Вале ба ӯ низ муяссар на шуд, ки ба ҷангҳои феодалии Ҳабашистон хотима диҳад. Аз соли 1708 то соли1777 дар Ҳабашистон Валде Гиоргис, Иясун II, Иёас Юханеси II ва Такла Хаймоноти II ҳукмронӣ карда, ба масъалаи бисёр муҳим - ҷудоихоҳии қабилаҳо ва конфессияҳои динӣ рӯ ба рӯ шуданд. Кор то ба ҷое расид, ки баъди ҳукмронии Такле Ҳаймоноти II Ҳабашистон то соли 1855 ҳамчун давлати марказиятнок барҳам хӯрда, ба вилоятҳои алоҳидаи мустақил тақсим шуд.

Муттаҳидшавии Ҳабашистон. Дар ҷангҳои дуру дароз ҳазорон мардуми Ҳабашистон талаф шуданд. Аз мухолифатҳои дохилии Ҳабашистон хориҷиён истифода бурданд. Дар охирҳои асри XVIII ба Ҳабашистон таблиғотчиёни католикӣ ва протестантӣ тез – тез меомаданд. Онҳо мекӯшиданд, ки таъсири сиёсии худро ба ҳокимони

ин мамлакати пароканда пурзӯр намоянд. Дар ин кор англисҳо фаъолтар буданд. Соли 1841 майор Гаррис аз номи ҳукумати Британия Кабир бо ҳокими Шо и Сахле Саласие созишномаи дӯстӣ мебандад. Соли 1849 намояндаи дигари англисҳо Плоуден бо ҳокими қисмати марказии Ҳабашистон – Алӣ дар бораи тиҷорат шартномаи дӯстӣ ба имзо мерасонад. Мулкҳои Алӣ дар соҳилҳои Баҳри Сурх буданд. Онҳоро англисҳо барои забт кардани Адан меомӯхтанд. Англисҳо Алӣ-Убиеро, ки ҳокими музофоти Тигре буд, дастгирӣ карда, ҳарду ҳокимро бо силоҳ таъмин мекарданд.

Ба Ҳабашистон сар даровардани хориҷиён феодалҳои дурандеши ин мамлакати парокандаро ба ташвиш овард. Дар байни онҳо ҳокими Ҳабашистони Ғарбӣ Касса барои барҳам задани ҷангҳои байниҳамдигарии ҳокимони Ҳабашистон камар баст. Дар ин кор Касса ба халқ такя мекард. Феодалҳои хурд низ тайёр буданд, ки ташаббуси Кассаро дастгирӣ намоянд. Ғалабаи аввалини ӯ ишғоли музофоти Дембия буд. Баъд аз ин навбат ба ҳокими пурзӯр – Алӣ расид. Ин мубориза 2 сол давом кард. Дар ин мубориза гоҳ як тараф ва гоҳ тарафи дигар бартарӣ пайдо мекард ва оқибат ба Касса муяссар шуд, ки нуқтаҳои охирини муқовимати Алӣ ва негусҳои дигарро пахш карда, дар Ҳабашистони Марказӣ ҳукмрон гардад. Баъд аз ин пирӯзӣ Касса танҳо як рақиби пуркувват дошт, ки он негуси вилояти Тигре Убие буд. Убие иқтидори Кассаро хуб медонист. Аз ин рӯ, худро аз муқобилияти рӯирост дар канор гирифт. Бо фармони Касса ба Гондер сарвари калисои Ҳабаш-Салам ташриф овард. Убие аз ташрифи Салам истифода бурда, хост, ки худро негуси тамоми Ҳабашистон эълон намояд. Касса эҳсос намуд, ки Салам бештар ба Убие майл дорад. Бинобар ин, таҳдид кард, ки агар Салам чунин рафтор намояд, ба сарварии калисои Ҳабашитон таблиғотгари итолиёгӣ Якобро таъин менамояд. Аз ин рӯ, Салам эълон кард, ки ба тахти Ҳабашистон Кассаро сазовортар мебинад. Ҳамин тариқ, Маҷлиси намояндагони халқ Кассаро бо номи Федора (Теодроса)-и II негуси Ҳабашистон (1855-1868) интихоб кард. Вале Убие Кассаро ҳамчун негуси Ҳабашистон эътироф накард ва бар зидди ӯ муборизаи мусаллаҳонаро оғоз намуд. Дар лаҳзаҳои ҳалкунанда як қисми артиши Убие ба тарафи рақиб мегузарад. Дар натиҷаи ғалаба бар Убие соли 1855 Касса дар Гондер дар вазъияти ботантана негуси негест (шоҳи шоҳон ё худ шоҳаншоҳ)-и Ҳабашистон эълон карда мешавад.

Ҳангоми ҷанг негус Федор хазинаи пур аз тиллою нуқра ҷавоҳирот ва 7 ҳазор силоҳи Убиеро ба даст медарорад. Тирамоҳи соли 1855 ба муқобили кабилаҳои галлаҳо амалиёти ҳарбиро оғоз карда, онҳоро дар наздикии Лагадор торумор мекунад.

Федор барои муттаҳид кардани мулкҳои ҳокимони саркаши Ҳабашистон ҷангро давом медиҳад. Дар рафти ин ҷанг ӯ музофоти Шуаро, ки бо Англия робита дошт, ишғол мекунад. Ҳангоми забти пойтахти Шоа – шаҳри Анкобер силоҳеро, ки Англия ва Фаронса ба ин ҷо фиристонида буданд, ғанимат мегирад.

Федор музофотҳои дигари саркашро низ ба Ҳабашистон тобеъ мекунад. Барои маҳдуд кардани ҳокимияти музофотҳои ба Ҳабашистон мутеъ Федор ҷузъу томҳои лашкарашро дар он ҷо бо сарвории ашхоси ба ӯ содиқ ҷойгир мекунад. Ҳокимони музофотҳо аз ҷониби тарафдорони Федор таъин карда мешуданд. Қисми зиёди даромади музофотҳо ба хазинаи марказӣ ворид мешуд. Ин чораҳо иқтидори ҳокимиятии марказиро афзун мекард .

Масъалаи дигаре, ки Ҳабашистонро аз ҷиҳати сиёсӣ ва иқтисодӣ пурқувват менамуд, ин кам кардани миқдори нуқтаҳои гумрук буд. Ин чора имкон медод, ки робитаҳои иқтисодию тиҷоратии байни музофотҳо мустаҳкам карда шаванд. Дар замони Федор сохтмони роҳҳо босуръат пеш рафта, тиҷорат бо роҳҳои қаблан азкорбаромада аз нав оғоз меёбад.

Федор дар кори ҳарбӣ, таъминоти он, муборизаи бар зидди таъсири сиёсии калисо ба давлату давлатдорӣ ва ғайра ислоҳот гузаронид. Ислоҳоти Федор дар мамлакат, махсусан ба феодалҳои маҳаллӣ маъқул набуд.

Исёни феодалҳо дар музофоти Тигре. Соли 1855 бо сардории набераи Убие Негуссие исёни нисбатан калони феодалҳо ба амал омад. Ӯ яке аз довталабони асосии тахту тоҷи Ҳабашистон буд.Негуссие дар муборизаи ба муқобили ҳокимияти марказӣ ба дастгирии Фаронса умед мебаст. Соли 1857 Негуссие бо консули Фаронса Массауа робита барқарор намуд. Фаронса Негуссиеро барои негуси Ҳабашистон шудан дастгирӣ мекард.Ба ивази он Негуссие ба Фаронса бандари Зулу ва ҷазираи Диссеро (дар димоғаи Аннесли) тӯҳфа карданӣ буд. Негуссие ба Рим сафир фиристонда, ба дастгирии Папа ҳам ноил мешавад. Аз муваффақиятҳои дипломатии худ рӯҳбаланд шуда, Негуссие худро

ioҳи Тигре эълон кард ва барои ишғоли Гондер лашкар кашид. Барои а мақсади сиёсӣ расидан, мазҳаби католикиро қабул намуд. Вай умед ошт, ки аз Фаронса ёрии ҳарбӣ хоҳад гирифт. Дар оғози соли 1860 иштиҳои Фаронса на барои ёрӣ ба Негуссие, балки баҳри забти бан- ари Зула ва ҷазираи Диссекии ба Фаронса ваъдакардашуда ба соҳили аҳри Сурх лангар партофтанд.

Моҳи январи соли 1861 лашкари Федор ва Негуссие дар Саг- амои наздикии Аксума бо ҳам вохӯрданд. Дар ин муҳориба Федор алаба ба даст овард. Негуссие бо ҳамроҳии лашкари боқимондаи худ ар музофоти Тембиен фирор мекунад.

Ба Федор муяссар шуд, ки тамоми қаламрави Ҳабашистонро ба ери итоати худ дароварда, идораи марказии давлати худро мустаҳкам амояд.

Ҳуҷҷат

Сохти давлати Ҳабашистон

Аз «Таърихи Ҳабашистони Шимолӣ ё худ Абасеиния»-и Маноэл де Алмейда (1580-1646). Сайёҳи португалие, ки аз соли 1622 то соли 1634 сафири Португалия дар Ҳабашистон буд.

Аз шоҳигариҳое, ки ман дар боло ном бурдам, Дамбея, Бегамедер, Салемт, Огара, Абаргале, Холкайт (Волкейт), Калова, Олека, Доба. Ба назар чунин мерасад, ки император акнун нисбат ба пешгузаш- тагони худ ним баробар мулкҳои зиёдтар дорад. Галлаҳо дар замони император Гладиос (Галавдевос – негуси негистӣ, яъне шоҳаншоҳи Ҳабашистон (солҳои ҳукмронӣ 1540-1559) ва валиаҳдони ӯ аз вай нис- фи мулкҳояшро гирифтанд.

Танҳо (император) як худаш дар идораи мамлакат ва шоҳигариҳое, ки дар бораашон ҳарф задем, соҳибистиқлол аст…

Ӯ ҳамаи заминҳоро мусодира карда, ба касе, ки хоҳад тӯҳфа ме- кунад. Ҳарчанд заминҳое ҳастанд, ки (асосан дар Тигре)… соҳибият ва идораи онҳоро аз оилаҳо ва зурётҳои нахустинашон мегирад. Заминҳои барнагаса (барнагаса – губернатори вилоятҳои назди соҳили Ҳабашистон), ксумосҳо (шумҳо – губернатори музофот ва ун- вони ҳокими вилояти Вог) ё ки губернаторҳои Селаве, Саре, Тенбеи ва ҷойҳои зиёди дигар ҳамин хел мебошад.

Мансаби кантиба (унвони ҳокими Ҳамасен) дар Дамбе ҳам ҳам
тавр аст. Вай ҳаргиз аз дасти авлод, аз зуруятҳои соҳибони қаблӣ н
меравад. Вале чӣ тавре ки гуфтем, император мансабҳоро аз баъзе.
мегирад, тағйир медиҳад ва дар муддати ҳар ду сол як бор ба ху
ҳамон ошлаҳо ба ашхоси дигар месупорад. Ин корро баъзан ҳар сол
ҳатто баъди ҳар шаш моҳ ҳам мекунад.

Аз ҳама бадаш он аст, ки ин мансабҳо ва мансабҳои дигар д
ҳамаи шоҳигариҳо ва музофотҳо гӯё фурӯхта мешуданд. Ҳеҷ к
онҳоро бе пардохти маблағи муайяни тилло намегирад. Номзад
мансаб ният дорад, ки тавассути мансаб ҳамон маблағи пардохт
ашро ба даст дарорад. Азбаски довталабон ҳамеша зиёданд, ма
сабро ҳамон нафаре мегирад, ки маблағи зиёдтар медиҳад.... Ҳам
тариқ, ин кор бештар музояда аст....

Дар назди император шахси олимақоме буд, ки онҳо (дарбориё
вайро мувофиқи одат бетевдет (бедваддад- «рӯҳонии олимақом») м
номиданд, ки бо вожаи марҳами давоз ё ки шахси боварinок ҳаммаъ
аст... Танҳо ду нафар ба ин унвон соҳиб буданд. Қариб ҳамаи ҳукума
аз ҳамон ду нафар иборат буд, чунки шоҳ бо ҳеҷ кас ҳеҷ чизро муҳокил
ва ҳеҷ касро пазирофӣ намекард ва ҳатто ба теъдоди ками одамон ш
коният медод, ки касе ӯро бинад. Ин ду бетевдет ҳамаро дар дасп
худ нигоҳ медоштанд. Аз он вақт чандин сол сипарӣ шуд, то ки имп
раторон (ба мардум) имконият доданд, ки онҳоро бубинанд ва бо ҳ
кас мулоқот мекардагӣ шуданд. Императорон диданд, ки ин манс
нолозим аст, чунки ҳарду бетевдет император буданд. Ҳамин тари
императорон ин мансабро барҳам дода, ба ҷойи он мансаби дигарр
таъсис доданд, ки вайро раис, яъне сарвар меномиданд. Касе, ки д
назди императорон ин мансабро соҳиб бошад, роҳбари тамоми од
мони мансабҳои калони империя, мушовири аввал ва ҳам дар замо
ҷанг ва дар замони осоишта вазир буд...

Император як навъ заминҳои тоҷу тахти худро дорад, ки аз он
10 ва ё 12 ҳазор бор (вазне, ки ба уштур бор карда мешуд)маҳсулот
гизоӣ мегирифт...

Савол ва супоришҳо:

1. Дар асрҳои XVII-XVIII заифии мутлақияти Ҳабашистон дар чӣ ифода ёфта буд? 2. Негусҳо Сусниес, Фасалидас, Ёханиси I ва Иясу барои ташкили давлати марказиятноки Ҳабашистон чӣ тавр мубориза мебурданд? 3. Чаро ба онҳо муяссар нашуд, ки музофотҳоро бо ҳам муттаҳид кунанд? 4. Дар бораи аз нав муттаҳидшавии Ҳабашистон нақл кунед. 5. Англия ва Фаронса ба Ҳабашистон чӣ тавр сар даровардаанд? 6. Кӣ ташаббускори аз нав муттаҳид кардани Ҳабашистон буд? 7. Дар байни Федор ва Негусие чӣ тавр мубориза ба амал омад? 8. Федор чӣ тавр негуси тамоми Ҳабашистон шуд? 9. Шӯриши феодалҳои вилояти Тигре бо сардории Негусие барои чӣ ба амал омад? Он чӣ натиҷа дод? 10. Ҳуҷҷат дар бораи кадом ҳолати Ҳабашистон шаҳодат медиҳад? 11. Аз мавзӯъ хулоса бароред.

§ 47-48. ДАВЛАТҲОИ АФРИҚОИ ҒАРБӢ ВА ҲАВЗАИ ДАРЁИ КОНГО

Давлатҳои Африқои Ғарбӣ

Давлатҳои Сегу ва Каарта. Аз ибтидои ба Африқо сар даровардани худ, давлатҳои Аврупо мақсад доштанд, ки мамлакатҳои ин қитъаро заиф гардонида, ба худ тобеъ намоянд. Бо ин мақсад, онҳо дар соҳилҳои ғарбии Африқо нуқтаҳои такягоҳӣ ташкил карда, ба корҳои дохили ин давлатҳо дахолат мекарданд.

Африқои Ғарбиро забт кардани аврупоиён ва камқувват шудани мамолики Мағриби Араб ба тиҷорати давлатҳои Судони Ғарбӣ ва Марказӣ таъсири манфӣ расонид. Роҳи асосии тиҷоратӣ аз Сиҷилмасӣ ба Тимбукту, ки аз Саҳрои Ғарбӣ мегузашт, пурра аз кор баромад. Ҳаҷми савдои Тунис ва Триполи ба воситаи Саҳрои Марказӣ хеле кам шуд. Ин ҳам барои аз чиҳати сиёсию иқтисодӣ заиф гардидани мамлакатҳои африқоӣ ва барҳам хӯрдани давлатҳои Малӣ ва Сангайи як вақтҳо пуриқтидор оварда расонид. Дар асри XVIII дар харобаҳои давлатҳои Малӣ ва Сангай давлатҳои Сегу, Каарта ва Масина ба вуҷуд омаданд. Сегу ва Каарта нисбат ба Масина пуриқтидортар буданд. Давлати Сегуро дар нимаи дуюми асри XVII қабилаҳои бамбарҳо ташкил карда буданд.

164. Пешвои яке аз қабилаҳои Африқои Ғарбӣ

Аз байни бамбарҳо авлоди Калубали хеле пурзӯр буд. Яке аз намояндагони ин авлод, ки тахаллуси Битонро дошт (1660-1710) давлати соҳибистиқлоли Сегуро ташкил мекунад. Ӯ ҳокимияти худро дар ду соҳили дарёи Нинар густариш дод. Артиш ва флоти хуб мусаллаҳ ва таълимгирифтаро ташкил намуд. Вале на ҳама қабилаҳои ин минтақа ба Битон итоат мекарданд. Ба муқобили ӯ авлоди Масаси шӯриш бардошт, вале зуд шикаст хӯрд. Битон ин авлодро аз қаламрави давлати худ ба Каарта бадарға намуд. Дар он ҷо қабилаи Масаси бо номи Каарта давлати дуюми бамбарҳоро ташкил намуд.

Артиши пуркуввати Битон дар шарқ паси ҳам ноҳияҳои ҳавзаи Бани, дар он тарафи дарёи Нигер қобилаҳои **чанъонмас** ва дар музофоти Багана давлати Масинаи фулбҳоро забт карда, то Тумбукту мерасад. Ҳамин тариқ, давлати калони бамбарҳо – Сегу ташкил карда мешавад.

Сегу ба 60 ҳавзаи ҳарбӣ тақсим шуда буд, ки онҳоро гондионҳо идора мекарданд. Гондионҳо барои ҳукмрон шудан дар ин давлат дар байни худ беист мубориза мебурданд. Дар рафти ин мубориза ҳокимият

аз дасти як гондион ба дасти гондиони дигар мегузашт ва оқибат онро Нколо Диара ба даст дароварда, ба сулолаи нгави ҳокимони Сегу асос гузошт. Аз тарафи лашкари Умар ал-Хоҷа забт карда шудани Сегу Нколо Диара дар ин давлат беҳбудӣ наовард.

Давлатҳои Судони Ғарбӣ ва Марказӣ. Дар охирҳои асри XVII дар Фута – Ҷалона қабилаҳои фулбҳо, ки аз Масина ва вилояти Фута – Торо омада буданд, сокин мешаванд. Онҳо мусулмон буданд, аз тарафи имомҳо идора карда мешуданд. Фулбҳо бар зидди қабилаҳои ғайримусулмони Сусу, Бара ва Силебе ҷанг карда, баъди 25 соли мубориза онҳоро ба худ тобеъ карданд. Ба ҳокими фулбҳо Иброҳим Сори (1751-1784) муяссар мешавад, ки Фута – Ҷалонаро забт кунад. Вале баъди чанде дар байни иттифоқчиёни собиқ ҷанг оғоз мешавад, ки дар он Иброҳим Сори ғолиб меояд. Дар охирҳои ҳукмрони Иброҳим Сори танҳо дар байни 2 авлод – Алфаи ва Сори барои ҳокимият мубориза мерафт. Аз ин рӯ, шӯрои кӯҳансолони Фута – Ҷалона қарор кабул кард, ки баъди ҳар ду сол доҳии олӣ – имом бо навбат аз ин авлодҳо интихоб карда шавад. Лекин ин қарор на ҳама вақт риоя карда мешуд. Дар натиҷа, дар байни Алфаи

165. Тасвири Они (Ҳоким)

166. Ҳайкали сафолӣ. Асри XV. Нигерия

ва Сори ҷангҳои нави хуни
ба амал омаданд.

Дар Судони Ғарбӣ і
Марказӣ зангиҳои судон
ва қабилаҳои дигари аз ш
мол ва шарқ омада (арабҳ
барбарҳо ва фулбҳо) соки
буданд. Яке аз ин қабилах
хаус буд. Дар таърихи хау
шаҳр – давлатҳои Кан
Гобир, Катсина ва ғайр
мақоми хоса доранд. Пурқу
вваттарини онҳо Кано да
чорроҳаи тиҷоратии Судон
Марказӣ воқеъ буд. Ин да
лат бо давлатҳои Африқо
Шимолӣ - Тунис, Либия в
Африқои Ғарбӣ – Гана ва Ни
герияи Ҷанубӣ муносибатҳо
тиҷоратӣ дошт.

Дар асри XVII Кано рӯ ба таназзул ниҳод. Бинобар ин, он б
хучумҳои давлатҳои Гобир ва Зари тоб оварда натавонист. Соли 180
дастаҳои фулбҳо Каноро ишғол намуда, ба султонии Сокото ҳамро
карданд.

Давлати аз ҳама шимолтарини хаусӣ Гобир буд, ки он яке а
марказҳои муҳимтарини тиҷоратии қисмати шимолии Судон ба шу
мор мерафт. Давраи гул-гулшукуфии Гобил ба асри XVII рост ома
дааст. Гобир масоҳати бузургро дар бар мегирифт. Он аз вилоятҳо
Тесов ва Годобав, қаламрави Сокотои кунунӣ, қисмати шимолии Зам
фара ва як қисми Марад иборат буд.

Давлатҳои дигари Африқои Ғарбӣ. Соҳилҳои ҷанубии Нигери
маркази маданияти қадимтарини африқоиҳо мебошад. Кашфиётҳо
бостонӣ дар ин ҷо мавҷудияти шаҳр – давлатҳои қадимро ошкор сохт

Калонтарини онҳо Ойо буд, ки ба шаҳр – давлатҳои Йоруба мансуб аст. Дар миёнаҳои асри XVIII ҳокимияти он тамоми Нигерияи Ҷанубӣ ва соҳилҳои дарёи Нигер ва Анечоро дар бар мегирифт. Султониҳои Боргу, Нупе ва Дагомея ҳокимияти Ойоро эътироф карда, ба он андоз медоданд. Шаҳр – давлатҳои Портно – Ново, Бадагри ва Бенин низ дар зери таъсири онҳо буданд.

Сохти давлатӣ дар ин мамлакатҳо мутлақият буда, онро ҳоким – алфин идора мекард. Лекин ҳокимияти алфин тавассути шӯрои ашрофон маҳдуд карда шуда буд. Шаҳрҳои Ойо аз тарафи сардорон (ба мӯҳлати 2 сол таъин мегардиданд) идора карда мешуданд.

Дар охирҳои асри XVIII дар байни қабилаи фулбҳо зери шиори аз нав барқарор намудани қонуну қоидаҳои азалии исломӣ ҳаракате оғоз меёбад, ки ба он Усмон дан – Фодио (ба қабилаи фулбии таронквета тааллуқ дошт) роҳбарӣ мекард. Даъватҳои ӯ на танҳо дар байни фулбҳо, балки дар байни хаусҳо низ ҳамовозӣ мекунад. Дере нагузашта, ин ҳаракат ба шӯриш табдил ёфт. Он соли 1801 оғоз шуд. Шӯришчиён лашкари давлати Гобирро торумор карданд. Баъди ин Усмон дастаҳои худро ба муқобили шоҳиҳои хаусҳои ҷанубӣ равон мекунад. Дар натиҷаи ин лашкаркашӣ давлатҳои Зария, Катсина ва Кано ишғол карда шуданд. Дере нагузашта, лашкари Усмон дан – Фодио артиши давлатҳои Гобир, Замфара, Кебби ва Туарекҳоро торумор карда, пойтахти Гобир шаҳри Алколаваро ишғол мекунад. Соли 1809 Усмон ишғоли заминҳои боқимондаи хаусҳоро ба итмом расонида, давлати наверо ташкил мекунад, ки он ба 2 султонӣ – Сокота ва Ганду тақсим шуда буд. Султони Сокото яке аз писарони Усмон-Муҳаммад Белло ва султони Ганду писари дигари ӯ Абдуллоҳ таъин карда мешавад. Усмони дан-Фодио бошад, худро сарвари олии динии ин ду давлат эълон мекунад.

Дар ибтидои асри XIX дар Масина ҳаракати дигари исломӣ оғоз ёфт, ки ба он Ҳамиду Лоббо сарварӣ мекард. Вай иштирокчии шӯриши Усмон дан-Фодио буд. Ҳамиду Лоббо ғалабаи шӯриш ва масъалаи аз зери ҳокимияти Сегу озод кардани фулбҳоро ба миён мегузорад. Мувофиқи гуфтаи ӯ, ин давлатро сулолае, ки аз тозагии ислом рӯй гардонидааст, идора мекард. Дар зери таблиғоти Ҳамиду Лоббо музофотҳои Бомбара ва Массина ба ӯ тобеъ шуданд.

Бо роҳбарии Ҳамиду Лоббо давлати ҳарбию динӣ ташкил карда мешавад. Соли 1815 пойтахти нави Массина Ҳамдалоҳ эълон карда

шуд. Дар натиҷаи ҳуҷуми Умар ал-Хоҷа соли 1862 давлати Массина барҳам хӯрд.

Дар солҳои 30-40-уми асри XIX дар Судони Ғарбӣ, ки дар зери роҳбарии мазҳаби исломии тиҷалия буд, давлати динӣ ташкил карда мешавад. Умар ал-Хоҷа баъди дар Макка 20 сол зиндагонӣ кардан, ба Футе-Торо омада, тарғиби таълимоти мазҳаби худро оғоз мекунад. Ин мазҳаб ҷиҳод бар зидди кофирон ва баробарии мусулмононро тарғиб мекард. Таълимоти тиҷалияро халқ гарму ҷӯшон дастгирӣ намуд. Аз ин сабаб, Умар ал-Хоҷа дар байни мусулмонҳо соҳиби обрӯи калон гардид.

Соли 1848 Умар ал-Хоҷа дастаҳои мусаллаҳи худро дар маҳаллаи Дангирайе мустаҳкам карда, ба «ҷанги муқаддаси зидди кофирон» тайёрӣ дид. Соли 1854 Умар ал-Хоҷа аввал артиши Каартаро шикаст дод. Барои муборизаи якҷоя бар зидди давлати бузург – Сегу хост, ки бо шоҳи давлати фулбии Масина иттифоқ бандад. Вале шоҳи Масина ҷавоби рад дода, бар зидди Умар ал-Хоҷа лашкар кашид, вале шикаст хӯрд. Пеш аз ҳуҷум ба Сегу Умар хост, ки давлатҳои начандон калони Хасо ва Галамро дар Сенегали Миёна ишғол намояд. Бинобар ин, моҳи апрели соли 1857 бо артиши 20-ҳазорнафараи худ пойтахти Хассо –шаҳри Мадинаро муҳосира кард, вале дар он ҷо бо артиши Фаронса рӯ ба рӯ меояд ва маҷбур мешавад, ки муҳосираи Мадинаро қатъ гардонад. Дар Хассо Умар аз фаронсавиҳо сахт шикаст хӯрда, бо боқимондаи лашкари худ ба сӯйи Кундиан равон мешавад, то ки мардуми онро ба муборизаи зидди Фаронса бархезонад. Вале ин кор ба ӯ муяссар нашуд.Баъди чанде Умар ба Футте-Торо баргашта, артиши нави 40-ҳазорнафара ташкил медиҳад, вале боз ҳам аз тарафи артиши Фаронса торумор карда мешавад. Лашкаркашии Умар ба шаҳри Ниоро низ натиҷаи дилхоҳ надод. Вале ба Умар муяссар гардид, ки бо мушкилиҳои зиёде Мадинаро ба зери итоати худ дарорад. Соли 1860 лашкари Умар ба қаламрави Сегу ҳуҷум карда, онро ишғол мекунад. Ӯ идораи ҳамаи мулкҳои ишголкардаи худро ба писараш Ахмед месупорад.

Баъди ҳокими олии шоҳии Туклер эълон карда шудани Ахмед бародаронаш ба муқобили ӯ бархостанд. Вале Ахмед онҳоро мағлуб кард. Соли 1884 Ахмед идораи давлати Сегуро ба писари худ Медани супорида, идора кардани музофоти Ниоро ба ӯҳдаи худ гирифт.

Мустамликазабткунии давлатҳои Аврупо дар Африқои Ғарбӣ. Бемайлон зиёдшавии истеҳсоли молҳои саноатӣ бозорҳои нави молфурӯширо талаб мекард. Барои истеҳсоли молҳои саноатӣ бозорҳои нави ашёи хоми арзон аҳамияти калон пайдо карда буданд. Дар чунин шароит ғуломфурӯшӣ фоидаи калон намедод. Аз тарафи дигар, мамлакатҳои Ғарб, ки ба сохтмони ҷомеаи демократӣ шурӯъ карда буданд, наметавонистанд ҳуқуқҳои инсонро ваҳшиёна вайрон кунанд. Бинобар ин, аз соли 1772 то соли 1818 дар як қатор давлатҳои Ғарб ба монанди Англия, Дания, ИМА, Шветсия, Ҳоландия ва Фаронса дар бораи манъи ғуломдорӣ ва ғуломфурӯшӣ санадҳои қонунгузорӣ қабул карда шуданд. Баъд аз ин дар сиёсати хориҷии мамлакатҳои мутараққии Ғарб тамоюли ба мустамлика табдил додани Африқо ва мамлакатҳои сусттараққикардаи қитъаҳои дигар ба миён омад.

Англия мехост, ки соҳилҳои Сьера Леонеро дар Африқои Ғарбӣ ба пойгоҳи асосии баҳрии худ табдил диҳад. Бо ҳамин мақсад ҳукуматдорони англис як қисми африқоиҳои аз ғуломӣ озодшударо барои сокин шудан ба ин ҷо оварданд. Соли 1808 он мавзеъҳо мустамликаи Англия эълон гардида, ҳамин тавр, дар Африқои Ғарбӣ аввалин мустамликаҳои Англия пайдо мешаванд.

Ҷидду ҷаҳди асосии давлатҳои пуриқтидор – Англия ва Фаронса ба истилои минтақаҳои аз чиҳати иқтисодӣ нисбатан тараққикардаи Судони Ғарбӣ, Соҳили Тиллоӣ ва Нигерия равона карда шуда буд. Англия дар нимаи аввали асри XIX, асосан, ба муқобили иттиҳоди давлатҳои Ашанти мубориза мебурд. Ин мубориза соли 1805 оғоз ёфта, то соли 1831 давом кардааст. Ба Ашанти муяссар мешавад, ки истиқлолияти худро муҳофизат кунад. Бо вуҷуди ин, ҳокимони Ашанти тобеияти давлатҳои Денкир ва Асинро аз даст доданд. Инчунин, тоҷирони англис ҳуқуқ пайдо карданд, ки дар қаламрави Ашанти ба тиҷорат машғул шаванд. Ба англисҳо муяссар шуд, ки Соҳили Тиллоиро ба мустамликаи худ табдил диҳанд.

Муборизаи Англия барои ба даст даровардани Ашанти соли 1863 аз нав сурат мегирад. Баъд аз ҷанги 10-сола, иттиҳоди давлатҳои Ашанти ва давлатҳои дигари Африқои Ғарбӣ ва Соҳили Тиллоӣ ба мустамликаҳои Англия табдил дода мешаванд.

Англия истилои Нигерияро ба зимаи генерал-губернатори Соҳили Тиллоӣ месупорад.

167. Раққосадухтар

Дар солҳои 30-юми асри XIX Фаронса қадамҳои аввалинро барои мустаҳкам кардани мавқеи худ дар соҳилҳои Гвинеи гузоштааст. Солҳои 1838-1842 дар наздикии димоғаи Палмасӣ-Соҳили Устухони Оҷ ва Бенини Фаронса бошишгоҳҳои такягоҳӣ месозад. Баъди 20 соли мубориза дар соҳилҳои Нигерияи Ҷанубӣ Фаронса мавқеашро мустаҳкам карда, соҳибияти худро бар давлатҳои Ачаче ва Котону эълон мекунад. Дар солҳои 50-ум бошад, Фаронса давлатҳои начандон калони Сенегал - Галам ва Хассо, Дакар ва вилояти Фута-Тороро ба худ тобеъ намуда, ба забти давлати Кайор шурӯъ мекунад.

ДАВЛАТҲОИ ҲАВЗАИ ДАРЁИ КОНГО

Давлати Конго. Ба забт кардани Конго аввалин шуда португалиҳо шурӯъ намуданд. Соли 1665 дар наздикии Абуил ҷанги байни Англия ва Португалия ба амал омад. Дар ин Муҳориба шоҳи Конго Антониуи I ҳалок гардида бошад ҳам, ба португалиҳо муяссар нашуд, ки Конгоро забт намоянд. Баъд аз ин ҷангҳои байниҳамдигарӣ барои ишғоли тахту тоҷи подшоҳии Конго давом карданд. Ҳарчанд ки соли 1695 Педрои IV дар Конго ҳокимияти шоҳро аз нав барқарор намуд, вале он танҳо намуди зоҳирӣ дошт.

Дар натиҷаи ҷангҳои байниҳамдигарӣ, соли 1684 пойтахти Конго шаҳри Ибанза-Конго оташ гирифт ва сокинон он шаҳрро тарк карданд. Соли 1703 ҳаракати халқӣ барои аз нав барқарор кардани пойтахт – шаҳри Ибанза - Конго ҳамчун рамзи ягонагии давлати Конго

оғоз мегардад. Ин ҳаракат тамоми музофотҳои Конгоро фаро гирифта, ба худ моҳияти зиддимиссионериро низ пайдо мекунад. Сарвари ин ҳаракатро зане бо номи Беатрича ба ӯҳда дошт. Ашрофони Конго ва Педрои IV ба муқобили ин ҳаракат муттаҳид шуданд, то ки он ба шӯриш табдил наёбад. Соли 1706 иттифоқчиён тавонистанд, ки Беатричаро дастгир карда, дар оташ сӯзонанд. Ин ғалаба ҳокимияти марказии Конгоро мустаҳкам накард, ҳарчанд ки шоҳ ба музофотҳо лашкар кашида, иштирокчиёни шӯришро несту нобуд кард. Педрои IV дар амал танҳо дар пойтахти мамлакат ҳокимият дошту халос.

Давлати Куба. Солҳои 30-юми асри XVIII давраи гулгулшукуфии давлати Куба буд. Дар давраи ҳукмронии Шяама Мбул а Нгоонг васеъшавии давлати Куба, марказонидани идораи он, табдилёбии пешвои иттиҳоди қабилаҳо ба ҳокими мутлақ анҷом меёбад. Дар замони ҳукмронии ӯ дар кишоварзӣ парвариши маис, маниок ва тамоку паҳн мегардад. Парвариши найшакар, чормағзи заминӣ ва зироатҳои лӯбиёгӣ кишоварзиро бо соҳаи сердаромади Куба табдил медиҳад. Ин зироатҳо ба рушди васеи тиҷорат ва косибӣ мусоидат мекарданд.

Валиаҳди Шяама Мбонг а Леенг (1640-1650) забти қаламрави сукунати қабилаҳои шимолиро идома дод. Қаламрави қабилаҳои пянг, бъенг ва бакет, ки дар ҷанубтари Куба сокин буданд, истило карда шуданд. Ин ҷангҳо имкон доданд, ки шоҳи Куба артиши доимии худро ташкил кунад.

Вале истилогариҳои Куба дер давом накард. Шӯришҳои қабилаҳои истилошуда оғоз гардиданд, ки онҳо дар асри XIX ҳам идома ёфтанд. Дар натиҷаи ин Куба рӯ ба таназзул ниҳод. Ин давра ба пайдошавии аврупоиён дар Куба рост омад.

Давлати Луба. Забткориҳои Касонго Мвине Кибонза дар нимаи аввали асри XVII қаламрави Лубаро васеъ ва ҳокимияти давлатиро мустаҳкам мекунад. Баъди вафоти ӯ дар байни валиаҳдонаш муборизаи сулолавӣ авҷ мегирад, ки дар натиҷа аз ин давлат якчанд музофот ҷудо шуда, бар зидди ҳокимияти марказӣ мубориза мебаранд.

Дар аввалҳои асри XVIII дар сарҳадҳои ҷанубии Луба рақибони пурқуввате, ба монанди Казембе ва Лози пайдо мешаванд. Ҳокими Луба Илонга Сунгу (нимаи дуюми асри XVIII) ба вилояти байни дарёи Луалабой ва кӯли Танганика якчанд лашкаркашӣ мекунад. Писари ӯ Кумвимба Нгмбе дар охирҳои асри XVIII ва ибтидои асри XIX

сарҳадҳои Лубаро аз шарқ ба ғарб, аз кӯли Танганика то дарёи Бу
шиман ва аз шимол ба ҷануб – аз дарёи Лукуга то сарҳадҳои ҳозира
Замбия васеъ мекунад.

Аз наздикии сарҳади Луба роҳи корвонгузари тиҷоратӣ байн
Ангола ва Мозамбик мегузашт. Луба дар ин тиҷорат фаъолона ишти
рок мекард.

Дар давраи ҳукмронии Илунга Кабале Луба доимо бар зидд
давлатҳои ҳамсоя меҷангид. Ҷангҳои байниҳамдигарии музофотҳ
Лубаро заиф гардониданд ва он ба мулкҳои хурд-хурд тақсим мешуд
Дар чунин шароит сарвари давлат танҳо бо ном вуҷуд дошт.

Давлати Лунда. Бо ин ном якчанд давлати мустақили халқиятҳо
балунда муттаҳид шуда буданд. Ин муттаҳидӣ, асосан, дар супорида
ни андоз ифода меёфт. Лунда давлати калонтарини Африқои Марказ
буд. Дар асри XVII қабилаи балунда қабилаҳои ҷанубии музофот
ҳозираи Заира Шаби ва Замбияро зери ҳокимияти худ медарорад. Дав
лати нисбатан калонтарини Лунда Казембе буд.

Дар нимаи аввали асри XVIII Казембе, асосан, бар зидди Луб
мубориза мебурд. Дар нимаи дуюми асри XVIII дар давраи ҳукмрони
Казембеи III (1760-1805) ин давлат хеле тараққӣ кард. Соли 1790 Ка
зембеи III бо португалиҳо муносибатҳои тиҷоратӣ барқарор кард
Солҳои 1830-1831 ба Казембе экспедитсияи португалии Монтейр
ва Гомиту ташриф оварда, ки дар натиҷаи он муносибатҳои тиҷорати
Португалия бо Лунда то як дараҷа васеъ шуд.

Дар нимаи аввали асри XIX, баъди муборизаи тезу тунд
сулолавӣ, дар Лунда Муата Ямво Невечи II ба сари қудрат меояд. Ў
низ монанди пешгузаштагонаш ҷангҳоро барои аз ҳисоби Боконго в
Бакете васеъ кардани қаламрави Лунда давом медиҳад.

Соли 1852 Невечи II ба Португалия сафири худро равон меку
над, то ки вай бо ин мамлакат робитаҳои тиҷоратии Лундаро баркаро
ва васеъ намояд. Барои золимиаш валиаҳди Невечи II Чакасекене а
тахт маҳрум карда мешавад. Ба ҷойи ӯ Мутебаи II ба тахт менишинад
Шоҳи нав бар зидди қабилаҳои ҳамсояи бакете ва таба якчанд маро
тиба лашкар кашид. Аз миёнаҳои асри XIX сар карда, ба қаламрави
Лунда қабилаҳои ҳамсоя ҳуҷум мекунанд. Чунин вазъият давлати як
вақтҳо пурзӯри Лундаро заиф гардонида, аз тарафи аврупоиён забт
карда шудани онро осон мекунад.

Ҳуҷҷат
Соҳили Тиллоӣ
Аз куллиёти баҳрнаварди фаронсавӣ Риналдо Демарше
(ӯ солҳои 1724-1726 дар рафти саёҳати худ соҳилҳои Гвинеяро тадқиқ намудааст).

Дарозии ин соҳилро аз ғарб ба шарқ тахминан 130 мил муайян кардаанд.

Зангиёни Коммендо, Фету ва димоғаи Корс сокинони Мина (Элмина)- ро аз тилло ва бештар аз маҳсулоти ғизоӣ, ки дар он ҷо истеъмол карда мешавад, таъмин мекунад.

Ғайр аз тиллои ношустае, ки зангиҳо аз дарёю ҷӯйҳои худ заршӯй карда мегиранд, маълум аст, ки дар масофаи якчанд лъе (як лъе баробар аст ба 5, 555 километр) ва шимоли ғарбӣ конҳои тилло мавҷудаанд. Онҳоро ба ҳамон мақсадҳое истифода мебаранд, ки дар конҳои Банбука ва Тамбаураи шоҳии Галам истифода бурда мешаванд...

Дар ҳар як деҳкада майдони барои бозор муайяншуда мавҷуд аст. Одатан, он дар мобайни деҳа воқеъ гардидааст. Ҳар як маҳсулот қатори махсуси худро дорад. Нархҳо муқаррар карда шудаанд.

Дар ин бозорҳо қарзро тамоман намедонанд. Дар ин ҷо ҳама чизро тавассути тилло нақд мехаранд.

Шоҳони мамлакат аз он чӣ ки дар ин бозорҳо фурӯхта мешавад, ягон хел андоз наметонанд; онҳо андозро аз бозорҳои калоне меруёнанд, ки дар як сол ду маротиба доир мегарданд ва ба ярмаркаҳои мо ниҳоят монанданд...

Дар байни халқ заргарони моҳире ҳастанд, ки тиллоро барои истифода тайёр карда, аз он маснуоти ниҳоят нозук месозанд. Дар ин ҷо устоҳои қаиқсоз дар кори худ моҳиранд.

Шоҳии Фету дар Соҳили Тиллоӣ, бе гуфтугӯ, аз ҳама пуриқтидортарин аст...

Аксим. Ин мамлакат ниҳоят ҳосилхез мебошад. Ман мушоҳида кардам, ки замини Аксим серравған ва сурхчатоб аст.

Ғайр аз ин, мамлакат аз ҳад зиёд найшакар ва умуман ҳар гуна меваҷот парвариш мекунад...

Ширкати ҳоландӣ дар ин мамлакат нуфузи калон дорад. Он ба ҳамаи қарордодҳои сиёсӣ таъсир мерасонад; вай аз рӯйи табъи

худ амалиётҳои ҳарбиро роҳбарӣ мекунад... барои худ нархи арзони ғуломони онҷойиро таъмин менамояд.

Соли 1768 дар Аксин нархи сиёҳпӯстон тавассути мол барои як мард 14 унсия ва барои зангиҳои зебо 2 унсия буд...

Дар димоғаи Кореи ғарбтари Аномабу – бозори асосии ғуломфурӯшии ширкати англисӣ воқеъ аст. Ба ин ҷо ҳамеша 15-20 киштӣ меояд, ки ба онҳо ҳамаи молҳои дохилиафриқоиро бор мекунанд...

Аз моҳи май то июли соли 1787 капитан Бонами аз Нант ва Амоку 400 ғуломро бо нархи 10 унсия барои мард, 9 унсия барои зан харид. Худи ҳамон сол, аз моҳи июл то октябр киштии «Пасифик» аз Сен-Мало 550 ғуломро бо 400 унсияи хокаи тиллоӣ ва 10 ҳазор фунт бо дандонҳои ашкии фил харидорӣ намуд. Молҳои барои хариду фурӯши ғуломон марҷон, борут, газвор, рӯймолҳои раҳҳои сурхдор, чубуқҳои зебо, чатр ва ғайра фоиданоктарин мебошанд.

Савол ва супоришҳо:

1. Давлатҳои Африқои Ғарбиро номбар кунед?
2. Дар бораи давлатҳои Сагу ва Каарта маълумот диҳед.
3. Дар бораи қабилаҳои фулбҳо ва ҳокими онҳо Иброҳим Сори чиро медонед?
4. Шаҳр-давлатҳои Ойоро номбар кунед.
5. Дар бораи ҳаракати исломӣ дар Масина ва роҳбари он Ҳамиду Лобо нақл кунед.
6. Шӯриши фулбҳо дар зери роҳбарии Усмон ден – Фодио чӣ тавр ба амал омад?
7. Дар бораи чараёни тиҷалия ва роҳбари он Умар ал-Хоҷа чӣ маълумот доред?
8. Мустамликазабткунии аврупоиён дар Африқои Ғарбӣ чӣ тавр сурат гирифт?
9. Кадом давлатҳо дар ҳавзаи дарёи Конго ҷойгир шудаанд?
10. Дар бораи давлатҳои Куба, Луба, Лунда чиҳо медонед?
11. Португалия ба давлатҳои ҳавзаи дарёи Конго чӣ тавр сар даровард?
12. Оид ба давлатҳои Африқои Ғарбӣ ва ҳавзаи дарёи Конгои асри XVII ва нимаи аввали асри XIX хулоса бароред.

§ 49. ДАВЛАТҲОИ АФРИҚОИ ШАРҚӢ ВА ҶАНУБУ ШАРҚӢ

Мубориза бар зидди истилогарони португалӣ. Дар асри XVII Португалия ҳукмронии худро дар соҳилҳои Африқои Шарқӣ нигоҳ медошт. Халқҳои ин минтақа нисбат ба португалиҳо назари душманона дошта, борҳо шӯриш бардоштаанд. Масалан, аҳолии шаҳр-давлатҳои Пате солҳои 1637, 1660, 1678, 1686 ва 1687 пайиҳам шӯриш бардошта буданд. Соли 1646 шӯришҳои сокинони ҷазираи Пемба ва шаҳрҳои дигари соҳил ба амал меоянд. Аксар вақт ба шӯришчиён султонҳои Умон дасти ёрӣ дароз мекарданд. Соли 1699 амалиёти якҷояи шӯришчиён ва лашкари Умон имкон дод, ки португалиҳо аз Момбаса, Пемба, Килва ва ҷазираҳои Занзибар пеш карда шаванд. Солҳои 1721-1728 флоти Португалия ин шаҳрро аз нав забт мекунад. Вале португалиҳо дар Африқои Шарқӣ ҳукмронии худро аз даст доданд ва бо ҳамин ҳокимияти 200 – солаи онҳо дар Африқои Шарқӣ хотима ёфт.

Баъд аз пеш кардани португалиҳо дар байни шаҳр – давлатҳои соҳил мубориза оғоз мешавад. Соли1741 ҳокими Монбаса Алӣ Мазрӯӣ худро мустақил эълон кард. Лашкари Монбаса гарнизони Умонро торумор карда, Пембаро ба даст медарорад. Пемба бошад, тобеияти худро ба Момбаса эътироф кард. Вале истиқлолияти Момбаса дуру дароз давом накард. Соли 1810 ӯро Ламу шикаст медиҳад.

Давлати Занзибар. Ҳокими Умон Саид Саид (1804-1856) пойтахти худро аз Москат (Умон) ба Занзибар мекӯчонад. Ҳамон сол Момбасаро забт карда, ӯ ташкилёбии султонии Занзибарро эълон мекунад. Ин давлат ҳамаи шаҳрҳои соҳилҳои Африқои Шарқиро муттаҳид кард. Дере нагузашта, шаҳри Занзибар ба маркази калонтарини тиҷоратии тамоми Африқои Шарқӣ табдил меёбад. Шаҳрҳои Пангани ва Танга дар тиҷорати дохилии Африқои Шарқӣ бандар буданд. Онҳо роҳҳои тиҷоратро бо Уганда, Руанда, Бурунд ва вилоятҳои шарқии Конго мепайвастанд.

Дар баробари Мозамбик Занзибар ба маркази калонтарини ғуломфурӯшӣ табдил меёбад. Баъзан даромад аз фурӯши ғуломон қариб нисфи зиёди даромади султонро ташкил мекард.

168. Манзараи ҷамъоварии ҳосил.

Султон Саид Саид соли 1856 вафот кард. Ба ҷойи ӯ ба тахти султони Занзибар писараш Маҷид менишинад.

Соли 1859 бародари Маҷид Саид Баргаш тавассути исён ба ҳокимият соҳиб мешавад. Вале Маҷид бо ёрии артиши Англия аз нав ба ҳокимияти Занзибар соҳиб шуда, Саид Баргашро ба Ҳиндустон бадарға мекунад. Барои дар Занзибар мустаҳкам кардани мавқеи худ Англия султони Умонро маҷбур мекунад, ки истиқлолияти Занзибарро эътироф намояд.

Давлатҳои аз соҳил дуртари Африқои Шарқӣ. Яке аз давлатҳои минтақаи Африкои Шарқӣ Қатар буд. Қатар дар охирҳои асри XVI заиф шуда, мулкҳои зиёди худро аз даст медиҳад. Дар ин минтақа мақоми Буганда, ки аз Қатар ҷудо шуда буд, торафт баланд мешавад. Буганда дар соҳилҳои кӯли Виктория – то шаршараи Рипон паҳн гардида буд. Баъди забти Бусога сарҳадҳои ин давлат то ба кӯли Къого тӯл кашид. Дар замини шоҳ Ҷунҷу Буганда заминҳои Будуроро низ забт мекунад. Буганда дар миёнаҳои асри XVIII ба авҷи тараққиёти сиёсӣ ва иқтисодии худ мерасад.

Аз охирҳои асри XVIII сар карда, Буганда бар ивази устухони оҷ ва ғуломон аз хориҷа молҳои гуногун, аз он ҷумла силоҳи оташфишон мехарид. Ин иқдом имконият дод, ки шоҳ Сунаи II артиши худро аз нав хуб мусаллаҳ карда, марзҳои давлатиро васеъ намояд. Валиаҳди Суна Мутеса (1850-1884) шумораи артиш ва флотро хеле зиёд кард. Он аз 150 ҳазор нафар аскару афсар ва 300 киштӣ иборат буд. Сарҳадҳои Бугана аз кӯли Къого дар шимол, то дарёи Кагер дар ҷануб, дар ғарб сарҳадҳои он то Алберт ва дар шарқ то кӯҳҳои Элгон васеъ карда шуданд.

Буганда давлати калонтарини Африқои Шарқӣ ба ҳисоб мерафт. Он ба 24 округ (саза) тақсим шуда буд. Ҳар як округро ноиб (басаза) роҳбарӣ мекард. Ӯ ҳуқуқ дошт, ки аз аҳолии маҳаллӣ андоз ғундошта, як қисми онро ба хазинаи шоҳ ва қисми дигарашро дар ихтиёри худ нигоҳ дорад. Ҳокимияти олӣ меросӣ буд.

Давлатҳои калонтарини ба Буганда ҳамсоя Бунъоро (Катараи Калон), Ангола ва Торо буданд. Ангола ва Торо ба Буганда тобеъ буданд ва ба он андоз медоданд.

Давлатҳои Руанда ва Бурундӣ. Дар асрҳои XVII-XIX дар ҷанубӣ минтақаи байни кӯлҳо давлатҳои Руанда ва Бурунди ташаккул ёфтанд. Дар оғози асри XVII дар Руанда сулолаи ҳукмрони Хондого иваз шуд. Ба сари ҳокимият сулолаи нав Ҳинда омад.

Дар тӯли асри XVII истилогарони хориҷӣ қабилаи хуторо, ки дар вилоятҳои марказии Руанда сокин буданд, ба худ тобеъ мекунанд. Баъди аз ин Ҳинда ба васеъ кардани қаламрави давлати худ оғоз мекунад ва то миёнаҳои асри XVIII дар шимолу шарқ давлатҳои Ндова, Гиссакан ва Бугесерарро ва дар охири асри XVIII як қатор давлатҳои шимолу ғарбро ба даст дароварда, бо Руанда муттаҳид мекунад. Дар ин давра дар Руанда ташкилёбии низоми каставӣ ба анҷом мерасад ва он ба мутлақияти марказонидашуда табдил меёбад. Чунин раванд дар Бурундӣ низ ба амал меояд. Батутси дар Руанда ва Баганда дар Бурундӣ авлоди нилотҳои истилогар буда, дар ин ҷо ба феодалҳои калон табдил ёфта буданд. Дар ҷомеаи Бурунди деҳқонон, ки пайдоиши бантугӣ доштанд, аз нилотҳо пасттар меистоданд. Пигмейҳо дар зинаи пасттарини иҷтимоии ҷомеа қарор доштанд.

Роҳбари давлатҳои Руанда ва Бурунди меросӣ – қавмӣ буд. Ҳоким дар Руанда имкониятҳои номаҳдуд дошт. Мвамии ин давлат вазифаҳои сарвари давлат, сарфармондеҳи артиш, суди олӣ ва роҳбарии диниро дар ихтиёри худ дошт. Дар Бурунди ҳокимияти мвами тавассути коҳини олӣ маҳдуд карда шуда буд.

Дар Руанда мақоми давлатии маслиҳатӣ-шӯро вуҷуд дошт, ки он аз феодалҳои калон иборат буд. Мамлакат ба округҳо тақсим мешуд. Онҳоро шахсони аз тарафи мвами таъинкарда идора мекарданд. Ба ҳайати идораи округ «доҳӣ»-и заминҳо, яъне андозғундор, сарвари ҳарбӣ ва «соҳиби пода», ки чарогоҳҳоро тақсим мекард, дохил буданд.

Бурунди бошад, мутамарказ набуд. Он ба округҳои зироатпарварӣ, чорводорӣ ва ҳарбӣ тақсим шуда буд. Округҳои ҳарбӣ ба артиши давлатӣ аскар медоданд.

Танганъика. Дар нимаи аввали асри XIX дар қаламрави Танзанияи ҳозира иттифоқҳои ҳарбию давлатии қабилаҳои маҳаллӣ, аз ҷумла дар кӯҳҳои Усамбара иттиҳоди давлатии халқиятҳои Шамбала ба вуҷуд меояд. Роҳбари он Кимвери (1820-1869) буд, ки ӯро бо унвони «симб» ва «муэне», яъне «шери осмон» ном мебурданд. Соли 1837 ӯ ба султони Занзибар Саид Саид дар бораи дастгирии намояндагони қисмати шимолии соҳил созишнома мебандад. Кимвери инчунин ба тоҷирони араб иҷозат дод, ки роҳи корвони Пангани – Моширо истифода баранд. Барои ин онҳо ба Шамбала боҷи муайян месупориданд.

Давлати Шамбала қаламрави калонро аз дарёи Умба – дар шимол то дарёи Пангани - дар ҷануб ва дар шарқ то соҳилҳои уқёнуси Ҳинд дар бар мегирифт. Ҳокимияти шоҳи Шамбала тавассути шӯрое, ки ба он нахуствазир, сарфармондеҳи артиш ва горди шахсии шоҳ дохил буданд, маҳдуд шуда буд.

Дар ғарбии Танганъика дар натиҷаи ба Ванъямбези муттаҳид шудани як қатор қабилаҳо бо сардории Мирамбо иттифоқи ҳарбие ташкил меёбад. Масоҳати он аз кӯли Виктория дар шимол то кӯли Танганъика ва дар ҷануб то Рукваро дар бар мегирифт. Сарвари ин иттифоқ Мирамбо муддати дуру дароз алайҳи ғуломфурӯшони араб мубориза мебурд. Соли 1871 ӯ қалъаи онҳоро дар Табор ба даст медарорад. Задухӯрд дар байни қӯшунҳои Мирамбо ва арабҳо бо ин ба охир нарасид.

Халқияти вахехе низ иттиҳоди давлати худро ташкил дод. Он бо сардории Муюгумба дар гарбтари Килва ташкил меёбад.

Давлатҳои ҷанубу шарқи Африқо. Ҳанӯз дар асри XVI португалиҳо қад – қади дарёи Зембези ҷойгир шуда, дӯконҳою корвонсаройҳои Масанеро низ бунёд карданд. Португалиҳо ба ҳукумати Мономотапа боҷи тиҷоратӣ медоданд. Ҷангҳои байниҳамдигарии дохилӣ дар ин мамлакат қариб беист давом мекарданд. Бинобар ин, иқтидори ҳарбии Мономотапа заиф шуда буд. Аз ин рӯ, шоҳи Мономотапа маҷбур шуд, ки соли 1607 аз португалиҳо ёрӣ пурсад. Барои ин ёрӣ португалиҳо ҳамаи конҳои тилло, нуқра, оҳан ва кӯрғошими Мономотапаро ба даст даровардаанд.

Дар асри XVII португалиҳо сиёсати истилогаронаи худро дар ин минтақаи Африқо давом доданд. Солҳои 1632-1652 онҳо ҳокими Мавуриро ба худ тобеъ карданд. Соли 1668 пешвои қабилаи розви Шангамира қисмати шимоли Мономотапаро аз португалиҳо ба даст медароранд. Шангамира дар ҷойҳои ишғолкардаи худ иттиҳоди давлатии пурзӯреро ташкил кард, ки он то огози асри XIX вуҷуд дошт.

Дар шимолтари дарёи Замбези давлати Малави ташкил ёфт. Ин давлат нисбат ба португалиҳо муносибати душманона дошт. Дар асри XVII халқи малави қаламрави давлати худро қад-қади дарёи Замбези ба масофаи 250 км ба шимол васеъ мекунад. Ин давлат солҳои 30-юми асри XIX аз байн меравад.

Мадагаскар. Аз охирҳои асри XVIII ба Мадагаскар Англия ва Фаронса сар медароранд. Дар ин вақт муттаҳидшавии қабилаҳои малгаш ва давлатҳои хурд – хурд оғоз ёфта буд. Дар нимаи дуюми асри XVII дар ғарбии Мадагаскар федератсияи қабилаҳои сакалава ба вуҷуд меояд. Давлати империявие, ки дар қисмати марказии ҷазира дар миёнаҳои ин аср ба вуҷуд омада буд, дар нимаи дуюми асри XVIII ҳолати парокандагиро аз сар мегузаронад. Аз нав барқарор шудани давлати марказонидашуда дар маркази ҷазира ба номи Андриенампуини-мерина (1784-1810) алоқаманд аст. Дар натиҷаи лашкаркашиҳои муваффарона ба ӯ муяссар шуд, ки сарҳадҳои давлати худро аз ҳисоби қаламрави сукунати як қатор қабилаҳои шимолӣ, шарқӣ ва ҷанубии ҷазира васеъ кунад. Ӯ федератсияи давлатҳои Сакалаваро низ ба давлати худ ҳамроҳ мекунад.

Валиаҳди Андриенампуини-мерина – Радами 1 хост, ки аз зиддиятҳои Англия ва Фаронса истифода барад. Ба Радами 1 муяссар шуд, ки аз Англия ёрии ҳарбӣ гирифта, ба муқобили қабилаҳои дар зери таъсири Фаронса буда мубориза барад ва онҳоро ба худ тобеъ кунад. Тавассути силоҳҳои оташфишон Радами 1 Таматаверо забт намуда, роҳи ба баҳр баромаданро кушод. Радами 1 шӯриши Сакалаваро шикаст дода, онҳоро аз базаҳои шимол ва маркази соҳилҳои шарқӣ пеш мекунад. Соли 1825 ӯ Дофинро, ки он дар ҷануби ҷазира истеҳкоми асосии фаронсавиҳо буд, ишғол мекунад. Баъди вафоти Радами 1 ба ҷойи ӯ ҳамсараш англисҳоро дар ҷазира суст намеояд. Вай нисбат ба Фаронса низ мавқеи оштинопазир дошт.

Фаронса барои ишғол кардани бандари Тамативе ва пойгоҳҳои ҳарбии собиқи худ ба ин ҷо экспедитсияи ҳарбӣ ташкил мекунад. Лекин он шикаст мехӯрад. Ранавалона ба королҳои Англия ва Фаронса номаи шахсии худро ирсол намуда, таъкид карда буд, ки ин давлатҳо бояд ба Мадагаскар танҳо муносибатҳои тиҷоратӣ дошта бошанд. Вале баъд аз ин ҳам Англия ва Фаронса ба корҳои дохилии Мадагаскар дахолат мекарданд. Экспедитсияҳои ҳарбии сершумори Англия ва Фаронса чандин бор аз тарафи лашкари Ранавалона торумор карда шуданд.

Соли 1857 фаронсавиҳо ба муқобили Ранавалона сӯиқасд ташкил карданӣ мешаванд, то ки ба ҷойи ӯ шоҳзода Ракотарро, ки тарбияи фаронсавӣ гирифта буд, ба сари қудрат биёранд. Вале аз нақшаи сӯиқасд бохабар шуда, Ранавалона тамоми амволи фаронсавиҳоро мусодира намуда, онҳоро аз ҷазира пеш кард.

Соли 1861 Ранавалона вафот мекунад ва ба ҷойи ӯ Ракота бо унвони Радами II ба тахти шоҳии Мадагаскар менишинад. Ӯ дарҳои мамлакатро барои хориҷиён кушода, барои Фаронса шароити беҳтаринро фароҳам меоварад. Хиёнаткориҳои Радами II халқро ба шӯриш бархезонд. Шӯришгарон шоҳ ва наздикони ӯро ба қатл расонданд. Ба ҷойи ӯ занаш Разохерина (1863-1868) шоҳмаликаи Мадагаскар интихоб мешавад. Ӯ ҳамаи созишномаҳои бо давлатҳои хориҷӣ, аз он ҷумла бо Англия ва Фаронса бастаи Радами II-ро бекор ва робитаҳои дипломатии Мадагаскарро бо Фаронса қатъ мекунад.

Ҳуҷҷат

Аз муроҷиатномаи маликаи Мадагаскар Ранавалона ба ҳамаи аврупоиён, англисҳо ва фаронсавиҳо (26.02.1835)

...Ман инчунин ба шумо, аврупоиён хабар мерасонам, ки дар мамлакати ман зиндагӣ карда, шумо метавонед ба ҳамаи урфу одатҳои динии ниёгонатон содиқ бошед; ин корро шумо натарсида иҷро карда метавонед, чунки ман бар зидди урфу одатҳои ниёгонатон, ё ки ба урфу одатҳои шахсии шумо сӯиқасд намекунам.

...Ва гайр аз ин, ман ба шумо возеҳу равшан изҳор менамоям, ки маро аз ҳад зиёд фикре ба нафрат меоварад, ки халқи ман бояд урфу одатҳои ниёгони худро тағйир диҳад; ман наметавонам ба тағйири он чӣ ки ниёгонамон муқаррар намудаанд, иҷозат диҳам; мақсадҳои

шумо чӣ хеле ки бошанд, ман ба несту нобуд шудани урфу одатҳои ниёгони худ роҳ дода наметавонам.

Аз ин рӯ, нисбати урфу одатҳои динии шумо, онҳо хоҳ тағаддуди Масеҳ бошанд, хоҳ одати гусли таъмид, ман эълон менамоям, ки ҳамаи ин расму таомулро раияти мамлакати ман иҷро намекунад; нисбати шумо аврупоиён бошад, бояд гӯям, ки онҳоро мувофиқи урфу одатҳои худ иҷро кардан гиред. Шиносоӣ бо илм ва санъат гапи дигар аст, донистани онҳо барои раияти ман нафъовар мебошад. Барои ҳамин, ба онҳо илм ва санъатро омӯзонидан гиред...

Савол ва супориш:

1. Мардуми соҳилҳои Африқои Шарқӣ бар зидди португалиҳо чӣ тавр мубориза мебурданд?
2. Муборизаи шаҳр-давлатҳои соҳили шарқии Африқоро шарҳ диҳед.
3. Дар бораи ташаккулёбии давлати пурқуввати Занзибар маълумот диҳед.
4. Англия чӣ тавр ба Занзибар сар медарорад?
5. Қаламрави давлати Буганда чӣ тавр васеъ мешавад?
6. Давлатҳои Руанда ва Бурунди чӣ тавр идора карда мешу данд?
7. Португалиҳо ба ҷанубу шарқии Африқо кай сар дароварда буданд?
8. Давлати Малавӣ кай ташкил ёфт?
9. Дар Мадагаскар муттаҳидшавии қабилаҳо ва давлатҳои хурд чӣ тавр сурат мегирад?
10. Хизмати Андриенампуини-мерина ва писари ӯ Радами 1-ро дар мубориза бар зидди сиёсати истилогаронаи Англия ва Фаронса дар Мадагаскар муайян кунед.
11. Ранавалона бар зидди дахолати Англия ва Фаронса ба корҳои дохилии Мадагаскар ва истилогариҳои онҳо чӣ тавр мубориза мебурд?
12. Чаро халқи Мадагаскар бар зидди Ракота (Радами II) шӯриш бардошта, ӯро қатл карданд?
13. Оид ба мавзӯъ хулосаи ҷамъбастии худро баён кунед.

САНАҲОИ МУҲИМ

1492	Сафари Христофор Колумб ба Ғарб.
1494	Тақсимоти мустамликавии нимкураи Ғарбӣ.
1502	Сафари Америго Веспуччи ба Ғарб.
1519	Лашкаркашии Кортес ба Мексика.
1526-1761	Солҳои мавҷудияти империяи Темуриёни Ҳинд.
1529	Тақсимоти мустамликавии нимкураи Шарқӣ.
1532-1535	Лашкаркашии Писарро ба Перу.
1566-1609	Инқилоби буржуазии Нидерландия.
1599	Оғози ҳукмронии сулолаи Ҷониён.
1600	Дар Ҷопон ба сари қудрат омадани хонадони Токугава.
1640-1649	Инқилоби буржуазии Англия.
1644-1911	Солҳои ҳукмронии сулолаи манҷурӣ дар Чин.
1700-1721	Ҷанги Русия ва Шветсия.
1703	Оғози бунёд карда шудани шаҳри Санкт-Петербург.
1709	Муҳорибаи Полтава.
1719	Аз тарафи Даниел Дефо таълиф карда шудани асари «Робинзон Крузо».
1726	Аз тарафи Ҷонатан Свифт таълиф шудани асари «Саёҳати Ғуливер».
1730	Шӯриши Патрон Халил дар Туркия.
1761	Ғалабаи ширкати англисии Ост-Индия бар Фаронса.
1776	Эълон карда шудани истиқлолияти ИМА.
1784	Ҳаракатдиҳандаи дарунсӯзро ихтиро кардани Ҷ. Уатт
1787	Қабул шудани Конститутсияи ИМА.
1789	Президенти ИМА интихоб шудани Ҷорҷ Вашингтон.
1789	Оғози Инқилоби бузурги буржуазии Фаронса.
1791	Инқилоби ғуломон дар Гаити.
1792-1793	Ислоҳоти «Низоми ҷадид» дар Туркия
1799	Табаддулоти Наполеон дар Фаронса.
1804	Худро императори Фаронса эълон кардани Наполеон.
1805	Шӯриши яничарҳо дар Истамбул.

1806-1812 Ҷанги Русия ва Туркия.
1812 Ҳуҷуми Наполенон ба Русия.
1814-1815 Конгресси байналхалқии Вена.
1814 Қатораи аввалинро сохтани Ҷорҷ Стефесон.
1819 Соҳибистиқлол эълон шудани Венесуэла.
1821 Соҳибистиқлол эълон шудани Мексика.
1822 Аз Португалия ҷудо шудани Бразилия.
1821-1823 Ҷанги Эрон ва Туркия.
1825 Таъсиси Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Боливия.
1825 Шӯриши декабристон дар Санкт- Петербург.
1826 Ба амал омадани бӯҳрони аввалини иқтисодӣ.
1827 Оғози Алҷазоирро забт кардани Фаронса.
1829 Ба Мадагаскар омадани бӯҳрони аввалини иқтисодӣ.
1828-1829 Ҷанги Русия ва Туркия.
1831-1853 Ислоҳоти Маҳмуди II дар Туркия.
1836-1848 Ҳаракати чартистон дар Англия.
1839-1841 Ҷанги якуми Англия бар зидди Афғонистон.
1839 Оғози татбиқи ислоҳоти танзим дар Туркия.
1848-1849 Инқилобҳои буржуазӣ дар Фаронса, Олмон, Австрия, Италия.
1848-1852 Шӯриши Бобиён дар Эрон.
1849 Ҳиндустонро забт кардани Англия.
1853-1856 Ҷанги Қрим дар байни Русия ва Туркия.
1854 Баста шудани шартномаи Эрон ва ИМА.
1856-1857 Ҷанги Эрон ва Англия.
1856-1859 Шӯриши Сипоҳиён дар Ҳиндустон.
1860 Ба Ҳабашистон таҷовузи ҳарбӣ ташкил намудани Фаронса.